

MUZEUL DUNĂRII DE JOS

CULTURA SI CIVILIZATIE LA DUNAREA DE JOS

**CULTURĂ
ȘI
CIVILIZAȚIE
LA DUNĂREA DE JOS**

*Corespondența se va adresa MUZEULUI DUNĂ-
RII DE JOS CĂLĂRAȘI Strada Progresului Nr. 90,
Călărași 8 500 tel. 13161*

*Toute correspondance sera envoyée à l'adresse
suivante:*

*MUSEÉ DU BAS DANUBE, 90 Rue Progresul, Că-
lărași-8 500 Roumanie, tel. 911/13161*

INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ « ARTA GRAFICĂ »

MUZEUL DUNĂRII DE JOS

**CULTURE ET CIVILISATION AU BAS DANUBE
KULTUR UND ZIVILISATION AM UNTEREN TEIL DER DONAU**

**CULTURĂ
ȘI
CIVILIZATIE
LA
DUNĂREA
DE
JOS
V*VI*VII**

**CĂLĂRAȘI
1988—1989**

COLECTIV DE REDACȚIE :
Marian NEAGU
Paul DAMIAN
Răzvan FILIP
Dan ELEFTERESCU

REDACTOR RESPONSABIL :
Marian NEAGU

AU MAI COLABORAT :
Chelefa FERNANDA, Nicolae TĂUTU
(traduceri)
Mariana RUBIN, (dactilografieri)
Vasile OPREA (corectură)

SPONSOR:
Prefectura Județului Călărași

C O P E R T A :
Marcel ACIOCOIȚEI (cop. I și IV)
Sorin VREME (sigla de pe cop. IV)

MACHETA GRAFICĂ ȘI TEHNOREDACTARE :
Gheorghe MATEI

I. ARCHEOLOGIE

1. M. NEAGU, (Muzeul Dunării de Jos) N. BASARAB (Muzeul de istorie Galați) <i>Considerații asupra tracilor timpurii de la Dunărea de Jos în lumina săpăturilor arheologice de la Grădiștea Coslogeni</i>	13
2. Eugen COMȘA (Institutul de Arheologie București), <i>Un obicei funerar al purtătorilor culturii Boian</i>	27
3. Eugen COMȘA, <i>Ritual funerar neobișnuit în cadrul necropolei gemelnișene de la Vărăști (județul Călărași)</i>	31
4. Dan Basarab NANU (Muzeul de Istorie Galați), <i>Considerații preliminare asupra așezării Glina III de la Căscioarele</i>	37
5. Mihaela PERIANU, Mircea Șt. UDRESCU (Laboratorul de Antropologie București), <i>Studiul antropologic și arheologic al materialului osteologic din mormântul de la Căscioarele, județul Călărași, epoca bronzului, cultura Glina III.</i>	55
6. Valeriu SÎRBU (Complexul Muzeal Brăila), A. <i>Despre semnificația unor gropi din așezări și complexe ale culturii geto-dacice.</i> B. <i>Noi observații și ipoteze privind riturile, ritualurile și practicile funerare ale geto-dacilor în sec. II î.e.n. — î.e.n.</i>	65
7. Mircea Șt. UDRESCU (Laboratorul de Antropologie București), <i>Materialul osteologic din așezarea geto-dacică de la Vlădiceasca (Valea Argovei); date zooarheologice...</i>	83
8. Crișan MUȘTEANU (Muzeul de Istorie al României), Dan ELEFTERESCU, <i>Contribuții privind ceramica romană de la Durostorum (II).</i>	89
9. Cristian MATEI (Muzeul Militar Central), <i>Cercetări arheologice în zona instalației portuare antice de la Capidava (II).</i>	121
10. Maria COMȘA (Institutul de Arheologie București), <i>Tipuri de locuințe din sec. IX — X de la Radovanu „Valea lui Petcu” — 2</i>	143
11. Petre DIACONU (Institutul de Arheologie București), Dan CĂPĂȚÎNĂ (Muzeul Militar Central), <i>Date noi despre un turn al cetății Păcuiul lui Soare.....</i>	153

II. NUMISMATICA — SIGLOGRAFIE

12. Done ȘERBĂNESCU (Muzeul Oltenița), <i>Tezaurul monetar de la Chiselet</i> ..	157
13. Radu OCHEȘEANU (Muzeul de Istorie și Artă al Municipiului București), Antoaneta VERTAN (Muzeul de Istorie națională și Arheologie Constanța), <i>Monede de aur și argint din sec. IV—V. e.n. descoperite la Dunărea de Jos</i>	167
14. Petre DIACONU (Institutul de Arheologie București), <i>Un alt sigiliu al lui Constantin VII și Zoe</i>	175

15. Octavian ILIESCU (Cabinetul numismatic al Academiei României), <i>Ducații de cruciadă al lui Mircea cel Bătrîn</i>	179
--	-----

III. ISTORIE

16. Alexandru AVRAM (Institutul de Arheologie București), <i>Întinderea teritoriului Histriei în epoca romană în lumina hotărniciei Consularului Marius Laberius Maximus. Încercare de reconstituire.</i>	189
17. Petre DIACONU, <i>Cînd a fost Theodorokanos „duce de Adrianopol” ?</i>	199
18. Andrei PĂNOIU (Muzeul de Istorie al României), <i>Evoluția așezărilor rurale — alinierea satelor în perioada regulamentară.</i>	203
19. Constantin TUDOR (Arhivele Statului Filiala Județului Călărași), <i>Aspecte ale desfășurării răscoalei de la 1888 în localitățile județului Călărași</i>	217
20. Stoica LASCU (Muzeul de Istorie națională și Arheologie Constanța), <i>Mărturii de epocă privind agricultura și situația țăranului ialomițean la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru.</i>	223
21. Stoica LASCU (Muzeul de Istorie națională și Arheologie Constanța), <i>Activitatea organizațiilor din Călărași ale partidelor politice (pînă la primul război mondial).</i>	235
22. Nicolae SCĂUNAȘ (Liceul Agroindustrial Călărași), <i>„Brazda” — organ de presă al Universității Populare Călărășene</i>	259

I. ARHEOLOGIE

1. Marian NEAGU, (Musée du bas Danube) D. BASARAB NANU (Complexe muséologique Galați) *Considérations sur les thraces anciens dans la lumière des fouilles archéologiques de Grădiștea Coslogeni* 13
2. Eugen COMȘA (L'Institut d'Archéologie, Bucarest), *Coutume funéraire des porteurs de la culture Boian*. 27
3. Eugen COMȘA, *Rituel funéraire insolite dans le cadre de la nécropole de Vărăști (dép. de Călărași)*. 31
4. Dan Basarab NANU (Complexe Muséologique Galați), *Considérations préliminaires sur l'habitat Glina III de Căscioarele*. 37
5. Mihaela PERIANU, Mircea Șt. UDRESCU (Laboratoire d'anthropologie-Bucarest), *Etude anthropologique et archéologique du matériel ostéologique de la tombe de Căscioarele, dép. de Călărași l'époque de bronze, culture Glina III*. 55
6. Valeriu SÎRBU (Complexe muséologique-Brăila), A. *Sur la signification d'une fosse des habitats et complexes des cultures géto-daciques*.
B. *Nouvelles observations et hypothèses concernant les rites, les rituels et les pratiques funéraires des Gêto-Daces dans le II-ème siècle avant notre ère-le premier siècle av.n.è.* 65
7. Mircea Șt. UDRESCU (Laboratoire d'Anthropologie-Bucarest), *Matériel ostéologique de l'habitat géto-dacique de Vlădiceasa, (Vallée d'Argova); données zooarchéologiques*. 83
8. Crișan MUȘETEANU (Musée d'Histoire de la Roumanie), Dan ELEFTERESCU, *Contributions concernant la céramique roumaine de Durostorum (II)*. 89
9. Cristian MATEI (Musée Militaire Central), *Recherches archéologiques dans la zone de l'installation portuaire antique de Capidava. (II)*. 121
10. Maria COMȘA (Institut d'Archéologie-Bucarest), *Types de demeures du IX—X-e siècles de Radovanu „Vallée de Petcu” — 2*. 143
11. Petre DIACONU (Institut d'Archéologie-Bucarest), Dan CĂPĂȚÎNĂ (Musée Militaire Central) *Nouvelles données sur une tour de la cité « Păcuil lui Soare »*. 153

II. NUMISMATIQUE — SIGILOGRAPHIE

12. Done ȘERBĂNESCU (Musée départemental-Călărași), *Le Trésor monétaire de Chiselet*. 157
13. Radu OCHEȘEANU (Musée d'Histoire et d'Art du municipe de Bucarest), Antoa-

aneta VERTAN (Musée d'Histoire nationale et d'Archéologie—Constanța) Monnaies en or et argent du IV—V-e siècles, notre ère, découvertes au Bas Danube.	167
14. Petre DIACONU (Institut d'Archéologie—Bucarest) <i>Un autre sceau de Constantin VII et Zoe.</i>	175
15. Octavian ILIESCU (Cabinet numismatique de l'Académie de la Roumanie). <i>Les duchés de croisade de Mircea le Vieux.</i>	179

III. HISTOIRE

16. Alexandru AVRAM (Institut d'Archéologie—Bucarest), <i>L'Etendue du territoire de HISTRIA à l'époque romaine selon les délimitations du Consulaire de Marius Laberius Maximus. Essai de reconstitution.</i>	189
17. Petre DIACONU, <i>Quand a été Theodorokanos « duc d'Adrinople » ?</i>	199
18. Andrei PĂNOIU (Musée d'Histoire de la Roumanie). <i>L'Evolution des agglomérations rurales-l'alignement des villages dans la période du Règlement Organique.</i>	203
19. Constantin TUDOR (Archives d'Etat-Filiale du dép. de Călărași), <i>Aspects du déroulement de la révolte de 1888 dans les localités du dép. de Călărași.</i>	217
20. Stoica LASCU (Musée d'Histoire nationale et d'Archéologie — Constanța). <i>Témoignages d'époque concernant l'agriculture et la situation du paysan de Ialomitza à la fin du XIX-e siècle et de notre siècle.</i>	223
21. Stoica LASCU (Musée d'Histoire national et d'Archéologie — Constanța) — <i>L'activité des organisations des partis historiques de Călărași (jusqu'à la première guerre mondiale)</i>	235
22. Nicolae SCĂUNAȘ (Lycée-Agro-hindustriel-Călărași), <i>"Brazda" — (Le Sillon) organe de presse de l'Université Populaire de Călărași pour la diffusion des sciences et de la culture parmi les masses populaires</i>	259

I. ARCHAEOLOGY

1. Marian NEAGU, D. BASARAB NANU, <i>Considerations on the Early Thracians from the Lower Danube in View of the Archeological Excavations at Grădiștea Coslogeni</i>	13
2. Eugen COMȘA, <i>Burial custom of the bearers of the Boian culture</i>	27
3. Eugen COMȘA, <i>Unusual burial ritual belonging to the Gumelnița culture at Vărăști</i>	31
4. Dan Basarab NANU, <i>Preliminary considerations concerning the Glina III settlement from Căscioarele</i>	37
5. Mihaela PERIANU, M. Șt. UDRESCU, <i>Anthropological and old-archaeological studies of the bones found in the grave from Căscioarele. Bronze era (Glina III — culture)</i>	55
6. Valeriu SÎRBU, <i>Concerning the significance of some groups of settlements of the dacian-gethan during the following period: II b.c. — I a.c.</i>	65
7. M. Șt. UDRESCU, <i>Bones taken from the dacian-gethan settlement of Vlădiceasca (Valea Argovei); zoo-archaeological date</i>	83
8. Crișan MUȘETEANU, Dan ELEFTERESCU, <i>New deposits of ceramics at Durostorum</i>	89
9. Cristian MATEI, <i>Archaeological researches around the ancient harbour area from Capidava (II)</i>	121
10. Maria COMȘA, <i>Types of lodgings from the IXth to the Xth century at Radovanu "Valea lui Petcu" (II)</i>	143
11. Petre DIACONU, Dan CĂPĂȚINĂ, <i>New data on a tower of the Păcuilui Soare Fortress</i>	153

II. NUMISMATICS AND THE SCIENCE OF SEALS

12. Done ȘERBĂNESCU, <i>The treasure of Chiselet</i>	157
13. Radu OCHESĂNEANU, <i>Coins made of gold and silver dating from the fourth to the fifth century a.d. which were discovered at the lower part of the Danube</i>	167
14. Petre DIACONU, <i>Another seal belonging to Constantin VII and Zoe</i>	175
15. Octavian ILIESCU, <i>Coins from the crusade of Mircea cel Bătrîn</i>	179

III. HISTORY

16. Alexandru AVRAM, <i>The borders of Histria vremed by the concceller Marius Loberius Maximus an attempt of remodelling.</i>	189
17. Petre DIACONU, <i>While Theodorokanos was "Duke of Adrianopol".</i>	199
18. Andrei PĂNOIU, <i>The development of villages — the setting of the villages during a period of special regulatoris</i>	203
19. Constantin TUDOR, <i>Aspects regarding the unfolding of the 1888 unprising in the settlements on the territory of Călărași.</i>	217
20. Stoica LASCU, <i>Testimonies regarding agriculture and the situation of the peasants from Ialomița at the end of the 19th century and the beginning of the 20th</i>	223
21. Stoica LASCU, <i>The activity of the historical parties organisations from Călărași (until the wold war I)</i>	235
22. Nicolae SCĂUNAȘ, <i>"Brazda" newapaper of the popular university of Călărași</i>	259

I. ARCHÄOLOGIE

1. Marian NEAGU, D. BASARAB NANU, Rücksüchten auf die frühen Thraken von der niederen Donau im Hinblick der ozchologischen Stusgrabungen von Grădiştea Coslogeni	13
2. Eugen COMŞA, Beerdigungsbrauch des Vertreter der Boian Kultur	27
3. Eugen COMŞA, Unge wöhnlicher Beerdigungsrythus im Rahmen der Gumelnitza Nekropole von Vărăşti	31
4. Dan Basarab NANU, Vorbemerkungen die Siedlung Glina III von Căscioarele betreffend	37
5. Mihaela PERIANU, M. Şt. UDRESCU, Antropologisches und urzoologis.hes Studium des Knochenmateriale aus dem Grab von Căscioarele (Kreis Călăraşi) Bronzezeit (Glina III — Kultur)	55
6. Valeriu SÎRBU, Über die Bedeutung einiger Gruppen von Siedlungen und Komplexen der dako-getischen Kultur	
<i>Neue Betrachtungen und Hypothesen die Rythen und Ritualen, sowie die Beerdignungsbräuche der Dako-Gethen zwischen dem II Jh v.u.z. und dem I Jh u.z. betreffent.</i> ..	65
7. M. Şt. UDRESCU, Knochenmaterial aus der dako-getischen Siedlung Vlădiceasca (V. Argovei); zooarchäologische Daten	83
8. Crişan MUŞEŢEANU, Dan ELEFTERESCU, Neu Keramische Komplexe von Durostorum	89
9. Cristian MATEI, Archäologische Forschungen in der antiken Hafengegend von Căpădava (II).	121
10. Maria COMŞA, Arten von Vohnungen aus dem IX—X Jh von Radovanu „Valea lui Petcu“ (II).	143
11. Petre DIACONU, Neuer Daten Über einen Turm der Burg „Păciul lui Soare“...	153

II. NUMISMATIK — SIEGELNEISSENSCHAFT

12. Done ŞERBĂNESCU, Der Schatz von Chiselet.	157
13. Radu OCHEŞEANU, Antoaneta VERTAN, Gold und Silbermünzen aus den IV—V Jahrhunderten unsere Zeit die am unteren Teil der Donau entdeckt wurden	167
14. Petre DIACONU, Ein anderes Siegel Constantin VII und Zoe gehörend	175
15. Octavian ILIESCU, Die Kreuzzugdukaten von Mircea cel Bătrîn.	179

III. GESCHICHTE

16. Alexandru AVRAM, Die Ausdehnung des Gebietes Histria während des römischen Zeitalters aus der Sicht der Grenzen der Konsul Marius Loberius Maximus festgelegt hatte.	189
17. Petre DIACONU, Wiederherstellungsversuche. Zur Zeit da Theodorokanos „Herzog von Adrianopol“ war.	199 203
18. Andrei PĂNOIU, Die Entwicklung der ländlichen Ortschaften die Aneinanderreihung der Dörfer zur Zeit regulamentärer Anordnungen.	217
19. Constantin TUDOR, Aspekte von der Entwicklung des Aufbaus von 1888 in den Ortschaften des Kreises Călărași.	217
20. Stoica LASCU, Zeitgemäße Zeugnisse der Landwirtschaft und die Lage des Bauern aus Ialomița am Ende des 19. und Anfang des 20. Jh. betreffend.	223
21. Stoica LASCU, Die Tätigkeit der Historischen Partei Organisationen von Călărași (bis zum Weltkrieg I)	235
22. Nicolae SCĂUNAȘ, „Brazda“ Pressorgan der Volksuniversität von Călărași	259

I ARHEOLOGIE

CONSIDERAȚII ASUPRA TRACILOR TIMPURII DE LA DUNĂREA DE JOS ÎN LUMINA SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DE LA GRĂDIȘTEA COSLOGENI

Marian NEAGU,
Nanu BASARAB

Cercetările arheologice întreprinse în ultimele campanii (1987—1989) în stațiunea eponimă a culturii Coslogeni au pus în evidență o așezare fortificată cu mai multe nivele de locuire.

Stratigrafia stațiunii se prezintă în actualul stadiu al cercetărilor avînd la bază un strat neolitic, urmat pe verticală de trei nivele Coslogeni². Nivelele de locuire din epoca bronzului se caracterizează din punct de vedere al coloritului printr-un cenușiu, care la bază (în primul nivel Coslogeni) este mai deschis, pentru ca în celelalte două să capete o culoare mai închisă. Din punct de vedere al texturii straturilor, primul nivel are în general un aspect mai păstos și mai unitar, în timp ce următoarele două au un aspect mai zgrumțuros și pe alocuri foarte pătat. Ultimul nivel de locuire este afectat de lucrările agricole.

Ceramica, deși aflată din abundență în așezarea Coslogeni, se prezintă foarte fragmentar, făcînd dificilă misiunea cercetătorului care încearcă efectuarea unei analize tipologice.

Clasificarea acestui material arheologic este îngreunată și datorită aspectului în general unitar sub care se prezintă ceramica în toate cele trei nivele, cu cîteva excepții. Acest fapt face inoperantă, deocamdată, tratarea ceramicii ca element de diferențiere tipologică netă între nivele și deci ea nu se poate constitui singură într-un criteriu sau element cert de datare.

Din punct de vedere al formelor predomină vasele de dimensiuni mijlocii (oale, vase-borcan, castroane etc.) și apoi cele de mici dimensiuni (cești, boluri, străchini).

Fragmentele din vase de mari dimensiuni sînt foarte rare pînă în prezent în așezarea de la Grădiștea Coslogeni.

Modalitatea de preparare a vasului împarte ceramica în trei categorii:

1. Vasele cu pasta foarte poroasă, avînd ca degresanți cioburi pisate în amestec cu pietricele sparte în prealabil; lutul este de proastă calitate, arderea este de foarte multe ori neuniformă și inegală.

2. Vasele la care pasta are un grad mai mic de porozitate, dintr-un lut mai bun și folosește ca degresant alături de cioburi pisate, fragmente de scoici; la această categorie ceramică arderea este mai omogenă atît la exterior (unde se mai întîlesc fenomene de neuniformizare), cît și la interior;

3. Vasele cu pastă fină și foarte fină, care au un lut ales și preparat cu foarte mare grijă și care folosește drept degresant nisip și fluturași de mică și uneori scoici foarte bine pisate; aceste recipiente sînt de mici dimensiuni, foarte bine arse în interior și la exterior. Suprafața vaselor din această categorie este puternic lustruită, atît la exterior cît și în interiorul recipientelor ceea ce le conferă nu de puține ori aspectul unui luciu metalic (Pl. 8—9).

Datorită porozității pastei vaselor din primele două categorii meșterii olari au procedat invariabil la aplicarea mai cu seamă la interior, dar și la exterior (pentru vasele din

cea de-a doua categorie) a unui slip care avea rolul de a omogeniza suprafețele, iar la unele specii de recipiente de a le impermeabiliza la interior.

Arderea la primele două categorii fiind mai puțin uniformă, întâlnim o gamă largă de nuanțe, deși culorile care predomină sînt brun-gălbuiul sau brun-cenușiu.

Vasele cu o pasă mai bună cu beneficiat de o ardere mai omogenă. Apar culori mai vii, cum ar fi deseale flambări și reflexe galben-roșiatice, alături de tonuri de negru-cenușiu sau negru mat.

De remarcat că în categoria ceramicii fine și foarte fine cu pereții acoperiți de un slip foarte bine lustruit, alături de vasele arse la negru întâlnim și recipiente arse la brun castaniu sau chiar la roșu cărămiziu. Pe un asemenea fragment ceramic ars la galben cărămiziu s-a întâlnit o urmă de pictură cu roșu sub forma unei benzi. Menționă, că este singurul fragment ceramic cu urme de pictură descoperit pînă acum la Grădiștea Coslogeni.

Tehnicile de decorare a ceramicii diferă în general de la o categorie la cealaltă. La primele două categorii ceramice brîul care înconjoară vasul de jur împrejur imediat sub buză este aproape nelipsit (Pl. fig. 1—7; 9—11). El poate apărea chiar pe marginea buzei sub forma unui tiv ce nu depășește 0,4 cm. De cele mai multe ori el apare la 1—2 cm. de buza vasului, care poate fi dreaptă sau ușor evazată spre exterior, în acest din urmă caz ea purtînd urmele unei groșări evidente (Pl. 1/1). Deși de obicei întâlnim un singur brîu, nu de puține ori vasele sînt decorate cu două rînduri de brîuri situate la 2—3 cm. unul de celălalt (Pl. 1, fig. 8). În această situație brîurile sînt continue și se prezintă sub forma unor benzi late în relief, avînd secțiunea triunghiulară cu vîrfurile spre exterior (Pl. 1/3, 6). Ele sînt proeminente, atîngînd uneori 1,5—2 cm. lățimea și 1—1,2 cm. grosime.

O altă formă de împodobire a vaselor o constituie brîurile discontinue. Acestea sînt întrerupte de lanțuri de alveole, mici gropițe, proeminențe mai mari sau mai mici, creștături etc. Acest tip de decor se caracterizează prin ritm și regularitate conferită de repetiție, alteranțe bine echilibrate între gol și plin. (P'. 1/2—7; 10—11).

Proeminențele care uneori întrerup brîul iar alteori îl susțin au forme foarte variate și dimensiuni diferite: de la mici protuberanțe sferice neregulate la adevărați butoni trapezoidali sau aproape triunghiulari a căror lățime atinge în unele cazuri 2 cm (Pl. 2/1—11). Remarcăm ca apariții insolite vasele lustruite și arse la galben cărămiziu sau negru) cu proeminențe perforate de formă triunghiulară cu colțurile ușor rotunjite (Pl. 2/6—7).

Credem că în cazul celor două categorii ceramice prezentate mai sus brîurile discontinue și continue ca și proeminențele și butonii au pe lîngă rolul lor decorativ și unul strict funcțional ținînd de mai ușoara manipulare a acestor recipiente.

Ceramica fină este decorată prin lustrul și tehnica inciziei; decorează doar pe un singur fragment ceramic s-a putut observa un decor format din cel puțin trei șiruri paralele de cercuri concentrice realizate prin tehnica imprimării (Pl. 8/3).

Incizia este în general puțin prezentă ca tehnică de decorare pe vasele de la Grădiștea Coslogeni. Ea este întâlnită de obicei pe ceramica fină imediat sub buza vaselor, sub forma unei linii incizate care înlocuiește probabil brîul întâlnit cu precădere pe celelalte categorii ceramice (Pl. 9/2—3, Pl. 3/1—2; 6). Pe mai multe fragmente ceramice incizia apare sub forma unor benzi de triunghiuri cu vîrfurile în jos. (Pl. 3/3; 5). Invariabil, spațiile incizate (uneori fără prea mare acuratețe și siguranță) sînt umplute cu pastă albă (Pl. 8/1—2).

Tehnica lustrului sub formă de caneluri o întâlnim cel mai adesea pe umerii și chiar pe buza lată și adusă spre interior a străchinilor dar și în partea mediană și superioară a ceștilor cu torți lunate mult supraînălțate. Canelurile care decorează aceste vase sînt executate întotdeauna oblic față de planul respectiv. (Pl. 1/6; 3/7—8; 9/1 a-b).

Într-un număr restrîns apar torțile cu creastă sau butoni de tradiție Nouă (Pl. 4/1—2). Abundă torțile cu secțiune triunghiulară, late la bază și care se îngustează spre vîrf (Pl. 5/1—2; 6/1; 4/8). Se mai întâlnesc și torți tubulare sau ovale în secțiune, aplicate în zona

mediană a vaselor. Deși toate aceste categorii ceramice prezente în cele trei nivele de locuire, totuși se impun deja câteva observații strategice în urma analizei efectuate pe acest eșantion.

1. Fragmentele ceramice de tradiție Verblacioara IV—V și Tei V— Fundenii Doamnei au apărut doar în primul nivel de locuire Coslogeni.

2. Vasele și fragmentele ceramice cu torți de formă triunghiulară au fost depistate numai în ultimul nivel de locuire.

3. Procentajul ceramicii fine din nivele 2 și 3 este cu peste 60% mai mare decât cel întâlnit în primul nivel de locuire.

4. Ceramica neagră cu lustru metalic și cea decorată cu caneluri a fost descoperită cu precădere în ultimul nivel de locuire.

Stadiul incipient al cercetărilor din așezarea eponimă nu ne permite deocamdată să propunem o datare definitivă a acestei stațiuni și implicit a civilizației de tip Coslogeni³. Descoperirile arheologice de la Grădiștea Coslogeni au însă implicații majore în stabilirea cronologiei sfârșitului epocii bronzului. Astfel, importurile Tei V Fundenii Doamnei din primul nivel de locuire Coslogeni al așezării eponime, cât și contemporaneitatea unor elemente Tei V și Coslogeni surprinse și la Cătușul⁴, Jud. Dîmbovița, indică o sincronizare parțială a culturii Coslogeni I cu Tei V. Dacă începuturile culturii Coslogeni se bucură de repere cronologice mai puțin contestate, sfârșitul acestei civilizații a suscitat nenumărate dispute și controverse. Pentru așezarea de la Grădiștea Coslogeni, aparțină în numai câteva campanii a câtorva elemente de „date” descoperite în condiții stratigrafice clare (fibulă cu arc simetric — „bogenfibel”, pumnal folioform cu nervură mediană, cuțit, pandativ și ace de bronz, psalii și săgeți din os, tipare)⁵ nu a avut darul de a oferi soluții, ci dimpotrivă a ridicat noi probleme. Dintre acestea amintim aici apariția contradicției dintre elementele tirzii de datare și ceramica descoperită la Grădiștea Coslogeni, care nu trebuie confundată cu conținutul culturii materiale.

Cercetările întreprinse în ultimii ani au impus pentru o bună parte din culturile bronzului final reconsiderări cronologice, în sensul împingerii datării lor pînă aproape de pragul hallstattului timpuriu⁶.

La aceste ultime descoperiri de pe teritoriul României, se adaugă importante ipoteze lansate de învățatul german Ch. Podzuweit, care pe baza reanalizării ceramicii miceniene, redatează stratul VII b de la Troia⁷. Aceasta înseamnă implicit, existența culturii Coslogeni în secolul al XI-lea î.e.n., posibilitate confirmată de cercetările arheologice de la Grădiștea Coslogeni din ultimele campanii⁸. Un alt element important care vine în sprijinul acestei ipoteze, îl constituie prezența materialelor Coslogeni alături de ceramica Psenicevo-Babadag⁹.

Toate aceste descoperiri sau rezultate ale unor analize profunde nu pot oferi încă soluții definitive înainte de cercetarea integrală a mai multor așezări și necropole, dar impun o reevaluare a cronologiei populațiilor de la sfârșitul epocii bronzului și a începutului hallstattului timpuriu din sud-estul României.

Alături de noul racordări cronologice pe care le propun, cercetările arheologice de la Grădiștea Coslogeni au îmbogățit și chiar redefinit conținutul culturii materiale a acestei entități a tracilor timpurii, care este populația de tip Coslogeni.

MATERIALUL OSTEOLÓGIC

Așezarea eponimă a culturii Coslogeni

Dr. Mircea Udrescu

Bovinele domestice, au fost specia cea mai bine reprezentată ca număr de fragmente identificate. Țalia medie estimat pe baza metapodliilor este mai mică decât media calculată pe întreaga țară în această epocă.

Cercetările viitoare vor permite poate să se precizeze dacă gracilitatea și taliile relativ modeste ale bovinelor reprezintă o particularitate a lor în așezarea de la Coslogeni sau este vorba de o adaptare la condițiile particulare ale ecosistemului așezării, care ar putea favoriza exemplarele mai gracie și de talie mai mică.

Suinele au fost identificate într-o proporție doar puțin mai mică decât bovinele. Datele metrice prelevate pun problema încrucișării accidentale cu mistrețul care era abundent la acea vreme în regiunea înconjurătoare așezării.

Ovicaprinele constituie 22,3 la sută din totalul fragmentelor osteologice de mamifere identificate, ceea ce le plasează pe locul al treilea după *Bos taurus* și *Sus domestica*.

Caracterul fragmentelor al resturilor osteologice atribuite calului (*equus caballus*), urmele de ardere și rețezare cu unelte tăioase ne fac să credem că specia era folosită și pentru consum.

Dintre animalele sălbatice, cerbul și mistrețul au fost animalele vinate constat de membrii comunității de la Coslogeni. O proporție chiar mai mare de resturi osteologice atribuite mistrețului este explicabilă prin condițiile ecologice particulare acestei așezări; plasată într-o regiune supusă pendulărilor repetate ale nivelului apelor Dunării, zona Bălții Borcei oferea condiții propice de viață mistrețului.

Au fost identificate și două fragmente osteologice de iepure și unul de vulpe. Două dintre fragmentele osteologice de bovine sînt susceptibile a fi de bour (*Bos primigenius*). Prezența sa în balta Borcei nu trebuie să surprindă, cu atît mai mult cu cît el era prezent în aceeași perioadă pe malul dobrogean al Dunării, la Cernavodă.

Condițiile ecologice particulare în care se află așezarea de la Grădiștea Coslogeni au influențat în bună măsură atît stocul domestic cît și vînătorească. Creșterea bovinelor, și mai ales a porcinelor era mai potrivită decît aceea a ovinelor într-o zonă de terenuri joase, supuse inundațiilor periodice ale Dunării.

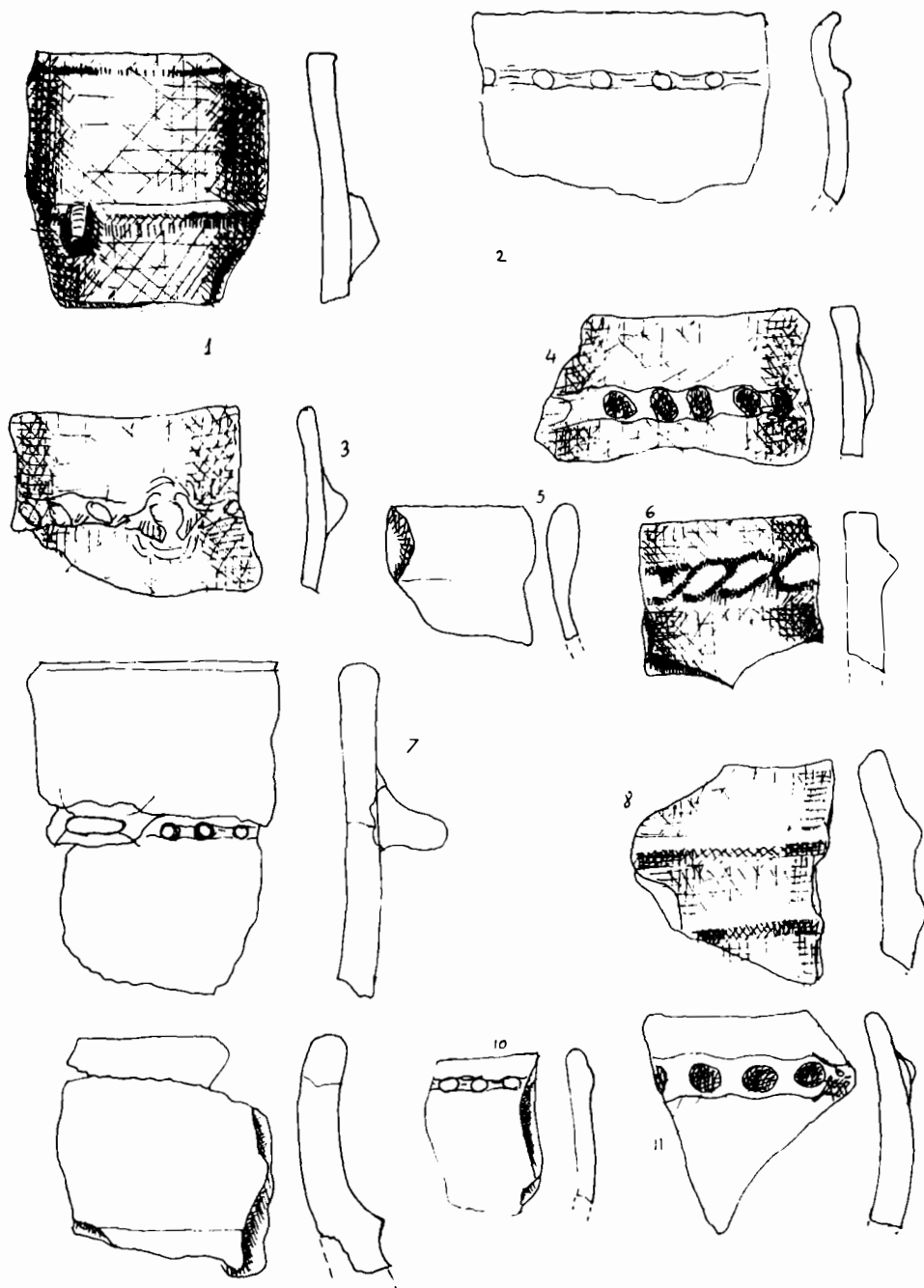
Comunitățile umane au exploatat, de regulă, majoritatea resurselor pe care le oferă ecosistemul înconjurător așezării. Așa se explică apariția constantă în eșantionul studiat a resturilor de pești (de toate speciile și dimensiunile) și chiar a fragmentelor osteologice ale păsărilor de baltă și a scoicilor.

NOTE

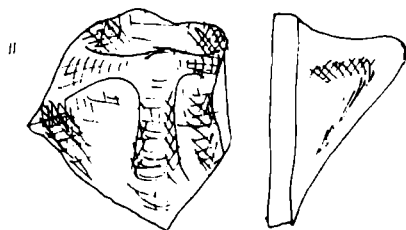
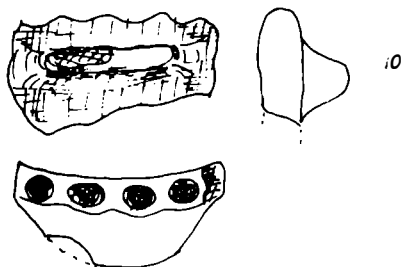
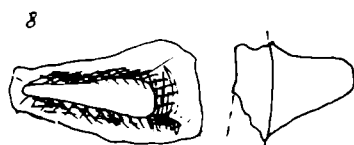
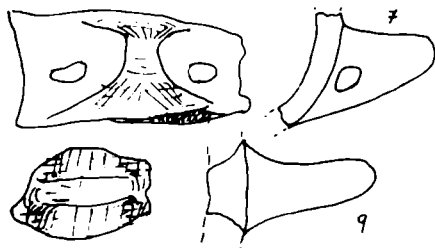
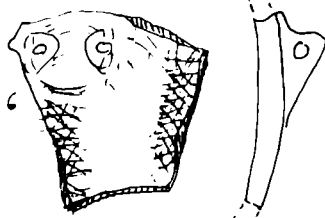
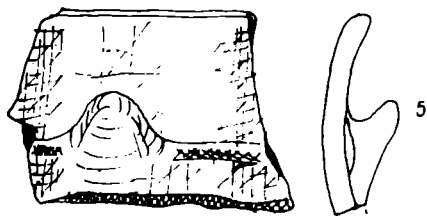
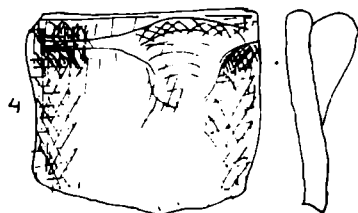
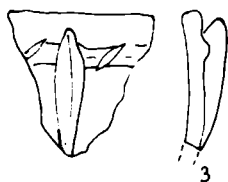
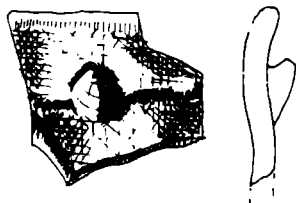
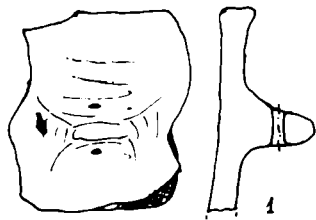
1. Campania din 1986 a fost publicată de aceeași autori ai prezentului articol în „Cultura și civilizația la Dunărea de Jos”, II Călărași, 1986, p. 99—128.
2. Ele nu au fost surprinse pe toată lungimea secțiunilor trasate. Pe anumite secvențe stratigrafice pot fi observate patru sau chiar cinci nivele, fără a avea deocamdată posibilitatea de-a le cataloga ca simple refaceri, sau nivele propriu-zise de locuire și deci de-a le racorda la stratigrafia verticală și orizontală a întregii așezări Coslogeni.
3. Piese din metal descoperite, împreună cu alte categorii de materiale aflate în curs de restaurare vor face obiectul unui studiu aparte.
4. C. Stoica, *Complex de la sfîrșitul epocii bronzului* descoperite la Cătinu (jud. Dîmbo-

vița, *Symposia Thracologica*, 7, Tulcea, 1989, p. 259.

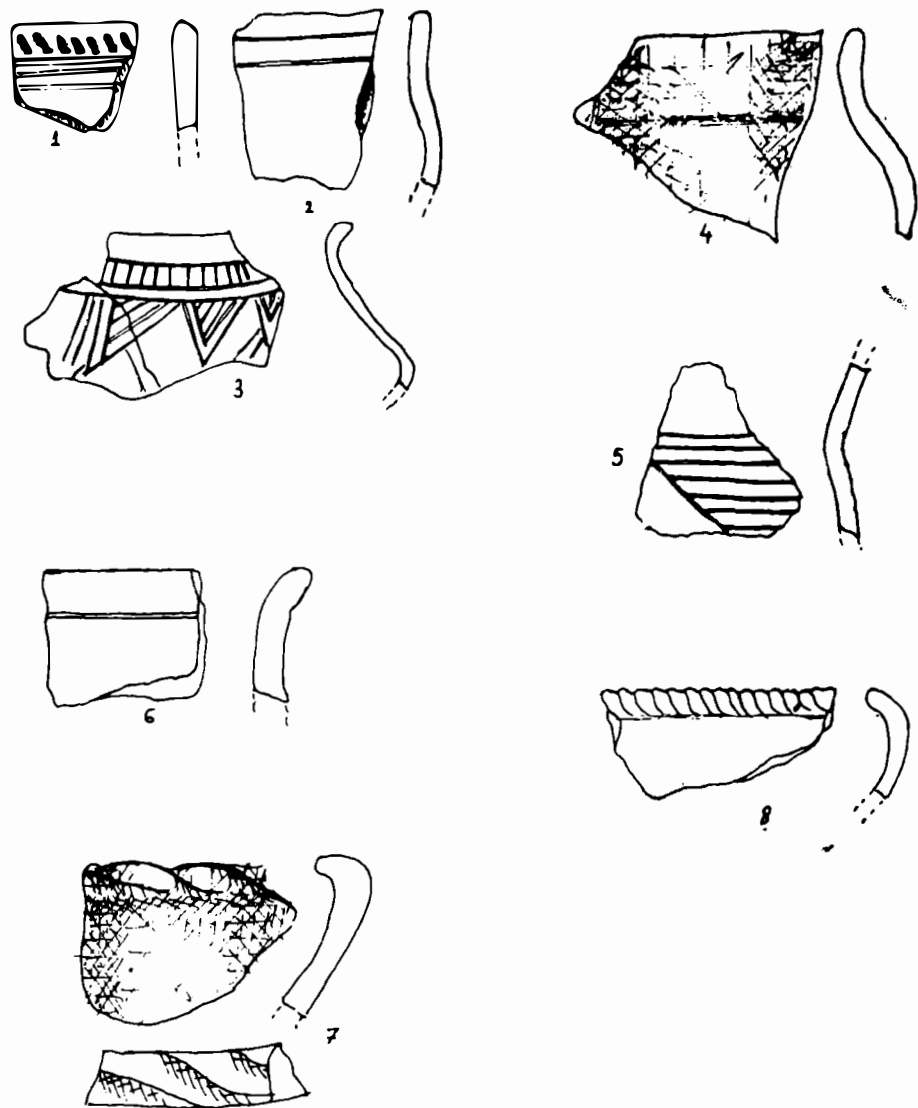
5. M. Neagu—D. N. Basarab, *op. cit.*, p. 112—117.
6. V. Vasiliev, *Probleme ale cronologiei hallstattului pe teritoriul României (II)*, „Sargetia”, XX, 1986—1987, p. 63—66.
7. A. Laszlo, *Asupra sfîrșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în estul spațiului carpato-danubiano-pontic*, *Symposia Thracologica*, 7, Tulcea, 1989, p. 266.
8. Ne referim cu precădere la fibula cu arc simetric-„bogenfibel”, pe care majoritatea specialiștilor o încadrează din punct de vedere cronologic în sec. XI î.e.n., vezi M. Neagu—D. N. Basarab, *op. cit.* p. 114; 123, fig. 18 și pl. 127 fig. 23.
9. A. Laszlo, *op. cit.* p. 267.

Pl. 1. Ceramică decorată cu briuri continue și discontinue. Gr.Cos. 1989
 Plate 1: Ceramics decorated with continous and discontinous girdles — Grădiștea
 Coslogeni 1989;

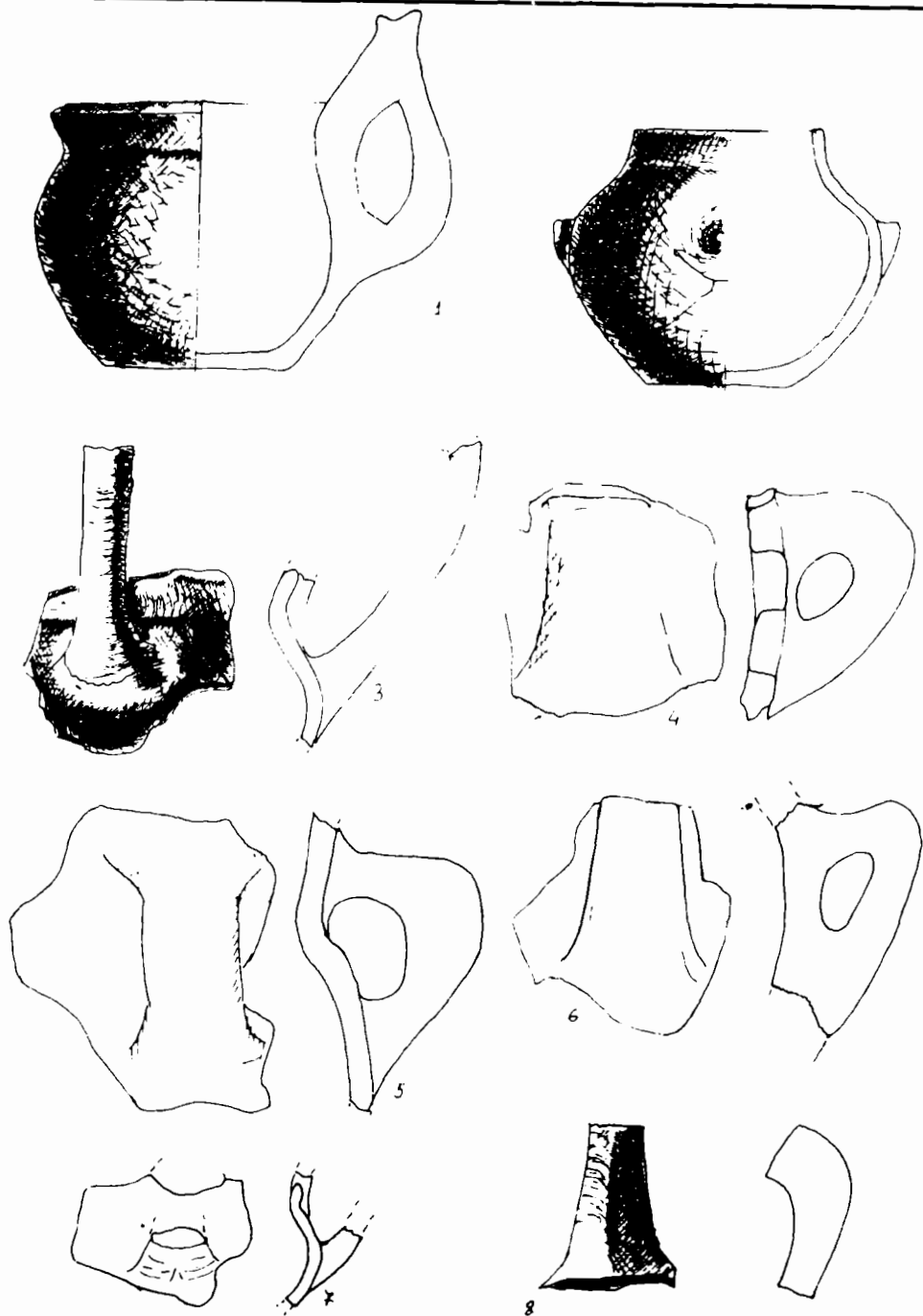

Pl. 2. Ceramică cu proeminențe și apucători Gr.Cos. 1989
Plate 2: Ceramics with prominences

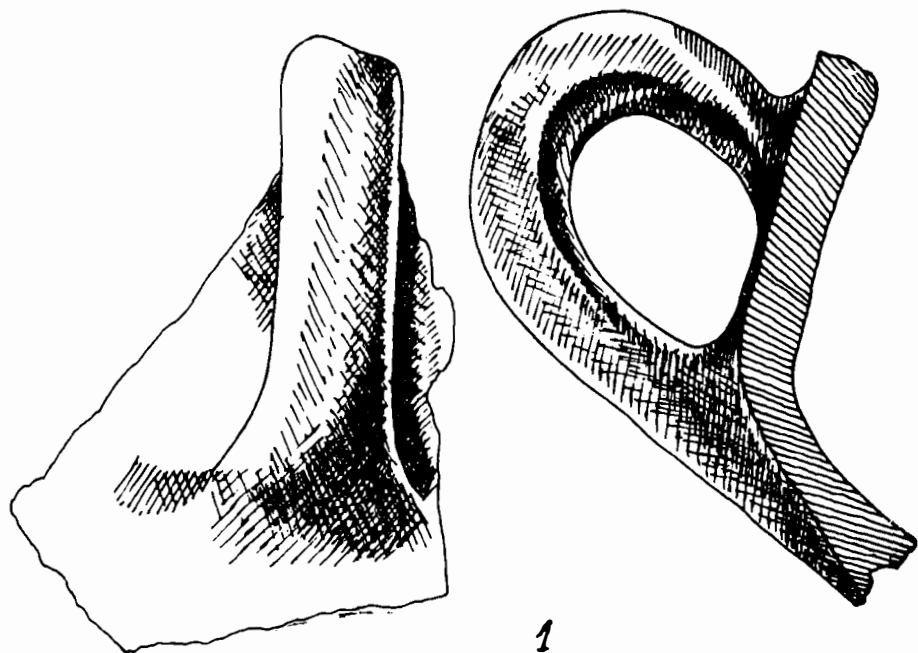

Pl. 3. 1—6: Ceramică lucrată în tehnica inciziei; 7—8: ceramică decorată cu caneluri;
Gr.Cos. 1989

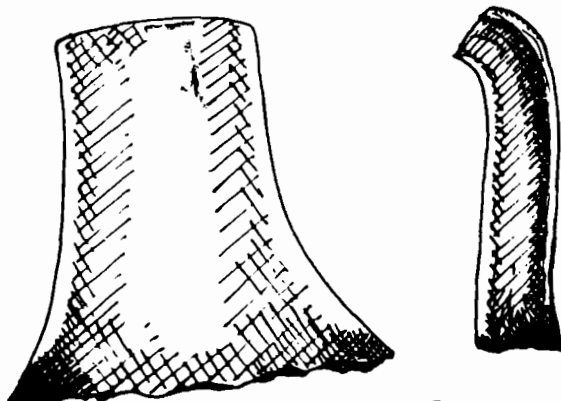
Plate 3: 1—6 Ceramics realised through the incision technics; 7—8 Cannelled pottery

Pl. 4. Vase și fragmente ceramice cu torți tubulare, supraînălțate și triunghiulare. Gr. Cos. 1989
 Plate 4: Vessels and ceramic fragments with triangular and hyperraised handles

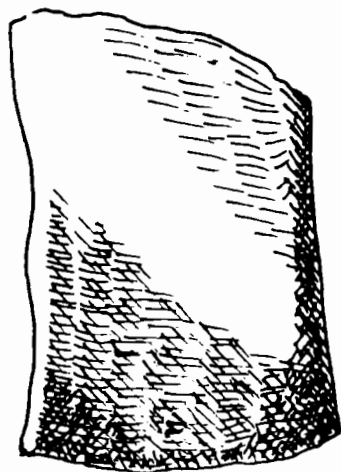
1

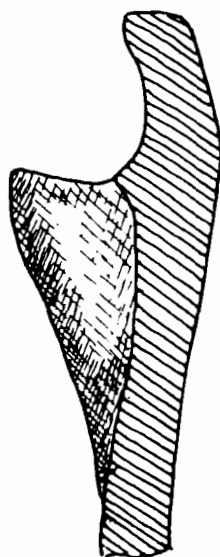
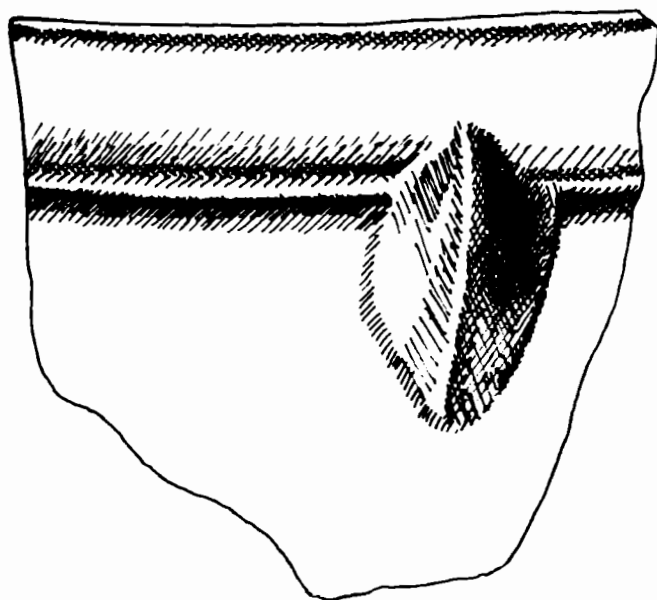
2

Pl. 5. Torți de vase. Gr.Cos. 1987

Plate 5: Handles of Grădiștea Coslogeni vessels — 1987

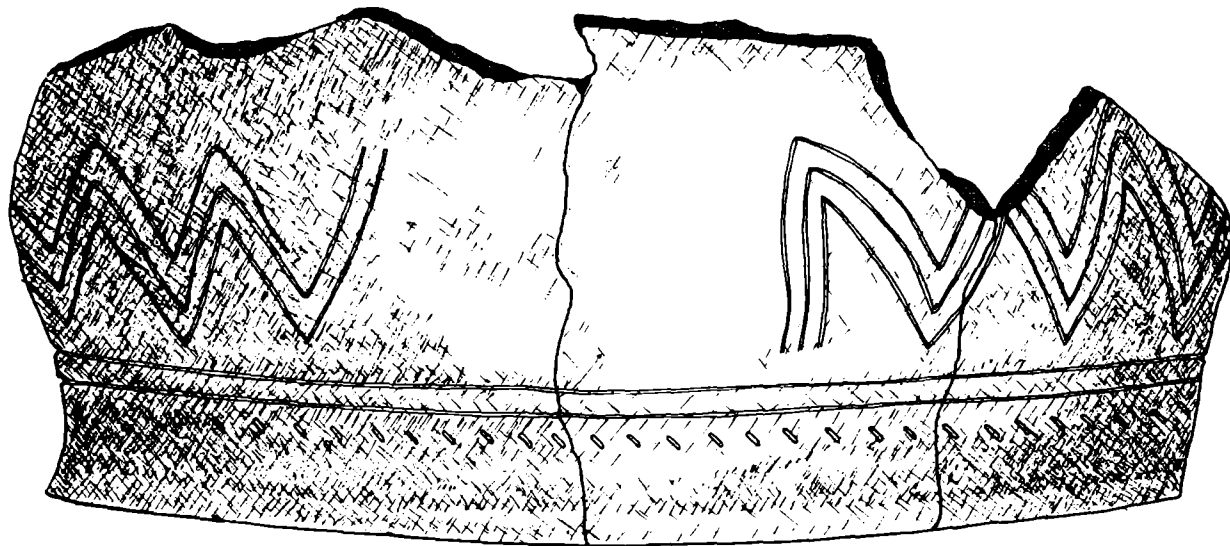

1

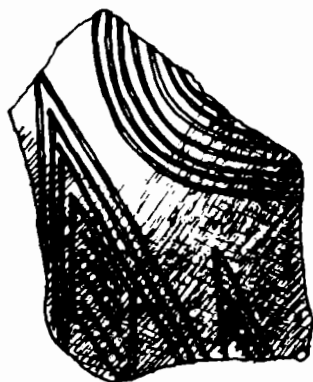
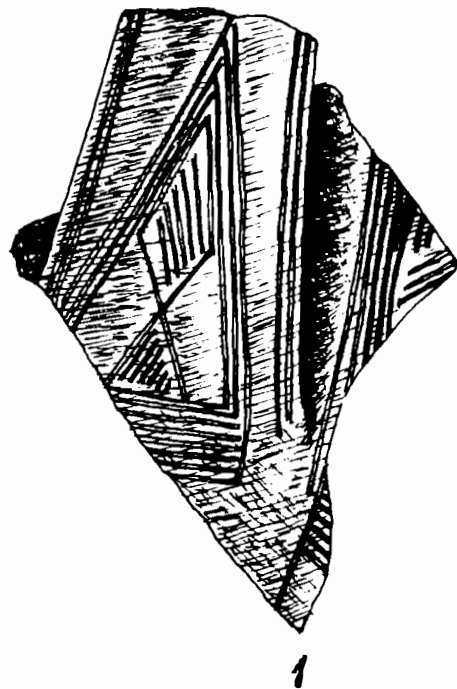
2

Pl. 6. Fragmente ceramice. Gr.Cos. 1987
 Plate 6: Pottery fragments-Grădiștea Coslogeni 1987

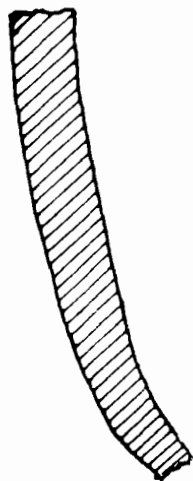
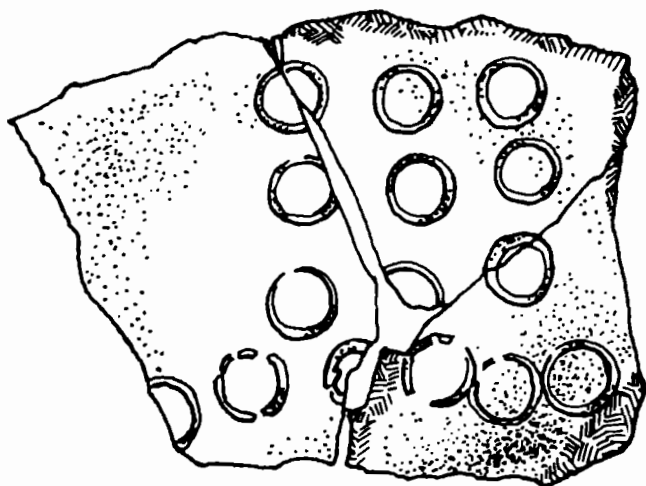

Pl. 7. Fragment ceramic decorat cu incizii. Gr.Cos. 1988

Plate 7: Pottery fragments decorated with incisions — Grădiştea Coslogeni 1988

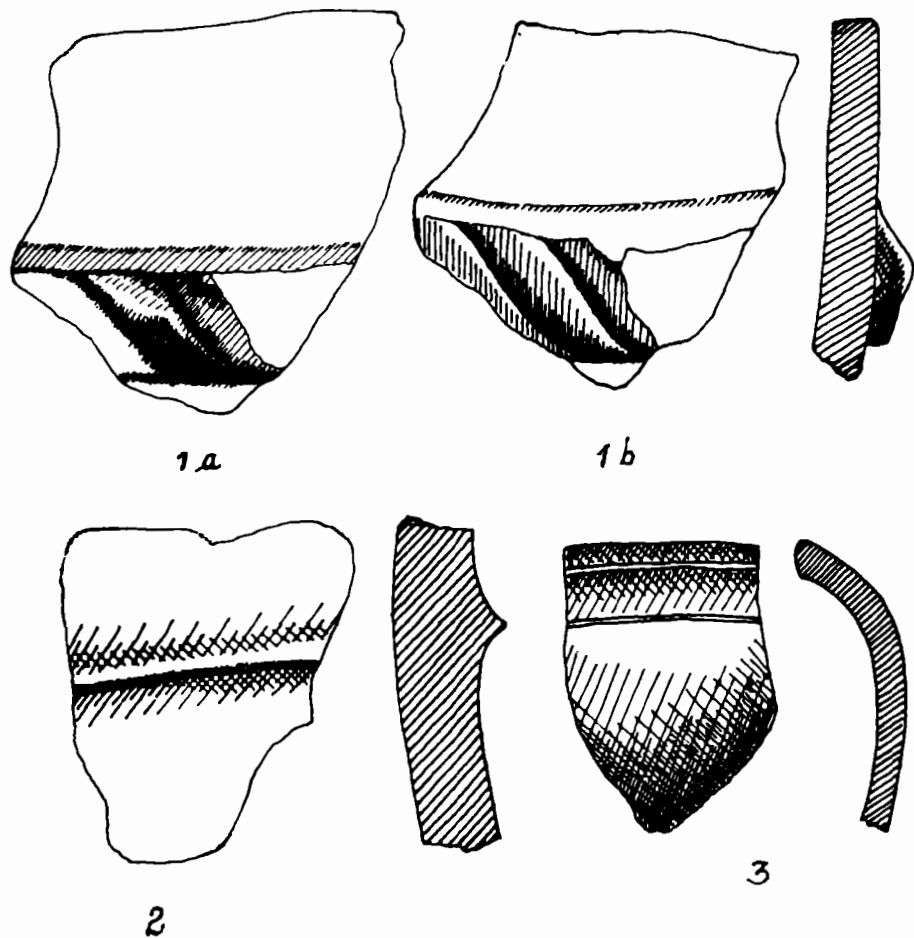
2

3

Pl. 8. 1—2: Fragmente ceramice de tradiție TEI; 3: fragment ceramic decorat în tehnica imprimării. Gr.Cos. 1988

Plate 8: 1—2 Pottery fragment of Tei tradition
3 Pottery fragment decorated by imprinting — Grădiștea Coslogeni 1988
Fine ceramics

Pl. 9. Ceramică fină: 1a — 1b: ceramică decorată cu caneluri; 2—3: fragmente ceramice decorate cu incizii.

Plate 9: a-b Cannelled pottery

2—3: Pottery fragments decorated with incisions

The incipient stage of the research accomplished in the eponymic settlement does not allow a firm dating of this resort and, according to it, of the Coslogeni civilisation. Nevertheless, the archeological discoveries at Grădiştea Coslogeni bear major implications concerning the chronology of the Late Bronze Age. Namely, the imports Tei V Fundenii Doamnei of the first level of inhabitation Coslogeni of the eponyme settlement, as well as the contemporaneity of some elements Tei V and Coslogeni also present in Cătunul, Dimbovița district, indicate a partial synchronization of the Coslogeni culture have reached to less contested archeological data, the end of this civilisation lead to numberless disputations and controversies. Regarding the Grădiştea Coslogeni settlement, the presence, in only few campaigns of several "dating" elements, discovered in clear stratigraphical conditions (symmetrical arch fibula — "bogen-fibel" type, leaf-shaped dagger with median nervure, knife, bronze pendants and pins, bone harness pieces and arrows, patterns) (moulds¹ could not offer solutions but, on the contrary, it asked new questions. Among these, the apparent contradiction between late dating elements and the pottery discovered at Grădiştea Coslogeni, which shouldn't though be confused with the contents of the material culture.

Latest years' researches imposed chronological changes to a large part of Final Bronze cultures whose datings were moved towards the brink of Early Hallstatt.

These last discoveries on Romania's territory are completed by the important hypotheses launched by the german historian Ch. Podzuweit who, starting from a new analysis of the Mycenaean pottery, redates the Troy's VII b layer. This implies the existence of the Coslogeni culture in the XIth century B. Ch., possibility confirmed through the last campaigns in Grădiştea Coslogeni. Another important element sustaining this hypothesis in the presence of the Coslogeni materials together with the Psenicevo-Babadag pottery.

All these discoveries or results of profound analysis cannot offer yet definite solutions, before the integral research of more settlements and necropolises, but they impose a chronological reevaluation of the Final Bronze Age and Early Hallstatt populations the South-East of Romania.

Besides the new chronological relations advances the archeological researches in Grădiştea Coslogeni have also enriched and even redefined the contents of the Coslogeni population's material culture.

UN OBICEI FUNERAR AL PURTĂTORILOR CULTURII BOIAN

Eugen COMȘA

Cercetările arheologice din ultimele decenii au dus, printre altele și la descoperirea unor necropole și morminte izolate din timpul epocii neolitice¹, inclusiv ale purtătorilor culturii Boian², care au viețuit în Muntenia și în sud-estul Transilvaniei, ceea ce face posibilă analizarea unora dintre obiceiurile practicate de către membrii acelor comunități.

În lucrarea noastră ne vom referi la un obicei funerar referitor la copii, practicat de către purtătorii culturii Boian.

Din cadrul ariei de răspîndire a acestei culturi sînt de amintit, în primul rînd, mormintele de copii descoperite de către prof. Gheorghe Cantacuzino în cuprinsul necropolei de la Cernica, atribuită de dînsul fazei Bolintineanu a culturii Boian. Pentru exemplificare amintim că din cele 369 de morminte descoperite prin seria campaniilor de săpături efectuate la Cernica de Gh. Cantacuzino, numai 16 erau de copii³ (de diferite vîrste), reprezentînd, după cum se vede, un procent foarte redus din totalul mormintelor.

La Cernica, scheletele respective de copii s-au găsit în poziție întinsă pe spate, ca și acelea ale adulților, cu unele variante ale poziției brațelor. Toate aceste morminte de copii, subliniem, se aflau în cuprinsul necropolei.

Din timpul fazei Giulești a culturii Boian se cunoaște, pînă acum, numai mormîntul de copil de la Leț. Scheletul s-a găsit în poziție chircită, așezat pe partea stîngă, fiind orientat cu craniul spre est-nord-est 85°⁴. Lîngă schelet nu s-a găsit nici un obiect. Datarea lui s-a făcut pe baza observației că groapa mormîntului tăia stratul de pămînt cu urme de locuire din timpul culturii Criș, iar deasupra stratul de cultură cu materiale de tip Cucuteni-Ariușd era nederanjat. Subliniem că mormîntul se afla în cuprinsul așezării.

De date documentare mai bogate dispunem cu privire la seria mormintelor de copii din timpul fazei Vidra a culturii Boian. Astfel, în cursul săpăturilor din așezarea de la Glina, dintre anii 1943—1948, de sub conducerea prof. Mircea Petrescu-Dîmbovița, s-au descoperit, în condiții stratigrafice clare, în cuprinsul așezării, între locuințe, opt morminte, toate de copii micuți⁵. Într-una din lucrările publicate, despre rezultatele acelor săpături, s-a atras atenția asupra faptului că una din gropile funerare a fost acoperită, în parte, de dărîmăturile de lipitură arsă ale unei locuințe de suprafață, din cuprinsul stratului din faza Vidra⁶. Un alt mormînt (M. 5) a fost găsit la 0,80 m distanță de rămășițele unei locuințe din faza Vidra și la aproximativ 0,25 m adîncime, sub făcuiala unei vetre din aceeași fază⁷.

Toate scheletele de copii amintite erau așezate în gropile funerare în poziție chir-cită, de cele mai multe ori pe partea stîngă, mai rar, pe partea dreaptă. Craniul îl aveau orientat spre est sau spre sud. Atrage atenția poziția brațelor. În câteva cazuri, mîna dreaptă era întinsă pe lîngă corp și așezată cu palma pe abdomen, iar cea stîngă fusese îndoită din cot și pusă cu palma în dreptul bărbiei ⁸.

La cîteva schelete din cele menționate s-au găsit, în dreptul gîtului, numeroase mărgel de scoici și alte cîteva mărgel lucrate din foiță, de aramă, răsucită, tubulare ⁹.

La descoperirea primelor morminte de copii de la Glina s-a considerat că ele repre-zintă înmormîntări rituale.

Un alt lot de morminte de copii provine din cuprinsul și din marginea așezării, tot din timpul fazei Vidra, numită Boian A, aflată pe extremitatea estică a grindului Gră-diștea Ulmilor, din mijlocul fostului lac Boian, în apropierea satului Vărăști ¹⁰.

Menționăm că din cele 14 morminte aparținînd purtătorilor culturii Boian, din faza Vidra, descoperite acolo, 5 erau de copii, reprezentînd deci circa o treime din totalul mormintelor. Din cele cinci schelete descoperite trei erau de copilași (Infans I) și două de copii mai mari (Infans II). Toate scheletele de copii amintite s-au găsit în poziție chir-cită (unele erau în poziție chir-cită accentuată, altele aveau o chircire moderată), toate fuseseră așezate pe partea stîngă, cu craniul orientat pe direcții cuprinse între nord-nord-est și est-nord-est. Poziția brațelor era diferită. Unul avea mîna stîngă îndoită tare din cot, iar mîna dreaptă fusese întinsă în spre bazin. Un altul a avut o mîna cu palma așezată sub cap ¹¹.

Inventarul funerar a fost foarte sărac. La gîtul unui singur schelet s-au găsit mărgel mărune de scoici ¹².

Din timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița datează și două morminte de copii dezvelite cu decenii în urmă, de către Dinu. V. Rosetti, în mar-ginea așezării de la Vidra. Scheletele s-au găsit în poziție chir-cită, pe partea dreaptă, cu craniul orientat pe direcția nord-vest. La aceste schelete, în dreptul șoldurilor s-au găsit plăcuțe ornamentale ¹³.

La Radovanu, în cadrul așezării înalte, fortificate, datînd tot din faza de tranziție, s-au descoperit șapte morminte de copii ¹⁴. Unul singur s-a găsit în zona necropolei, dar acela era mai mare ca vîrstă.

Dintre cele dezvelite în așezare, trei (din care unul deranjat și altele două cu schelete întregi), corespund în timp așezării nivelului 2 (penultimul în ordine crono-logică), iar ultimul grup de 4 schelete de copii micuți s-au găsit între și lîngă rămășițele locuințelor de la baza nivelului 3.

Toate aceste morminte s-au descoperit în condiții stratigrafice clare. Ele cuprin-deau schelete de copilași micuți, morți curînd după naștere. Astfel de morminte se aflau, de regulă, în intervalele dintre locuințe. Precum se știe astfel de intervale, în ca-drul complexului de la Radovanu, sînt de numai maximum 1,5 m lățime. Mai rar, sche-letele de copii s-au găsit lîngă locuințe, în marginea uliței.

Menționăm și faptul că un alt mormînt de copil mic, s-a găsit (cu scheletul deran-jat) în cuprinsul necropolei.

Un ultim grup de morminte de copii mici a fost studiat de colectivul condus de Vladimir Dumitrescu, în cuprinsul așezării de pe „Ostrovelul” de la Căscioarele. În cadrul complexului, care datează tot din timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cul-tura Gumelnița, s-au dezvelit, lîngă resturile unor locuințe, 11 morminte de copii mici ¹⁵. Alte amănunte despre aceste morminte lipsesc.

Din analiza datelor de care dispunem pînă în prezent — nu totdeauna suficiente pentru unele faze de evoluție — rezultă că purtătorii culturii Boian, începînd încă din prima fază de evoluție, au înmormîntat copiii și în cadrul necropolelor.

Din păcate, nu știm dacă se proceda la fel și cu cei nou născuți și cu copilașii de cîteva luni. Oricum din analiza mormintelor din cadrul necropolei de la Cernica, atribuită fazei Bolintineanu, reiese că numărul mormintelor de copii din cuprinsul necropolei era mic. În conformitate cu ritualul obișnuit în acea vreme cei decedați, inclusiv copii, erau așezați în groapa funerară în poziție întinsă pe spate, cu brațele, de obicei, întinse în lungul corpului.

În stadiul actual al cercetărilor, se consideră că începînd din faza Giulești, în toată aria de răspîndire a purtătorilor culturii Boian, s-a trecut la înhumarea celor decedați în poziție chircită, pe o parte. Mormîntul de copil descoperit în complexul de la Leț, constituie o dovadă că și atunci copiii, probabil mai mici, erau înmormîntați în cuprinsul așezărilor între locuințe.

Datele documentare referitoare la mormintele de copii din următoarele două faze ale culturii Boian sînt mult mai clare.

Mormintele de copii din faza Vidra, descoperite în așezarea de la Glina, se aflau lîngă locuințe. Unele din morminte avînd chiar gropile acoperite de resturi de lipitură arsă provenite din pereții locuințelor aflate alături. În continuare, ca și în faza precedentă a culturii, în cursul fazei Vidra, conform obiceiului de atunci, copiii micuți erau așezați în gropile funerare în poziție chircită, pe o parte, cu brațele în diferite poziții. La început, în cazul mormintelor de copiii micuți din cuprinsul așezării de la Glina, în lipsa unor analogii, s-a crezut că reprezintă mormintele unor copii jertfiți anume, pentru a fi îngropați ritual sub locuințe.

Din timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, prin mormintele descoperite la Radovanu corespunzătoare la două din așezările cercetate, s-au strîns o serie de date care permit unele concluzii de ordin istoric. Cel puțin în cursul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, dar credem că și în timpul fazelor Giulești și Vidra, copii micuți (nou născuți și cei de cîteva luni) morți din diferite cauze, erau îngropați — conform unui obicei pus în practică de toți membrii comunității — aproape exclusiv în cuprinsul așezărilor, lîngă locuințe. După părerea noastră, în cazul mormintelor de copii la care ne-am referit, nu poate fi vorba de jertfe umane, ci de oglindirea, în mare măsură, a dragostei materne, față de copiii micuți, din care cauză, mormintele lor se aflau la foarte mică distanță de locuințele mamelor. De asemenea, nu excludem și eventualitatea că se ajunsese, treptat la un obicei funerar, care nu permitea îngroparea copiilor mici în cadrul necropolelor. Este posibil ca regula să fie legată și de obiceiul inițierii în tradițiile comunității. În astfel de cazuri cei inițiați erau îngropați în cadrul necropolelor, iar cei neinițiați, respectiv copii mici, în cuprinsul așezărilor.

Se cuvine să amintim că obiceiul de a înmormînta pe copiii micuți lîngă locuințe este documentat în neoliticul nostru, încă din timpul culturii Starčevo-Criș, prin descoperirea unui schelet de copil lîngă o locuință din cadrul complexului de la Gornea, în Banat ¹⁶. Un mormînt de copil, găsit sub podina unei locuințe aparținînd culturii Hamangia a fost dezvelit cu prilejul săpăturilor de la Coslogeni ¹⁷.

Nu putem trece cu vederea faptul că în aria de răspîndire a purtătorilor culturii Gumelnița, din sudul țării noastre, încă nu s-au găsit morminte de copilași, ceea ce reflectă fie stadiul cercetărilor, fie că atunci s-a produs o schimbare în privința obiceiului la care ne-am referit.

Cu aceasta încheiem modesta noastră încercare de a pune în discuție problemele legate de unele obiceiuri funerare din epoca neolitică ale purtătorilor culturii Boian, în privința copiilor micuți.

Fără îndoială, că alte descoperiri similare vor lărgi arealul unor astfel de morminte și vor permite aprofundarea unor probleme referitoare la obiceiul analizat.

24 noiembrie 1988

NOTE

- 1 Eugen Comșa: *Die Bestattungssitten im rumänischen Neolithikum*. In *Jahresschrift Mittel-deutsche Vorgeschichte*, 58 Halle/Saale, 1974, p. 113—156.
- 2 Idem: *Istoria comunităților culturii Boian*. București, 1974, p. 199—224.
- 3 Date rezultate din analiza mormintelor cu prilejul pregătirii monografiei.
- 4 Ion Nestor: *Raport despre sondajele de la Leț-Vârhegy*. In: *Materiale*, III, 1957, p. 62.
- 5 M. Petrescu — Dimbovița: *Raport asupra săpăturilor de la Glina, jud. Ilfov, 1943*. In: *Raport MNA*, 1944, p. 202—203.
- 6 M. Petrescu-Dimbovița, *op. cit.*, p. 69—70.
- 7 Eugen Comșa, *op. cit.*, p. 202.
- 8 *Ibidem*, p. 202.
- 9 *Ibidem*, p. 202.
- 10 *Ibidem*, p. 206—211.
- 11 *Ibidem*, p. 206—211.
- 12 *Ibidem*, p. 210 (M. 7).
- 13 Dinu V. Rosetti: *Săpăturile de la Vidra. Raport preliminar*. In: *PMMB*, 1, București, 1934, p. 20—21.
- 14 Mormintele au fost descoperite în cursul săpăturilor noastre.
- 15 Vladimir Dumitrescu: *Edifice destiné au culte découvert dans la couche Boian-Spanțov de la station tell de Căscioarele*. In: *Dacia*, XIV, 1970, p. 7.
- 16 Informație de la Gh. Lazarovici, căruia îi mulțumim și pe această cale.
- 17 Informație de la Mihai Simon, căruia îi mulțumim și pe această cale.

UNE COUTUME FUNÉRAIRE CHEZ LES PORTEURS DE LA CULTURE BOIAN

(Résumé)

L'auteur a identifié chez les porteurs de la culture de Boian la coutume d'enterrer les petits enfants dans le périmètre des agglomérations, auprès des habitations.

D'après l'auteur cette coutume reflète fort probablement l'affection maternelle.

RITUAL FUNERAR NEOBIȘNUIT ÎN CADRUL NECROPOLEI GUMENITENE DE LA VĂRĂȘTI (JUD. CĂLĂRAȘI)

Eugen COMȘA

Cercetările arheologice de suprafață, urmate de săpături sistematice, efectuate în perioada anilor 1956—1965, în împrejurimile localității Vărăști, jud. Călărași, mai cu seamă pe grindul Grădiștea Ulmilor, au dus la diferite descoperiri, datînd din epoca neolitică, deosebit de interesante, pentru întreaga istorie a acestei epoci din sud-estul țării noastre.

Datorită suprafeței relativ reduse a grindului Grădiștea Ulmilor, grind care are aproximativ 500 m lungime și aproape 100 m lățime maximă și datorită poziției sale, deoarece se afla în mijlocul fostului lac Boian, a atras în diverse epoci, mai ales în cursul epocii neolitice, diferite comunități, care, viețuind pe grind, se simțeau ferite de atacurile dușmanilor, și, în plus, aveau asigurată o parte din hrană prin pescuitul în apele lacului. Membrii acelor comunități neolitice aflîndu-se în imediata apropiere a Dunării, puteau, de asemenea, obține pe calea schimburilor cu comunitățile înrudite de la sud de fluviu, diferite materii prime necesare confecționării uneltelor (cum era silexul și alte roci) sau chiar obiecte (unele) sau podoabe de metal, respectiv piese de aramă și chiar de aur.

Prin săpăturile arheologice efectuate, în decursul celor aproape zece ani, pe grindul Grădiștea Ulmilor s-au descoperit urme de locuire din timpul culturii Dudești, anume de a lungul malului de nord al grindului, apoi vestigii din timpul culturii Boian. Astfel, resturi de așezare din faza Bolintineanu s-au găsit în partea de mijloc a grindului, inclusiv lîngă malul lui de nord. Vestigii din faza Giulești se aflau în porțiunea de lîngă extremitatea estică a tellului, apoi la capătul estic al grindului a existat cunoscuta așezare Boian A, datînd din faza Vidra, cu o serie de morminte de inhumație, găsite în marginea și în apropierea așezării. Aceasta era suprapusă, în parte, de un strat de cultură, destul de gros, cuprinzînd resturi de locuire din timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. O altă așezare din aceeași fază, locuită destul de intens, se afla pe ridicătura din extremitatea vestică a grindului. Din aceeași vreme erau și cîteva morminte de inhumație descoperite în vecinătate, de-a lungul malului de nord al grindului.

Locuirea cea mai intensă din cursul epocii neolitice a fost aceea a unor comunități gumelnițene, datorită cărora s-a format tellul ¹, care a dat denumirea grindului. Tellul se află lîngă malul de sud a grindului, în partea de mijloc a lui, dar locuirea gumelnițeană s-a extins și în vecinătatea tellului, pe o suprafață destul de întinsă, pînă la malul de nord al grindului, unde era reprezentată printr-un strat de cultură de circa 1 m grosime.

Apele de inundație ale lacului Boian, datorită vîntului de nord, au distrus o parte din zona de nord a grindului. Cu prilejul unor cercetări de suprafață, Niță Anghelescu a descoperit, în malul astfel format, osemintele unor schelete omenești ². Pornind de

la descoperirea sa, am început în anul 1957 cercetarea porțiunii respective a malului de nord al grindului aflată aproximativ în dreptul tellului.

Cercetările efectuate în colaborare cu colectivul de antropologi, au dus la descoperirea necropolei așezării gumelnițene, de fapt a unei porțiuni apreciabile din întinderea necropolei. O parte a ei cea de nord, de-a lungul veacurilor a fost distrusă de apele lacului Boian, iar partea de sud nu am fost în măsură să o cercetez, datorită unei pepiniere silvice de pe acel loc.

De-a lungul malului de nord al grindului, în decursul mai multor campanii de săpături arheologice, s-au trasat o serie de șanțuri și casete, care au dus la descoperirea unui număr de 126 de morminte, dintre care marea majoritate erau gumelnițene și altele câteva au fost mai vechi, datînd din timpul fazei de tranziție, fiind legate desigur de așezarea alăturată din acea fază.

Toate mormintele descoperite în cadrul necropolei erau de inhumație, cuprinzînd schelete de copii și de adulți, prin urmare, ne aflăm în fața unei necropole obișnuite pentru acea perioadă. Aproape toate scheletele au fost găsite în poziție chircită, pe o parte, pe stînga sau pe dreapta. Unele aveau și inventar funerar reprezentat prin vase de lut ars sau podoabe de aramă (cum au fost de exemplu unele ace de păr) și prin unele piese de aur (de ex. o figurină stilizată).

Făcea excepție, de la regula amintită, un singur schelet, descoperit între altele, în cursul campaniei de săpături din vara anului 1962.

Mormîntul se afla către marginea estică a necropolei. Scheletul s-a găsit la adîncimea de 0,58 m față de nivelul actual al solului. În carnetul de șantier, în acea zi, notam că s-a găsit și un schelet de adult, într-o poziție cu totul neobișnuită, în cadrul necropolei de aici. O astfel de poziție funerară nu o cunosc nici în celelalte complexe funerare din regiunile vecine. Din analiza poziției scheletului rezultă că persoana decedată a fost așezată în groapa mormîntului în poziție șezîndă, cu picioarele îndoite tare, cu genunchii în sus. Aceștia erau depărtați, apoi corpul a fost îndoit forțat, foarte tare și așezat cu craniul între tibii, iar cu minile au fost cuprinse picioarele pe dinafară, la înălțimea părții de mijloc a tibiilor.

Atunci cînd a fost descoperit nu se cunoșteau morminte cu astfel de poziție, nici în sud-estul țării noastre și nici în ținuturile vecine de aceea atunci am considerat că este vorba de o persoană al cărei corp, în urma decedului, înainte de a fi intervenit rigiditatea cadaverică și înainte de a fi înmormîntat a fost ghemuit forțat, în poziție chircită, învelit cu o împletitură sau cu o bucată de țesătură și legat strîns, iar atunci cînd a fost depus în groapa funerară s-a făcut greșala de a-l pune nu pe o parte cum ar fi firesc, ci șezînd. La acea dată, fiind singurul mormînt cu astfel de poziție din cadrul necropolei, nu am găsit o altă explicație logică observațiilor făcute.

În prezent, situația s-a schimbat, în ținuturile vecine de la sud de Dunăre, în estul Bulgariei, în ultimul deceniu, s-au făcut unele descoperiri, care ne ajută la lămurirea și la aprofundarea problemei.

Ne referim la descoperirile făcute de colectivul arheologic condus de Henrieta Todrova, în complexul de la Durankulak, complex aflat în sudul Dobrogei, în apropiere de țărmul Mării Negre³. Așezările neolitice se află pe o insulă din mijlocul lacului cu același nume, iar necropolele corespunzătoare s-au descoperit pe panta de lîngă malul lacului amintit. Este important de subliniat că în cadrul necropolei de la Durankulak sînt morminte datînd dintr-o perioadă destul de îndelungată, din neolitic și eneolitic.

Pînă în anul 1986, în cadrul acelei necropole au fost dezvelite și studiate scheletele din 682 morminte⁴, iar cercetările din cuprinsul ei continuă.

Pentru problema studiată aici, ne interesează o serie de morminte cu totul deosebite de celelalte din cadrul necropolei. Ne referim la cele în care s-au găsit schelete în

poziție șezîndă. Henrieta Todorova precizează într-o lucrare de sinteză că astfel de morminte la Durankulak au fost descoperite într-un sector deosebit al necropolei ⁵. Datorită poziției neobișnuite a acelor schelete, autoarea le grupează, în mod firesc, într-un al treilea ritual de înmormîntare, acela în poziție șezîndă pe lîngă celelalte două caracterizate prin: poziție întinsă pe spate și în poziție chircită pe o parte. Se cuvine subliniat faptul că toate cele trei ritualuri sînt documentate în aceeași necropolă.

Pînă în anul 1984 au fost descoperite în necropola de la Durankulak numai opt morminte cuprinzînd schelete în poziție șezîndă ⁶. Este evident un număr foarte mic în raport cu totalul mormintelor descoperite acolo.

Într-o altă lucrare referitoare la necropola de la Durankulak se arată că în astfel de morminte, în jurul cadavrului s-au pus lespezi de piatră și unele morminte au fost chiar acoperite parțial cu cîte o lespede ⁷.

Ținîndu-se seama de gruparea îngîrădită a oaselor din mormintele analizate s-a formulat părerea că morții erau așezați în poziție șezîndă, fiind înfășurați cu o împletitură și apoi au fost strîns legați. În continuare, erau coboriți în groapa funerară, căptușită cu lespezi și apoi mormîntul era acoperit cu loazbe sau lespezi de piatră. După putrezirea cadavrelor oasele cădeau grămadă spre fundul gropii, împreună cu resturile capacului de lemn. Autorii studiului consideră că numai în modul acesta poate fi explicată dezordinea în care se găsesc oasele în astfel de morminte din necropola de la Durankulak.

Din datele prezentate mai sus, rezultă clar că — în stadiul actual al cercetărilor — mormîntul analizat de la Vărăști nu constituie dovadă unei greșeli făcute cu prilejul înmormîntării unuia din membrii comunității, care viețuia în vechime pe grindul Grădiștea Ulmilor, ci dovada existenței, în perioada de cînd datează mormîntul, a unui ritual deosebit, anume acela al înmormîntării în poziție șezîndă.

Mormîntul de la Vărăști se deosebește de cele similare de la Durankulak, prin lipsa lespezilor de piatră din jurul scheletelor. Faptul se poate explica prin aceea că în zona Vărăști lipsesc zăcăminte de calcar.

Este cu totul semnificativ faptul că la Vărăști s-a găsit numai un mormînt cu scheletul în poziția descrisă. Fără îndoială descoperirea reflectă prezența unui element deosebit, eventual este vorba de membrul unei comunități străine, inclus în aceea care trăia pe grindul Grădiștea Ulmilor. Este regretabil că încă nu s-au făcut determinările antropologice, ca să știm dacă este scheletul unui bărbat sau al unei femei, care a ajuns prin „căsătorie” în comunitatea studiată.

O altă problemă importantă este aceea, cum se poate explica ritualul de înmormîntare în poziție șezîndă. Este, după părerea noastră, mai curînd reflectarea existenței, nu prea departe de Vărăști și de Durankulak, a unor comunități străine (cu obiceiuri deosebite de cele locale) din cadrul cărora unii membri au ajuns, în principal, pe calea căsătoriilor, în componența celor două comunități menționate. Ar mai putea fi vorba, mai greu de admis, a unui nou ritual, legat de apariția unor noi credințe, sau, iarăși este mai greu de admis, despre apariția unei noi categorii sociale, care pentru a se deosebi de ceilalți membri ai comunității a adoptat noul ritual funerar și s-a considerat normal ca membrii săi să fie înmormîntați într-un sector deosebit al necropolelor (de ex. la Durankulak).

Grupul de morminte amintite, de la Durankulak, a fost inclus de descoperitori în categoria mormintelor din epoca neolitică, respectiv, celor atribuite culturii Hamangia, anume fazelor II și III ⁸.

Mormîntul de la Vărăști, fiind singurul de acest tip, fiind fără inventar funerar și găsindu-se pe terenul ocupat de necropola gumelnițeană de pe malul de nord al grindului Grădiștea Ulmilor, la data descoperirii am considerat că face parte din aceeași categorie a mormintelor gumelnițene. Dacă însă ținem seama de mormintele de același tip de la

Durankulak, se pune problema dacă mormîntul de la Vărăști mai poate fi atribuit culturii Gumelnița sau dacă nu cumva este mai vechi și corespunde în timp, cum ar fi normal, uneia din așezările Boian timpurii, respectiv să dateze din timpul fazelor Bolintineanu sau Giulești. Urmele așezărilor lor aflîndu-se la numai cîteva zeci de metri distanță de locul descoperirii mormîntului studiat. Considerăm că este normal să admitem o astfel de datare, cu precizarea că scheletul a fost al unei persoane din afara ariei Boian. În acest caz, mormîntul a fost mai vechi și izolat. Pe același loc organizîndu-se, mult mai tîrziu, necropola gumelnițeană. Explicația de mai sus este posibilă, deoarece, după cum am amintit, tot în zona necropolei gumelnițene, s-au găsit și cîteva morminte din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița.

Am socotit că trebuie să insist asupra problemelor legate de mormîntul cu schelet în poziție șezîndă, de la Vărăști, deoarece astfel de morminte se mai pot găsi, atît în Dobrogea, în cuprinsul necropolelor purtătorilor culturii Hamangia, cît și în Muntenia de sud-est, în complexele culturii Boian, din primele două faze, în preajma Dunării.

14 noiembrie 1988

NOTE

- 1 Primele săpături pe grindul Grădiștea Ulmilor au fost efectuate de către Vasile Christescu (cf. Vasile Christescu: *Les stations préhistoriques du lac de Boian*. În: *Dacia*, II, 1925, p. 249—303.
- 2 Informație de la Niță Anghelescu, căruia îi mulțumim și pe această cale.
- 3 H. Todorova: *Arheologически разкопки на Големия остров край село Durankulak, Tolbuhinski kraj prez 1980*. În: *AOR*, 1980, XXV NAK v Preslav, p. 39—40.

- 4 Maia Avramova: *Nakiti ot praistoriceskii nekropol pri s. Durankulak, Tolbuhinski okrig*. În: *Dobrudja*, 3, Varna, 1986, p. 75.
- 5 Henrieta Todorova: *Kamenna-mednata epoha v Bălgariia*, Sofia 1986, p. 195.
- 6 T. Dimov, Ia. Boiadjiev, H. Todorova: *Praistoriceskii nekropol kraj selo Durankulak, Tolbuhinski okrig*. În *Dobrudja*, Sbornik, 1, Varna, 1984, p. 75.
- 7 *Ibidem*, p. 75.
- 8 *Ibidem*, p. 79.

UN RITUEL FUNÉRAIRE INACCOUÏMÉ DANS LA NECROPOLE DE LA CULTURE GUMELNITZA DE VĂRĂȘTI (DÉP. CĂLĂRAȘI)

(Résumé)

A la périphérie de la nécropole appartenant à la culture de Gumelnitza située au long du côté nordique de l'île Grădiștea Ulmilor, dans le lac de Boian, auprès du village de Vărăști, à été découvert un squelette inhumé en position assise, avec le corp forcément incliné en face ayant le crâne entre les jambes. Parce que dans cette tombe il n'était pas trouvé aucun mobilier funéraire, elle a été attribuée initialement à la culture de Gumelnitza. Tenant compte des découvertes récentes, faites à Durankulak en Bulgarie du nord est, le tombeau de Vărăști peut être attribué à la phase Bolintineanu ou de Giulești de la culture Boian.

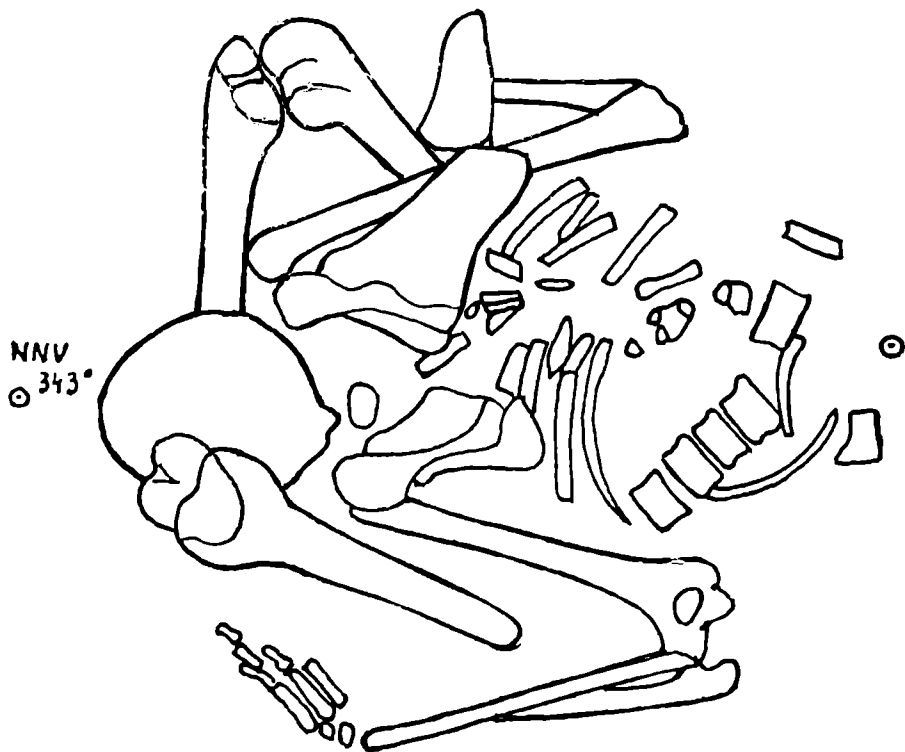

Fig. 1 Mormîntul cu scheletul în poziție șezîndă, din necropola gumelnițeană de la Vărăști (jud. Călărași).

Fig. 1 Tombe a squelette en position assise de la nécropole appartenant à la culture de Gumelnitza, de Vărăști (dépt. de Călărași).

CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DE LA CĂSCIOARELE COTUL CĂTĂLUIULUI, JUD. CĂLĂRAȘI

(epoca bronzului)

Dan Basarab NANU

Pe malul lacului Cătălui, comuna Căscioarele, jud. Călărași au fost efectuate ample lucrări de demantelare în scopul realizării unor terase ce urmează a fi introduse în circuitul agricol. Cercetarea arheologică efectuată pe versantul sudic al malului, față de „Ostrovel” a avut deci un caracter de salvare, buldozerele transformând total configurația botului de deal, existînd la ora actuală 9 terase ce coboară pînă la firul apei.

A fost cercetată sistematic terasa cea mai de sus, unde au fost observate fragmente ceramice aparținînd culturii Glina. Următoarele terase spre malul apei sînt pierdute din punct de vedere arheologic-aici lama buldozerului ștergînd cu totul stratul de cultură.

Au fost efectuate 3 secțiuni însumînd 200 mp; S. 1 (40/1,5 m) în marginea dinspre deal a ultimei terase și S. 2 (20/1m) în marginea dinspre vale. Între cele două secțiuni a fost deschisă caseta C. 1 Pe botul de deal, în zona neafectată de lucrările de amenajare a terenului a fost deschisă secțiunea S. 3 (44/2m). Toate secțiunile sînt paralele între ele, orientate NE/SV (pl. I).

În zona neafectată, în speță S 3, stratul de cultură apare la 0,20/0,30 m față de actualul nivel de călcare. Au fost identificate două complexe, denumite L 1 și L 2.

L 1 constă dintr-o aglomerare masivă de material arheologic surprinsă pe o suprafață de 4/2m. A putut fi marcată în plan delimitarea complexului pe latura sa de SV. Cealaltă limită pe parcursul secțiunii nu a putut fi pusă în evidență datorită erodării malului în zona de NE.

Au fost observate resturi de chirpic cu amprente de paie și nuiiele provenite probabil din pereții prăbușiți ai complexului, ce credem că poate fi denumit locuință cu rezerva că nu au fost despistate urme de pari sau de podea.

Ceramica abundentă se înscrie în contextul cultural Glina III.

Al doilea complex, surprins tot în S 3 se prezintă sub forma unei gropi cu multă cenușă avînd ca inventar fragmente ceramice de același tip cu cele din L 1, unelte din silex, fragmente de chirpic.

Această situație similară cu cea de la Fundeni ¹, Cățelul Nou ², Budești ³, Roșu ⁴, Mihai Vodă ⁵, Brăneț ⁶, Militari-Cîmpul Boja ⁷ indică existența unui bordei.

De menționat că în comparație cu L 1 aici a fost identificată mai puțină ceramică și fragmente de chirpic ce nu se pot compara cu bucățile masive din L 1. Aceasta pare, a fi o locuință de suprafață de genul celor de la Glina ⁸, Ciurel ⁹, Cuciulata ¹⁰.

Pe prima terasă lama buldozerului a ras practic solul vegetal, materialele apărînd și la 0,5 m. În scopul salvării patrimoniului arheologic au fost trasate secțiunile menționate anterior. (S 1, S 2, C 1) În partea de SE a lui S 1 unde terenul urcă în pantă spre

culmea dealului, stratul de cultură a fost practic epuizat datorită nivelărilor efectuate de mecanizate.

Descoperirea unor fragmente ceramice în capătul de nord-est a lui S1, a determinat deschiderea unei alte secțiuni devenită prin extindere C 1.

Aici a fost surprinsă continuarea aglomerării de material arheologic din S 1, sub forma unei depuneri masive de ceramică pe o porțiune de 14/2,5 m. Probabil, inițial, aceasta era mai mare acoperind și spațiul din S 1 sub forma unui oval, însă nivelarea zonei pentru terasare a făcut ca aproape jumătate din complex să se piardă. (pl. II).

Depunerea, pe porțiunea surprinsă începe de la 0,10 m și continuă până la 0,40—0,45 m constând din fragmente ceramice (unele sparte *in situ*) oase de animale¹¹, resturile unei vetre portabile cu urme de susținere pentru pari. La 0,45 m față de nivelul actual de călcare, aproximativ în centrul complexului a fost descoperit un schelet, notat M 1, depus în poziție puternic chircită, într-o groapă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Scheletul era culcat pe stînga, orientat NE/SV, cu capul la NE privirea la E, cu mîna stîngă sub cap și dreapta pe piept¹². (pl. III).

Nivelul de plecare al gropii mormîntului este situat sub nivelul aglomerării ceramice.

Se cuvine amintit că nu cunoaștem o analogie în ceea ce privește acest tip de înmormîntare pentru complexul Glina-Schnekenberg. De asemenea, fragmentele ceramice probabil depuse intenționat peste mormînt nu se prezintă în totalitate sub forma unor vase întregi sparte *in situ*, ci a unor părți de vase răspîndite pe toată suprafața. Menționăm că depunerea trebuie să fi fost mai mare, aproximativ jumătate din ea fiind pierdută datorită intervențiilor de modernizare a terenului. Prin dimensiunile sale complexul nu poate fi interpretat ca locuință în context Glina așa cum s-a putut observa în cazul lui L 1 și L 2 din S 3.

Ceramica se împarte în trei categorii. O primă categorie este de factură grosolană, dintr-o pastă insuficient frămîntată în al cărei conținut există mult nisip, pietricele, calcar și cioburi sfărîmate. Urmează vasele dintr-o pastă comparativ mai bine frămîntată, cu mai puține pietricele pisate folosite ca degresant și ultima categorie, cea a ceramicii fine executată dintr-o pastă mai curată bine arsă, cimentoasă în spărtură cu nisip fin ca degresant.

Ca forme se remarcă vasul borcan cu profilul ce redă litera „S” prelung, recipientele cu gîtul în formă de pîlnie, castroanele, cănițele de mici dimensiuni cu corpul bombat și gîtul cilindric ușor evazat. Au fost descoperite și fragmente de strecurătoare.

În ceea ce privește ornamentica predomină găurile buton executate în șir din interior spre exterior. Cîte o dată, șirul acesta se combină cu benzi în relief sub buză, cerculețe imprimate cu trestia, briuri alveolate. Au mai fost remarcate creștăturile în șir vertical, plasate sub buză și pe pîntece. Torțile sînt fie cu bandă lată rotunde, fie sub forma unor urechiușe subțiri lățite, ori pur și simplu apucători. (P 1. IV—VII).

În baza analizei decorului, materialele de la Căscioarele-Cotul Cătăluului, pot fi încadrate de exemplu în seria descoperirilor de la Cuculata-nivelul II¹³, Roșu-București, complexul A¹⁴, Ciurel-București, nivelul II al așezării Glina III¹⁵, Dudești¹⁶, Văcărești (Dîmbovița)¹⁷, Brăneț (Olt), nivelul II și III¹⁸.

NOTE

1 Dinu V. Rosetti, *Cîteva așezări și locuințe preistorice din preajma Bucureștilor*, București, p. 10.

2 Valeriu Leahu, *Raport asupra săpăturilor arheologice din 1966 la Cățelu-Nou*, în *Cercetări arheologice în București*, I, 1963, p. 212.

3 Mioara Turcu, *Cercetări arheologice la Dudești*, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 43 și rum.

4 M. Constantinescu, Panait I. Panait *O așezare din epoca bronzului la Roșu*, în *Cercetări arheologice București*, I, 1963, p. 304.

- 5 Sebastian Morintz și D. V. Rosetti, *Bucureștii de odinioară*, 1959-1950, p. 22.
- 6 Augustin Ulanici, *Săpăturile de la Brăneș, jud. Olt*, în *Cercetări arheologice*, București, vol. I, 1975, p. 45 și urm.
- 7 Mioara Turcu, *Cercetări arheologice la Militari, Cîmpul Boja*, în *Cercetări arheologice în București*, III, 1981, p. 227.
- 8 I. Nestor, *Fouilles de Glina*, în *Dacia*, III—IV, 1927—1932, p. 230.
- 9 Sebastian Morintz, C. Cantacuzino, *Santierul arheologic București*, în *Materiale*, V, 1959, p. 633.
- 10 Gh. Bichir, *Săpăturile de salvare de la Cucui-lata*, în *Materiale*, VII, 1962, p. 356.
- 11 Scheletul face obiectul unui studiu separat realizat de MIHAELA PERIANU (Laboratorul de Antropologie București).
- 12 Materialul osteologic din complex face obiectul unui studiu separat realizat de dr. Mircea Udrescu (Laboratorul de Antropologie București) căruia îi mulțumim și pe această cale pentru ajutorul acordat în timpul cercetărilor efectuate la Căscioarele.
- 13 Gh. Bichir, *Săpăturile de salvare de la Cucui-lata*, în *Materiale* VII, p. 357.
- 14 Margareta Constantiniu, Panait I. Panait, *op. cit.*, p. 329.
- 15 S. Morintz, C. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 631—633.
- 16 Mioara Turcu, *op. cit.*, în *Carpica*, VIII, p. 45.
- 17 Emilia Tudor, *Săpături de salvare din comuna Văcărești, județul Dimbovița*, în *Scripta Valachia, Tîrgoviște*, 1971, p. 104.
- 18 Augustin Ulanici, *Noi cercetări arheologice la Brănești*, în *Cercetări arheologice*, București, 1976, vol. II, p. 33 și urm.

DECOUVERTES ARHEOLOGIQUES A CĂSCIOARELE — COTUL CĂTĂLUIULUI DÉPARTEMENT CĂLĂRAȘI

(Résumé)

Les fouilles archéologique de sauvegarde effectuées à Cotul Cătăluiului sur le territoire de la commune Căscioarele ont mis en évidence un niveau de culture Glina III.

Ici on a aussi recolté quelques fragments céramique datant du VI—VII ième siècle a.n.e., sans pouvoir isoler le niveau archéologique afférent au matériel.

Dans la couche Glina a été découverte une demeure a 4 m / 2 mm. Le matériel découvert consiste en fragments céramique, du matériel ostéologique et argileux avec des traces de verge, des outils de silex.

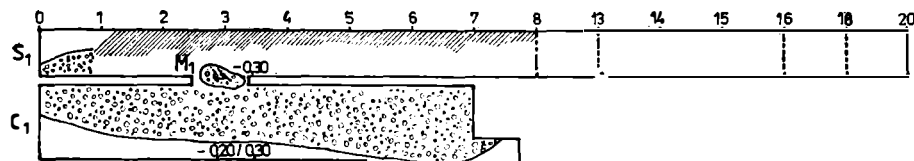
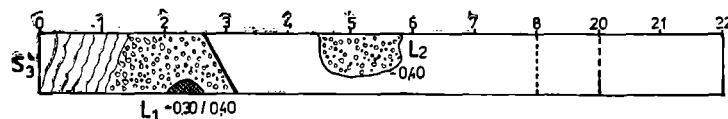
Une autre découverte se présente sous la forme d'une fosse ayant un aspect d'habit temporaire et, comme inventaire, le matériel habituel.

Sur une terrasse du plateau a été découverte une tombe avec une schelette fortement blotti à gauche.

Au-dessus du tombeau a été découverte sur une surface de 15/2,50, une forte agglomération de matériel archéologique; de la céramique, des os, des fragments de cheminée.

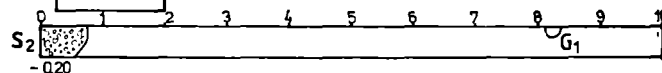
On remarque la grande quantité de céramique découverte dans ce périmètre, surtout au-dessus du tombeau, et aussi son caractère bien défini, type Glina III.

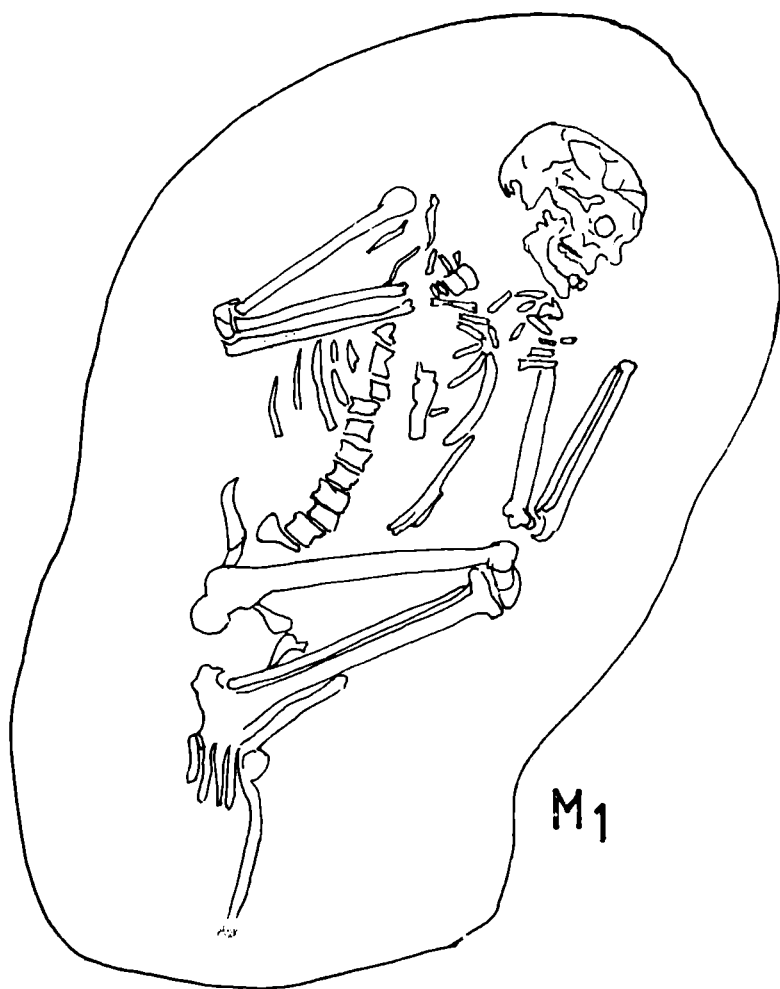
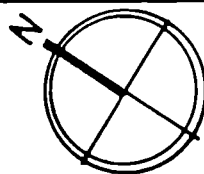
CÂSCIOARELE - COTUL CĂTĂLUIULUI CAMPANIA 1988 - PLAN GENERAL

LEGENDA

- MAL PRĂBUȘIT
- AGLOMERARI DE MATERIAL ARHEOLOGIC
- ZONA DEMANTELATA DE BULDOZER
- VATRA

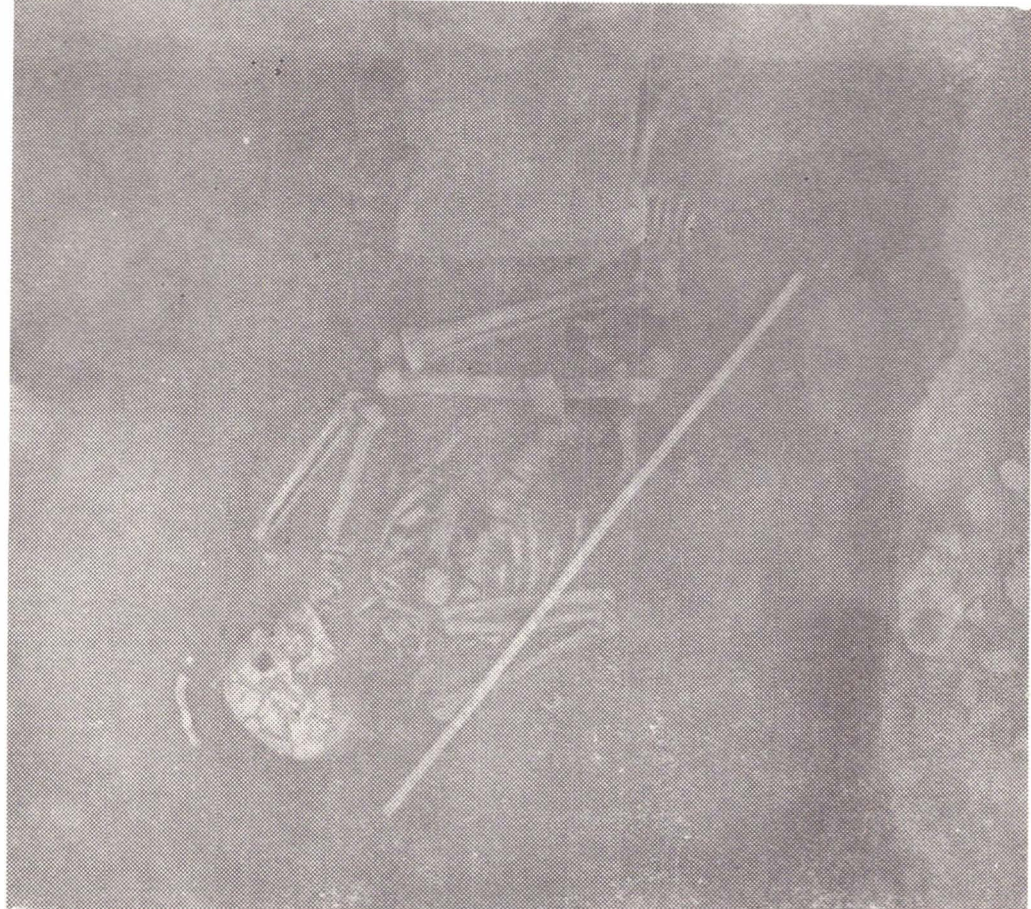
CASCIOARELE - COTUL CATALUIULUI
SCARA 1:10

Planche 3, 4, 6 ASPECTS DE LA PERIODE DE RECHERCHE ARHEOLOGIQUE A CĂSCIOARELE, S₁ ET S₂

PI. 3, 4, 6 ASPECTE DIN SĂPĂTURA ARHEOLOGICĂ, CAMPANIA 1988, S₁ și C₁

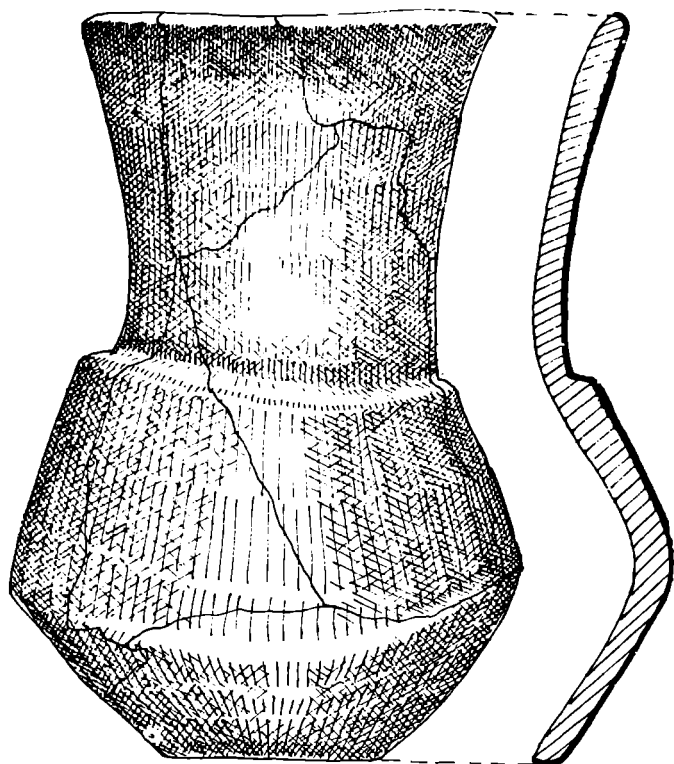
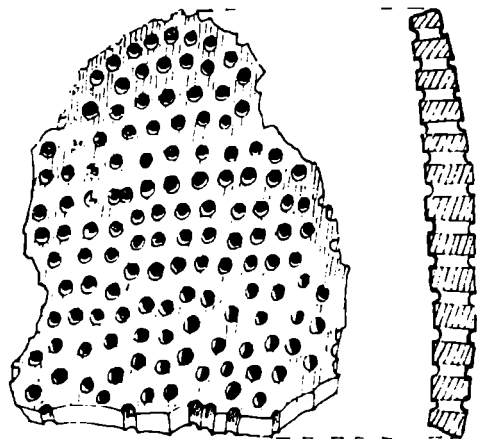

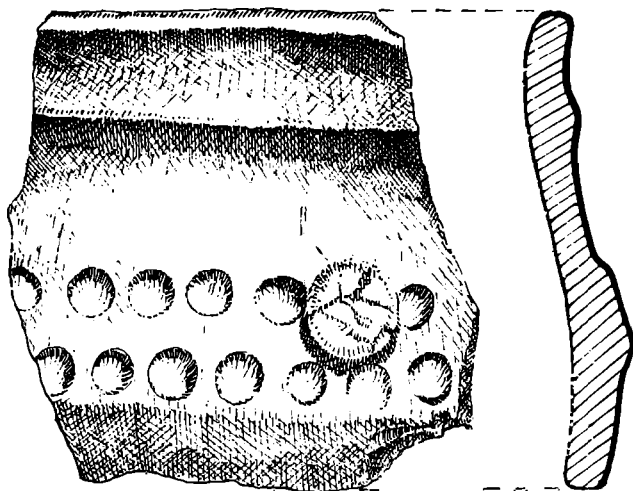
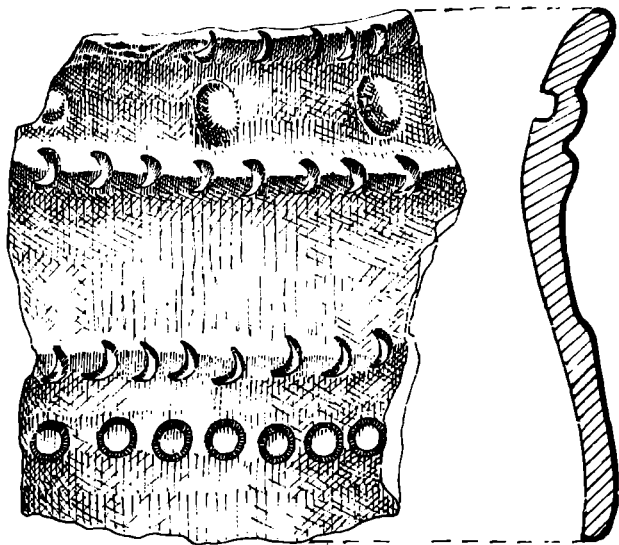

Plance 2. 5 LE PREMIER TOMBEAU DE CĂSCIOARELE

Pl. 2, 5 M₁ — CĂSCIOARELE — „COTUL CĂTĂLUI”

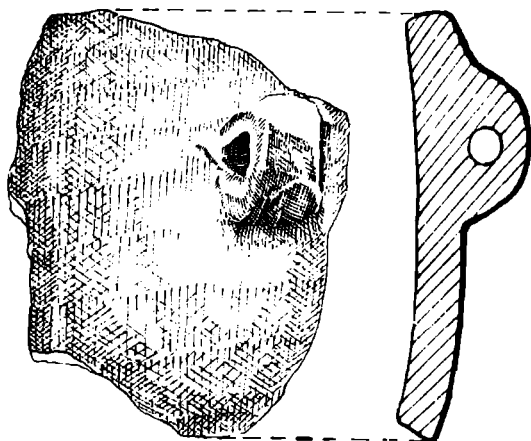
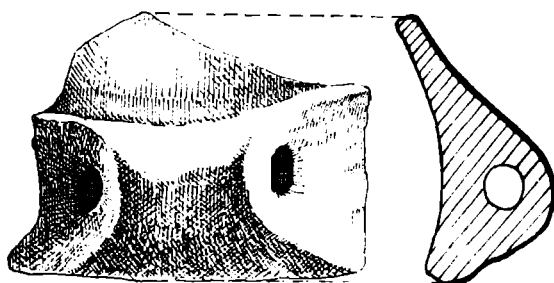
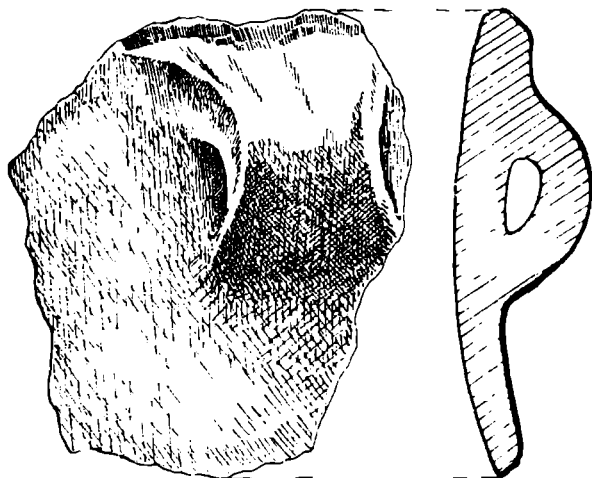

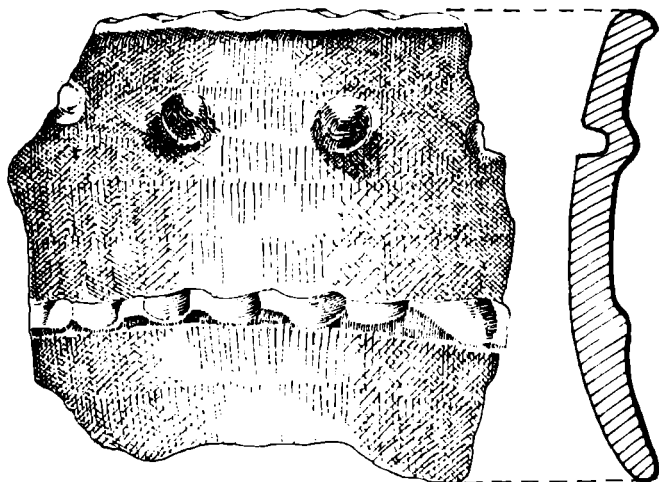
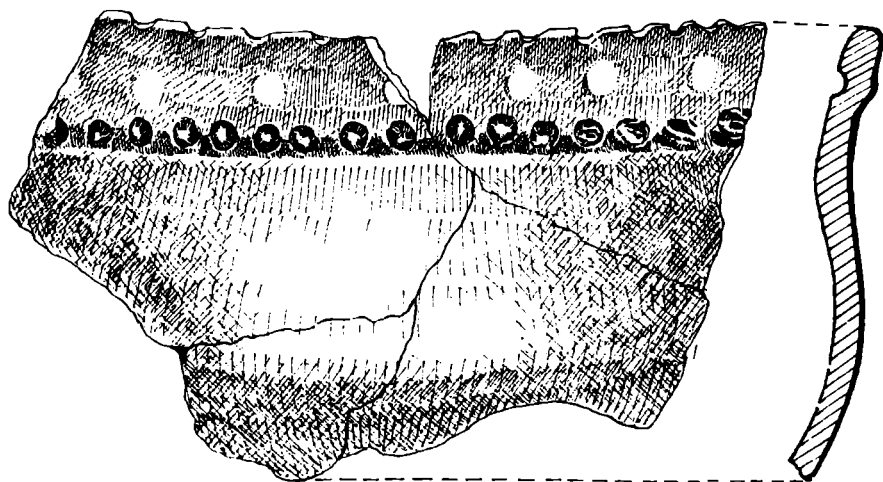

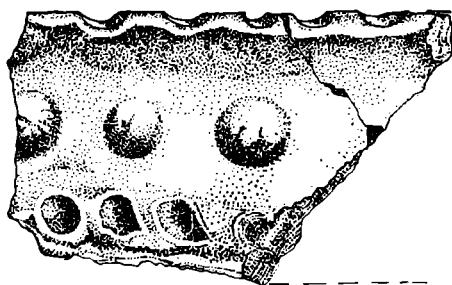
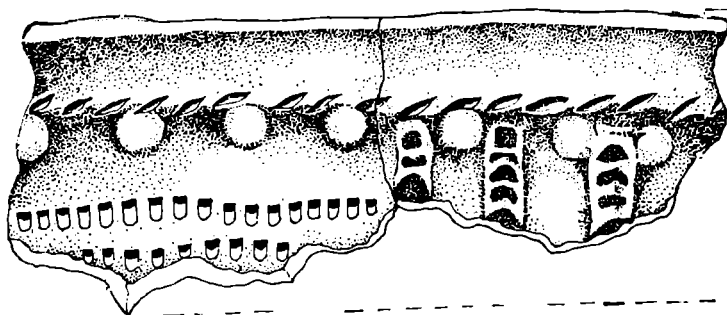
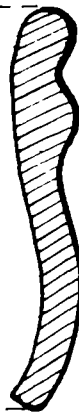
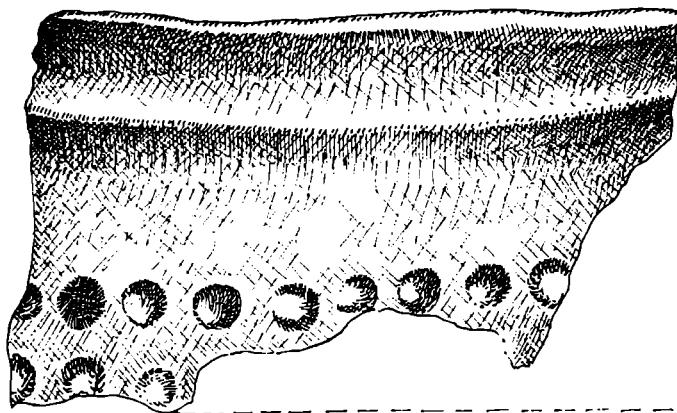

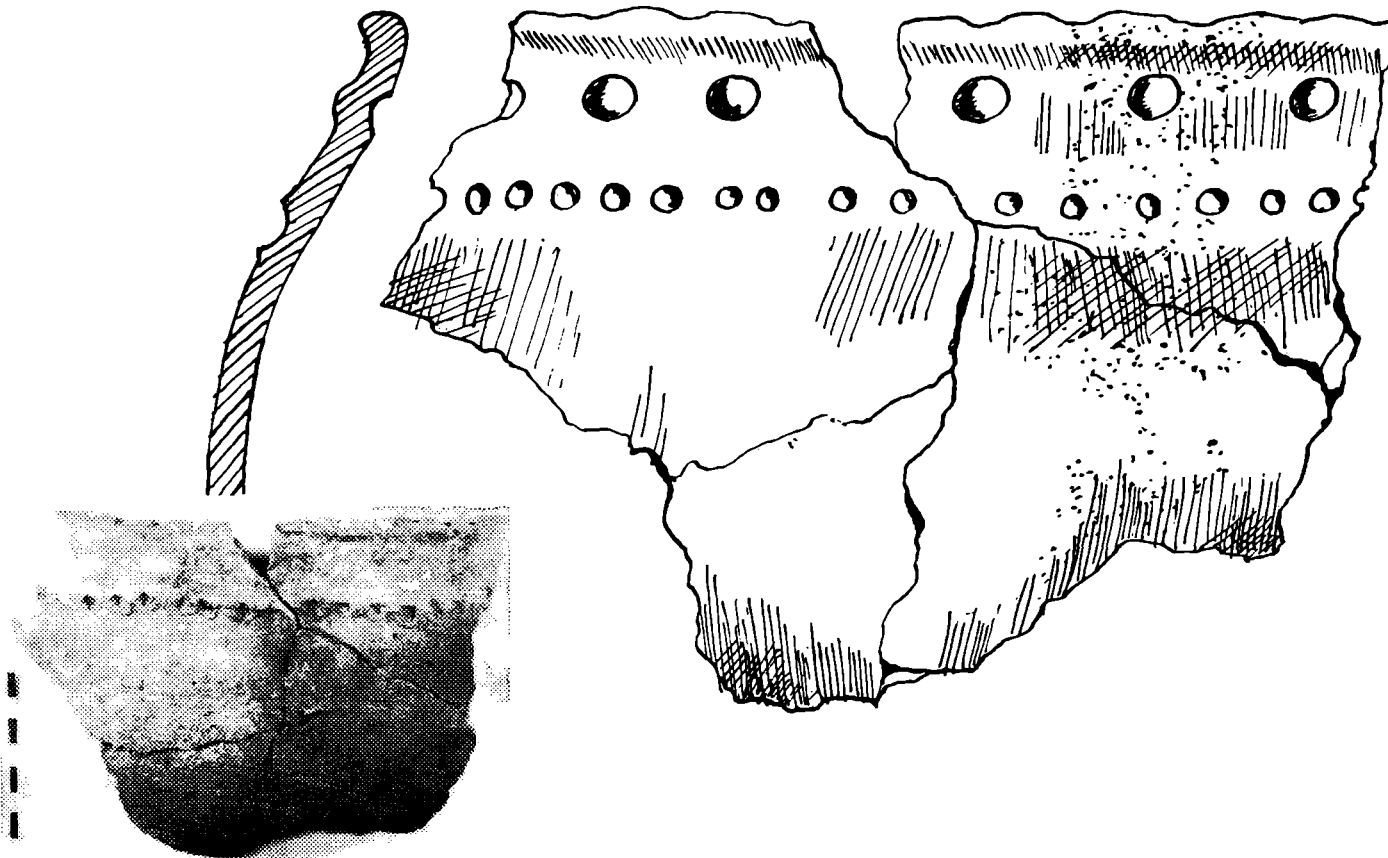
Planches 7—13 FRAGMENTS CERAMIQUES TYPE GLINA III DE CÂSCIOARELE

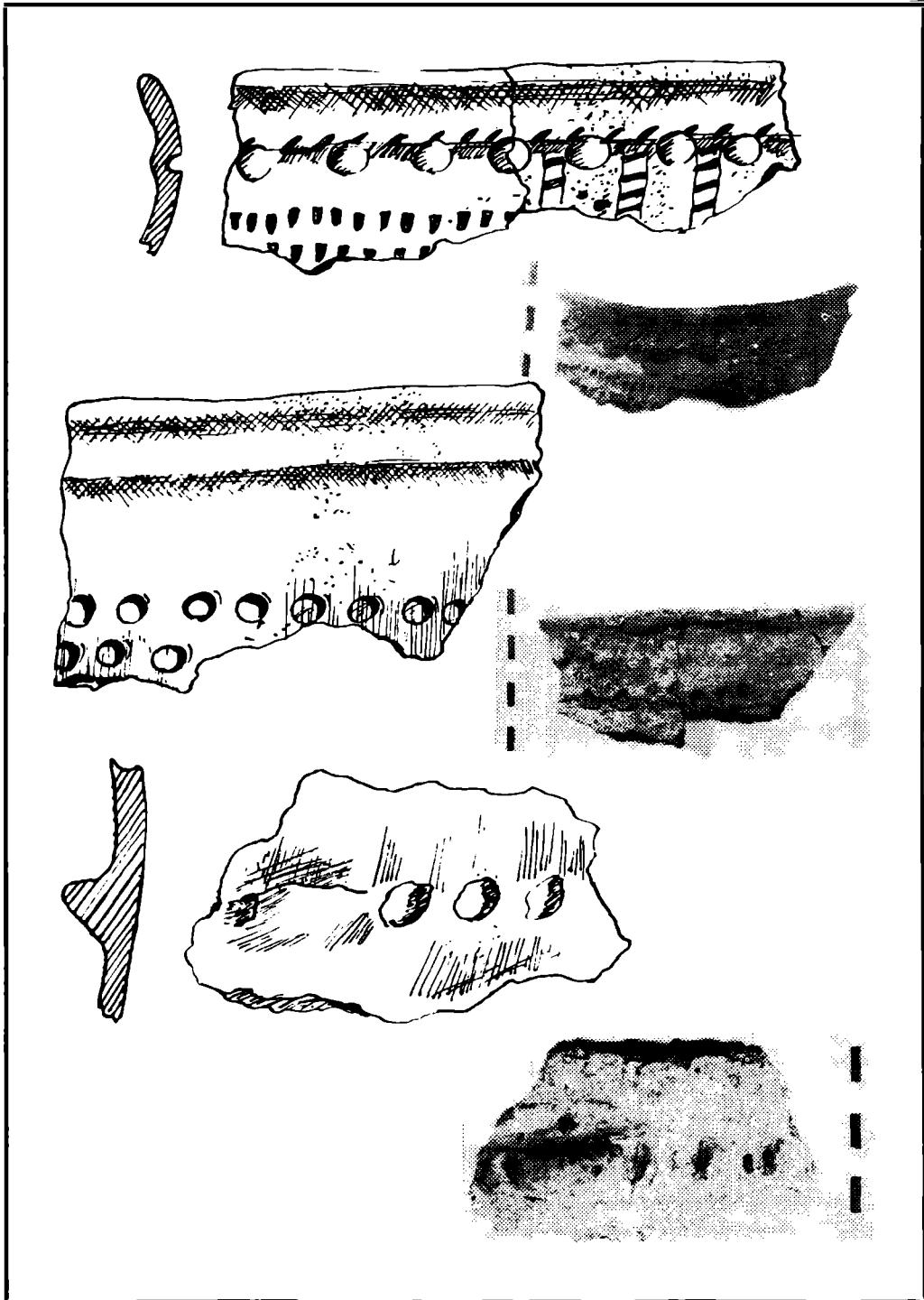
PI. 7—13 FRAGMENTE CERAMICE TIP GLINA III DIN AȘEZAREA DE LA CÂSCIOARLE — „COTUL CĂTĂLUI”

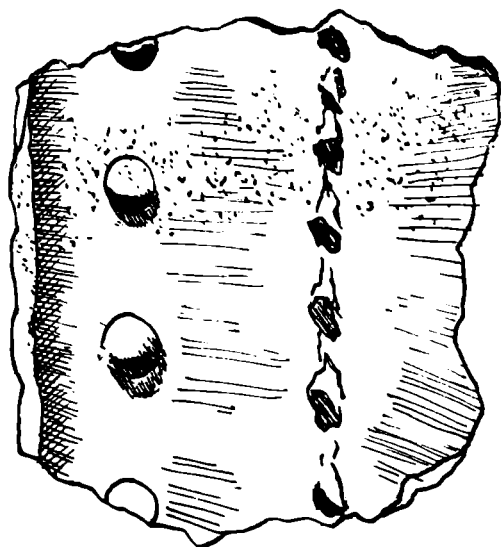
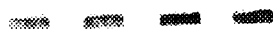
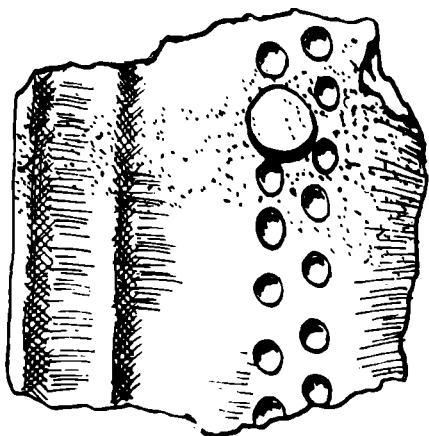

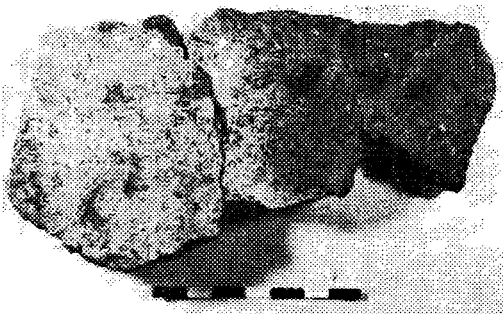
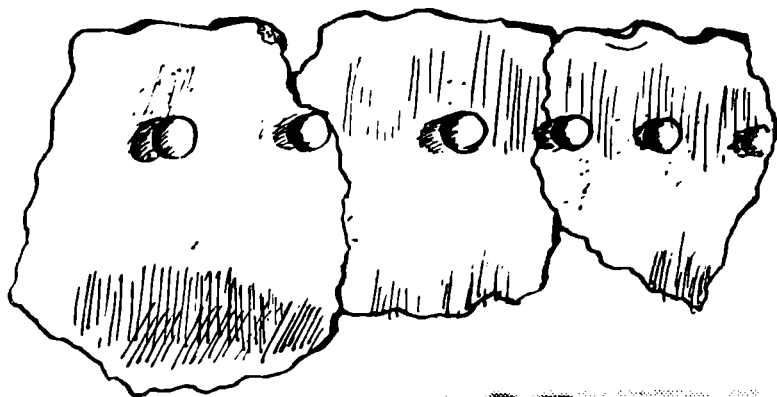
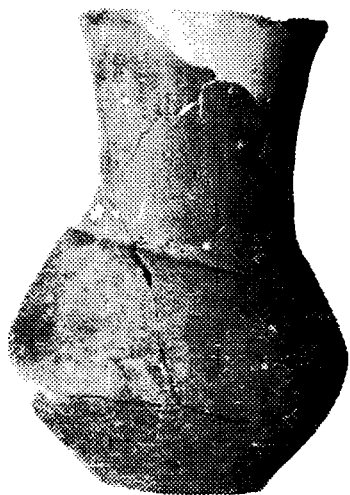
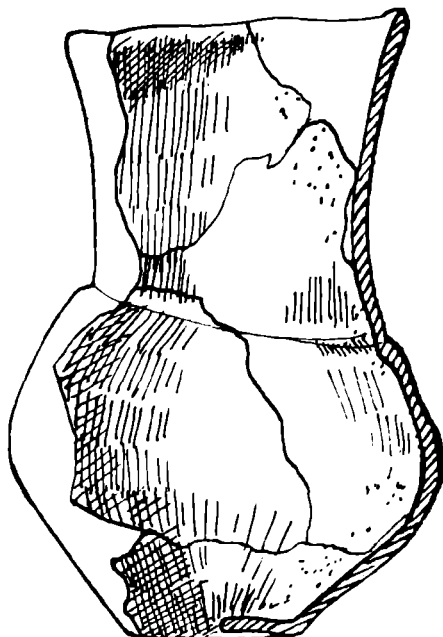

STUDIUL ANTROPOLOGIC ȘI ARHEOZOOLOGIC AL MATERIALULUI OSTEOLÓGIC DIN MORMÎNTUL DE LA CĂSCIOARELE (JUD. CĂLĂRAȘI). EPOCA BRONZULUI (CULTURA GLINA III)

Mihaela PERIANU, M. St. UDRESCU

Săpătura de salvare efectuată în vara anului 1988 la Căscioarele (jud. Călărași) a exhumat alături de un bogat material arheologic aparținând unei așezări din bronzul timpuriu (cultura Glina III), un schelet uman aflat într-o groapă de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, orientat NE—SV, cu capul la nord-est.

Culcat pe partea stângă în poziție puternic chircită, la 0,45 m. adâncime față de nivelul actual de călcare, scheletul era însoțit de numeroase oase de animale și fragmente ceramice provenind de la banchetul funerar. Bine conservat în solul argilos osemintele au putut fi întregite aproape total permițând o analiză antropologică complexă metrică și morfoscopică prin care s-au determinat sexul și vârsta, statura, încadrarea tipologică și modificările patologice revelabile pe schelet.

S-au utilizat metodele Acsadi, Nemeskeri (1970)¹ și Ferembach și colab. (1979)² pentru sex și vîrstă, tabelul Breitinger (1965)³ pentru statură lucrările lui Angel (1944)⁴ și Boev (1972)⁵ pentru încadrarea tipologică.

Gracil în ansamblu, cu reliefuri osoase proeminente determinate de inserții musculare puternice, scheletul aparține unui individ adult (24—28 ani), de sex masculin, cu statura medie (166 cm.) și caractere predominant mediteranoide.

Degenerări spondilartrozice premature în pars toracica (segmentele mijlociu și terminal) par a reflecta mai degrabă un mediu de viață mai puțin favorabil (probabil umed) decît efectuarea unor munci fizice deosebit de grele, iar musculatura dezvoltată mai ales în regiunea brațelor, antebrațelor și a coapselor ar pleda pentru utilizarea cu predilecție a acestor segmente în munca prestată.

Aspectul general al oaselor gambei, aparatul dento-maxilar cu o patologie complexă caracteristică unei alimentații cu produse bogate în carbohidrați și proteine precum și absența unor traumatisme provocate prin violență, duc la concluzia că acest individ a aparținut unui grup populațional stabil și pașnic, care se îndeletnicea cu agricultura și creșterea vitelor.

Caracterizarea morfometrică (Tabelele 1, 2, 3) și morfoscopică (Planșa I).

Craniul: Neurocraniul este lung, cu o lărgime mijlocie și indicele cranian doliocran (71,00), înalt — acrocran și hypsicran, cu suprastructuri osoase și aspect general caracteristice sexului masculin. În norma verticală este ovoid, cu linia sagitală ascendentă spre vertex, desen sutural complicat și se remarcă absența bilaterală a orificiului parietal. În norma laterală prezintă o apofiză mastoidă largă și proeminentă (3—4 Broca), cu orientare verticală, un conduct auditiv extern oval și apofiza temporo-zigomatică joasă și arcuită determinînd o ușoară fenozigie. În norma occipitală are formă de casă-bombă, cu occipitalul bombat și solzul înalt, liniile nucale pronunțate și inionul ușor conturat (1). Sutura

lambdoidă prezintă cite cinci oase suturale suplimentare (oase wormiene) dispuse simetric pe cele două părți. În norma frontală se disting reliefuli osoase marcate: glabella (4 Broca), arourile supraciliare puternice, liniile temporale ale frontalului rugoase și bine conturate. Fruntea este largă — eurimetopă, înclinată spre spate, cu tuberozități reliefate, orificiile supraorbitare sînt largi și deschise, marginea superioară a orbitei groasă și rotunjită, rădăcina nasului plasată adînc subglabellar.

— Viscerocraniul: fața este ovală, ortognată, înaltă și îngustă — leptoprosopă (înălțimea totală se datorează mai ales dimensiunii înalte a mandibulei), mesenă, cu orbitele rectangulare cu unghiurile rotunjite, mesoconce, malarele gracile și destul de înalte, cu dispoziție intermediară, nasul înalt și îngust — leptorin, ușor acvilin, spina nazală dezvoltată (4?), fosa canină medie, marginea inferioară a aperturii piriforme de tip antropin, bolta palatină adîncă, cu arcada alveolară paraboloidă, dinții de dimensiune mijlocie, de tip progresiv $M_1 > M_2 > M_3$. Mandibula este destul de gracilă, lungă și îngustă — dolichognată (indicele mandibular 91,45), cu arcada alveolară de formă paraboloidă, corpul înalt, gonioanele ușor eversate, amprente musculare medii pentru maseteri și accentuat pentru pterigoizi, menton puțin proeminent, piramidal, cu gropiță, orificiul mentonier plasat P_2 M_1 , ramul vertical moderat ca lărgime și înălțime.

Scheletul post-cranian: se caracterizează prin oase lungi destul de gracile cu dimensiuni medii și amprente musculare pregnante caracteristice sexului masculin. Constatăm o modelare funcțională accentuată pentru centura scapulo-humerală (clavicula stîngă, mai ales, prezintă linia trapezoidă și tuberculul conoid foarte puternice), scapula are amprente musculare bine reliefate. Humerusul cu indicele diafizar (75,00) indicînd atrebrahie pentru ambele oase, are V-ul deltoidian protuberant și șanțul bicipital foarte adînc. Humerusul stîng este mai scurt decît dreptul cu o musculatură mai puternică și indicele de robusticitate mai ridicat. Cubitusul și radiusul sînt bine modelate cu o musculatură bine dezvoltată și creasta interosoasă proeminentă.

Distingem la nivelul brațelor și antebrățelor o asimetrie funcțională dreapta-stînga cu utilizarea preferențială a membrului superior stîng față de cel drept (indiv. stîngaci).

Femurile sînt platymere cu un pilastru puternic și relief subtrochanterian bine dezvoltat (trochanter suplimentar și creastă fesieră reflectînd o dezvoltare predominantă a fesierului mare și a adductorului mare. Tibiile sînt euricneme, robuste, cu fațete articulare suplimentare — „fațete orientale” — pentru astragal. Peroneul este mediu canelat. Din analiza metrică și morfoscopică a scheletului post-cranian se desprind următoarele concluzii: — dimensional cît și morfologic oasele au caracteristici proprii sexului masculin; — o modelare morfofuncțională mai accentuată pentru unele segmente osoase (oasele brațelor, antebrățelor și coapselor) reflectînd solicitarea mai intensă a acestora în munca efectuată; — o asimetrie funcțională dreapta-stînga pentru membrele superioare cu utilizarea preferențială a membrului superior stîng — o modelare funcțională moderată a oaselor gambei.

— sexul: aspectul general al scheletului indică un individ de sex masculin: suprastructurile craniene bine reliefate (glabella 4, arcurile supraciliare puternice, mastoida largă cu orientare verticală, marginea superioară a orbitei groasă), bazinul cu oasele coxale înalte, incizura ischiatică îngustă și unghiul subpubic ascuțit, hiperbazalitatea sacrumului, dimensiunile și musculatura oaselor lungi.

Vîrsta: sudarea tuturor epifizelor oaselor lungi inclusiv capătul sternal al claviculei dar incompleta sudare a primelor două vertebre sacrale, abrazia redusă a dinților jugali trei molari trei (M_3) funcționali pe maxilar și pe hemiarcada mandibulară dreapta și (M_3), încă neerupt pe hemiarcada stîngă, sutura coronală deschisă, și stadiul (III) pentru simfiza, pubiană, pe de o parte și obliterarea aproape completă a sagitalei S_3 (pars obelica) și incipientă în sectoarele S_2 și S_4 , stadiul (II) pentru evoluția spongioasei în capetele pro-

ximale humeral și femural și degenerarea spondilartrozică în regiunea toracală, pe de altă parte, indică un individ adult tânăr (24—28 ani).

Din punct de vedere tipologic constatăm o predominare a trăsăturilor mediteranoide: scheletul în general gracil cu dimensiuni medii pentru oasele lungi și statura medie (166 cm.), craniul doliocran cu occipitalul bombat și masivul facial gracil cu orbite mesoconce, malare gracile cu dispoziție intermediară, nasul leptorin și mandibula gracilă, atestă fondul mediteraneean.

Patologie dento-maxilară și osoasă: frapează o degenerescență spondilartrozică prematură în sectorul toracal al coloanei vertebrale (vertebrele 5—9 au corpurile tasate și osteofite de gradul 4, medii, pe scara degenerativă Stewart) și o patologie severă dento-maxilară: 3 dinți pierduți intravitam cu obliterarea completă a alveolei (incisivul doi maxilar dreapta, premolarul doi și molarul unu mandibulă stînga); 4 carii profunde (3 ocluzale, la caninul maxilar dreapta, caninul mandibular dreapta, molarul unu mandibular dreapta și o carie distal interproximală la molarul doi mandibular dreapta); depozit de tartru sub formă de manșon la baza unor coroane dentare; o resorbție timpurie a marginii alveolare cu dezgolirea a un sfert din rădăcinile dinților; o abraziere pronunțată (pe dinții frontali superiori și inferiori și pe molarul unu maxilar dreapta) în mare parte patologică provocată de noile raporturi ocluzale și folosirea intensă a acestor dinți în urma procesului carios și a dinților pierduți.

Concluzii: scheletul aflat în mormîntul din așezarea de la Căscioarele (jud. Călărași), înhumat cu un ritual incluzînd o poziție chircită a corpului în mormînt și o bogată ofrandă animală și ceramică provenind de la banchetul funerar, aparține unui bărbat adult, cu o statură medie și caractere mediteranoide, cu o modelare generală a oaselor scheletului caracteristică pentru un mod de viață stabil, cu o patologie reflectînd un mediu de viață mai puțin favorabil și o alimentație cu produse bogate în carbohidrați și proteine (specifice agricultorilor și crescătorilor de vite). Absența oricăror urme de violență la nivelul scheletului atestă apartenența la un grup populațional pașnic.

Tabelul 1:

**CĂSCIOARELE (CĂLĂRAȘI), EP. BRONZULUI (GLINA III) —
DIMENSIUNILE ȘI INDICII CRANIENI**

<i>Nr. Martin</i>	<i>Dimensiuni</i>	<i>indici</i>
1	Lungimea antero-posterioară maximă (G-Op)	200,00
1d	Lungimea Nasion-Opistocranium (N-Op)	198,00
2	Lungimea Glabella-Inion (G-I)	197,00
2a	Lungimea Nasion-Inion (N-I)	186,00
3	Lungimea Glabella-Lambda (G-L)	195,00
8	Lărgimea craniană maximă (Eu-Eu)	142,00
9	Lărgimea frontală-minimă (Ft-Ft)	102,00
10	Lărgimea frontală maximă (Co-Co)	115,00
12	Lărgimea occipitalului (biasterion Ast-Ast)	116,00
20	Înălțimea auriculo-bregmatică (Po-B)	133,00
45	Lărgimea maximă (Zy-Zy)	128,00
47	Distanța (N-Gn)	116,000

<i>Nr. Martin</i>	<i>Dimensiuni</i>	<i>Indici</i>
48	Înălțimea superioară a feței (N-Pr)	65,00
51	Lărgimea maximă a orbitei (dreapta)	39,00
52	Înălțimea orbitei (dreapta)	32,00
54	Lărgime nas (Al-Al)	22,00
55	Înălțimea nasului (N-Ns)	52,00
3:1	Indicele cranian	71,00
9:8	Indicele fronto-parietal	71,83
9:10	Indicele frontal	88,69
12:8	Indicele parieto-occipital	81,69
20:1	Indice Înălțime auric. — bregm./Lungime maximă	66,50
20:8	Indice Înălțime auric. — bregm./Lărgime maximă	93,66
9:45	Indice fronto-zygomatic (Ft-Ft/Zy-Zy)	79,69
45:8	Indice Jugo-parietal (Zy-Zy/Eu-Eu)	80,14
47:45	Indicele facial total (N-Gn/Zy-Zy)	90,62
48:45	Indicele facial superior (N-Pr/Zy-Zy)	
52:51	Indicele orbital (dreapta)	82,05
54:55	Indicele nazal	42,30

Tabelul 2:

**CĂSCIOARELE (CĂLĂRAȘI), EP. BRONZULUI —
DIMENSIUNILE ȘI INDICII MANDIBULEI**

<i>Nr. Martin</i>	<i>Dimensiuni și indici</i>	
68/1	Lungimea totală a mandibulei	107,00
65	Lărgimea mandibulei	117,00
66	Lărgimea bigoniacă (Go-Go)	102,00
69	Înălțimea corpului mandibular la simfiză	37,00
	Înălțimea corpului mandibular (P_1P_2)-dreapta	35,00
69/2	Grosimea mandibulei la M_2	16,00
	Grosimea mandibulei la (P_1P_2)	12,00
	Grosimea mandibulei la (I_1I_2) simfiză	9,00
70	Înălțimea ramului vertical	62,00
71	Lărgimea ramului vertical	33,00
79	Unghiul goniac	123°
66:45	Indicele jugo-mandibular	79,68
66:65	Indicele de lărgime mandibulară	87,18
68:65	Indicele mandibular	91,45
69/2:69	Indicele de robusticitate	43,24
71:70	Indicele ramului vertical	53,22

Tabelul 3:

CĂSCIOARELE (CĂLĂRAȘI), EP. BRONZULUI (GLINA III) –
DIMENSIUNILE ȘI INDICIILE OASELOR LUNGI

Nr. Martin	Dimensiuni și indici	Drept	Stîng
Humerus			
1	Lungimea maximă	322,00	313,00
2	Lungimea fiziologică	317,00	309,00
4	Lărgimea epicondii	62,00	63,80
5	Diametrul maxim la mijlocul diafizei	24,00	24,00
6	Diametrul minim la mijlocul diafizei	18,00	18,00
7	Circumferința minimă	68,00	67,00
7:1	Indice de robusticitate	21,11	21,45
6:5	Indice diafizar	75,00	75,00
Radius			
1	Lungimea maximă	241,00	242,00
2	Lungimea fiziologică	235,00	236,00
3	Circumferința minimă	44,00	46,00
4	Diametrul transversal diafizar	17,00	16,00
5	Diametrul sagital diafizar	12,00	12,00
3:2	Indice de robusticitate	18,72	19,49
5:4	Indice diafizer	70,50	75,00
Cubitus			
1	Lungimea maximă	264,00	263,00
2	Lungimea fiziologică	235,00	229,00
3	Circumferința minimă	39,00	39,00
11	Diametrul sagital al diafizei	20,00	19,00
12	Diametrul transversal al diafizei	24,00	22,00
3:2	Indice de robusticitate	14,77	14,82
12:11	Indice diafizar	83,33	86,33

* * *

Materialul osteologic care face obiectul studiului a fost recoltat de pe întreaga suprafață pe care erau depuse ca ofrandă resturile ceramice. Starea sa de conservare este foarte proastă: pe majoritatea oaselor se observă semne de spargere, de retezare sau de ardere. Acesta este de altfel motivul pentru care puține piese osteologice au putut fi dimensionate chiar și parțial. Au fost identificate mai multe specii de animale (tabelul 4).

Bovinele. Majoritatea fragmentelor osteologice identificate au fost atribuite bovinelor. Chiar dacă numai orientativ, tabelul cu repartitia pe specii a pieselor osteologice este revelator din acest punct de vedere. Marea majoritate a materialului osteologic de bovine provine probabil de la trei indivizi. Unul de dimensiuni relativ reduse, așa cum o sugerează dimensiunile epifizei proximale și a celei distale a unui metacarp, cele două fragmente provenind mai mult ca sigur din aceeași piesă. Aceluiași individ îi mai pot fi atribuite cu un oarecare grad de probabilitate: o falangă I arsă parțial, o falangă II arsă și secționată longitudinal, o falangă III și probabil două fragmente de scapulă. Al doilea exemplar este de dimensiuni mai mari, așa cum o sugerează epifiza proximală a radiusului, cele două astragale și epifiza distală a metacarpului. În afara acestor piese, ar mai putea fi atribuite aceluiași individ: o ulnă conexată cu radiusul, două fragmente reduse de metacarp, o tibie — regiunea diafizară, un carpian, un cuboscafoid, o falangă I, două falange II și o falangă III. Aceluiași individ îi aparțin probabil și 20 de vertebre (un atlas, o vertebră cervicală, 13 toracice și 5 lombare), care au fost găsite în conexiune anatomică.

Cele două exemplare sînt în mod cert bovine domestice. În afara acestora au mai fost identificate cîteva piese care, prin valorile lor dimensionale, pun problema provenienței lor de la un exemplar femel de bour (*Bos primigenius*). Este vorba de un metatars, de o falangă I și de o falangă II probabil conexe, de un fragment diafizar de tibie, de un metacarp incomplet și poate chiar și de o ulnă. Atît valorile metrice prelevate pe metatars, cît și talia calculată (146,2 cm — coeficient Talkin), depășesc valorile maxime înregistrate pentru bovinele din epoca bronzului nu numai din țara noastră ^{6 7}. Studiul materialului osteologic animal mai abundent provenit și din așezarea de la Căscioarele va oferi poate răspunsul la această problemă.

În afara materialului osteologic atribuit celor trei exemplare au mai fost identificate și alte fragmente, în general de mai mici dimensiuni, care provin din aproape toate regiunile scheletului animalelor. Este dificil a atribui aceste piese fie celor două exemplare de bovine domestice deja identificate, fie altor exemplare. A fost surprins un fragment distal de metacarp care prezintă semne evidente de prelucrare și de utilizare ca împungător.

Ovicaprine. Numărul redus de fragmente osteologice atribuite ovicaprinelor și caracterul lor disparat în raport cu marile regiuni corporale au împiedicat separarea pe diferiți indivizi a pieselor identificate. Cele patru fragmente distale de humerusuri drepte provin în mod firesc de la patru animale adulte. Au fost identificate atît oile cît și caprele. Un fragment distal de tibie prezintă semne de prelucrare și de utilizare ca împungător.

Sus domesticus. Materialul osteologic de suine provine de la un număr minim de doi indivizi, dintre care unul de aproximativ 6 luni. Gradul de reprezentare în cadrul ofrandei a celor două exemplare a fost redus.

Canis familiaris. Au fost întîlnite 6 fragmente osteologice de cîine. Caracterul lor disparat (un fragment de maxilar și unul de mandibulă, o vertebră, un fragment de humerus, un metapodiu și un carpian) face hazardată atribuirea lor aceluiași individ. Dacă prezența speciei în cadrul manifestărilor funerare este certă, utilizarea sa pentru consum în cadrul banchetului funerar rămîne în stadiul presupunerii, deși în favoarea acesteia pledează semnele de rețezare cu o unealtă tăioasă fină, care se observă în zona epicondiliului lateral de pe humerus; ele au putut proveni de la cuțitul cu care s-a făcut dezarticularea animalului.

Cervus elaphus. Au fost identificate cîteva piese de cerb; este vorba de trei fragmente reduse de metatars, de un cuboscafoid ares și de o falangă II cu urme de roadere. Cele trei fragmente de metatars în mod cert nu provin de la același individ.

Sus scrofa. Trei dintre fragmentele osteologice de suine au fost atribuite mistrețului: o mandibulă, un humerus și o ulnă. Separarea lor de porcul domestic s-a făcut pe criterii dimensionale (tabelul 5).

Studiul ofrandelor animale descoperite în mormîntul de la Căscioarele a evidențiat unele observații:

— caracterul fragmentar al materialului osteologic, asemănător deșeurilor menajere, pledează în favoarea presupunerii că sîntem în prezența resturilor banchetului funerar. Chiar și părțile scheletului care nu sînt acoperite de o masă musculară — cum sînt metapodiile — au fost sparte pentru a li se extrage măduva. Prezența unor elemente scheletice în conexiune anatomică (coloana vertebrală, radius și ulna etc. de *Bos taurus*) ridică problema depunerii ca ofrandă și a unor porțiuni din corpul animalelor;

— a fost utilizat în cadrul manifestărilor funerare un număr mare de exemplare de diferite specii de animale domestice și sălbatice;

— acest număr mare de exemplare estimat ne face să presupunem că alături de unele animale sacrificate special au fost folosite și rezervele de carne din gospodărie, adică

Tabelul 4:

REPARTIȚIA NUMERICĂ ȘI PROCENTUALĂ PE SPECII A FRAGMENTELOR
OSTEOLOGICE IDENTIFICATE

	Număr fragmente	%	Număr minim de indivizi estimați
Bovine	56	53,3	3
Ovis-Capra	23	21,9	4
<i>Sus domesticus</i>	12	11,4	2
<i>Canis familiaris</i>	6	5,7	1
<i>Sus scrofa</i>	3	2,8	4
<i>Cervus elaphus</i>	5	4,8	2
TOTAL	105	100,0	13

Tabelul 5:

TABEL DIMENSIONAL

BOS TAURUS		OVIS — CAPRA	
<i>Radius</i>		<i>Humerus</i>	
Lat. prox.	90	Lat. dist.	29; 29
Lat. supr. art.	83	<i>Tibia</i>	
<i>Metacarp</i>		Lat. dist.	25; 26
Lat. prox.	51	CANIS FAMILIARIS	
Lat. dist.	54; 60	<i>Mandibulă</i>	
<i>Metatars</i>		M ₁ —M ₃	40
Lung. mx.	262	LM ₃	25
Lat. prox.	56	SUS SCROFA	
Lat. diaf.	37	<i>Mandibulă</i>	
Lat. dist.	70; 57	M ₁ —M ₃	81,5
<i>Astragal</i>		LM ₃	43
Lung. lat.	69; 70	<i>Humerus</i>	
		Lat. dist.	56

porțiuni conservate atât din corpul animalelor domestice, cât și din al celor sălbatice sacrificate sau vinate anterior;

— au fost identificate și două împungătoare de os.

NOTE

- 1 Gy Acsadi, J. Nemeskeri „History of Human life span and mortality” Budapest, 1970
- 2 D. Ferembach et coll. „Recommandations pour déterminer l'âge et le sexe sur le squelette”, Bull. et Mém. de la Soc. d'Anthrop de Paris, t. 6, s XIII, 1979, p. 7—45
- 3 E. V. Breitingner — „Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassen-knochen” — Antropo. Anz., 14,3—4, 1965, p. 249—274
- 4 J. L. Angel — Am. Journal of Physical Anthropology, vol. 2, Nr. 4, 1944
- 5 P. Boev — „Die Rassentypen der Balkanhalbinsel der Ostägäischen Inselwelt und deren Bedeutung für die Herkunft ihrer Bevölkerungen” Sofia 1972
- 6 S. Haimovici — „Caracteristicile mamiferelor domestice descoperite în stațiunile arheologice din epoca bronzului de pe teritoriul României” — An. St. Univ. Iași, T. XIV, 1968, fasc. 1, p. 185—198
- 7 S. Haimovici — „Unele caracteristici imorfologice ale taurinelor din așezările tracogetice”, An. St. Univ., Iași, T. XIII, 1967 fasc. 2

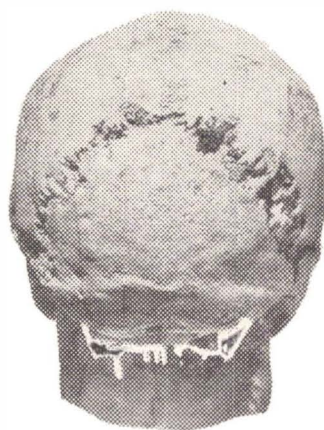
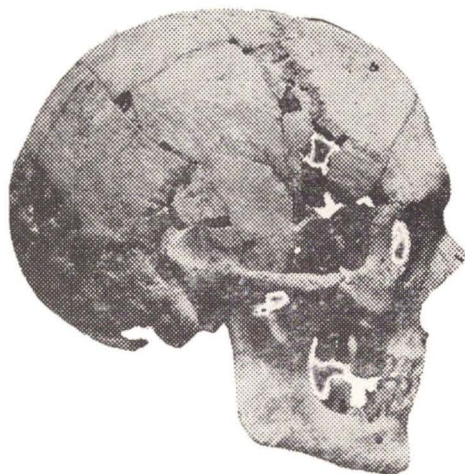
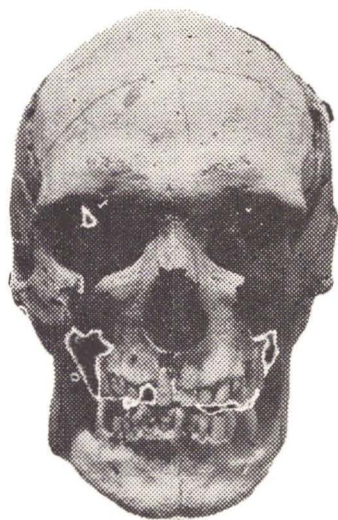
«L'ÉTUDE ANTHROPOLOGIQUE ET ARCHAÉOZOOLOGIQUE DU MATÉRIEL OSTÉOLOGIQUE DÉCOUVERT À CÂSCIOARELE (DÉP. CĂLĂRAȘI), ÉPOQUE DU BRONZE (CULT. GLINA III)

(Résumée)

L'étude anthropologique et archaéozoologique d'un matériel ostéologique humain et animal découvert dans une sépulture d'époque du bronze (cult. Gлина III) à Câscioarele (dép. Călărași) a mis en valeur les suivantes conclusions (données):

— le squelette gracile, appartient à un homme d'âge jeune (24—28 ans) avec une taille moyenne (166 cm. Breitingner), et des nombreux caractères méditerranéens (la calotte d'os du crâne à occipital saillant, le massif facial leptène, les maxillaires à position intermédiaire, la mandibule gracile, le nez leptorhin) et une pathologie dento-maxillaire et osseuse que révèle une alimentation riche en carbohydrates et protéines et un milieu de vie peu favorable (humide).

— l'étude du matériel ostéologique animal a permis d'identifier plusieurs espèces domestiques et sauvages. Vu le grand nombre des animaux destinés à être utilisés dans le banquet funéraire, on a supposé que, en dehors de quelques animaux sacrifiés spécialement pour cet but, ont été aussi utilisées les réserves de viande de la maison.

PLANȘA I: Craniul scheletului din mormîntul de la Căscioarele (Călărași)
 A) *norma facială*; B) *norma laterală*;
 C) *norma verticală*; D) *norma occipitală*.

A. DESPRE SEMNIFICAȚIA UNOR GROPI DIN AȘEZĂRI ȘI COMPLEXE DE CULT GETO-DACICE

B. NOI OBSERVAȚII ȘI IPOTEZE PRIVIND RITURILE, RITUALURILE ȘI PRACTICILE FUNERARE ALE GETO-DACILOR ÎN SEC. II î.e.n - I e.n.

VALERIU SÎRBU

A.

Semnificațiile gropilor din așezările și „cîmpurile de gropi” geto-dacice au fost permanent în atenția cercetătorilor acestei epoci, fără a se ajunge însă la un consens general pentru că, în primul rînd, nu s-a căzut de acord asupra unor criterii general admise și, în al doilea rînd, fiindcă numărul unor complexe de acest tip, integral publicate, nu este încă prea numeros¹. Deși gropile sînt o prezență obișnuită încă din preistorie², niciodată însă numărul lor nu a fost atît de mare, iar ordonarea umpluturii, varietatea conținutului, a inventarului și a ofrandelor n-au ridicat atîtea probleme ca în epoca geto-dacică.

Credem că în stabilirea utilității și în identificarea semnificațiilor acestor gropi trebuie avute în vedere următoarele criterii: a) locul și gruparea; b) forma, dimensiunile și finisajul; c) natura și ordonarea umpluturii; d) inventarul și ofrandele.

a) În privința locului gropilor, s-a constatat că ele se găsesc atît în afara așezărilor, izolate sau grupate în „cîmpuri”, cît și în interiorul lor, de obicei în afara locuințelor, dar uneori și în ele. Cînd sînt în afara așezărilor, de obicei sînt grupate, pe cînd în interiorul lor rareori s-a putut observa vreo sistematizare.

b) Covîrșitoarea majoritate a gropilor au formă circulară-cilindrică sau tronconică, mult mai rar ovală și extrem de rar rectangulară. Există uneori și gropi de formă neregulată. Unele gropi au cotloane, trepte, praguri sau zone de pămînt cruțate în săpare. Dimensiunile gropilor sînt extrem de variate, încadrîndu-se în limite foarte largi, de la cîteva zeci de centimetri la 3—4 m, atît în privința adîncimii, cît și a diametrului (totuși se poate observa o preferință pentru gropi de 1—1,50 m). În mod excepțional se găsesc și gropi foarte adînci — în jurul a 10 m, adevărate puțuri (Brad, Răcățău, Poiana)³. Finisajul, la rîndul lui, este divers, fie rămas ca în momentul săpării, mai mult sau mai puțin îngrijit, sau mergînd pînă la anumite amenajări — arderea și lutulrea pereților sau confecționarea unor împletituri de nule etc.

c) În privința naturii și ordonării umpluturii se pot observa o multitudine de situații. Rareori groapa, după depunerea unui inventar, este umplută cu același pămînt de la săpare. De obicei, însă, ele conțin resturi ale focului (cenușă, cărbune, lemn ars), vetre fragmentare, pietre și oase de animale, arse sau nu, fragmente de vase, lipitură arsă etc; Uneori toate acestea sînt pur și simplu aruncate în gropi, umplutura fiind de tip „mușuroi”, cu obiectele mai grele pe margini și spre fundul gropii. Alteori, însă, este o evidentă depunere a acestor materiale în straturi succesive, începînd de la fundul gropii și pînă la gura ei, ultima fiind cîteodată acoperită cu un strat de lipitură sau cu pietre.

d) În continuare ne vom ocupa de acele gropi ale căror inventar și ofrande constau din:

- I) schelete și părți de schelete umane;
- II) „resturi de incinerare umană”
urmînd ca în viitor să ne preocupăm și de:
- III) schelete și părți de schelete de animale;
- IV) „truse” de figurine antropo- și zoomorfe;
- V) vase ceramice;
- VI) piese mărunte cu semnificație de cult.

Metodologic, trebuie să facem, uneori o distincție între scopul săpării și conținutul gropii în momentul descoperirii. Există cazuri cînd conținutul gropilor corespunde cu sensul inițial al săpării lor, alteori cînd acesta reprezintă o întrebuițare secundară ulterioară săpării (exemplu — gropi menajere după dezafectarea celor folosite la păstrarea rezervelor alimentare) sau cînd utilizării principale îi corespund și unele secundare (exemplu — folosirea lutului la olărie, locuințe, vetre etc.)

Ipotezele privind folosirea gropilor doar pentru exploatarea lutului sau depunerea resturilor menajere nu mai pot fi acceptate din rațiuni ce nu mai necesită aproape nici o demonstrație. E greu de crezut că se pot săpa asemenea gropi — de formele, mărimile și finisajele menționate, — doar pentru asemenea utilizări. De asemenea, existența unui mare număr de gropi în așezări impunea fie acoperirea lor (poate cu podine din lemn) în cazul gropilor pentru păstrarea rezervelor alimentare, fie, în cazul unor depuneri de cult, umplerea totală după ritualurile efectuate. Altfel, nefiind săpate numai în anumite zone ale așezărilor, ci răspîndite printre locuințe, ele reprezentau un pericol real de accidentare, mai ales în cursul nopții.

Nici ipoteza că aceste gropi puteau servi la arderea vaselor ⁴ nu se poate impune deoarece argumente hotărîtoare se opun —, forma și construcția lor nepermițînd acest lucru și apoi, în nici una din miile de gropi descoperite pînă acum nu s-a găsit vreo șarjă sau resturile ei, lucru aproape inexplicabil. De altfel, noi cunoaștem acum tipurile de cuptoare de epocă geto-dacică pentru ars ceramică de calitate superioară ⁵, pe cînd cea comună putea fi arsă în condiții mult mai simple ⁶.

Am luat în discuție numai descoperirile sigure, chiar dacă nu am dispus, uneori, de date complete. Desigur, am inclus în cadrul gropilor cu semnificații deosebite numai pe acelea unde conținutul lor impunea acest lucru. Procentul lor în cadrul gropilor din așezările geto-dacilor nu trebuie exagerat. De exemplu, în cercetările noastre din *dava* de la Grădiște, dintr-un total de 145 gropi descoperite, doar pentru un număr de cca. 15 exemplare putem argumenta pe deplin caracterul lor magico-religios, deci un procent de cca 10%, deși convingerea noastră este că numărul lor este și mai mare. Ar fi logic să presupunem că multe gropi, după dezafectarea lor ca locuri de păstrare a rezervelor alimentare, să fi fost umplute cu resturile menajere, rezolvîndu-se astfel două lucruri — umplerea lor fără alt efort și condiții igienice în comunitate. Pe de altă parte însă, deși s-au observat unele amenajări speciale ale gropilor, prin observații arheologice nu poate fi argumentată pe deplin, pentru un procent semnificativ, folosirea lor ca locuri de păstrare a rezervelor alimentare. Deși supoziția este întărită de informații scrise ⁷, totuși, în miile de gropi cunoscute, nu s-au descoperit, decît în mod excepțional vase ceramice de mari capacități care ar fi putut fi folosite în acest scop. După cum vom vedea depozitele de vase din gropi, ca și resturile de cereale arse și alte plante identificate, prin contextul arheologic și poziția inventarului, pot avea și alte semnificații.

De asemenea, există asemănări între elementele lor esențiale — formă, dimensiuni, umplutură, inventar — între gropile din așezări și cele din „cîmpuri” de gropi —, ori nu putem crede că ultimele erau întrebuițate pentru păstrarea rezervelor alimentare,

pentru aruncarea resturilor menajere sau ale focului, dată fiind depărtarea lor de așezări și conținutul umpluturii lor.

B.

Întrucît fenomenul riturilor, ritualurilor și obiceiurilor funerare ale geto-dacilor din ultimele trei secole dinaintea cuceririi romane a fost recent tratat de noi ⁸, îl vom reaminti numai în datele lui fundamentale și apoi vom adăuga noile noastre observații și ipoteze.

Dacă din sec. V—III î.e.n. ⁹ și apoi din sec. II—III e.n. ¹⁰ cunoaștem zeci și zeci de necropole, totalizînd mii de morminte, din sec. II î.e.n. — I e.n., epoca de maximă dezvoltare a civilizației geto-dacilor, nu s-a descoperit nici o necropolă importantă pentru populația de rînd ! Fenomenul nu poate fi explicat printr-un „vid de populație” deoarece este perioada de maximă densitate și extindere a așezărilor și cetăților geto-dacice, nici prin neidentificarea lor după cca. o jumătate de secol de cercetări intense în întreaga țară și, desigur, nici prin informația lui Herodot că geții credeau că pot deveni nemuritori ¹¹ !

Astfel, ca să luăm numai cazul marilor *davae* din Moldova (Brad, Poiana, Răcățu) sau Muntenia (Grădiștea, Piscul Crăsani, Popești, Radovanu) unde, pe parcursul existenței lor îndelungate, ar trebui să existe sute de morminte, în fiecare caz, nu cunoaștem, în total, decît cîteva zeci de schelete ¹² și tot atîtea morminte tumulare, ultimele aparținînd, prin modul de construcție și inventar, unor aristocrați și războinici ¹³ (și vor dispărea după cucerirea romană).

În aceste condiții, cum s-a procedat cu imensa majoritate a populației ? Este indubitabil că s-au petrecut schimbări radicale în mentalitățile și obiceiurile funerare ale geto-dacilor, care par să nu se încadreze într-o schemă normală de evoluție, comparativ cu perioada anterioară și posterioară ei. Pornind de la datele cunoscute, reale, va trebui să găsim o explicație logică și coerentă a fenomenului.

Întrebările esențiale la care trebuie să răspundem sînt următoarele: 1) care au fost riturile, ritualurile și obiceiurile funerare ale geto-dacilor pe parcursul a cca. 300 de ani ?; 2) care este cronologia și care este aria lor de răspîndire ?; 3) ce cauze au determinat renunțarea și apoi revenirea la aceleași obiceiuri funerare în domenii atît de tradiționale ?

Nu s-a putut găsi încă o rezolvare corectă și definitivă a acestei situații deoarece, pe lîngă insuficiența și controversa asupra descoperirilor, fenomenul n-a fost privit întotdeauna în datele lui obiective, încercîndu-se „atenuarea” realității prin invocarea stadiului cercetărilor, tratarea globală și nediferențiată a informațiilor, declararea oricăror oase incinerate din gropi ca fiind umane etc. La acestea am putea adăuga chiar necunoașterea și nedefinirea corectă a noțiunilor de mormînt și necropolă, de ritualuri și obiceiuri funerare, ca și introducerea și perpetuarea unor criterii absolut subiective în domeniul funerar. Trebuie totuși menționat faptul că unii cercetători — K. Horedt, Al. Vulpe și E. Popescu, D. Protase și M. Babeș ¹⁴ — au făcut o serie de observații și sugestii pertinente privind fenomenul funerar acum analizat.

În fond, cadavrul putea fi tratat în trei moduri principale: înhumat, incinerat sau expus/părăsit (aruncat). Pornind de la descoperirile certe, vom încerca să argumentăm care obiceiuri funerare sînt sau nu atestate la geto daci în această epocă.

Mai întîi, însă, pentru a înțelege mai bine sensul și proporțiile acestor schimbări, găsim necesar să definim noțiunile de *necropolă* și *mormînt*, apoi pe cele de *ritualuri* și *obiceiuri funerare*, pentru a avea un limbaj comun într-un domeniu atît de controversat.

Noțiunea de *necropolă* implică un spațiu precis rezervat înmormântărilor și o unitate internă care o delimitează de monumentele vecine. Descoperirile arheologice au arătat că nu întotdeauna toți membrii unui grup uman, într-o secvență de timp dată, au fost depuși în necropole. Relația viilor cu morții, a locuinței cu mormântul, într-o filiație regulată, este o constantă a istoriei ¹⁶. Pe teritoriul României, primele necropole organizate apar în neoliticul mijlociu (în culturile Hamangia și Boian — faza Bolintineanu) ¹⁸. Deși înmormântările în cadrul așezărilor vor continua să persiste de-a lungul mileniilor, ele vor constitui fenomene excepționale, ce se abat de la regulă, de la riturile, ritualurile și obiceiurile funerare obișnuite ale comunităților contemporane. Ele pot fi puse fie pe seama unor înhumări rituale, implicând poate și sacrificii umane, legate de adorarea unor zeități sau de practici funerare, fie a perpetuării unor tradiții în care elementul emotiv-afectiv să predomine (în special în cazul copiilor) ¹⁷.

Noțiunea de *mormânt* implică, în chip necesar, prezența osemintelor umane, el fiind, de fapt, o groapă specială săpată în pământ pentru depunerea celor decedați — înhumăți sau incinerăți. Ca excepție, pot fi socotite cazurile în care resturile cinerare sînt depuse la suprafața solului și apoi se ridică tumulul. Rezultă deci că nici o groapă fără oseminte umane nu poate fi considerată mormânt, ci, eventual, în funcție de umplutura ei, poate fi legată de anumite practici funerare.

De asemenea, descoperirile de oseminte umane trebuie să se înscrie într-o *regulă*, într-o *normă*. În primul rînd, să fie rezultatul unor *acțiuni intenționate* de depunere a decedaților, deci să reprezinte *ritualuri și obiceiuri funerare*, și nu o consecință a hazardului — oase izolate sau resturi incinerate ajunse întîmplător în umplutura gropii și, în al doilea rînd, să fie, de regulă într-o necropolă sau, izolat, în afara așezărilor, a locuințelor.

În nici un caz, nu putem generaliza conceptele de „morminte simbolice” și „cenotafuri”, pe care le-am numi, mai degrabă, monumente legate de practici funerare, decît morminte, ca reprezentînd adevăratele morminte pentru aproape toată populația unei etnii pe o perioadă de cca. trei secole, atît pentru că se opun prin definiție noțiunilor de mormânt și necropolă, cît și metodologic — se introduc criterii absolut subiective și incontrolabile în domeniul funerar.

În toate societățile arhaice cunoscute, moartea a fost legată de: 1) recunoașterea faptului brut al descompunerii și dezintegrării corpului; 2) credințele în „lumea de dincolo” de moarte (supraviețuire a „dublului” și/sau moarte/renaștere; 3) rituri care permit să corelativizeze — a) să asigure trecerea mortului spre noua sa viață și b) să circumscrie ravagiile morții, să exorcizeze pericolul prezentat de morți pentru cei vii ¹⁸. La populațiile „primitive”, credințele în spiritele morților ca potențiale surse de vătămare a celor rămași în viață sînt generale. Din acest motiv și atitudinile față de cei decedați sînt complexe și ambivalente: pe de o parte, efortul de a le asigura protecția și confortul în „lumea de dincolo”, iar, pe de altă parte, aplicarea unor mijloace violente (zdrobire, decapitare, străpungere, legare, deshumare etc.) pentru a împiedica reîntoarcerea lor ¹⁹. Or toate acestea nu pot fi exprimate decît printre niște *constante funerare*, prin *ritualuri și obiceiuri funerare*. Acestea sînt datele antropologice fundamentale ale morții.

Acum, avînd principalele noțiuni funerare definite, general acceptate pe plan internațional, să vedem cum se prezintă „mozaicul” descoperirilor la geto-daci în sec. II î.e.n. — I e.n.

I. Gropile cu schelete umane

Evidența arheologică a descoperirilor privind starea scheletelor ne prezintă următoarea situație: (fig. 1): a) schelete întregi în/nu conexiune anatomică, b) schelete parțiale în/nu conexiune anatomică, c) părți de schelete, d) cranii, e) oase izolate ²⁰.

a) Și în privința scheletelor întregi există o mare varietate de situații privind contextele și poziția anatomică. În timp ce unele au aspectul unor înhumări normale, în poziții anatomice și cu inventar (podoabe, vase ceramice etc.). și doar depunerea lor în așezări pare insolită, altele sînt fie în poziții neanatomice, extrem de chirclite, unele așezate chiar vertical (Cîndești, Dulceanca), ceea ce denotă așezarea lor fie imediat după încetarea lor din viață sau după ce rigiditatea cadaverică încetase, fie, mai puțin probabil, cînd indivizii erau încă în viață.

b) În cazul unor schelete parțiale, lipsesc fie craniul (Grădiștea, Piscul Crăsani, Brașov), fie partea superioară (Brașov) sau inferioară a corpului (Moigrad, Orlea), fie anumite părți din membrele superioare sau inferioare (Orlea, Șura Mică, Ostrovul Simian).

d) Cranii izolate s-au găsit la Brad, Grădiștea, Piscul Crăsani, Popești și Poiana.

e) Oase umane izolate, provenind din toate părțile corpului, dar îndeosebi fragmente de cranii, maxilare, oase lungi de la mîini și picioare, deci oase care, prin calitățile lor intrinseci, rezistă cel mai mult degradării, s-au descoperit la Brad, Coconi, Grădiștea, Piscul Crăsani, Poiana, Popești, Radovanu, Sf. Gheorghe, Vlădiceasca, Sprîncenata atît în gropi și în strau, cît și în șanțurile de apărare. Studiarea atentă a unor n-a dus la identificarea unor urne violente (incizii, rupturi etc.) și doar un singur fragment de radius de la Popești era trecut prin foc. De menționat că acolo unde s-au studiat resturile faunistice, s-au identificat întotdeauna și oase umane (informații inedite oferite de Mircea Udrescu), ceea ce înseamnă că numărul lor trebuie să fie mult mai mare, dar n-au fost sesizate de arheologi.

Aria de răspîndire a gropilor cu oseminte umane cuprinde aproape întreg teritoriul României (fig. 2), cu unele diferențieri zonale, probabil datorită stadiului cercetării. Se datează în sec. II î.e.n. — I e.n. deși majoritatea aparțin sec. I î.e.n. — I e.n. Numărul total al indivizilor este de cca. 150—160.

Deși predomină copiii, sînt și adolescenți și maturi, bărbați și femei (fig. 1); lipsesc totuși persoanele de vîrstă înaintată, ceea ce ar sugera că nu toți indivizii au decedat în condiții normale.

S-au descoperit în gropi predominant circulare, atît în așezări, cît și în afara lor izolate sau grupate.

În ceea ce privește semnificația acestor gropi cu oseminte umane, se pot formula patru ipoteze principale: a) sînt morminte obișnuite în care înhumăția este un rit funerar principal (complementar incinerăției?); b) sînt morminte de excepție ale unor indivizi ce nu trebuiau și nu puteau să fie incinerăți datorită unor prescripții religioase sau de altă natură; c) sînt înhumări rituale legate de adorarea unor zeități sau de practici funerare ce necesitau uneori și sacrificii umane; d) sînt rezultatul unor practici rituale de expunere descompunere îndelungată a cadavrelor.

Prima ipoteză credem că se exclude, date fiind starea și numărul mic al scheletelor, în total ca și în fiecare caz, la care trebuie adăugate marea varietate a contextelor arheologice, urmele violente de pe unele schelete, umplutura gropilor etc.

Deși majoritatea sînt copii, numărul important al maturilor exclude ipoteza înhumării numai a celor neinițiați în anumite practici religioase sau magice pînă la o anumită vîrstă (de exemplu — pînă la apărarea dentiției sau treceau „riturile de inițiere”) ²¹. Nu poate fi vorba, de asemenea, nici de lichidarea violentă a bătrînilor — dovedită pentru o serie de populații antice, ca și de unele observații etnografice ²², deoarece este tocmai categoria de vîrstă care, se pare, lipsește cu desăvîrșire.

În unele cazuri, urmele violente pe schelete — loviri, secționări — sînt evidente dar alteori nu. Aceasta nu înseamnă însă că defuncții n-au putut sucomba și prin alte mijloace violente, astăzi greu de identificat: otrăvire, strangulare, înfometare, înecare etc.

Atît descoperirile arheologice, cît și autorii antici oferă dovezi incontestabile ale practicărilor sacrificiilor umane la traco-geto-daci²³.

Deoarece nu se cunosc gropi cu schelete umane în/din apropierea marilor sanctuare de piatră, în special din M-ții Orăștiei, iar în rest asocierea sanctuare/gropi cu schelete este nesemnificativă, ipoteza efectuării aici a unor ritualuri ce implicau și sacrificii umane nu se poate impune, deocamdată, în lipsa unor dovezi convingătoare, deși modul de construcție al „soarelui” de adezit de la Grădiștea Muncelului ar sugera sacrificiu — de oameni sau animale.

Privitor la aceste practici, nu putem decît subscrie concluziilor lui M. Eliade — „Dar, în toate societățile tradiționale, sacrificiul uman era în legătură cu un simbolism cosmologic și eshatologic deosebit de complex și puternic, ceea ce explică persistența sa la vechii germani, la geto-daci, celți și romani (care, de altfel, l-au interzis abia în 97 e.n.). Acest ritual sîngeros nu indică deloc inferioritatea intelectuală, nici sărăcia spirituală a popoarelor care îl practică”²⁴.

Descoperirea unor copii în/sub locuințe (Bordușani, Cățelu Nou, Chirnovi, Grădiștea) ar sugera existența unor „sacrificii de fundare”²⁵, dar caracterul cu totul modest al construcțiilor (trei bordeie și o locuință de suprafață) face greu de argumentat o astfel de ipoteză, fiind nevoie de descoperiri mult mai concludente.

Dintre alte numeroase exemple antice de sacrificii umane, vom aminti doar trei, provenind de la perși, greci și romani: Xerxes a îngropat de vii nouă bărbați și nouă fete înainte de a-și îmbarca armata spre Grecia (480 î.e.n.), Temistocle, ca urmare a consultării unui oracol, a sacrificat trei prizonieri în ajunul bătăliei de la Salamina (480 î.e.n.), doi greci și doi gali au fost îngropați de vii în urma înfrîngerii de la Canae (cca. 216 î.e.n.) conform prescripțiilor cărților sibiline²⁶.

Oricum, mutilarea cadavrelor — sau poate a victimelor — observată pe unele schelete umane, nu reprezintă o practică normală de înmormîntare și trebuie găsite alte explicații.

E posibil ca unele cadavre să fi fost dezmembrate de carnivore sau ca unii indivizi să fi murit departe de casă și în împrejurări deosebite (războaie, vînătoare etc.) și din care s-au recuperat numai anumite părți.

Nu credem că poate fi vorba de indivizi decedați în urma unor molimi deoarece, pe de o parte, scheletele ar trebui să fie întregi și, pe de alta, majoritatea sînt în așezări, în apropierea locuințelor, atitudine absolut anormală datorită pericolului contaminării.

Presupunerea că este vorba numai de prizonieri — de alte etnii sau ca urmare a fricțiunilor interne — nu poate fi verosimilă și nici demonstrabilă, deoarece majoritatea sînt copii și adolescenți, aria lor de răspîndire este generală, cvasitotalitatea în ventarului este autohton, înhumarea unor indivizi a fost făcută cu grijă etc., iar „gropile macabre” — mai des întîlnite în lumea celtică²⁷ — sînt aproape inexistente la geto-daci (poate doar la Berea²⁸, dar atunci este vorba de celți sacrificați în urma unei incursiuni dacice).

În cazul craniilor și oaselor umane izolate descoperite în așezări — în gropi sau în stratul arheologic, uneori asociate cu oase de animale, ar putea fi luată în considerație și o antropofagie culturală — a strămoșilor morți sau a dușmanilor ucși. Dar antropofagia este foarte dificil de demonstrat de manieră formală — ar trebui ca oasele umane să aibă urme de arsură, craniile să fie perforate pentru consumarea creierului, ca oasele lungi să fie rupte pentru extragerea măduvei, ceea ce descoperirile de pînă acum nu probează —, încît diversele practici funerare pot fi întotdeauna invocate pentru a înțelege descoperirile de acest tip²⁹, practică, de altfel, improbabilă și prin stadiul de dezvoltare a societății geto-dacice.

Faptul că scheletele parțiale, părțile de schelete și oasele izolate fără urme violente pe ele se găsesc într-o situație secundară este o realitate. S-ar putea sugera că

este vorba de reînhumări, dar acestea implică existența unor necropole de înhumăție, nedescoperite până acum. În această situație, se poate presupune existența unor obiceiuri rituale de expunere îndelungată a cadavrelor (sau de pășire?) și apoi, după ce descompunerea cadavrică a avut loc, depunerea (aruncarea?) unor părți din el în gropi. Este probabil ca perioada de expunere a defuncțiilor — în gropi sau pe platforme? în/sau la marginea așezărilor? — să fie mai importantă decât înhumarea, deci că, după efectuarea unor „ritualuri de trecere”, corpul uman își pierde sacralitatea și putea fi tratat cu toată neglijența³⁰. Pierderea oaselor anterior îngropării, selecționarea culturală a anumitor oase (de obicei cranii, mandibule și oase lungi) și descompunerea diferențiată au determinat raritatea și starea osemintelor descoperite³¹.

Expunerea și apoi pășirea cadavrelor la suprafața solului duc la o degradare rapidă datorită acțiunii carnivorelor și agenților naturali — plante, ciuperci, bacterii, acizii solului etc., încât ele se dezintegrează și nu mai lasă nici o urmă³².

Evidențiind această paletă de posibilități, ce rezultă din analiza materialului osteologic, dacă am negat prima ipoteză — că nu reprezintă morminte normale, trebuie să recunoaștem că între celelalte trei nu putem face vreo opțiune fermă, existând unele elemente pentru fiecare dintre ele. Totuși, ultima pare a fi susținută de un procent mai ridicat de descoperiri, fără a le exclude total și pe celelalte.

Oricum, indiferent de interpretările posibile, trebuie să facem o discuție clară între înhumările umane din sec. II î.e.n. — I e.n. și cele din perioada anterioară (sec. V—III î.e.n.) și posterioară (sec. II—III e.n.), deoarece se deosebesc în elementele lor fundamentale — în locul de depunere, în forma și dimensiunile gropilor, în conținutul și ordonarea umpluturii, în poziția și starea scheletelor etc., ceea ce implică și deosebiri esențiale în semnificația lor încât nu putem vorbi de continuitatea unui rit funerar identic.

II. Gropi cu „resturi de incinerare umane”

Dacă excludem mormintele tumulare, ce aparțin în mod evident aristocrației, și unele zone cu o situație istorică deosebită — Oltenia — enclave de scordisci, nordul Moldovei — prezența bastarnilor, Dobrogea — controlată de romani³³ — nu avem necropole de incinerare cert atestate pentru populația geto-dacică de rînd în sec. II î.e.n. — I e.n. în centrul și sudul Moldovei, Muntenia și Transilvania. Mormintele izolate de incinerare, acceptate după criteriile funerare general admise, sînt foarte puține și nu pot, în nici un caz, rezolva și explica situația³⁴.

Ar mai rămîne în discuție gropile cilindrice cu „resturi de incinerare umane”, de tip Moigrad, Bratei, Ocnița³⁵ etc., al căror număr depășește cifra de cinci sute.

În ceea ce privește semnificația acestor gropi cu „resturi de incinerare umane” — de obicei fragmente foarte mici și extrem de puține sau, pur și simplu, numai pigmenți răspîndiți în umplutura gropii, există trei posibilități: a) sînt morminte obișnuite ale epocii, cantitatea extrem de mică a osemintelor datorîndu-se arderii intense și depunerii parțiale a resturilor rugului funerar; b) sînt gropi rituale legate de practici funerare în care se depuneau numai resturile rugului și „banchetului” funerar în care, incidental, erau antrenate și oseminte umane, resturile incinerate propriu-zise fiind depuse/disperse în altă parte și c) sînt gropi legate de alte practici rituale — „banchete” și serbări sacre, sacrificii de animale, depuneri de ofrande etc. Înainte de orice, trebuie precizat că pentru nici un asemenea complex de gropi rotunde caracterul funerar nu este asigurat prin vreo expertiză antropologică de specialitate, încît absolut toate trebuie privite cu circumspecție.

De menționat și faptul că șansele de conservare ale oaselor incinerate sînt mult mai mari pentru că sub acțiunea focului substanțele anorganice din schelet se transformă într-o apatită de calciu, conferind un grad mai mare de rezistență la umezeală și la agenții chimici din sol³⁶, încît nu se poate susține dispariția lor.

Numărul redus al acestor gropi, din total, ce conțin „oseminte umane incinerate”, cantitatea lor infimă și răspîndirea lor în umplutura gropii, lipsa unui inventar funerar normal (piese de podoabă, arme etc.), prezența unor materiale ce nu au nimic de-a face cu funerarul sînt argumente serioase pentru a respinge caracterul funerar — de necropole, al acestora.

În ceea ce privește a doua posibilitate — sînt gropi legate de practici funerare în care, incidental, erau antrenate și oseminte umane — poate fi luată în considerare cu două condiții: 1) ca măcar într-un procent, oricît de mic, să se dovedească proveniența umană a osemintelor prin expertize indubitabile și 2) ca incinerarea să fie dovedită de manieră formală — prin descoperirea rugurilor de incinerare și a locurilor de depunere a adevăratelor resturi ale incinerării. Trebuie să recunoaștem că, deocamdată, nici una din aceste condiții nu este îndeplinită.

Dacă, însă, aceste „resturi de incinerare” se vor dovedi a aparține unor animale — cum se pare că este mai probabil prin celelalte elemente ale contextelor arheologice — la caracterul lor funerar trebuie renunțat definitiv și luată în considerație a treia posibilitate, aceea că sînt gropi rituale de altă natură — sacrificii și ofrande animale, resturi ale unor „banchete”, eventual, legate de practici funerare etc. Cuvîntul decisiv îl vor avea antropologii și zooarheologii.

Recent, analiza unor oase, arse sau nu, din două gropi de la Moigrad a dus la identificarea doar a unor specii de animale; nici un os nu era uman (cercetări Alex. Matei și C. Stoica, analizele de M. Udrescu și N. Mirițoiu). Deși eșantionul este mic, el poate fi reprezentativ.

Deși se presupune că incinerarea rămîne ritul funerar principal al geto-dacilor³⁷, dovezile palpabile de care dispunem pînă acum sînt extrem de puține (cu excepția mormintelor tumulare). De altfel, și în tumulii în care s-au întreprins cercetări sistematice s-a constatat că la un procent destul de ridicat dintre ei se înregistrează faptul că resturile rugului funerar — osemintele și inventarul — nu au fost depuse în gropile considerate drept morminte (ex. Popești — tumulul 1³⁸, Brad — tumulii 1—2³⁹) și nu s-au găsit întotdeauna nici pe locul probabil al incinerării. Aceasta înseamnă că și aici resturile incinerării au fost depuse/împrăștiate în altă parte.

Numeroase grupuri umane au practicat incinerarea cadavrelor conservînd cenușa, însă altele o dispersează (de ex. în India, deasupra rîurilor și mării⁴⁰). Mai mult, uneori se simulează înmormîntări în epoca La Tène (de ex. în Galia — cadavrele se incinerează, dar în pămînt se depune numai colanul în locul capului, brățărilor în locul brațelor⁴¹) etc. De asemenea, dacă rămășițele incinerării nu sînt depuse în necropole propriu-zise, depistarea lor este extrem de dificilă. Deci, și la geto-daci ar putea fi luată în considerație, ca ipoteză verosimilă, dispersarea depunerea resturilor incinerării în locuri „discrete” greu de identificat arheologic — rîuri, lacuri, peșteri, puțuri adînci etc. Dar acestea nu sînt decît presupuneri, deoarece pînă acum nu s-au descoperit nici ruguri funerare, nici suprafețe cu oase umane împrăștiate și nici asemenea „depozite” funerare, încît demonstrarea practicării incinerăției ca rit funerar pentru majoritatea populației rămîne încă un deziderat.

* * *

Avînd în vedere aceste realități arheologice, sîntem obligați să recunoaștem că modul de tratare a defuncțiilor pentru marea majoritate a populației rămîne încă o problemă nerezolvată, deoarece lipsa unor necropole propriu-zise — de incinerare sau înhumare — este o realitate. Se poate presupune că nici cadavrele nu erau înhumate și nici resturile de incinerare nu erau depuse în necropole propriu-zise. De aceea, este mai corect să vorbim de modul de tratare a defuncțiilor și nu de înmormîntări.

Sigur este faptul că la sfîrșitul sec. III î.e.n. — prima jumătate a sec. II î.e.n. se petrec schimbări esențiale în riturile, ritualurile și obiceiurile funerare ale geto-dacilor. Cunoscută fiind legătura directă dintre modul de tratare a defuncțiilor și credințele și reprezentările despre „lumea de dincolo”, este evident că schimbările constatate în fenomenul funerar sînt rezultatul unor prefaceri profunde în viața religioasă a geto-dacilor. Cauzele care au provocat însă aceste schimbări surprinzătoare rămîn încă obscure.

Nu putem lega aceste schimbări ale ritualurilor și practicilor funerare de reforma sacerdotală a lui Deceneu ⁴², deoarece sînt cu cca. un secol mai vechi ⁴³. În stadiul actual de cercetare este dificil să se facă aprecieri zonale ale fenomenului funerar, deși este mai mult decît probabil să existe nuanțări. Necropole obișnuite nu se mai întîlnesc în spațiul extracarpatic începînd cu sec. II î.e.n., exceptînd nordul Moldovei și Oltenia sud-vestică, pe cînd în Transilvania fenomenul pare evident abia odată cu a doua jumătate a aceluiași secol ⁴⁴. Gropile cu schelete umane, deși devin numeroase în sec. I î.e.n. — I e.n., există descoperiri sigure încă din sec. III—II î.e.n. — Bîzdîna, Celei, Bunești-Averești, Berea ⁴⁵. Mai degrabă aceste frămîntări și schimbări din sînul societății geto-dacice puteau să fi impus o recunoaștere *de jure*, de către autoritatea religioasă centrală, a unor realități *de facto*.

Aceste schimbări funerare se încadrează într-un proces mai larg de prefaceri prin care trece viața spirituală și religioasă a geto-dacilor: apariția sanctualelor și a altor clădiri de cult (clădiri cu absidă, altare decorate) ⁴⁶, gropi și depozite de vase din metale prețioase sau ceramică, de monede și podoabe ⁴⁷, de înhumări de animale ⁴⁸, de frecvența ridicată a reprezentării chipului uman pe varia categorii de piese ⁴⁹ etc.

După cucerirea romană, atît dacii din interiorul provinciei Dacia, cît și dacii liberi, revin la practici funerare normale ⁵⁰, cauzele fiind, în primul rînd, de ordin intern, dar influențele exercitate de romanizare și de populațiile din jur trebuie să fi avut o pondere importantă. Oricum, pînă după cucerirea romană nu putem vorbi de un proces de „normalizare”, de revenire la rituri și obiceiuri obișnuite, ceea ce ilustrează generalizarea fenomenului și „controlul” unei autorități religioase centrale. Numai după distrugerea statului dac și a autorității religioase centrale se remarcă reapariția necropolelor și a mormintelor obișnuite. Face excepție, desigur, Dobrogea, unde puterea romană era efectivă încă de la sfîrșitul sec. I î.e.n.

Referitor la originea acestor obiceiuri, vom aminti trei descoperiri semnificative.

La Baci (jud. Cluj) ⁵¹, la marginea unei așezări din HB₂—B₃, poate chiar HC, s-au descoperit două gropi circulare, dintre care una avea depuși 2 copii, întregi și în ordine anatomică, ușor chirciți, cu capul spre nord. Depunerea umpluturii și a inventarului s-a făcut sistematic, pe straturi. Pe lîngă nivelul de la care porneau, contemporaneitatea lor este dovedită de prezența unor părți din aceleași vase în ambele gropi. Z. Kalmar, bazîndu-se pe urmele de arsură de la unele oase de animale, pe depunerea unor vase sparte în ambele gropi și a unor fragmente de vetre și lipitură arsă de la o construcție, apreciază că înhumarea a fost precedată de ritualuri ce implicau, probabil, un banchet ⁵².

În așezarea de la Chendu (jud. Mureș) ⁵³, s-a descoperit fortuit, în 1961, o groapă circulară în umplutura căreia s-au găsit resturi de oase incinerate, 8 vase întregi, cenușă, cărbune, fragmente ceramice, pămînt ars. În 1979—1981, prin cercetări sistematice, s-au mai identificat șase gropi, cu diametrele și adîncimile de 0,80—1,20 m. Umplutura gropilor era aceeași, cîteva fragmente ceramice, o rîșniță fragmentară, cenușă, cărbune, pămînt ars; doar într-o singură groapă s-au mai identificat un cap femural drept și un fragment de tibie umană, ambele fără urme de ardere, de la un bărbat matur și ofrandă animală (bovidu și cerb). Descoperirile se datează între sfîrșitul sec. VII și mijlocul sec. VI î.e.n.

La Ferigile (com. Costești) ⁵⁴, s-a descoperit un „cîmp” de 28 de gropi — rotunde și ovale, în umplutura cărora se aflau bucăți de pămînt ars, cărbune, fragmente ceramice,

arse secundar, rare pietre, cinci bulgări de nisip feruginos și două fusaiole; doar numai în cinci gropi erau câteva oase umane arse, iar în a șasea ceva mai multe. Descoperirile datează din sec. VI î.e.n.

Deci, există unele tradiții mult mai vechi atât în ceea ce privește gropile cilindrice cu schelete umane (Baciu), cât și cele „cu resturi de incinerare” (Ferigile, Chendu — dar într-una din cele două gropi oasele nu aveau urme de ardere!). specificul perioadei sec. II î.e.n. — I î.e.n. constituindu-l generalizarea acestor practici, dublată de lipsa unor necropole plane normale.

Surprinzător, în stadiul actual de cercetare, este tocmai lipsa unor înhumări sau incinerări umane în așezări din sec. V—III î.e.n. care ar putea să ilustreze continuitatea și amplificarea fenomenului, deși, pe de altă parte, trebuie să remarcăm că numărul așezărilor cercetate din această perioadă este foarte redus.

Aria „fără morminte” din La Tène-ul târziu european cuprinde o zonă întinsă — din Dacia extracarpatică pînă în Boemia, Slovacia și sudul Germaniei⁵⁵ — și apoi, trecînd peste o zonă cu practici funerare normale — chiar sud-vestul Angliei⁵⁶. În jurul acestui „vid de morminte”, celelalte populații „barbare” — tracii sudici, illirii, sarmații, germanii, restul celților — continuă să practice obiceiuri funerare normale⁵⁷.

Desigur că aceste schimbări în domenii atât de tradiționale n-au putut fi simultane pe o arie atât de întinsă, dar întregul „scenariu” nu poate fi, deocamdată, reconstituit. Deoarece, în acest stadiu al cercetării, descoperirile extracarpatice par mai vechi, am putea vorbi de un „fenomen getic”⁵⁸ ce s-a răspîndit și în lumea central europeană. Dar poate fi vorba și de schimbări similare, independente, ca urmare a originii indo-europene comune, a unor afinități în credințele religioase și mitologice, la care se adaugă numeroasele împrumuturi și influențe — evidente și în alte domenii — ca urmare a conviețuirii daco-celtice în spațiul intracarpatic pe parcursul sec. IV—II î.e.n. Astfel, la Apahida (jud. Cluj), e drept din cercetări mai vechi, s-au menționat oseminte umane neincinerate — calote craniene, humerus, călcii, rotulă — descoperite în preajma unor platforme de pietre⁵⁹, ce ar putea proveni de la practici de expunere/descompunere sau de părăsire a cadavrelor.

În continuare, succint, pe baza unui studiu publicat de C. E. Wilson⁶⁰, vom prezenta o situație funerară din sud-vestul Angliei ce prezintă surprinzător de multe similitudini cu cea din Dacia, fără a putea fi vorba, evident, de influențe reciproce.

Evidența arheologică din epoca fierului din sud-vestul Angliei conține șase tipuri de descoperiri în ceea ce privește starea osemintelor umane: 1) oase prelucrate sau utilizate (în special pentru confecționarea rondelilor din craniu), 2) fragmente de oase, 3) oase dezarticulate ca rezultat al acțiunii naturale sau umane, 4) părți și mădule articulate, 5) schelete parțiale, 6) schelete întregi în/nu ordine anatomică. Astfel, în 30 de așezări apar oase fragmentare și fragmente de cranii, în 13 numai fragmente de cranii, iar în 16 doar oase, fără fragmente de cranii. Sînt atât bărbați și femei, cât și adolescenți și copii. Autorul citat apreciază că starea fragmentară a scheletelor și a oaselor izolate dovedește că este vorba fie de sacrificii umane, fie de practica excarnării prin expunere, fie de ambele⁶¹. Lipsa unor morminte normale este o realitate în epoca fierului, iar cremația în așezări nu poate fi dovedită pe baza descoperirilor de pînă acum. Scheletele sînt depuse atât în locuințe și anexele gospodărești, cât și în gropile menajere sau în șanțurile și valurile de apărare din jurul așezărilor. Dacă în epoca de mijloc a fierului scheletele erau de obicei plasate la marginea așezării, în epoca târzie vor fi descoperite în interior, deci e posibil ca depunerea cadavrelor în șanțurile de apărare să intermedieze acest proces⁶².

Revenind la situația existentă la geto-dacii din epoca de maximă dezvoltare a civilizației lor, pe baza descoperirilor arheologice de pînă acum putem reține:

a) înhumarea în morminte și necropole obișnuite nu este practică;

b) incinerarea nu este dovedită de manieră formală decât pentru mormintele tumulare și rare morminte plane. Nu se cunosc necropole și nici morminte, cu rarissime excepții, în Moldova, Muntenia, Transilvania în sec. I î.e.n. — I e.n., ba chiar în unele zone din sec. II î.e.n. Nu s-au descoperit nici ruguri de incinerare, nici zone de depunere a rămășițelor incinerării. Desigur, fără a exclude ritul incinerării ca obicei funerar pentru majoritatea populației și depunerea resturilor cremației în locuri greu accesibile și identificabile — mlaștini, ape, peșteri, păduri, puțuri adânci etc. —, totuși el rămâne de demonstrat prin descoperiri certe;

c) pentru un anumit procent al populației, practica expunerii/părisirii cadavrelor este susținută prin dovezi arheologice concludente: schelete foarte chircite, aproape „pliate” sau în poziții neanatomice, părți de schelete, cranii și oase fără urme violente pe ele în contexte arheologice insolite — gropi „menajere”, stratul arheologic, în șanțurile de apărare. Aceasta dovedește că s-au produs modificări esențiale în mentalitățile și reprezentările religioase ale geto-dacilor despre „lumea de dincolo”. Probabil că în perioada de expunere se efectuau toate „riturile de trecere”, apoi corpul uman își pierdea sacralitatea și putea fi tratat neglijent. Numai astfel ne putem explica prezența rămășițelor umane în contexte nefunerare. Deși este înșolit, fenomenul părisirii/expunerii cadavrelor este dovedit atât de descoperirile arheologice (vezi sud-vestul Angliei) și de izvoarele scrise (Herodot, I, 206; IV, 26, 62; Strabon, XI, 5, 6; XI, 3,8), cât și din observații etnografice (de ex. la indienii din America de Nord) ⁶³.

d) practicarea unor sacrificii umane, consemnate de izvoare scrise și confirmate de descoperirile arheologice.

Cauzele care au provocat aceste schimbări profunde rămân încă obscure și greu de precizat cu certitudine.

Apariția și persistența necropolelor se leagă de o sumă de concepții și credințe privind statutul defunctului în „lumea de dincolo” larg răspândite la diverse nivele de cultură. Potrivit acestora, defunctul continua să se afle în preajma mormântului o anumită perioadă după moarte sau revenea cu ocazia îndeplinirii anumitor ritualuri. De aici și necesitatea ca spațiul necropolelor să fie delimitat și sacralizat, pentru că numai în spații sacre se pot îndeplini ritualurile necesare depunerii defuncților sau cele privitoare la cultul strămoșilor. Moartea nu era considerată doar un „fenomen natural” ci și, în același timp, o schimbare de regim ontologic și social, defunctul trebuind să îndeplinească unele „lucrări” și să treacă prin unele încercări ce priveau destinul său de dincolo de mormânt. Potrivit acelorasi credințe, defunctul trebuia să fie recunoscut de comunitatea morților și acceptat printre ei. La unele populații dacă nu erai înmormântat nu erai considerat mort, căci moartea era recunoscută doar după îndeplinirea ceremoniilor funerare, când „sufletul” defunctului era ritual condus la noua sa locuință din „lumea de dincolo” și el a fost acceptat de comunitatea morților ⁶⁴.

În aceste condiții este evident că au avut loc schimbări profunde în credințele și reprezentările religioase și mitologice ale geto-dacilor despre „lumea de dincolo”. Numai astfel ne putem explica dispariția necropolelor și mormintelor obișnuite pentru populația de rînd, apariția, foarte probabilă, a unor practici îndelungate de expunere/descompunere a cadavrelor, de intensificare a sacrificiilor umane și noi moduri de depunere a defuncților.

Reamintim, din nou, că aristocrația războinică continua să practice obiceiuri funerare normale, deci această „bulversare” funerară are și un caracter social evident.

Persistența noilor obiceiuri funerare mai mult de trei secole — deci minimum 6—7 generații pentru acele vremuri — exprimă caracterul profund al prefacerilor pe plan spiritual prin care a trecut societatea geto-dacică în epoca ei de maximă dezvoltare.

Căci, după cum am văzut, deși nu se pot preciza cu exactitate nici limitele cronologice și nici răspîndirea zonală a acestor obiceiuri funerare, este sigur că ele apar încă din prima jumătate a sec. II î.e.n. și vor continua să persiste, cel puțin la dacii liberi, pînă în prima jumătate a sec. II e.n. Reapariția necropolelor, cu precădere din sec. III e.n., la dacii liberi, nu înseamnă reluarea unor practici funerare din sec. V—III î.e.n., căci există unele deosebiri importante — dispariția mormintelor tumulare, procent ridicat de copii înhumăți, lipsa înhumărilor de animale etc.

Deși putem constata că evidența arheologică examinată acum este supusă mai multor interpretări, cunoașterea noastră nu va avansa dacă sugestiile și ipotezele nu sînt cercetate în lumina datelor existente. Ne întrebăm dacă nu cumva cercetările arheologice au intrat într-un impas metodologic și continuăm să căutăm ceea ce de fapt s-ar putea să nu existe — necropole obișnuite, de incineratie sau de înhumăție, pentru populația de rînd ! Poate că este momentul să acceptăm — și descoperirile de pînă acum oferă destule indicii — noi obiceiuri de tratare și noi locuri de depunere a defuncțiilor, rezultate, implicit, din noi credințe și concepții privind „lumea de dincolo”. Numai viitoarele descoperiri vor contribui la o mai bună cunoaștere și înțelegere a fenomenului funerar analizat acum și, totodată, vor aduce noi lumini, unele poate nebănuite, asupra vieții spirituale a geto-dacilor, dar întrebările specifice trebuie de acum puse.

ADDENDA

La catalogul anterior publicat (Dacia, N. S., 30, 1986, 1—2, p. 91—108 și Istros, 4, 1985, p. 89—126) vom menționa alte noi descoperiri care aduc elemente importante în sesizarea semnificațiilor fenomenului acum abordat. Vrem să mulțumim și pe această cale cercetătorilor G. Trohani, Gh. Popilian, V. Șoiom, M. St. Udrescu pentru deosebita lor amabilitate de a ne oferi informațiile.

BORDUȘANI (jud. Ialomița)

În 1987, la sud de intrarea în locuința nr. 2, sub temelia pe care s-a ridicat construcția s-a găsit un schelet întreg de copil, chircit, depus aproape pe burtă, avînd capul la sud-est. Pe umărul stîng avea un fragment mare de la o fructieră, modelat cu mîna, iar sub bazin o piatră mare. La cca. 3 m sud de scheletul acestui copil, într-o groapă care a fost tăiată apoi de altă groapă, prilej cu care s-a dislocat probabil și capul defunctului, s-au mai găsit resturile unui schelet de matur ce n-au fost depuse în ordine anatomică. Sec. I î.e.n. — I.e.n. Inedită, informație G. Trohani.

OSTROVUL SIMIAN — orașul Turnu Severin (jud. Mehedinți)

În așezare, pe fundul unei gropi tronconice ($A=0,35$ m, $DG=1,05$ m, $DB=0,70$ m) s-a descoperit scheletul unui copil de cca. 4—5 ani, aflat în conexiune anatomică. Cadavrul a fost depus în decubit dorsal, cu bustul ușor torsionat spre stînga și picioarele paralele. Brațul drept, ușor flexionat, era întins lateral, iar cel stîng întins oblic în jos; lipseau palma dreaptă și laba piciorului drept. Peste cadavru s-a așezat un strat de pămînt de 5 cm și apoi s-au depus, în straturi succesive, pietre, aproape de aceeași mărime ce se înălțau deasupra gurii gropii cu 0,52 m, depășind, de asemenea și marginile ei cu 15—20 cm. În umplutura gropii se aflau doar cîteva cioburi dacice. Sfîrșitul sec. II — prima jumătate a sec. I î.e.n. Inedită, informație Gh. Popilian.

SINTIMBRU — Miercurea Ciuc (jud. Harghita)

În 1962, în cercetările efectuate de Șt. Ferenczi, s-a descoperit un complex ce poate fi reconstituit astfel (pe baza ilustrației și a textului autorului săpăturilor): în fața unui cuptor de ars vase, într-o groapă tronconică, cu pereții lutuiți, s-a aflat un schelet de matur în decubit dorsal, cu mîna dreaptă pe abdomen, piciorul drept ridicat, iar cel

stîng lăsat în jos (deci nu era deus pe fundul gropii). Capul, cu urme de ardere, deși aflat în groapă, pare a nu fi fost în conexiune anatomică. În apropierea mîinilor se menționează oase de pasăre și cîine (?). Peste schelet și în umplutura gropii erau numeroase fragmente ceramice geto-dacice, un inel de bronz și un obiect de piatră. Sec. I î.e.n. — I e.n. Inedită, informație V. Șoiom.

De asemenea, în pachetele cu oase de animale din așezările mai jos menționate, s-au identificat următoarele oase umane (informații inedite oferite de M. Șt. Udrescu):

GRĂDISTEA (jud. Brăila): un fragment distal de humerus

PISCUL CRASANI — com. Balaciu (jud. Ialomița): calotă craniană — 2 fragmente, mandibulă — 1 ex., claviculă — 1 ex., femur — 3 ex., tibie — 2 ex., calcaneu — 1 ex., cubitus — 1 ex., radius — 2 ex., metatarsian — 1 ex. și 6 fragmente neidentificate. Deci un total de 20 de oase sau fragmente de oase umane.

POPEȘTI (jud. Giurgiu): metatapodiu — 2 ex., tibie — 1 ex.

RADOVANU (jud. Călărași): temporal (craniu) — 1 fragment.

VLADICEASCA (jud. Călărași): tibie — 1 ex.

NOTE

Lucrarea de față face parte dintr-un studiu mai vast, din care unele capitole au apărut deja (Istros, 4, 1985, p. 89—126; Dacia, N. S., 30, 1986, 1—2, p. 91—98; SCIVA, 38, 1987, 4, p. 303—322; Istros, 5, 1987, p. 91—157; Cultură și civilizație la Dunărea de Jos, 3—4, 1987, p. 73—76, iar altele sînt în curs de definitivare și sub tipar în Peuce, 11, 1989 și Arh. Mold, 15; 1991.

1 R. Vulpe, Dacia, 3—4, 1927, p. 259—275. SCIV, 1, 1950, p. 50—51; M. Macrea, I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașul de Sus*, București, 1976, p. 30—38; I. Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, București, 1981, p. 30—32; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 417—430.

2 H. Dumitrescu, SCIV, 5, 1954, 3—4, p. 399—429; E. Comșa, *Neoliticul de pe teritoriul României, Considerații*, București, 1987.

3 Săpături inedite, cercetări R. și E. Vulpe, V. Ursachi și V. Căpitanu.

4 I. H. Crișan, Apulum, 6, 1967, p. 111—118.

5 R. Vulpe, op. cit., p. 50 SCIV, 2, 1961, p. 123. N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova*, București, 1969, p. 18. O. Floca, Apulum, 9, 1971, p. 263—269. M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, București, 1979, p. 142—143. M. Comșa, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 2, 1986, p. 143—152 etc.

6 S. R. Owen, *Pottery Technology — Principles and Reconstruction*, Washington, D.C., 1981.

7 Varro, *Res rust.*, I, 57, 2. C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Roșia*, București, 1954, p. 131, nota 4.

8 V. Sîrbu, Istros, 4, 1985, p. 89—126. Dacia, N. S., 30, 1986, 1—2, p. 91—108, unde se află și bibliografia problemei.

9 Exp. Bujor, Dacia, N. S., 2, 1958, p. 125—142; G. Simion, *Thraco-Dacia*, 1, 1976, p. 143—164; E. Moscalu, *Ceramica daco-getică*, București, 1983, p. 187; M. Irimia, *Thraco-Dacia*, 6, 1985, 1—2, p. 75—85; A. D. Alexandrescu, Dacia, N. S., 24, 1980, p. 19—126. V. Sîrbu, SCIVA, 34, 1983, 1, p. 13—25 etc.

10 D. Protase, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973; idem, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984; Gh. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980; I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982 etc.

11 Herodot, IV, 94.

12 V. Sîrbu, Istros, 4, 1985, p. 89—99.

13 Al. Vulpe, *Thraco-Dacia*, 1, 1976, p. 193—215; E. Moscalu, Dacia, N. S., 21, 1977, p. 329—340; I. H. Crișan, *Apulum*, 18, 1980, p. 81—87; V. Ursachi, *Mem. Antiq.*, 12—14, 1980—1982, p. 105—152 etc.

14 K. Horedt, C. Seraphim, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara-Schassburg*, Bonn, 1971; A. Vulpe, Eug. Popescu, Dacia, N. S., 16, 1972, p. 90; D. Protase, op. cit.; M. Babeș, Dacia, N.S., 23, 1979, p. 9—11.

15 E. Morin, *Dossiers de l'Archéologie, Histoire et Archéologie*, 66, Fontaine-les-Dijon, 1982, p. 6.

16 E. Comșa, în *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 83—106.

17 L. Guilaîne, *Histoire et Archéologie*, 66, 1982, p. 64—72.

18 E. Morin, op. cit., p. 6—7.

19 I. G. Fraser, *La crainte des morts dans la religion primitive*, Paris, 1935.

- 20 V. Sirbu, *op. cit.*, p. 112, fig. 7.
- 21 Pentru problema în discuție vezi M. Eliade, *Le Sacré et le Profane*, Paris, 1965, p. 137—181. De ex., la romani era interzisă incinerarea copiilor până la apariția dentiției, cf. Pliniu *Nat. hist.*, VIII, 15.
Privitor la lichidarea violentă a bătrînilor
- 22 vezi G. Dumézil, *Quelques cas anciens de liquidation des vieillards*, Histoire et survivance, RIDA, IV, 1950.
- 23 V. Sirbu, *op. cit.*, p. 104—105.
- 24 M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. 2, București, 1986, p. 150.
- 25 Idem, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 183—192, Idem, *Le Sacré et le Profane*, p. 145—151.
- 26 Titus Livius, *De la fundarea Romei*, vol. 3, București, 1961, XXII, 57, 6; Plutarh, *Vieți paralele*, vol. 1, București, 1960, p. 297 (Vita Themistocle, XIII).
- 27 J. Petrovic, *Gomolava, Arheolaska nalaziste*, Novi Sad, 1984, p. 50—52.
- 28 V. Zirra, *St. Com. Satu Mare*, 4, 1980, p. 68—69, fig. 56/12.
- 29 J. — J. Hublin, *Histoire et Archéologie*, 66, 1982, p. 24—27.
- 30 C. E. Wilson, *Bulletin, Institute of Archaeology*, nr. 18, University of London, 1981, p. 163.
- 31 *Ibidem*, p. 150.
- 32 E. Morin, *op. cit.*, p. 6—7.
- 33 V. Zirra, *Thraco-Dacica*, 1, 1975, p. 176—182; M. Babeș, *Mem. Antiq.* 2, 1970, p. 215—236; idem, *SCIVA*, 22, 1971, 1, p. 19—45; M. Mănușu-Adameșteanu, *Peuce*, 9, 1984, p. 31—39; R. Vulpe, I. Barnea, *Istoria Dobrogei*, 2, București, 1968, p. 24—67.
- 34 D. Protase, *op. cit.*, p. 61—75.
- 35 M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, *Materiale*, 7, 1961, p. 362—371; L. Bărzu, *Thracodacica*, 1, 1976, p. 83—51; D. Berciu, *Buridava dacică*, 1, 1981, p. 120—127.
- 36 D. Nicolăescu-Plopșor, W. Wolski, *Elemente de demografie și ritual funerar la populațiile vechi din România*, București, 1975, p. 49, nota 5.
- 37 D. Protase, *op. cit.*, p. 15.
- 38 Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 203.
- 39 V. Ursachi, *op. cit.*, p. 106—107.
- 40 J. — J. Pautreau, *Histoire et Archéologie*, 66, 1982, p. 90.
- 41 *Ibidem*, p. 90.
- 42 V. Lica, *Istros*, 1, 1980, p. 177—182.
- 43 V. Sirbu, *op. cit.*, p. 112.
- 44 V. Zirra, *op. cit.*, p. 175—182.
- 45 V. Sirbu, *op. cit.*, p. 93—95, cu bibliografia descoperirilor.
- 46 N. Conovici, G. Trohani, *Revista de istorie*, 41, 1982, 2, p. 205—217.
- 47 M. Babeș, *Dacia*, N. S., 23, 1979, p. 10; I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 170—214; G. Trohani, *Ancient Macedonia*, 4, 1986, p. 661—666.
- 48 V. Sirbu, *Sacrificii rituale de animale la traco-geto-daci*, va apare în *Arh. Mold.*, 15, 1991.
- 49 I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 215—281.
- 50 Vezi nota 9.
- 51 Z. Kalmár, *SCIVA*, 38, 1987, 2, p. 166—174.
- 52 *Ibidem*, p. 168.
- 53 V. Vasiliev, A. Zriny, *Symposia Thracologica*, 5, Miercurea Ciuc, 1987, p. 153; idem, *Apulum*, 24, 1987, p. 91—117.
- 54 Al. Vulpe, *Necropola hallstattiană de la Ferigile*, București, 1967, p. 75—78.
- 55 J. Filip, *Die Keltische Zivilisation und ihr Erbe*, Praga, 1961; K. Pieta, *Die Púchov-Kultur*, Nitra, 1982; *Arheologija Vengrii*, 3, Moscova, 1986, p. 190—197.
- 56 C. E. Wilson, *op. cit.*, p. 127—169.
- 57 L. Getov, *Observations sur les rites funéraires des Thraces aux époques hellénistique et romaine*, în *Actes du IIe Congrès international de thracologie*, t. II, București, 1980, p. 219—222; D. N. Kozak, *Psevsors'ka Kul'tura i Verhn'omu Podnistrovi i Zahidnomu Pobuzzi*, Kiev, 1984, p. 85—88; Z. Wozniak, *Wschodnie pogranicze Kul'tury latenskiej*, Wrocław-Varșovia, 1974, p. 74—82; M. Babeș, *SCIA*, 36, 3, 1985, p. 183—214; Gh. Bichir, *Dacia*, N. S., 21, 1977, p. 167—198.
- 58 Cu excepția necropolei de la Zimnicea (A. D. Alexandrescu, *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 19—126), unde unele morminte se datează și în sec. II î.e.n., la geto-dacii din spațiul extracarpatic nu mai întîlnim necropole începînd cu sec. II î.e.n., pe cînd în spațiul intracarpatic fenomenul este evident abia în a doua jumătate a celuiuișii secol.
- 59 V. Zirra, *Dacia*, N. S., 20, 1976, p. 157—158.
- 60 C. E. Wilson, *op. cit.*, p. 127—169.
- 61 *Ibidem*, p. 148—149.
- 62 *Ibidem*, p. 163.
- 63 *Ibidem*, p. 149.
- 64 M. Eliade, *Le Sacré et le Profane*, Paris, 1965, p. 156—158.

(résumé)

L'auteur considère que, afin de mieux établir l'utilité et identifier les significations de ces fosses, il faut prendre en considération les critères suivants: a) la place et le groupement; b) la forme, les dimensions et le fini; c) la nature et l'ordre du remplissage; d) l'inventaire et les offrandes.

Au cadre d'une étude plus vaste l'auteur aborde les fosses dont l'inventaire et les offrandes consistent en: 1) squelettes et parties de squelettes humains; 2) „débris d'incinération humaine„; 3) squelettes et parties de squelettes d'animaux; 4) «trousses» de figurines anthropo- et zoomorphes 5) vases céramiques; 6) pièces de petites dimensions ayant une signification de culte; dans l'étude ci-présente on ne discutera que les deux premières catégories.

Les rites, les rituels et les pratiques funéraires des Gêto-Daces pendant les trois derniers siècles qui ont précédé la conquête romaine ont suscité dernièrement de vives discussions et controverses sans aboutir pour autant à un consensus général, bien que le phénomène soit d'une importance toute particulière pour l'histoire de nos aïeux. Sauf l'insuffisance et la controverse concernant les découvertes, le phénomène n'a pas été toujours regardé dans ses données réelles, en essayant «d'atténuer» la réalité archéologique tout en invoquant le stade de la recherche, le traitement global, indifférencié des informations, la considération de tous les ossements incinérés des fosses comme humains, aux quels on pourrait ajouter même l'introduction de certains critères subjectifs pour ce qui est du domaine funéraire.

Après avoir défini les notions de tombe, nécropole, rites et rituels funéraires, en aborde ces phénomènes dans la lumière des données connues sur les Gêto-Daces au IIe siècle av. n.è. — Ier siècle de n.è. Pour l'époque de développement maximum de la société dace on n'a découvert jusqu'à présent aucune nécropole d'une importance quelconque pour le bas peuple, mais seulement quelques douzaines de tumuli d'incinération qui appartiennent à des aristocrates-militaires, et de très rares tombes planes d'incinération (admissibles selon des critères funéraires certains).

Au fond, le cadavre pouvait être traité de trois manières principales: inhumé, incinéré ou exposé/abandonné (jeté).

L'évidence archéologique des découvertes concernant l'état des squelettes présente la situation suivante: a) squelettes entiers dans/sans connexion anatomique; b) squelettes partiels dans/sans connexion anatomique; c) parties de squelettes; d) crânes; e) os postcrâniens isolés.

Leur aire de répanissement comprend presque tout le territoire de la Roumanie, le nombre total des individus étant à peu près 150. Bien que les enfants soient majoritaires, il y a aussi des adolescents et des adultes, hommes et femmes. Il n'y a que les vieillards qui manquent. On les a découverts dans des fosses en majorité circulaire, autant à l'intérieur des établissements, qu'en dehors, isolées ou bien groupées.

En ce qui concerne leur signification, on pourrait formuler quatre hypothèses principales: a) ce sont des tombes ordinaires où l'inhumation est un rite funéraire principal (complémentaire à l'incinération?); b) ce sont des tombes d'exception des individus qui ne devaient et ne pouvaient pas être incinérés à cause de certaines prescriptions religieuses ou d'une autre nature; c) ce sont des inhumations rituelles liées à l'adoration d'une déité ou à des pratiques funéraires exigeant parfois des sacrifices humains; d) ce sont le résultat de certaines pratiques rituelles d'exposition/décomposition des cadavres. La première hypothèse ne peut pas s'imposer parce qu'il n'y a pas de preuves concluantes pour la soutenir, tandis que pour les trois autres nous ne sommes pas encore à même de formuler une option ferme — il n'y en a des éléments pour chacune; toutefois, la dernière nous semble plus probable.

Pour ce qui est des significations des fosses cylindriques à «restes d'incinération humaine», il y a trois possibilités: a) ce sont des tombes ordinaires dans lesquelles la quantité extrêmement réduite des ossements est due à la cuisson intense et au dépôt partiel du bûcher funéraire; b) ce sont des fosses rituelles liées à des pratiques funéraires dans lesquelles on ne déposait que des parties de bûcher funéraire ou, incidemment, étaient entraînés aussi des ossements humains, les restes incinérés proprement dits étant déposés/dispersés ailleurs; c) ce sont des fosses liées à d'autres pratiques rituelles — banquets et fêtes sacrées, sacrifices d'animaux, d'offrandes etc.

Les critères funéraires certains excluent la première hypothèse; d'ailleurs la nature humaine de ces ossements incinérés, dans des fosses cylindriques, n'est pas assurée par une expertise anthropologique publiée. Donc, tout en reposant sur les découvertes archéologiques faites jusqu'à présent, on peut conclure:

a) l'inhumation dans les tombes et les nécropoles ordinaires n'est pas pratiquée;

b) l'incinération est prouvée d'une manière indubitable seulement pour les tombes tumulaires et quelques dizaines de tombes planes isolées; dans des fosses rectangulaire (les os étant déposés dans des urnes ou au fond des fosses). Au IIe siècle av. n.è. — Ier siècle de n.è., on n'a découvert, pour le bas peuple, ni des bûchers d'incinération, des nécropoles planes d'incinération, ni des zones «discretes» (puits profonds, grottes, marais etc.) pour déposer les restes d'incinération, de sorte qu'il soit encore à prouver le postulat de l'incinération en tant que rite funéraire principal des Gêto-Daces;

c) pour un certain pourcentage de la population, la pratique d'exposer/quitte les cadavres est soutenue par des preuves concluantes: des squelettes très recroquevillés, presque « pliés » ou dans des positions non-anatomiques, parties de squelettes, crânes ou os isolés sans traces violentes, dans des contextes non-funéraires.

Bien qu'insolite, le phénomène de quitter/exposer les cadavres est prouvé par les découvertes archéologiques et les observations ethnographiques et aussi par les sources écrites à d'autres peuples antiques ou populations « primitives ».

d) la pratique de certains sacrifices humains présents également dans les sources écrites et confirmés par les découvertes archéologiques.

Tout ceci prouve qu'il s'est produit des changements essentiels dans les mentalités et les représentations religieuses des Gêto-Daces quant au monde de « l'au-delà » à la fin du III-e siècle av. n.è. — la première moitié du II-e siècle av. n.è. Aussi est il plus correct de parler, pour le moment, de la manière de traiter les défunts et non pas d'enterrements, pour la grande majorité de la population.

Bien que les futures découvertes soient appelées à éclaircir ces aspects tellement controversés, les suggestions et les hypothèses doivent partir des données réelles et les questions spécifiques doivent être des maintenant posées.

Traduction LIVIA SÎRBU

NOTĂ

Prezentul Studiu a fost trimis spre publicare la „Acta Harghitenia” pe data de 2.11.1987, iar în iulie 1988 am solicitat înapoierea lui deoarece nu erau șanse de editare a revistei.

Apoi, pe data de 10 august 1988 el a fost predat spre publicare la „Cultura și civilizație la Dunărea de Jos”.

Între timp, M. Babeș a publicat — în SCIVA, 39, 1988, 1, p. 3—32 — un studiu pe aceeași temă, unde aduce în discuție o serie de descoperiri, îndeosebi din Europa centrală, și apoi tratează fenomenul funerar la geto-dacii din epoca clasică.

Am păstrat textul anterior dactilografiat, fără a mai lua în discuție unele opinii exprimate de M. Babeș, deoarece în însuși studiul nostru există o serie de noi observații și ipoteze — ce se adaugă la cele anterioare (Istros, 4, 1985, p. 89—122; Dacia N. S. 30, 1986, 1—2, p. 91—108) — ce concordă, se diferențiază sau sînt în opoziție cu cele exprimate de cercetătorul amintit.

Din această cauză — la care se adaugă și altele — ne rezervăm dreptul de a reveni asupra lui cu alt prilej.

DESCOPERIRI CERTE

NR. CRT.	LOCALITATEA	JUD.	LOCUL DESCOPERIRII			CONDITIA DESCOPERIRII			NUMARUL DE SCHELETE IN GRAMPA			STAREA SCHELETULUI					POZITIA SCHELETULUI			GRUPA DE VIESTA			INVENTAR		OFRANDE ANIMALE	TOTAL INDIVIZI	CROMOLOGIA
			AREAZA	CIMP DE GOSM	GRAMPI ISOLATE	GRUPA AUTOMATE	GRUPA DE TRUPE	GRUPA DE TRUPE	UN SCHELET	DOUA SCHELETE	MAI MULTE SCHELETE	INTREG	PARTE DE SCHELET	OSSE ISOLATE	CRANII	SCHELETE CIMPRISTE	INTIMS	CHIRCI	VERTICAL	COPIL	ADULESCENTI	USURATI	FEME!	CERAMICA			
1	GRADISTEA	BR	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	6	sec I e.n.	
2	BREA	SM	•						•		•	•		•		•	•			•	•			•	16	sec II - I e.n.	
3	BIZDINA	DJ	•	•	•	•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	1	sec III - I e.n.	
4	BRAD	BC	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	16	sec II e.n. - I e.n.	
5	BRASOV	BV	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	12	sec II e.n. - I e.n.	
6	BUNESTI - AVERESTI	VS	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	4	sec II e.n. - I e.n.	
7	CATELNU NOU	•	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	1	sec II - I e.n.	
8	CELEI	OT	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	3	sec II - I e.n.	
9	CETATEA DIN VOILE	AG	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	3	sec II - I e.n.	
10	CHIRIHOZI	OE	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	1	sec II - I e.n.	
11	CINDRESTI	VN	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	1	sec II - I e.n.	
12	COCOA	TR	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	1	sec II - I e.n.	
13	DULCEANCA	TR	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	1	sec II - I e.n.	
14	MOIGRAD	SJ	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	1	sec II - I e.n.	
15	OCNITA	VL	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	2	sec II - I e.n.	
16	ORLEA	OT	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	23	sec II - I e.n.	
17	PISCUL CARASANI	IL	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	10	sec II - I e.n.	
18	POIANA	GL	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	15	sec II - I e.n.	
19	POPESTI	GR	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	10	sec II - I e.n.	
20	RACATU	BC	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	3	sec II - I e.n.	
21	SIGHISORBA - WIETENBURG	MR	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	18	sec II - I e.n.	
22	SIGHISORBA - ALOESTI	MR	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	2	sec II - I e.n.	
23	ST. GHEORGHE - BEZANZA	CV	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	4	sec II - I e.n.	
24	SURA MICA	SB	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	3	sec II e.n. - I e.n.	
25	VLADICENSA	CL	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	30	sec II e.n.	
26	SPRINCEANA	OT	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	1	sec II - I e.n.	
27	MIERCUREA-C. JIGODIN	HR	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	1	sec II - I e.n.	
28	SINTIMBERU	HR	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	1	sec II e.n. - I e.n.	
29	OSTROVUL SIMIAN	MH	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	1	sec II e.n.	
30	BOSNUSANI	CL	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	2	sec II e.n. - I e.n.	
31	DUMBRAVA	IG	•			•			•		•	•		•		•	•			•	•			•	2	sec II e.n.	

DESCOPERIRI INCERTE

1	VALEA POPII	GR	•			•			•		•			•										•	2	sec II - I e.n.
2	VABESTI	CL	•			•			•		•			•										•	1	sec II - I e.n.
3	CIOBANI	VN	•			•			•		•			•										•	1	sec II - I e.n.

FIG. 1

Fig. 1 Tabel cu descoperirile de schelete umane din sec. II e.n. — I e.n. din România.

Fig. 1 Tableau des découvertes de squelettes humains aux II-e siècles av. n.è. — I-er siècle de n.è., en Roumanie

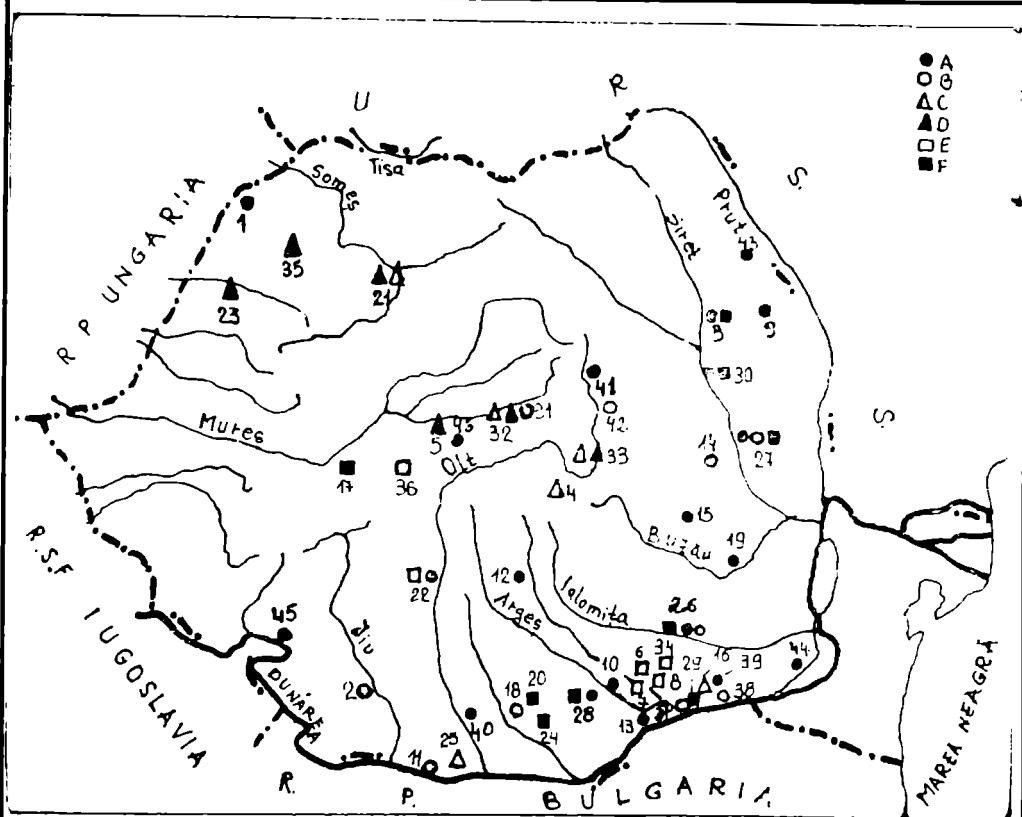

Fig. 2

Harta cu răspândirea tipurilor de înhumări și incinerări umane din sec. II î.e.n. — I e.n.; A — înhumări în așezări, B — înhumări în gropi izolate, C — înhumări în „câmpuri” de gropi, D — oase incinerate în „câmpuri de gropi”, E — oase incinerate în așezări și gropi izolate, F — morminte tumulare de incinerare.

1 Berea, 2 Bîzdîna, 3 Brad, 4 Brașov, 5 Bratei, 6 București-Dâmărcăia, 7 București-Tei, 8 București — „Ziduri între vii”, 9 Bunești Averești, 10 Căelu-Nou, 11 Gelei, 12 Cetățenii din Vale, 13 Chirnovi, 14 Ciorani, 15 Cîndești, 16 Coconi, 17 Cugir, 18 Dulceanca, 19 Grădiștea, 20 Lăceni, 21 Moigrad, 22 Ocnița, 23 Oradea, 24 Orbeasca, 25 Orlea, 26 Piscul Crăsani, 27 Poiana, 28 Popești, 29 Radovanu, 30 Răcățau, 31 Sighișoara-Albești, 32 Sighișoara, 33 Sfîntu-Gheorghe, 34 Snagov, 35 Șimleul Silvaniei, 36 Tilișca, 37 Valea Popii, 38 Vărăști, 39 Vlădiceasca, 40 Sprincenata, 41 Miercurea Ciuc-Jigodin Băi, 42 Sîntimbru, 43 Dumbrava, 44 Bordușani, 45 Ostrovl Șimian, 46 Șura Mică.

Fig. 2

Carte du répanissement des types d'inhumations et incinérations humaines des II-e siècle av. n.è. — I-er siècle de n.è.; A — inhumations dans des établissements; B — inhumations dans des fosses isolées; C — inhumations dans des « champs » de fosses; D — ossements incinérés dans des « champs » de fosses; E — ossements incinérés dans des établissements et des fosses isolées; F — tombes tumulaires d'incinération.

MATERIALUL OSTEOLÓGIC DIN AŞEZAREA GETO-DACĂ DE LA VLĂDICEASCA (VALEA ARGOVEI); DATE ZOOARHEOLOGICE

Mircea Şt. Udrescu

Materialul osteologic animal care face obiectul lucrării de faţă provine din aşezarea geto-dacă (sec. III — I. i.e.n.) de la Vlădiceasca¹. Au fost identificate 2264 de piese osteologice, dintre care 1905 au fost atribuite mamiferelor (tab. 1).

Bos taurus. Cu un procent de peste 40% din totalul fragmentelor osteologice de mamifere identificate, bovinele domestice au reprezentat specia de bază în economia comunităţii de la Vlădiceasca. Coarnele femelelor erau de regulă mici şi puţin curbate. Cele ale masculilor erau mai bine dezvoltate şi prevăzute uneori cu siloane puternice (caracter de sex?!). Cele câteva talii (6) care au putut fi calculate au oferit o medie de 116,7 cm., valoare „artificial” ridicată, datorită unui exemplar „de excepţie” pentru această perioadă: 130,4 cm. (tab. 3,4).

Studiul vîrstelor de sacrificare a animalelor a relevat un comportament de exploatare a bovinelor acceptabil din punct de vedere economic, care asigura reproducerea şi chiar lărgirea turmelor de animale; 30% dintre animale au fost sacrificate pentru consum în intervalul 18—24 luni, raportul imatur/matur fiind aproximativ egal (tab. 2.).

Ovis-Capra. Plasate pe locul al doilea ca număr de fragmente osteologice identificate, ovicaprinele au reprezentat o componentă de bază în alimentaţie. Oile au fost mai bine reprezentate decît caprele. Coarnele oilor, în general de mici dimensiuni, erau aproape triunghiulare în secţiune. Un fragment de craniu provenit de la un exemplar adult pune problema existenţei formelor acornute; de altfel, prezenţa lor era un fapt bine documentat pe o arie largă în această perioadă istorică. Prezenţa unui fragment de craniu de la un exemplar adult, cu suturile craniene închise, avînd doar un cep de corn, pune problema provenienţei sale de la un exemplar castrat. În nici un caz nu se poate însă vorbi de o practică sistematică a castrării berbecilor, aceasta făcîndu-se probabil numai foarte rar.

Talia medie a oilor (57,9 cm, N=11) era sub valoarea pentru această perioadă istorică atît în Cîmpia Română², cît şi în partea de est a ţării³. Dacă avem în vedere importanţa pe care locuitorii aşezării o acordau creşterii bovinelor, atunci nu trebuie să surprindă eventuala lipsă de preocupare pentru „selecţionarea” exemplarelor mai reprezentative (tab. 5.).

Studiul vîrstelor la care se făcea sacrificarea animalelor a evidenţiat faptul că, dacă animalele nu erau sacrificate pînă la vîrsta de un an, atunci ele erau ţinute mai mulţi ani, fiind consumate probabil odată cu diminuarea calităţii şi cantităţii produselor lor sau a fertilităţii. Un raport relativ egal imatur/matur reflectă preocuparea pentru menţinerea şi lărgirea turmelor. Foarte probabil ca majoritatea animalelor sacrificate în intervalul 3—12 luni să fie reprezentate de surplusul de animale masculine, la care s-ar putea adăuga şi exemplarele accidentate şi deci sacrificate de necesitate.

Caprele au fost înregistrate în proporție net mai mică decât oille. Cele câteva talii calculate pe baza metapodiilor (3) au oferit o medie de 67,8 cm, valoare mai mare decât cea ce s-a întâlnit în mod curent în așezările din această perioadă istorică. Ca în toate așezările geto-dace studiate pînă în prezent și care au oferit o cantitate suficientă de material osteologic, au fost surprinse cele două tipuri de coarne de capră: săbiate și răsucite (prisca și aegagrus).

Sus domesticus. În cazul în care eșantionul e reprezentativ, frecvența relativ redusă în care au fost înregistrate suinele, sugerează faptul că specia era utilizată în alimentația comunității pe un plan secundar în raport cu bovinele și chiar cu ovicaprinele. Studiul vîrstelor de sacrificare a animalelor a relevat, cu excepția intervalului 9—12 luni, o repartitie relativ iniformă a sacrificărilor începînd cu vîrsta de 4 luni pînă în intervalul 2—3 ani. Peste această vîrstă nu erau ținuți probabil decât reproducătorii masculi (tab. 6.).

Equus caballus. Deși există indicii certe cu privire la folosirea calului și în alimentație, ponderea sa în ceea ce privește această utilizare era foarte mică. Cele două talii care au putut fi calculate pe baza metapodiilor (134,9 și 139, 9 cm), se încadrează în limitele de variabilitate pentru caii din această perioadă din Cîmpia Română, prima talie fiind mai apropiată de caii „obișnuiți”, folosiți în mod curent pentru diferitele munci în gospodărie, iar cea de a doua fiind mai apropiată de caii de „elită”, utilizați pentru călărie.

Canis familiaris. Proporția relativ mare a resturilor osteologice de cîine se explică prin aceea, că în două dintre complexe au apărut mai multe piese scheletice provenite de la două exemplare diferite. Cele 4 talii, care au putut fi calculate, au oferit o medie de 51,4 cm., valoare plasată către limita inferioară de variabilitate pentru cîinii din perioada geto-dacă.

Vînătoarea. Procentul mare al fragmentelor osteologice de cerb (9,4%) se explică prin prezența în unul dintre complexe a fragmentelor osteologice provenite de la 4 exemplare de vîrste diferite (tab. 7.). Alături de cerb, mistrețul, căprioara și iepurele au fost specii vîinate în mod constant de către membrii comunității de la Vlădiceasca. La acestea se adaugă lupul, bursucul, castorul și bourul. Prezența bourului la acea vreme în Cîmpia Română, nu trebuie să surprindă. El a fost surprins în toate așezările geto-dace, cercetate din punct de vedere zooarheologic. Chiar dacă ținem cont. că unele dintre piese ar putea proveni accidental din nivelul gumelnițean, pe care multe dintre complexe îl perforează, rămîn suficiente piese cu proveniență certă, care confirmă prezența bourului și vînarea sa și în așezarea de la Vlădiceasca. Identificarea resturilor de pești de dimensiuni și specii variate, sugerează valorificarea unei resurse abundente în apele liniștite ale Mostiștei; la aceștia se adaugă și unele specii de păsări de baltă.

Studiul acestui material osteologic animal a relevat unele particularități ale gospodăririi animalelor în așezarea de la Vlădiceasca:

- procentul ridicat al fragmentelor osteologice de *Bos taurus* în comparație cu cel al celorlalte specii domestice importante în alimentație (ovicaprine, suine), ar putea fi pus în legătură cu importanța mai mare, pe care locuitorii așezării o acordau acestei specii în economia așezării;

- talia bovinelor nu se deosebește de valorile înregistrate în celelalte așezări geto-dace din Cîmpia Română; în schimb, valoarea mai mică a taliei oilor a fost pusă în legătură cu faptul că acestea se aflau pe un plan secundar de interes în raport cu bovinele.

- repartitia vîrstelor la care s-a făcut sacrificarea principalilor specii domestice sugerează preocuparea pentru exploatarea produselor secundare (lapte și forță de muncă la bovine, lapte și lînă la ovine) și pentru menținerea și lărgirea turmelor;

— au fost vîinate, deși în proporție diferită, majoritatea speciilor de mamifere care puteau fi întîlnite în zona înconjurătoare a așezării; la acestea s-a adăugat sporadic și peștele, care se găsea la acea vreme din abundență în apele din împrejurimi.

Tabelul 1.

REPARTIȚIA NUMERICĂ ȘI PROCENTUALĂ PE SPECII A FRAGMENTELOR
OSTEOLOGICE IDENTIFICATE

<i>SPECIA</i>	<i>Număr fragmente</i>	<i>%</i>
<i>Bos taurus</i>	817	42,9
<i>Ovis-Capra</i>	410	21,5
<i>Sus domesticus</i>	258	13,6
<i>Equus caballus</i>	69	3,6
<i>Canis familiaris</i>	90 ⁺	4,7
<i>Cervus elaphus</i>	180 ⁺⁺	9,5
<i>Sus scrofa</i>	16	0,8
<i>Capreolus capreolus</i>	29	1,5
<i>Lepus europaeus</i>	20	1,1
<i>Canis lupus</i>	5	—
<i>Vulpes vulpes</i>	2	0,5
<i>Meles meles</i>	2	—
<i>Castor fiber</i>	1	—
<i>Bos primigenius</i>	6	0,3
<i>Aves</i>	55	—
<i>Pisces</i>	304	—
Total mamifere	1905	100,0
Total piese identificate	2264	—

x Două gropi cu mai multe fragmente din cîte un schelet

xx O groapă cu mai multe fragmente provenite de la 4 exemplare

Tabelul 2:

REPARTIȚIA PROCENTUALĂ PE CATEGORII DE VÎRSTĂ A SACRIFICIILOR LA
PRINCIPALELE SPECII DOMESTICE

<i>Bos taurus</i>	
Pină la 6 luni	—
6 luni	3,9
6—12 luni	7,7
1—1,5 ani	7,7
1,5 ani	19,2
1,5—2 ani	11,5
2—2,5 ani	3,9
2,5 ani	—
2,5—4 ani	11,5
peste 4 ani	34,6

<i>Ovis-Capra</i>	
pînă la 3 luni	2,7
3 luni	—
3—6 luni	18,9
6—12 luni	16,2
1 an	10,8
1—1,5 ani	2,7
1,5—2 ani	5,4
2 ani	2,7
2—3 ani	13,5
peste 3 ani	27,0
<i>Sus domesticus</i>	
pînă la 6 luni	20,0
6 luni	11,4
6—9 luni	5,7
9—12 luni	2,9
13 luni	11,4
13—18 luni	17,1
1,5—2 ani	8,6
2 ani	11,4
2—3 ani	8,6
peste 3 ani	2,9

Tabelul 3:
DIMENSIUNILE METAPODIILOR DE BOS TAURUS

	<i>Metacarp</i>				<i>Metatars</i>	
Lung. mx.	198	195	179	177,5	237,5	(208)
Lat. prox.	55,5	64,5	53,5	56	53,5	48
Lat. diaf.	29,5	33	27,5	32	31	26
Lat. dist.	55	64	54	58	52,5	54
I 2/1 × 100	14,9	33,1	29,3	31,6	22,5	23,1
I 3/1 × 100	28,0	16,9	15,4	18,0	13,1	12,5
I 4/1 × 100	27,8	32,8	30,2	32,7	22,1	26,0
Sex	F	C	F	M	C	C
Talie (coef. Țalkin)	118,4	119,5	107,0	110,8	130,4	114,2

F = femela; M = mascul; C = castrat

Tabelul 4:
VARIABILITATEA ȘI MEDIA DIMENSIUNILOR LA BOS TAURUS

	<i>N</i>	<i>Lim.</i>	<i>X</i>		<i>N</i>	<i>Lim.</i>	<i>X</i>
Corn				Tibia			
Diam. mx. bază	7	47—73	54,0	Lat. dist.	14	52,5—65	57,9

Diam. min. bază	7	37—53	41,8	Astragal			
Circumf. bază	6	140—208	160,2	Lung. lat	14	56—68	61,9
Humerus				Calcaneu			
Lat. dist.	8	68—82	77,6	Lung. mx.	2	123,5—132,5	128,0
Radius				Falangal I			
Lung. mx.	2	255,5—266,5	261,0	Lung. lat.	49	52—67	58,0
Lung. mx.	2	255,5—266,5	261,0	Lung. lat.	49	52—67	58,0
Lat. prox.	11	70—87,5	79,1	Lat. prox.	49	24,5—36	30,0
Lat. supr. art.	10	65—79	72,0	Lat. diaf.	44	21—30	25,2
Lat. diaf.	2	34,5—40	37,2	Lat. dist.	48	23,5—34	28,2
Lat. dist.	2	65,5—72	68,7				

N = număr de piese Lim. = Limite de variabilitate X = media

Tabelul 5:
VARIABILITATEA ȘI MEDIA DIMENSIUNILOR LA OVIS-CAPRA

	N	Lim.	X		N	Lim.	X
Mandibulă O—C				Tibie O—C			
M ₁ —M ₃	6	40,5—48,5	45,9	Lat. dist.	8	24—28	25,4
P ₁ —M ₃	6	63—72	67,3	Metacarp			
Humerus				O .a.			
Lat. dist.	7	24—33	28,7	Lung. mx.		110,5—124	116,3
Radius				Lat. prox.	6	20—23	21,5
Lung. max.	3	130—144	135,3	Lat. diaf.	5	12,5—14	13,1
Lat. prox.	3	28—29	28,5	Lat. dist.	5	32—24	23,2
Lat. supr. art.	3	25—26,5	25,8	Metars O.a.			
Lat. diaf.	3	15—16	15,3	Lung. mx.	5	118—133	127,7
Lat. dist.	3	25,5—26	2,8	Lat. prox.	4	19,5—20,5	20,1
				Lat. diaf.	5	11—14	11,7
				Lat. dist.	5	21—24,5	23,2

N = număr de piese Lim. = limite de variabilitate X = media

Tabelul 6:
VARIABILITATEA ȘI MEDIA DIMENSIUNILOR LA SUS DOMESTICUS

	N	Lim.	X		N	Lim.	X
Maxilar				Humerus			
M ¹ —M ³	3	53—60	57,0	Lat. dist.	5	34—40	37,4
Mandibulă				Tibie			
P ₂ —P ₄	2	33—34	33,5	Lat. dist.	5	25,5—31	28,1
M ¹ —M ³	2	64—69	66,5	Astragal			
P ₂ —M ₃	1	97	—	Lung. mx.	6	37,5—41	39,4
LM ₃	2	29—33	31,0				

N = număr de piese; Lim. = limite de variabilitate; X = media

Tabelul 7:

VARIABILITATEA ȘI MEDIA DIMENSIUNILOR LA CERVUS ELEPHUS

	N	Lim.	X		N	Lim.	X
Mandibulă M ₁ —M ₃	3	80—84	82,3	Metatars Lat. prox.	4	36—42	38,9
Humerus				Lat. dist.	3	46—53,5	49,5
Lat. dist.	6	58—67	61,6	Falanga I			
Metacarp				Lung. lat.	7	58,5—70	62,9
Lat. prox.	8	40,5—48	44,4	Lat. prox.	7	20,5—26	23,1
Lat. dist.	2	47,5—52	49,7	Lat. dlaf.	7	16,5—22,5	19,3
Astragal				Lat. dist.	7	20—26	22,5
Lung. lat.	4	55,5—63	59,6				

N = număr de piese; Lim. = limite de variabilitate; X = media

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. Materialul osteologic animal ne-a parvenit pentru studiu prin amabilitatea arheologilor Done Șerbănescu și Georgel Trohani, cărora le aducem mulțumiri și pe această cale;

2. M. Șt. Udrescu, *Quelques problèmes de zooarchéologie concernant la période géto-dace dans la Plaine Roumaine*, Dacia, N. S., Tome XXIX, 1—2, 1985, p. 129—132, București;

3. S. Haimovici, *L'élevage et la chasse chez les géto-daces*, în J. Matolcsi ed. „Demestikationsforschung und Geschichte der Haustiere”, Budapest, 1973, p. 257—262;

4. S. Haimovici, *Caractéristiques des chevaux des gètes découverts dans la nécropole de Zimnicea*, Dacia, n.s., Tome XXVII, 1—2, 1983, p. 79—107, București.

LE MATÉRIEL OSTÉOLOGIQUE ANIMAL DE L'ÉTABLISSEMENT GETO-DACE DE VLĂDICEASCA (VALEA ARGOVEI); DONNÉES ZOOARCHÉOLOGIQUES.

(Résumé)

L'article présente les résultats d'une étude portant sur un échantillon de 2264 pièces ostéologiques provenant de l'établissement géto-dace (IIIe — Ier siècles av. n.è.) de Vlădiceasca.

Il convient d'expliquer le taux élevé de fragments ostéologiques de *Bos taurus* en liaison avec l'importance relativement plus grande attribuée à cette espèce dans l'économie de l'établissement. Aucune différence n'a pu être relevée entre les tailles des *Bos taurus* de Vlădiceasca et de ceux qui ont été découverts dans d'autres établissements géto-daces de la Plaine Roumaine. Par contre, les tailles relativement inférieures d'*Ovis aries* semble prouver leur position secondaire par rapport à *Bos taurus*. La répartition des âges de sacrifice de principales espèces domestiques indique l'existence d'une pratique de l'exploitation de produits secondaires (le lait et la force du travail du *Bos taurus*, le lait et la laine d'*Ovis aries*). La chasse a dû être une activité occasionnelle.

CONTRIBUȚII PRIVIND CERAMICA ROMÂNĂ DE LA DUROSTORUM (II)

**Crișan MUȘETEANU
Dan ELEFTERESCU**

În cele ce urmează vom continua să prezentăm forme ceramice de la Durostorum în cadrul unor complexe închise care să asigure o încadrare cronologică mai precisă. Complexele au fost descoperite într-o zonă aflată pe malul Dunării de unde începînd cu mulți ani în urma au ieșit la iveală un număr mare de cuptoare, gropi pentru scos lutul și fîntîni. Perimetrul este unul din cartierele ceramice ale Durostorumului.

Din numărul mare de complexe cercetate am ales pentru rîndurile de față, patru dintre ele, numerotate G8, G11, G 17 și G 18, alegere făcută în funcție de cantitatea de piese pe care le conțineau sau de reperele cronologice mai sigure avute, spre exemplu în G 17 au fost descoperită o monedă de bronz de la Caracalla. Gropile prezentate vin să se adauge celor deja cunoscute din zonă ¹.

În ceea ce privește ceramica distingem mai multe grupe specifice zonei. Cantitatea cea mai mare o formează piesele executate din argila denumită de noi în mod convențional nr. 4. Ea este de culoare cărămiziu-gălbui sau cărămiziu deschisă atît la suprafață cît și în spărtură, pastă fină, consistentă, omogenă cu un aspect nisipos, în general arderea este bună. Argila are în compoziție mică aurie, precum și numeroase particule de fier și calcar. Firnisul puțin lucios și neaderent variază de la roșcat la castaniu roșcat. Se observa goluri lăsate de particulele organice după ardere. La unele vase se constată un viciu tehnologic, coacerea prea rapidă, înainte ca piesele să fie bine uscate ceea ce duce la fisurarea lor.

O altă grupă ceramică notată cu nr. 9 caracteristică vaselor de bucatărie, are o pastă zgrumțuroasă, în general de culoare alb-gălbui atît la suprafață cît și în spărtură, fără firnis. În general este bine arsă aspră la pipăit, avînd în compoziție pietricele în număr mare, paiete de mica și rare urme de oxid de fier. Tehnica de preparare a acestei paste nu este specifică numai Durostorumului ea este larg cunoscută în imperiu, fiind folosită la vasele de bucatărie. Ceramica din această grupă a fost executată și ea pe loc.

Vasele a căror pastă nu își găsește corespondentul în grupele amintite și cărora le vom face o descriere amănunțită sînt în cea mai mare parte piese de lux.

În ceea ce privește denumirea vaselor, problemă care a stîrnit discuții aprinse și controverse, am ales calea care ni s-a părut pentru moment cea mai bună, adică denumirea lor cu termeni folosiți în limba română și pe cît posibil identificarea lor cu termenul propus de Werner Hilgers ca folosit de romani ².

Am împărțit vasele prezentate după utilizarea lor în viața de zi cu zi, ca vase de bucatărie, vase de servit și vase de transportat și depozitat alimentele, alte ples ceramice.

Groapa 8 (G8) a fost cercetată în 1983, ea se afla în dreptul lui G1 și G2 și la origine a fost o fîntînă, folosită ulterior drept groapă menajeră. Fîntîna, în momentul în

care am descoperit-o se păstra pe o adâncime de 130 cm, ea era căptușită cu bolovani de calcar nefasonați pe două rînduri și avea un diametru de 76 cm.

Pe lângă piesele recoltate au mai apărut oase de animale, cochilii de melci, cenușă, cărbuni, fragmente de obiecte din fier, fragmente de sticlă (probabil trei pahare și un lacrimariu) fragmente de țigle și cărămizi, precum și fragmente de amfore cărora nu li s-a putut reconstitui profilul. Vasele recoltate se împart în următoarele tipuri:

VASE DE BUCĂTĂRIE

Cratițe

Nr. 1—2.

Buza pornită oblic și evazată, pansa rotunjită, fundul tăiat drept.

Pastă locală nr. 9, puternice urme de funingine.

Nr. 1. Fragmentar. Dg 202 mm; db 67 mm; l. 84 mm. Inv. 2825.

Nr. 2. Fragmentară. Dg 230 mm; l. ac. 92 mm. Inv. 2824.

Forma are o largă arie de răspîndire în provinciile dunărene. În Pannonia Inferior este datată în veacurile II—III, în Dacia Inferior este cunoscută în aceeași perioadă de timp³. La Troesmis și în centrul de la Hotnița vasul are asigurată aceeași datare relativ largă⁴. În castrul de la Carnuntum din Pannonia Superior apare într-un nivel din veacul al III-lea⁵.

Platouri

Nr. 3—6.

Buza trasă drept, cu patru caneluri, corpul are pereții oblici, iar baza tăiată drept.

Pastă locală nr. 9, urme de funingine.

Nr. 3. Fragmentar. l. 40 mm. Inv. 2810.

Nr. 4. Fragmentar. Dg 180 mm; db 150 mm; l. 38 mm. Inv. 2811.

Nr. 5. Fragmentar. Dg 210 mm; db 140 mm; l. 40 mm. Inv. 2809.

Nr. 6. Fragmentar. Dg 230 mm; db 180 mm; l. 44 mm. Inv. 2812.

Un vas cu o largă răspîndire în imperiu atît în Occident la Trier și BadWimpfen din prima jumătate a veacului al II-lea⁶, cît și în zona provinciilor dunărene în Pannonia și în Dacia Inferior în secolul al II-lea⁷, în centrele de lângă Nicopolis ad Istrum, la Hodnița cît și la Novae și Troesmis în a doua jumătate a secolului al II-lea⁸. La Durostorum acest vas se regăsește atît în G7⁹ cît și în G11, nr. 5—6.

Oală

Nr. 7.

Pastă locală nr. 9, urme de funingine.

Fragmentară. Dg 160 mm; l. ac. 78 mm. Inv. 2806.

Identică cu exemplare descoperite în G11, nr. 15 și G17, nr. 2.

Oala este deja cunoscută la Durostorum în mai multe complexe datate din prima parte a veacului al II-lea și pînă în prima parte a celui următor¹⁰.

Ulcioare trilobate

Nr. 8—10.

Buza treflată, toarta trifidă, corpul bombat în partea superioară și decorat cu caneluri, fundul este tăiat drept.

Pastă locală nr. 9.

Nr. 8. Fragmentar. Lg 107 mm; db 80 mm. Inv. 2821.

Nr. 9. Fragmentar. Lg 80 mm. Inv. 2819.

Nr. 10. Fragmentar. Lg 81 mm. Inv. 2820.

Denumită în mod obișnuit *oinochoes*, Hilgers le consideră ca făcînd parte totuși din categoria *lagoena*¹¹. Deja găsit la Durostorum în G2, vasul se datează în Moesia în secolul al II-lea,¹² deși el are în imperiu o viață mult mai lungă¹³.

Capac
Nr. 11.

Formă conică, capacul are în partea superioară o apucătoare în formă de buton cilindric. Pastă locală nr. 4.

D 110 mm; l 25 mm. Inv. 2815.

Profile similare de capace, denumite de romani *operculum*, sînt frecvent descoperite în mai toate așezările romane spre exemplificare amintim lotul mare de exemplare din Oltenia publicate din veacurile II—III¹⁴. Sîntem, de altfel, cu totul de acord cu remarcă lui Mercedes Vegas că în ceea ce privește capacele se observă o imobilitate a evoluției formelor pe o perioadă lungă de timp din secolul I și pînă în IV¹⁵.

VASE DE SERUIT

Castroane

nr. 12

Terra sigillata, fragmentar, Drag. 37; Decor: șir alternant de ove și rozete (L. Nagy, p. 311, fig. 5), în dublu feston (Nagy, fig. 2), flori trilobate (Nagy, fig. 1), frunze de viță de vie (Nagy, fig. 4). Atelier Siscia. Dg = 212 mm; db = 60 mm; H = 122 mm.

L. Nagy datează acest atelier între 120—160 e.n., B. Rutkowski extinde durata atelierului și la începutul veacului următor¹⁶.

Nr. 13—14.

Buza dreaptă cu o șențuire pentru capac, corpul hemisferic, este despărțit de buză prin două șențuiri, fundul este tăiat drept. Grupa ceramică nr. 4, firnis de bună calitate, aderent de culoare castanie.

Nr. 13. Fragmentar. Dg 150 mm; db 90 mm; l 50 mm. Inv. 2802.

Nr. 14. Fragmentar. Dg 170 mm. Inv. 2801.

Denumirea sa în epoca romană pare să fie după Hilgers *acetabulum*, *paropsis*, *catinus* sau *lanx*, piese care foloseau la servitul mesei¹⁷.

Există analogii la Troesmis și la Histria în nivele datate de Al. Suceveanu în primele trei sferturi ale secolului al II-lea, la fel ele sînt datate și în nordul Mării Negre.¹⁸ În Oltenia acest tip este plasat în a doua jumătate a veacului al II-lea și începutul celui următor¹⁹. J. W. Hayes prezintă o formă asemănătoare de la începutul secolului al II-lea, aceiași datare o au piese provenind de la Heidelberg.²⁰ Castronul se regăsește într-o serie mare și în G18, nr. 1—8.

Nr. 15.

Buza îngroșată și evazată, în partea superioară o șanțuire, corpul are pereții rotunjiți la la partea inferioară, fundul este inelar și profilat.

Pastă locală nr. 4, firnisul castaniu de bună calitate, aderent nu acoperă tot vasul.

Fragmentar. Dg 224 mm; db 80 mm; l 67 mm. Inv. 2823.

Analogii se găsesc atît în Dacia Inferioară în veacul al II-lea, cît și la Troesmis în primul sfert al secolului al III-lea²¹.

Nr. 16.

Umerii vasului puternic arcuiți spre interior, buza evazată ușor și ornamentată la exterior de o șențuire.

Pastă locală nr. 4, firnis maroniu, aderent, nu acoperă în exterior tot vasul, în interior urme de tocire.

Fragmentar. Db 280 mm; l ac. 96 mm. Inv. 2822.

Tipologic îi regăsim analogii în nordul Pontului Euxin la Chersones în veacurile II—III²², la Olbia și Mirmekion la sfîrșitul secolului I și în primele trei decenii ale veacului următor²³. Originea lui din punct de vedere morfologic pare să fie vasele din atelierele microasiatice, o formă apropiată există în ceramica de la candarli publicată de S. Loeschke²⁴,

execuția exemplarului nostru este însă departe de prototipuri. Forma este cunoscută și în sudul Dunării la Pavlikenie și la Histria la sfârșitul secolului al II-lea, precum și la Durostorum în G7 din prima jumătate a veacului al II-lea ²⁵.

Castroane de mici dimensiuni

Nr. 17

Pastă foarte fină, de culoare roșiatică, mica, calcar și particule feroase în cantități mici. Firnis de bună calitate, aderent de culoare castaniu deschis.

Fragmentar. Dg 80 mm; db 70 mm; l 46 mm. Inv. 2803.

Recipiente asemănătoare au fost descoperite deja la Durostorum în G1 și G3 ²⁶. Se pare că ele ar fi produse al unui atelier pontic care imită un prototip din Samos ²⁷. În atelierele nicopolitane castroanașele cu un profil similar sînt produse într-o perioadă datată cu monede de la Hadrian și Antoninus Pius ²⁸.

Nr. 18.

Buza evazată, pereții corpului sînt curbați și decorați cu caneluri, piciorul este inelar. Pastă locală nr. 4, firnis de bună calitate, aderent, de culoare castanie, în interior uzat prin frecare.

Fragmentar. Dg 156 mm; db 52 mm; l 51 mm. Inv. 2800.

Vasul imită forma de terra sigillata Drag. 35 cu o largă răspîndire în imperiu și cu o viață lungă. Cunoscut în Germania în primele veacuri ale erei noastre, la Sirmium și în Oltenia el este datat la fel ²⁹. În schimb Eva Bonis consideră că poate fi datat pînă în veacul al IV-lea ³⁰.

Strachină

Nr. 19—21.

Buza mult evazată este răsfrîntă, peretele vasului este oblic și bombat, piciorul inelar. Pastă locală nr. 4, firnis slab, de culoare castanie acoperă tot vasul.

Nr. 19. Fragmentară. Dg 310 mm. Inv. 2788.

Strachina este ornamentată cu barbotină în formă de vrejuri de viță de vie.

Nr. 20. Fragmentară. Dg 230 mm; db 100 mm; l 40 mm. Inv. 2807.

Nr. 21. Fragmentară. Dg 240 mm; db 90 mm. Inv. 2808.

Hilgers consideră că acest vas purta în antichitate numele *catinus* ³¹.

Ca formă este probabil o imitație după vasul terra sigillata Drag. 36, cunoscut în provinciile dunărene în general la mijlocul și în a doua jumătate a veacului al II-lea. Astfel în mormintele din necropola de la Kalvaka, Bogdan Sultov a găsit acest tip de strachină cu monede din vremea lui Antonius Pius și Marcus Aurelius ³².

Forma apare însă și ceva mai devreme la Sirmium unde este datată în secolul I și la începutul celui următor; în prima jumătate a veacului al II-lea în găsim și la Troesmis ³³.

Oală cu două torți

Nr. 22

Buza este trasă orizontal, triunghiulară în secțiune, toartele pornesc imediat de sub buză și se opresc pe umerii vasului, gîtul este bine delimitat de corp, care are pereții bombați.

Pastă locală nr. 4, firnis neaderent de culoare castanie cu nuanțe de castaniu gălbui, nu acoperă decît partea superioară a vasului.

Fragmentară. Dg 140 mm; l ac. 97 mm. Inv. 2804.

Extrem de răspîndit în lumea romană, avîndu-și originea în ceramica elenistică, W Hilgers numește acest vas *crather* ³⁴.

În zona noastră acest tip de vas este semnalat la Romula în prima parte a secolului al III-lea, ³⁵, la Intercissa și Sirmium în veacul al II-lea ³⁶. În Moesia inferioară el este semnalat într-o lungă perioadă de timp din secolul I la Tomis, la mijlocul veacului al II-lea

la Troesmis și Durostorum, în G7, până în veacurile III—IV la Novae³⁷. În nordul Mării Negre un recipient similar este datat în răstimpul secolelor II—III³⁸.

VASE DE TRANSPORTAT ȘI PĂSTRAT ALIMENTE

Capace de amforă

Nr. 23

Baza prevăzută cu un prag, capacul are un buton aproape cilindric.

Pastă nr. 4, foarte moale, de culoare gălbui cărămizie.

D 90 mm; l 20 mm. Inv. 2814.

Eva Bonis consideră piese similare ca fiind capace de amforă³⁹.

Menționăm existența unor fragmente de amforă în G8 a căror profil nu a putut fi reconstituit.

ALTE PIESE CERAMICE

Opaite

Nr. 24.

Pastă locală nr. 4, firnis castaniu roșcat neaderent.

Fragmentar. L 81 mm; l 51 mm; l 31 mm. Inv. 2794.

Firmalampen, tip Xb, ștampila FORTIS⁴⁰.

Nr. 25—26.

Două piese extrem de fragmentare din pastă locală nr. 4 de tip Firmalampen Xa, ștampila a căzut în spărtură.

Nr. 27

Fragmentar, pastă locală nr. 4, urme de firnis castaniu. l 63 mm; l 22 mm. Inv. 2797.

Tip Ilc, datat în prima parte a secolului al II-lea⁴¹.

Terracota

Nr. 28

Tipar bivalv. Pastă locală nr. 4, fără urme de vopsea. l ac. 52 mm.

Inv. 2787. Se păstrează jumătate din față a unui personaj masculin.

Sfeșnic

Nr. 29

Fragmentar. l ac. 43 mm. Inv. 2791. Pastă locală nr. 9, la partea interioară urme de funingine.

De formă conică, decorat cu striuri.

Gropa 11 (G11) a fost descoperită în 1984, se afla în aval de G1.

S-a păstrat doar o mică parte din complex în ruptura malului.

VASE DE BUCĂTĂRIE

Cratițe

Nr. 1—4

Buza ușor evazată și tăiată drept, umerii sînt bine profilați, corpul are pereții bombați, fundul este tăiat drept.

Pastă locală nr. 9, urme de funingine.

Nr. 1. Fragmentară. Dg 230 mm; db 68 mm; l 104 mm. Inv. 2963.

Nr. 2. Fragmentară. Dg 280 mm; l ac. 65 mm. Inv. 2964.

Nr. 3. Fragmentară. Dg 290 mm; l ac. 58 mm. Inv. 2965.

Nr. 4. Fragmentară. Dg 240 mm; db 84 mm. Inv. 2966.

Este un recipient întîlnit în mai multe provincii europene începînd din secolul I și pînă la sfîrșitul secolului al III-lea. În Oltenia este cunoscut în veacul al II-lea⁴², el apare și la Madara, precum și în necropola de la Kalvaka cu monede de la Traian⁴³.

Cratița, vas folosit la preparatul mîncărilor, este deja cunoscută la Durostorum din complexele publicate anterior (G1)⁴⁴ și se regăsește și în G17, nr. 1.

Platouri

Nr. 5—6

Pastă locală nr. 9, urme de funingine.

Nr. 5. Fragmentar. Dg 240 mm; l ac. 39 mm. Inv. 2972.

Nr. 6. Fragmentar. Dg 220 mm. l ac. 29 mm. Inv. 2973.

Identice cu platourile recoltate în G8, nr. 3—6.

Nr. 7—11

Buza este rotunjită și invazată, pereții vasului sînt ușor rotunjiți și în partea inferioară aduși oblic față de buză, fundul este tăiat drept.

Pastă locală nr. 9, la nr. 10 și 11 urme de funingine.

Nr. 7 Fragmentar. Dg 340 mm; l 44 mm. Inv. 2970.

Nr. 8 Fragmentar. Dg 250 mm; l ac. 50 mm. Inv. 2971.

Nr. 9. Fragmentar. Dg 310 mm; l ac. 36 mm. Inv. 2974.

Nr. 10. Fragmentar. Dg 250 mm; l ac. 52 mm. Inv. 2975.

Nr. 11. Fragmentar. Dg 280 mm; db 180 mm; l 41 mm. Inv. 2976.

Tip de platou, avîndu-și originea în ceramica elenistică, este folosit în zone foarte vaste ale imperiului încă din secolul I. ⁴⁵ În Germania și Pannonia el este datat în veacul al II-lea, aceeași cronologie o are și în Dacia ⁴⁶. În aceeași perioadă de timp platoul este cunoscut și în orașele nord pontice ⁴⁷. În centrele nicopolitane producție lui începe în a doua jumătate a secolului al II-lea ⁴⁸.

Ulcior trilobat

Nr. 12

Pastă locală nr. 9

Fragmentar. l ac. 131 mm. Inv. 2985.

Se cunoaște o analogie perfectă la Durostorum cu o piesă din G 7 din prima jumătate a secolului al II-lea ⁴⁹. După cum se știe însă ulciorul derivat din ceramica elenistică, are o viață foarte lungă din secolul I pînă în IV ⁵⁰. În ceea ce privește numele lui folosit de romani am văzut la un exemplar analog din G8, nr. 8 că Hilgers înclină să-l numească *lagoena* deși în mod obișnuit el este cunoscut de cercetători sub numele de *oinochoes*. Pasta, în primul rînd, indică folosirea lui în vesela de bucătărie.

Cănițe

Nr. 13—14

Pastă locală nr. 9

Nr. 13. Fragmentară. Dg 70 mm, l ac. 79 mm. Inv. 2982.

Nr. 14. Fragmentară. Db 31 mm; l ac. 32 mm. Inv. 2983.

Formă caracteristică spațiului balcanic în veacul al II-lea și în cel următor, în special în prima lui jumătate. Cănița se regăsește în număr mare la Durostorum ⁵¹. Chiar dacă ele nu au urme de ardere, datorită pastei și a analogiilor sîntem de părere că se foloseau la bucătărie.

Oale

Nr. 15

Pastă locală nr. 9, urme de funingine.

Fragmentară. Dg 150 mm; l ac. 69 mm. Inv. 2990.

Aula sau *olla* în limba latină ⁵², identică cu mai multe exemplare de la Durostorum recoltate din G7 ⁵³, G8, nr. 7 și G17, nr. 2.

Nr. 16.

Buza ușor rotunjită la exterior este trasă vertical, umerii sînt bine profilați, corpul are pereții rotunjiți.

Pastă locală nr. 9, urme de funingine.

Fragmentară. Dg 234 mm; l ac. 44 mm. Inv. 2984.

Acest tip de oală are o durată lungă în timp din secolul I până târziu în a doua jumătate a veacului al IV-lea ⁵⁴. În Moesia inferioară îl găsim la Tropaeum în nivelul al II-lea deci până la 170, iar la Histria în termele II în faza IIA datată de Al. Suceveanu în a doua jumătate a secolului al III-lea ⁵⁵.

Nr. 17—19

Buza este trasă orizontal spre exterior, și prevăzută cu o șențuire pe latura exterioară. Gîtul este delimitat de corp printr-un prag, pansa este rotunjită.

Pastă locală nr. 9, urme de funingine.

Nr. 17. Fragmentară. Dg 180 mm; l ac. 44 mm. Inv. 1967.

Nr. 18. Fragmentară. Dg 160 mm; l ac. 30 mm. Inv. 1968.

Nr. 19. Fragmentară. Dg 200 mm; l ac. 27 mm. Inv. 1969.

La Sutri în Italia forma apare la sfîrșitul veacului I, iar la Carnuntum în Pannonia Superior în secolul următor ⁵⁶.

Prezența funinginei, precum și tipul de argilă indică faptul că oalele din toate cele trei categorii au servit la preparatul mesei.

Mortaria

Nr. 20—21

Buza îngroșată este puternic evazată și prevăzută cu o șențuire, pereții corpului sînt aduși ușor oblic.

Pastă locală nr. 9.

Nr. 20. Fragmentar. Dg 390 mm; l ac. 63 mm. Inv. 1993.

Nr. 21. Fragmentar. Dg ac. 74 mm. Inv. 1994.

Categorie ceramică curentă în așezările romane unde existau trupe ⁵⁷. Poziția buzei pare să indice, așa cum menționa Mercedes Vegas, o anumită delimitare cronologică ⁵⁸. Piese asemănătoare ca formă cu cele descoperite la Durostorum sînt semnalate începînd cu secolele I—II la Sirmium în Pannonia inferioară ⁵⁹, în Germania la Bad Wimpfen în veacul al II-lea, iar la Troesmis în a doua jumătate a secolului al II-lea ⁶⁰. Lista este însă departe de a fi completă.

VASE DE SERUIT

Castroane

Nr. 22—23

Buza este îngroșată și prevăzută cu o șențuire, corpul are pereții ușor bitronconici, vasul nr. 22 este decorat.

Pastă locală nr. 4, firnis de bună calitate culoare roșu castaniu pe buză mai închis, lipsește la partea inferioară.

Nr. 22. Fragmentar. Dg 240 mm. l ac. 69 mm. Inv. 1995. Ornament barbotinat.

Nr. 23. Fragmentar. Dg 200 mm; l ac. 76 mm. Inv. 1955.

Inspirate de castronașele de tip Drag. 44. Eva Bonis le datează în Pannonia de la începutul secolului II pînă la mijlocul lui ⁶¹. Din necropola plană de la Romula o piesă analogică este descoperită într-un mormînt din veacul al II-lea ⁶².

În centrele de lîngă Nicopolis ad Istrum aceste castroane sînt produse din a doua jumătate a veacului al II-lea și pînă la începutul secolului al IV-lea ⁶³. La Tropaeum Traiani un exemplar asemănător, deși de proporții mai mici a fost găsit în nivelul al III-lea datat de autorii volumului la sfîrșitul secolului al II-lea și începutul celui următor ⁶⁴. Acest tip de vas se regăsește și în G17, nr. 6—7.

Nr. 24—28

Buza este ușor evazată spre exterior și delimitată de corp printr-o linie incizată. Partea superioară a corpului este ușor bombată, iar cea inferioară este puternic trasă spre interior, forma corpului este deci bitronconică, vasul este prevăzut cu un decor realizat cu roțița dințată.

Nr. 24. Pastă fină, omogenă, fără incluziuni, dură și sonoră, deci bine arsă, pereții vasului subțiri. Firnisul de bună calitate, aderent de culoare roșu castaniu. Fragmentar, Dg 200 mm; l ac. 66 mm. Inv. 2957.

Nr. 25. Pastă locală nr. 4, firnis neaderent de culoare castanie. Fragmentar. Dg 140 mm; l ac. 66 mm. Inv. 2956.

Nr. 26. Fragmentar. Dg 160 mm; l ac. 29 mm. Inv. 2958.

Nr. 27. Fragmentar. Dg mm. Inv. 2959.

Nr. 28. Fragmentar. Dg 126 mm. Inv. 2960.

La Romula este cunoscută o piesă identică ca decor și formă din secolul al II-lea ⁶⁵. Acest vas apare și la Troesmis în prima jumătate a secolului al II-lea, în termele II de la Histria A. Suceveanu a recoltat un exemplar din veacurile II—III, Către aceeași încadrare cronologică înclină și Bogdan Sultov pentru piesele din centrele nicopolitane ⁶⁶. Un exemplar este recuperat din G17, nr. 9.

Nr. 29

Buza este evazată și are o ușoară șențuire în interior, pereții vasului sînt curbați; ornament realizat prin excizie.

Pastă locală nr. 4, firnis neaderent de culoare roșu gălbuie.

Fragmentar. Dg 210 mm; l ac. 34 mm. Inv. 2989.

Gh. Popilian consideră castroane similare ca aparținînd secolului al II-lea. ⁶⁷. La Histria un exemplar apropiat ca formă a fost descoperit în faza IB a termelor II din prima parte a aceluiași veac ⁶⁸. Vasul în discuție pare să imite exemplare realizate din metal.

Castroane de mici dimensiuni

Nr. 30—34

Buza este evazată și răsfîrîntă cu două praguri ornamentale, pereții corpului sînt oblici. Pastă nr. 10, foarte fină, aspră în spărtură, sonoră, bine arsă, alburie cu variante spre roz sau castaniu deschis. Foarte rare incluziuni, particule feroase, paiete de mica în cantități moderate. Firnis subțire apropiat de culoarea pastei, maroniu deschis cu diferențe date de ardere, aspectul general foarte îngrijit lucrat.

Nr. 30. Fragmentar. Dg 160 mm; l ac. 28 mm. Inv. 2935.

Nr. 31. Fragmentar. Dg 150 mm; l ac. 42 mm. Inv. 2936.

Nr. 32. Fragmentar. Dg. 210 mm; l ac. 22 mm. Inv. 2937.

Nr. 33. Fragmentar. Dg 244 mm; l ac. 26 mm. Inv. 2938.

Nr. 24. Fragmentar. l ac. 41 mm. Inv. 2939.

Pentru aceste vase nu cunoaștem analogii foarte apropiate în zona noastră; ele sînt asemănătoare cu o serie de mici boluri de tip terra sigillata Drag. 42 date la Hofheim în epoca lui Vespasian ⁶⁹.

Nr. 35—36

Pastă locală nr. 4, firnis de culoare roșu gălbui neaderent.

Nr. 35. Fragmentar. Dg 100 mm. Inv. 2991.

Nr. 36. Fragmentar. Dg 70 mm. Inv. 2992.

Asemănător și ca formă și ca argilă cu piesele din G1, G3 ⁷⁰ și G8, nr. 17 și G17, nr. 12. Nr. 37

Buza este ușor invazată și trasă aproape vertical. Între buză și corp este un prag. Corpul are pereții oblici și decorați cu striuri. Pastă foarte fină, bine arsă, sonoră, fără incluziuni, cu puține urme de mica argintie, îngrijit lucrată, cu pereții subțiri.

Fragmentar. l ac. 36 mm. Inv. 2979.

Formă cunoscută în Occident în ceramica de lux Drag. 28, dar prezentă și în partea orientală a imperiului, la Atena în veacul al II-lea, la fel și în necropola tumulară a Histriei ca și la Tomis. La Pavlikenie este cunoscut din a doua jumătate a veacului al II-lea ⁷¹.

Străchini

Nr. 38—40

Buza este ușor îngroșată, delimitată și în interior și în exterior de câte o șențuire, pereții vasului pornesc oblic spre bază.

Pastă nr. 10, urme de firnis fumuriu sau roz pal.

Nr. 38. Fragmentar. Dg 290 mm; l ac. 60 mm. Inv. 2941.

Nr. 39. Fragmentar. Dg 160 mm Inv. 2942.

Nr. 40. Fragmentar. Dg 160 mm; l ac. 30 mm. Inv. 2943.

Recipientul pare să fie o imitație după modele din Asia Mică. El este răspândit în orașele nord pontice. La Troesmis unde este datat în prima jumătate a veacului al II-lea este considerat a fi de origine pergamană ⁷². J. W. Hayes cred că poate atribui această formă atelierelor de la Çandarlı ⁷³.

Platouri

Nr. 41

Buza largă este trasă orizontal, pereții vasului sînt puternic curbați.

Pastă locală nr. 4, îngrijit lucrată, firnis roșu deschis, neaderent.

Fragmentar. Dg buzei 26 mm. Inv. 2996.

Hilgers identifică forma cu un *lanx* ⁷⁴. Piesa de la Durostorum este o terra sigillata locală care imită forma Dechelette 71, produsă la Lezoux ⁷⁵. Atît forma cît și decorul sînt cunoscute în regiunea atelierelor de la Nicopolis ad Istrum, unde Bogdan Sultov a descoperit o tavă identică datată de el în veacurile III—IV ⁷⁶. Andrei Opaît publică un fragment de buză de formă și decor similar de la Troesmis din ultimul sfert al secolului al II-lea, considerat ca fiind o marfă de import ⁷⁷. Piesa noastră este un produs local, dovadă a unor influențe și legături deja semnalate cu centrele nicopolitane.

Căniță

Nr. 42

Pastă locală nr. 4.

Fragmentară. Dg 80 mm; l ac. 50 mm. Inv. 2980.

Foarte răspândit în tot cuprinsul imperiului în răstimpul veacurilor II—III. Recipientul este identic cu o piesă din G4 și G5, de la Durostorum datate în a doua jumătate a secolului al II-lea și prima parte a celui următor ⁷⁸.

Pahar

Nr. 43

Buza este evazată și decorată cu caneluri, pereții sînt aproape verticali, ușor curbați spre bază.

Pastă nr. 10, urme de firnis neaderent de culoare castaniu deschis.

Fragmentar. Dg 146 mm; l ac. 110 mm. Inv. 2932.

Apropiat din punct de vedere morfologic de un tip de pahare din Pannonia Inferior datat de Olga Bruckner în veacurile II—III, asemănător deasemeni și cu un exemplar din termele II de la Histria faza IA din veclul al II-lea ⁷⁹.

Support de vas

Nr. 44

Asemănător ca formă cu gîtul și buza unei oale are însă ambele capete prelucrate înainte de ardere.

Pastă locală nr. 9, urme de vopsea.

D 160 mm; l 25 mm. Inv. 2954.

Foarte rar amintit în lucrările de specialitate, fapt care nu înseamnă că ele erau rar folosite. Este semnalat în occidentul imperiului la Sutri la sfîrșitul veacului I, iar în orient la Tarsus în secolul I și la începutul celui următor ⁸⁰.

ALTE PIESE CERAMICE

Opaițe

Nr. 45

Fragmentar, pastă locală nr. 4, se păstrează o parte din disc, decorat cu un taur, cioc cordiform; varianta IVb, datată în general la Durostorum în a doua jumătate a secolului II, pînă în prima parte a celui următor. O piesă din acest tip a fost descoperită într-un complex din a doua parte a veacului al II-lea⁸¹.

Nr. 46

Fragmentar, pastă locală nr. 4, tip Firmalampen, se păstrează o parte din peretele și fundul cu trei litere (OCT) AVI?.

Groapa 17 (G17) descoperită și cercetată în anul 1984, se află în apropiere de G7 la aproximativ 3—5 m spre vest. Din ea s-au mai recoltat și fragmente de oase, precum și o monedă de bronz din vremea lui Caracalla. Fiind prăbușită din mal o parte din piesele care se aflau în ea s-au pierdut.

VASE DE BUCĂTĂRIE

Cratiță

Nr. 1

Pastă locală nr. 9

Fragmentară. Dg 220 mm; l ac. 46 mm. Inv. 2924.

Face parte din aceeași categorie cu cratițele din G11, nr. 1—4. Nu numai forma, dar și argila special alcătuită pentru a rezista la foc, precum și existența la unele din ele a urmelor de funingine ne indică faptul că erau folosite la bucătărie.

Oală

Nr. 2

Pastă locală nr. 9

Fragmentară. Dg 110; l ac. 52 mm. Inv. 2925.

Face parte din aceeași categorie cu exemplarele din G8, nr. 7 și G11, nr. 15

Nr. 3

Buza este invazată și triunghiulară în secțiune, gîtul scurt este decorat cu un ornament în formă de șnur. Corpul este piriform, cu ornamente în val încadrate de linii incizate. Pastă cenușie, dură, nisipoasă, pietricele, foarte rare paiete de mica sau cristale de cuarț, fără urme de firnis.

Fragmentar. Dg 150 mm; l ac. 70 mm. Inv. 2926.

Analogii sînt cunoscute la Sirmium, cu o datare foarte lungă din secolul I pînă în IV, de la Pettau o urnă în mormîntul nr. 17 și la Carnuntum un vas datat pînă la mijlocul veacului al II-lea⁸².

Capac

Nr. 4

Formă conică, mîner cilindric.

Pastă identică cu oala nr. 3.

Fragmentar. Dg 150 mm; l 51 mm. Inv. 2914.

Capace cu acest profil sînt larg cunoscute în toată lumea romană în decursul secolelor II—III⁸³.

VASE DE SERVIT

Castroane

Nr. 5

Buza este verticală ușor rotunjită, delimitată de corp printr-o șențuire. Corpul are la partea inferioară pereții puternic arcuiți, delimitarea între cele două părți ale corpului se face printr-un prag. Baza este inelară, în interior ornament realizate cu roțița dințată.

Pastă locală nr. 4, firnis de bună calitate lucios și adrent de culoare castaniu deschisă. Fragmentar. Dg 200 mm; dg 88 mm; l 55 mm. Inv. 2915.

Răspîndit în zona orientală a imperiului, T. Knipovici îl consideră de inspirație micro-asiatică, produs sub influența formelor italice ⁸⁴. La Atena H. Robinson a descoperit în H4 din prima parte a secolului al II-lea și în G175 de la sfîrșitul veacului I și începutul celui următor piese similare din punct de vedere morfologic ⁸⁶.

B. Sultov încadrează aceste castroane în tipul Ib din a doua jumătate a veacului al II-lea ⁸⁶. În termele de la Histria Al. Suceveanu îl descoperă începînd din veacul I, dar continuă să apară și în nivele mai tîrzii, tot pentru o viață mai lungă optează și Ger-gana Kabakcieva pentru exemplarele din Tracia ⁸⁷.

Nr. 6—7

Identice ca formă cu castroanele din G11, lipsind însă decorul.

Pastă fină, bine arsă, sonoră și omogenă, fără incluziuni de culoare roșu închis, îngrijit lucrată cu pereții subțiri.

Nr. 6. Fragmentar. Firnis de bună calitate, aderent și lucios, de culoare castaniu roșcat. Dg 270 mm; l ac. 36 mm. Inv. 2916.

Nr. 7. Fragmentar. Pastă locală nr. 4, firnis slab, neaderent de culoare roșu gălbui. Dg 230 mm; l ac. 62 mm. Inv. 2921.

Nr. 8

Buza este evazată, rotunjită și cu o șențuire, corpul de formă bitronconică are un prag foarte pronunțat în partea mediană. În partea superioară a corpului se află în decor realizat cu roțița dințată.

Pastă locală nr. 4, firnis neaderent de culoare roșie.

Fragmentar. Dg 340 mm; l ac. 64 mm. Inv. 2919.

Forma este destul de răspîndită în zona Dunării de jos, la Orlea în Dacia Inferior un castron similar este datat în veacul al II-lea ⁸⁸. La Sirmium o analogie apropiată și ca formă și ca decor considerată de Olga Bruckner a fi o imitație, destul de îndepărtată, din secolul II, după vasele terra sigillata Drag. 44 ⁸⁹. Piese similare sînt descoperite în a doua jumătate a secolului al II-lea și în centrele ceramice de lîngă Nicopolis ad Istrum ⁹⁰.

Nr. 9

Pastă locală nr. 4, firnis aderent de culoare roșu castaniu.

Fragmentar. Dg 250 mm; l ac. 74 mm. Inv. 2920.

Asemănător cu exemplarele nr. 25—28 din G11.

Nr. 10

Buza rotunjită este verticală, pereții corpului sînt puternic rotunjiți și decorați cu caneluri.

Pastă locală nr. 4, urme slabe de firnis roșu castaniu.

Fragmentar. Dg 180 mm; l ac. 37 mm. Inv. 2923.

Castronul își găsește analogii în nordul Pontului Euxin în veacul al II-lea ⁹¹.

Castroane de mici dimensiuni

Nr. 11

Buza este rotunjită, gîtul este marcat de o canelură, corpul este bombat, piciorul inelar Pe corp ornament în formă de coaste dispuse vertical.

Pastă nisipoasă, fină, cenușie în spărtură, cu puțină mica, smalt verde oliv.

Fragmentar. Dg 100 mm; l 41 mm. Inv. 2929.

Dacă forma este cunoscută în multe alte centre în perioada secolelor I și II ele imitînd vasele din metal ⁹², pasta este cu totul deosebită.

Categorie ceramică rară, dar deosebit de interesantă. Reprezintă fără îndoială o marfă de import venită din părțile Asiei Mici și ale Siriei de nord, unde sînt cunoscute mai multe centre de producție începînd cu primele decenii ale veacului I. La Tarsus s-a putut

stabili chiar procesul tehnologic de producere al acestor vase, forma realizându-se în tipare, apoi avînd loc o dublă coacere, întii fără smalț, apoi a doua trecere prin cuptor de data aceasta vasele avînd smalț ⁹³.

Nr. 12

Pastă fină, închisă la culoare, curată, cîteva particule feruginoase, firnis roșu castaniu de bună calitate, lucios și aderent, pereții vasului sînt subțiri.

Fragmentar. Dg 70 mm; l ac. 33 mm. Inv. 2927.

Piese similare sînt cunoscute din G1, G3, G8, nr. 17 și G11, nr. 34—35.

Strachină

Nr. 13

Buza este evazată apoi trasă vertical, corpul este de formă conică.

Pastă foarte fină, bine arsă, fără incluziuni, cu rare urme de mica, de culoare roșu cărămiziu. Firnis roșu închis, lucios, sărit în unele locuri.

Fragmentară. Dg 200 mm; l ac. 21 mm. Inv. 2917.

Tipologic mai rar întîlnită în ceramica romană, din punct de vedere morfologic se apropie de piese descoperite la Tropaeum Traiani în nivelul I, deci într-o perioadă timpurie. Prezente și în necropola de la Kavalka în morminte datate cu monede de la Antonius Pius ⁹⁴.

Pahar

Nr. 14

Buza orizontală este trasă spre exterior, între buză și umerii vasului o șențuire, pereții sînt bombăți.

Pastă locală nr. 4, firnis castaniu deschis.

Fragmentar. Dg mm; l ac. 78 mm. Inv. 2922.

Apropiată ca formă de tipul 8 de pahare din Pannonia inferioară ⁹⁵.

ALTE PIESE CERAMICE

Greutate de pescuit

Nr. 15

Pastă locală nr. 4. L 98 mm; l 56 mm. Inv. 2793.

PIESE DIN BRONZ

Amuletă

L 27 mm. Inv. 2931.

Două ace

Monedă

Caracalla — Adrianopol.

Av. efigia împăratului.

Rv. cista mistică din care ies doi șerpi ⁹⁶. Inv.

Groapa 18 (G18) descoperită în urma rupturii malului a fost cercetată integral în vara anului 1985. Din observațiile făcute la fața locului s-a constatat că avem de a face cu o groapă în care a fost aruncată la un moment dat o șarjă de cuptor rebutată. Printre piesele recoltate s-au aflat o serie de exemplare complet deformatе din cauza arderii anormale și chiar bucăți de lut lipit pe vase imediat după scoaterea din cuptor datorită temperaturii foarte mari.

Complexul prezintă un număr mare de piese de diferite forme; totuși se remarcă existența unor serii mai mari la anumite tipuri de vase.

În ceea ce privește argila ea prezintă o mare unitate, vasele fiind modelate din aceeași pastă nr. 4 specifică ceramicii din zonă.

VASE DE SERVIT

Gastroane

Nr. 1—8

Firnis de bună calitate, aderent, de culoare castaniu roșcat, acoperă tot interiorul și jumătate din exteriorul vaselor.

Nr. 1. Fragmentar. Dg 160 mm; db 65 mm. Inv. 2841.

Nr. 2. Fragmentar. Dg 150 mm; l ac. 35 mm. Inv. 2842.

Nr. 3. Fragmentar. Dg 136 mm; l ac. 35. Inv. 2843.

Nr. 4. Fragmentar. Dg 150 mm; l ac. 35 mm. Inv. 2844.

Nr. 5. Fragmentar. Dg 150 mm; l ac. 36 mm. Inv. 2845.

Nr. 6. Fragmentar. Dg 160 mm; l ac. 42 mm; Inv. 2846.

Nr. 7. Fragmentar. Dg 120 mm; l ac. 31 mm. Inv. 2847.

Nr. 8. Fragmentar. Dg 310 mm. l ac. 31 mm. Inv. 2881.

Acest tip de castroane a fost descoperit și în G8, nr. 13—14.

Nr. 9—14

Buza este îngroșată spre exterior, corpul emisferic cu umărul aproape drept, fundul este profilat.

Nr. 9. Fragmentar. Dg 220 mm; l ac. 63. Urme de firnis de culoare castanie. Inv. 2871

Nr. 10. Fragmentar. Dg 230 mm; l ac. 49 mm. Inv. 2972.

Nr. 11. Fragmentar. Dg 230 mm; l ac. 50 mm. Inv. 2873.

Nr. 12. Fragmentar. Dg 250 mm; l ac. 49 mm. Inv. 2874.

Nr. 13. Fragmentar. Dg. 220 mm; l ac. 54 mm. Inv. 2875.

Nr. 14. Fragmentar. Dg 230 mm; l ac. 42 mm. Inv. 2876.

Din acest tip au fost descoperite un număr de 36 de exemplare, dintre care, le am prezentat numai pe cele de mai sus datorită faptului că cele mai multe erau extrem de fragmentare.

Din punct de vedere morfologic se inspiră din vasele terra sigillata Drag. 37. În zona balcanică ele au o viață lungă din secolul II pînă în IV⁹⁷.

Nr. 15—17

Buza îngroșată spre exterior este prevăzută cu o șențuire, umerii sînt arcuiți și corpul emisferic, lipsind fundul, prin analogie cu alte exemplare, el este profilat.

Nr. 15. Fragmentar. Dg. 290 mm; l ac. 54 mm. Firnis aderent de culoare castaniu roșcat. Inv. 2977.

Nr. 16. Fragmentar. Dg. 230 mm; l ac. 61 mm. Inv. 2878.

Nr. 17. Fragmentar. Dg 230 mm; l ac. 30 mm. Inv. 2879.

Castronul este cunoscut o perioadă lungă de timp, la Sirmlum într-o epocă timpurie, veacul I și în Germania la Hofheim în perioada claudică⁹⁸. În zona balcanică tipul este produs în centrul de la Pavlikenie începînd din a doua jumătate a secolului al II-lea perioadă cînd sînt semnalate și la Novae⁹⁹.

Buza rotunjită este trasă puternic spre interior, umerii sînt arcuiți corpul are pereții mult curbați spre interior, fundul era probabil tăiat drept.

Fragmentar. Dg 240 mm; l ac. 50 mm. Firnis roșu închis. Inv. 2880.

Tipul este cunoscut în zona nord pontică la Olbia din veacul I pînă în secolul al III-lea¹⁰⁰. La termele I de la Histria a fost descoperit în nivel de secol I¹⁰¹. Forma pare să fie inspirată din tipurile de vase lucrate la Pergam în veacurile I și II¹⁰².

Nr. 19

Buza rotunjită este trasă orizontal spre exterior, pe gît are o canelură, corpul este cu pereții aproape drepți, care spre bază se rotunjesc.

Fragmentar. Dg 200 mm; l ac. 90 mm. Inv. 2911. Datorită coacerii anormale este puternic contorsionat.

Castronul prezentat își găsește analogii în vestul imperiului într-o epocă timpurie, iar la Sirmium și Intercissa în veacul al III-lea¹⁰³.

Castroane de mici dimensiuni

Nr. 20—27

Nr. 20. Fragmentar. Dg 160 mm; l ac. 32 mm. Firnis aderent de culoare roșu castaniu Inv. 2863.

Nr. 21. Fragmentar. Dg 160 mm; l ac. 35 mm. Firnis aderent de culoare castanie, apare la exterior numai în treimea superioară a vasului. Inv. 2864.

Nr. 22. Fragmentar. Dg 140 mm; l ac. 33 mm. Inv. 2865.

Nr. 23. Fragmentar. Dg 130 mm; l ac. 36 mm. Inv. 2866.

Nr. 24. Fragmentar. Dg 130 mm; l ac. 42 mm. Inv. 2867.

Nr. 25. Fragmentar. Dg 130 mm; l ac. 46 mm. Inv. 2868.

Nr. 26. Fragmentar. Dg 130 mm; l ac. 38 mm. Inv. 2869.

Nr. 27. Fragmentar. Dg 130 mm; l ac. 32 mm. Inv. 2870.

Apropiat din punct de vedere morfologic de tipul de castroane nr. 9—14, dar avînd dimensiunile mai mici, probabil în antichitatea romană era denumit *poculum*¹⁰⁴.

Nr. 28—31

Buza este invazată și tăiată drept, corpul emisferic.

Nr. 28. Fragmentar. Dg 130 mm; l ac. 37 mm. Firnis slab, neaderent, de culoare castanie. Inv. 2859.

Nr. 29. Fragmentar. Dg 130 mm; l ac. 37 mm. Inv. 2860.

Nr. 30. Fragmentar. Dg 110 mm; l ac. 30 mm. Inv. 2861.

Nr. 31. Fragmentar. Dg 130 mm; l ac. 51 mm. Inv. 2862.

Tip bine cunoscut în secolul al II-lea în zona de la Dunărea de jos, precum și în nordul Pontului, la Mirmekion, Tiritaki și Chersones, el este deja semnalat la Durostorum în G7. Această formă pare a fi de origine microasiatică, S. Loeschke atribuind-o atelierelor de la Çandarli¹⁰⁵.

Străchini

Nr. 32—40

Buza dreaptă, lată este trasă oblic spre exterior, corpul este de formă emisferică.

Nr. 32. Fragmentară. Dg 170 mm; l ac. 32 mm. Firnis slab, neaderent, de culoare roșu castaniu. Inv. 2850.

Nr. 33. Fragmentar. Dg 170 mm; l ac. 36 mm. Firnis aderent de culoare castanie Inv. 2851.

Nr. 34. Fragmentară. Dg 170 mm; l ac. 23 mm. Inv. 2852.

Nr. 35. Fragmentară. Dg 170 mm; l ac. 34 mm. Inv. 2853.

Nr. 36. Fragmentară. Dg 230 mm; l ac. 38 mm. Inv. 2854.

Nr. 37. Fragmentară. Dg 200 mm; l ac. 27 mm. Inv. 2855.

Nr. 38. Fragmentară. Dg 190 mm; l ac. 30 mm. Inv. 2856.

Nr. 39. Fragmentară. Dg 210 mm; l ac. 32 mm. Inv. 2857.

Nr. 40. Fragmentară. Dg 170 mm; l ac. 32 mm. Inv. 2858.

Hilgers consideră că forma ar putea fi numită *catinus*, ea imită ceramica de lux, originea trebuie căutată în ceramica samniană, analogii sînt cunoscute în primele două secole ale erei noastre la Atena și Antiohia¹⁰⁶. În Moesia inferioară vasul apare la Histria, Tropaeum Traiani și Troesmis în aceeași perioadă de timp¹⁰⁷.

Farfurii și platouri

Nr. 41—56

Buza evazată este marcată în interior de un prag, pereții corpului arcuiți, piciorul este inelar.

Nr. 41. Fragmentară. Dg 316 mm; l ac. 28 mm. Firnis neaderent de culoare roșu cără-miziu. Inv. 2882.

Nr. 42. Fragmentară. Dg 180 mm; db 70 mm; l ac. 42 mm. Firnis aderent, de culoare roșu castaniu. Inv. 2883.

Nr. 43. Fragmentară. Dg 180 mm; db 70 mm; l ac. 30 mm. Inv. 2884.

Nr. 44. Fragmentară. Dg 200 mm; l ac. 30 mm. Inv. 2885.

Nr. 45. Fragmentară. Dg 200 mm; l ac. 28 mm. Inv. 2886.

Nr. 46. Fragmentară. Dg 220 mm. Firnis aderent, de culoare roșu gălbui. Inv. 2887.

Nr. 47. Fragmentară. Dg 200 mm; l ac. 18 mm. Inv. 2888.

Nr. 48. Fragmentară. Dg 200 mm; l ac. 27 mm. Inv. 2889.

Nr. 49. Fragmentară. Dg 200 mm; l ac. 24 mm. Firnis neaderent de culoare roșu castaniu. Inv. 2890.

Nr. 50. Fragmentară. Dg 360 mm; l ac. 24 mm. Inv. 2891.

Nr. 51. Fragmentară. Dg 230 mm; l ac. 22 mm. Inv. 2892.

Nr. 52. Fragmentară. Dg 250 mm; l ac. 22 mm. Inv. 2893.

Nr. 53. Fragmentară. Dg 290 mm; l ac. 34 mm. Inv. 2894.

Nr. 54. Fragmentară. Dg 210 mm; l ac. 29 mm. Firnis aderent de culoare roșu închis. Inv. 2896.

Nr. 55. Fragmentară. Dg 270 mm; l ac. 32 mm. Inv. 2896.

Nr. 56. Fragmentară. Dg 260 mm; l ac. 26 mm. Inv. 2897.

Numele în epoca romană putea fi *catinus*, *acetabulum*, *paropsis*, *discus* sau *lanx*, este tipul cu numărul cel mai mare de piese descoperite în G18 și are ca prototip vasul terra sigillata Drag. 36. El este cunoscut în întreaga lume romană în general la sfârșitul veacului I și în prima parte a celui următor ¹⁰⁸. În necropola de la Kalvaka de lângă Butovo acest vas a fost descoperit împreună cu monede dela Antoninus Pius și Marcus Aurelius, datare ce-l apropie de seria de la Durostorum ¹⁰⁹.

Nr. 57

Buza este evazată aproape orizontal și crestată, delimitată printr-un prag bine definit, pereții vasului sînt arcuiți.

Fragmentar. Dg 280 mm; l ac. 26 mm. Firnis neaderent de culoare castanie. Inv. 2898.

De inspirație din punct de vedere morfologic, microasiatică, pergamană, se datează în veacurile I și II ¹¹⁰. La Tropaeum Traiani a fost recoltat în nivelul II care se încheie la 170. Bogdan Sultov, a descoperit acest tip de vas împreună cu monede de la Antoninus Pius. Forma se regăsește la Durostorum în G4 de la sfârșitul secolului al II-lea și începutul celui următor ¹¹¹.

Ulcioare

Nr. 58

Buza dreaptă în două trepte, gîtul este ușor tronconic, toarta bifidă.

Fragmentar. Dg 41 mm; l ac. 54 mm. Inv. 2838.

În antichitate se numeau *lagoena*, ele sînt cunoscute în centrele ceramice de lângă Nicopolis ad Istrum în complexe din a doua jumătate a secolului al II-lea și începutul celui următor. La Drobeta vasul este datat în veacurile II—III, iar în Pannonia Inferior Olga Bruckner îl încadrează în tipul 12 din aceeași perioadă de timp ¹¹².

Nr. 59

Gura este larg evazată, buza este tăiată drept, cu aspect general de pîlnie, vasul este prevăzut cu două torți.

Fragmentar. Dg 69 mm; l ac. 65 mm. Inv. 2839.

Frecvent în zona balcanică, la Sucidava este descoperit într-un mormînt datat în prima parte a veacului al III-lea, la fel și în Moesia inferioară, la Durostorum însă a fost descoperit un exemplar în mormîntul cu coifuri de bronz datat cu monedă de la Antoninus Pius ¹¹³.

Ulcior trilobat

Nr. 60

Gura este treflată, gîtul este delimitat de buză printr-o nervură slab profilată. Fragmentar. Dg 73 mm; l ac. 54 mm. Firnis de bună calitate, aderent, de culoare castaniu roșcat. Inv. 2840.

Vasul are o lungă viațuire, din secolul I pînă în veacul al IV-lea. Cu toate că W. Hilgers înclină să-l plaseze în categoria *lagoena*, totuși s-a încetățenit termenul de *oinohoes*. Varianta descoperită în complexul nostru se apropie mai mult de exemplarele datate la Hodnița în secolele II—III și la Atena în a doua jumătate a veacului al III-lea ¹¹⁴.
Cană cu două torți

Nr. 61—62

Buza profilată spre exterior este delimitată printr-o serie de șențulețe, corpul este bitronconic, prevăzut cu două toarte ovale în secțiune.

Nr. 61. Fragmentară. Dg 100; l ac. 59 mm. Inv. 2900.

Nr. 62. Fragmentară. Dg 100 mm; l ac. 51 mm. Inv. 2901.

Cunoscute în literatura de specialitate sub numele de canthroii Hilgers înclină a le socoti mai degrabă *scyphus*. Ele apar atît în Occident la Sutri la sfîrșitul secolului I cît și în partea estică la Atena în aceeași perioadă de timp ¹¹⁵. În centrele nicopolitane acest tip de vas este datat la mijlocul veacului al II-lea și începutul celui următor ¹¹⁶.

Cănițe cu o toartă

Nr. 63—64

Buza ușor evazată este delimitată de corp printr-o nervură, corpul este globular, iar fundul este tăiat drept.

Nr. 63. Fragmentară. Dg 80 mm; l ac. 44 mm. Urme de firnis castaniu gălbui. Inv. 2903.

Nr. 64. Fragmentară. Dg 90 mm; l ac. 32 mm. Inv. 2904.

Cănița este deja semnalată la Durostorum în G4 și G5 avînd asigurată datarea la sfîrșitul veacului al II-lea și începutul celui următor ¹¹⁷.

Pahar

Nr. 65

Buza rotunjită are două praguri la exterior, corpul este decorat cu roțița dințată.

Fragmentar. Dg 100 mm; l ac. 44 mm. Firnis neaderent și mat de culoare roșu castaniu. Inv. 2902.

Ca formă și decor se apropie de tipul 35 al Olgăi Bruckner ce se încadrează cronologic în a doua jumătate a veacului al II-lea și în prima parte a celui următor ¹¹⁸.

VASE DE TRANSPORTAT ȘI PĂSTRAT ALIMENTE

Ulcioare de tip amforoidal

Nr. 66—72

Buza dreaptă este ușor înclinată spre exterior și detașată net de corp printr-un șanț, toarta bifidă cu șențuiri largi este ovală în secțiune, gîtul este cilindric, iar umerii sînt puternic profilați. Prin analogie cu alte piese întregi recoltate din zonă, corpul este piriform, iar fundul inelar.

Nr. 66. Fragmentar. Dg 99 mm; l ac. 164 mm. Firnis neaderent de culoare roșu închis. Inv. 2830.

Nr. 67. Fragmentar. Dg 93 mm; l ac. 160 mm. Inv. 2831.

Nr. 68. Fragmentar. l ac. 150 mm. Inv. 2832.

Nr. 69. Fragmentar. Dg 90 mm; l ac. 106 mm. Inv. 2833

Nr. 70. Fragmentar. Dg ? mm; l ac. 44 mm. Inv. 2834.

Nr. 71. Fragmentar. Dg 96 mm; l ac. 84 mm. Inv. 2835.

Nr. 72. Fragmentar. Dg 78 mm; l ac. 74 mm. Inv. 2836.

Acest ulcior W. Hilgers îl clasifică în categoria *urceus*¹¹⁹. Este o formă a cărei origine este cunoscută în ceramica elenistică, fiind considerat de H. Thompson ca un recipient pentru apă. Cunoscut la Tomis în secolele II—III și în termele de la Histria în nivele de secol I, dar și mai târziu din a doua jumătate a veacului al III-lea, în necropola tumulară același tip de vas a fost descoperit într-un tumul din veacul al II-lea, în aceeași perioadă este semnalat și în nordul Mării Negre la Mirmekion¹²⁰.

ALTE PIESE CERAMICE

Afumători

Nr. 73—77

Buza este îngroșată și evazată, corp de formă emisferică; pe buză se află un decor de briu alveolar.

Nr. 73. Fragmentară. Dg 200 mm; l ac. 47 mm. Inv. 2905.

Nr. 73. Fragmentară. Torsionat complet în urma coacerii anormale. Inv. 2906.

Nr. 74. Fragmentară. Torsionată complet în urma coacerii anormale. Inv. 2907.

Nr. 75. Fragmentară. Torsionată din cauza arderii prelungite. Inv. 2908.

Nr. 76. Fragmentară. La fel ca precedenta. Inv. 2909.

Nr. 77. Fragmentară. Identică cu precedenta. Inv. 2910.

Denumirea în antichitate a afumătorilor este *turibulum*. Exemplarele noastre sînt apropiate de tipul 2 din Oltenia datat în a doua jumătate a secolului al II-lea, piese similare sînt cunoscute și la Troesmis¹²¹.

Afumătorile din G18 erau torsionate în urma coacerii anormale pînă aproape de vitrifiere, forma lor inițială neputînd fi refăcută. La multe dintre ele se observă lut lipit de vas în perioada imediată scoaterii din cuptor. Este vorba deci de o șarjă rebutată.

Fără a avea elemente de datare foarte sigure, cum ar fi monedele și deși o serie de vase au o viață foarte lungă, totuși luînd în considerare acele exemplare cum ar fi castroanele nr. 13—14, castronașul nr. 16, strachinile nr. 19—21 precum și platourile nr. 3—6, care au o datare mai strînsă, în special în centre din provincia noastră sau în imediata ei vecinătate, credem că putem data G8 în a doua parte a veacului al II-lea. Această datare este întărită de lucernele de tip Firmalampen Xa și Xb ceva mai timpurii, precum și de opaișul de tip IIc.

Tipurile de vase ce pot concura la datarea complexului G11 sînt castroanele nr. 22 și 23, avînd analogii și în G17, cratițele nr. 1—4, strachinile nr. 38—40, platourile. 41, precum și mortaria. Toate recipientele amintite se datează în general în a doua jumătate a veacului al II-lea și la începutul celui următor.

Multe dintre ele își găsesc analogii în complexul G17, datat în mod, cert în primul sfert al secolului al III-lea. Există și unele similitudini, mai puține este drept cu castroanașele nr. 35—36 și platourile nr. 5—6 din G8.

Încadrarea cronologică propusă este întărită și de lucerna nr. 45 de tip cordiform, varianta IVb, din a doua jumătate a secolului al II-lea și prima parte a secolului III. La toate acestea se adaugă *lanx*-ul nr. 41 a cărui analogie este datată la Troesmis în ultimul sfert al secolului al II-lea.

G17, cu mai puține vase în complex, beneficiază de prezența unei monede de la Caracalla ce o datează în primul sfert al veacului al III-lea, datare necontrazisă de cronologia ceramicii din ea.

Chiar dacă luate în parte, diversele categorii de piese din G18 nu au aceeași încadrare cronologică, totuși majoritatea lor, adică castroanele nr. 1—8; 15—17, castronașele nr. 28—31, farfuriile nr. 41—56, care sînt în numărul cel mai mare în complex ca și ulcioarele amforoidale par să indice că G18 s-ar data la mijlocul și în a doua jumătate a veacului al II-lea. Un argument în plus ar fi ulciorul nr. 58 care tot la Durostorum are o analogie într-un mormînt datat cu o monedă de la Antoninus Pius.

Așa cum s-a putut observa deja, există unele tipuri care se regăsesc în mai multe complexe, atât în cele reprezentate în paginile de față cît și în cele cunoscute anterior.

Oalele de bucătărie au o lungă perioadă de viață, ele fiind descoperite în G7 din prima jumătate a secolului al II-lea, în G8 de la sfîrșitul veacului, precum și în G2, G11 și G17 care pot merge pînă în prima parte a veacului următor, aceeași situație și pentru platouri, apărute în G7 ca apoi să le găsim neîntrerupt și în G8 și G11. Cratițele nu apar în G7, dar le avem nu numai în G1 ci și în G11 și G17. Cănițele sînt în G11 dar și în G1 și G3.

Dacă ne referim la ceramica de masă observăm întîi multe similitudini între castroanele din G11 și G17, apropiate după părerea noastră și în timp, deasemeni între același tip de vas din G8, nr. 13. 14 și G18, nr. 1—8, poate tot datorită unor afinități cronologice. Interesantă ne pare remarca prezenței castronașelor care se inspiră din ceramica samniană, în multe din complexele de la Durostorum. Aceste piese par să fie un produs venit nu direct din Samos, ci mai degrabă dintr-un centru pontic, încă neidentificat.

Seria cea mai mare de piese din G18, farfuriile nr. 41—56, își găsesc analogii într-un exemplar apărut în cuptorul descoperit cu ani în urmă de N. Anghelescu.

Cu aceasta ajungem din nou la problema importurilor propriu zise și a imitațiilor locale. Dacă putem vorbi de importuri directe din Occident în legătură cu vasul terra sigillata din G8 și de un import oriental al castronașului cu smalț oliv din G17, se poate lesne observa existența unor tipuri de vase locale ce imită forme de lux. Am putea spune chiar că multe dintre piese sînt o transpunere a lor. Această producție avea rolul de a suplini lipsa unor exemplare originale, mai greu de procurat și evident mai scumpe. Sînt un număr de vase care imită din punct de vedere morfologic prototipuri ale unor centre ceramice celebre, dar a căror pastă este departe de finețea celor originale. Între aceste imitații cele mai multe se inspiră din vasele de tip terra sigillata produse în occidentul Europei. Astfel din G8, nr. 19—21 se aseamănă cu vasele Drag. 36, iar castronul nr. 18 cu Drag. 35. În G11 piesele cu nr. 22—23 și din G17, nr. 6—7 copiază forma Drag. 44. În G18 nr. 9—14 se apropie de vasele Drag. 37, iar farfuriile nr. 41—56 de profilul Drag. 36.

Problema care se ridică este a sursei de inspirație a vaselor de la Durostorum. Nu putem exclude nici imitarea direct de pe piese originale, existente în zonă. Dar, este mult mai probabil ca pentru cele mai multe dintre ele, meșterii locali să se fi inspirat din piese similare produse în alte centre cu o mai veche tradiție, poate din provincia noastră sau din cele învecinate cum ar fi Moesia Superior sau Pannoniile.

O chestiune specială o pune *lanx*-ul din G11 inspirat după forma Dechelette 71. El mai apare identic în zona noastră la Butovo în veacurile III—IV? și la Troesmis unde este datat mai aproape de realitate, după părerea noastră, în ultimul sfert al veacului al II-lea. Existența acestui tip de vas în mai multe centre din perimetrul balcanic demonstrează nu numai o vie circulație a unor mărfuri de lux, dar este și o dovadă a unor strînse legături și influențe între centrele ceramice din zonă.

În complexele prezentate sînt sesizate și vase care imită cel puțin din punct de vedere al formei, mai puțin al pastei și al firnisului, produse ale unor centre orientale, microasiatice în ultimă instanță. Recipientele nr. 17 din G8, nr. 10—12 din G11, nr. 2 din G17 și nr. 18 sau 57 amintesc de profile ale unor centre pregamiene sau de lîngă Pergam de la Çandarlı. Străchinile nr. 32—40 din G18 par a fi derivate din forme ale ceramicii samniene.

Și la piesele de inspirație orientală, sursa de imitație ar putea fi pentru unele din ele chiar produse originale. Dar cele mai multe din ele sînt făurite după modele realizate în unele centre pontice. Numărul mare de astfel de imitații descoperite în cetățile

pontice poate să fie un argument în acest sens. Asintim însă că și n gama produselor nicopolitane se întâlnește un număr mare de vase inspirate de centrele din Asia Mică. Lucru normal dacă începuturile atelierelor din apropierea Nicopolis-ului este legat de meșteri veniți din Orient.

Sînt o serie de piese care se disting net de exemplarele produse în mod curent la Durostorum. Ele sînt dintr-o pastă mai fină, cu un firnis mai bun și lucrate mai îngrijit. Dintre acestea se remarcă în G11 castronașele nr. 24 și 37 care după pasta foarte fină și firnisul lucios și aderent, precum și modul îngrijit de execuție se distinge net de vasele asemănătoare ca formă din același complex. Același lucru se poate spune și de castronașul nr. 6 și strachina nr. 13 din G17. Ele par să indice mîna unui meșter mai îndemînat, provenind dintr-un alt centru. Numărul lor redus pledează pentru această ipoteză. Existența unui centru pontic, neidentificat încă, postulat de F. Jones cîștigă tot mai mulți aderenți.

Nu putem exclude aprioric posibilitatea ca și la Durostorum să fi existat posibilitatea producerii unor mărfuri de lux, așa cum se întîmplă la Butovo și Pavlikenie,¹²² dar pînă în momentul de față nu dispunem de dovezi.

Existența în G11 a unui lot de vase dintr-o ceramică foarte îngrijit lucrată (pasta nr. 10), neobișnuită în zonă, ridică problema provenienței vaselor executate din ea. Pasta, după cunoștința noastră, nu este semnalată nici în centrele nicopolitane, cele mai importante ateliere din apropiere. Fără a avea pînă în prezent elementele necesare unei judecăți definitive, putem în stadiul actual al cercetărilor postula existența unui alt centru de producție care își trimitea mărfurile la Durostorum.

În încheiere remarcăm, în ciuda standardizării ceramicii romane, apropierea în ceea ce privește formele și încadrarea cronologică între piesele de la Durostorum și ele din centrele de lîngă Nicopolis ad Istrum, precum și afinitățile existente cu ceramica de la Histria, Tropaeum și Tomis pe de o parte și cu cea de la Novae pe de altă parte.

NOTE

- 1 C. Mușețeanu, D. Elefterescu, în *Cultură și civilizație la Dunărea de jos*, I, Călărași, 1984, p. 67; C. Mușețeanu, *Dacia*, N. S., 29, 1985, p. 14.
- 2 Ioana Bogdan Cătănciu, *Acta MN*, 17, 1980, p. 679; W. Hilgers, *Lateinische gefassnamen*, Dusseldorf, 1969.
- 3 Bruckner, p. 95, pl. 88, 109, tip 76; Popilian, nr. 789, p. LXV. Am folosit următoarele prescurtări pentru dimensiuni Dg diametru gură; db diametru bază; I înălțime; I ac. înălțimea actuală; I lungimea; I lățimea. Numerele din ilustrație al vaselor îl reprezintă numărul lor curent din text pe complexe. Toate piesele se află în depozitele Muzeului județean Călărași.
- 4 Troesmis, p. 330, pl. II/1; B. Sultov, *Ancient pottery centres in Moesia Inferior*, Sofia, 1976, p. 107.
- 5 Carnuntum, p. 58, pl. 50.
- 6 Gose, p. 20, nr. 242, pl. 16; W. Cysz, H. H. Hartmann, H. Kaiser, M. Mackensen, G. Uibert, *Römische Keramik aus Bad Wimpfen*, Stuttgart, 1981, p. 30, nr. 236, pl. 21.
- 7 Bruckner, p. 87, pl. 68, 55, tip 11; Popilian, nr. 846.
- 8 Sultov, p. 84, pl. XLII, 2, tip 1 a; Troesmis, p. 354, pl. IV/5.
- 9 V. Culică, *Pontica*, 13, 1980, p. 318, pl. 1/2.
- 10 C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *op. cit.*, p. 70, pl. 2, 10.
- 11 W. Hilgers, *op. cit.*, p. 61—62.
- 12 C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *op. cit.*, p. 73, pl. 3, 16.
- 13 B. Heukmes, *Römische Keramik aus Heidelberg*, Bonn, 1964, p. 34—35, nr. 87 complexul 1, ultima parte a sec. I; p. 71, nr. 95, complexul 3, sfîrșitul sec. I. începutul sec. II
- 14 Popilian, nr. 517, pl. LXXII; W. Hilgers, *op. cit.*, p. 70.
- 15 Mercedes Vegas, *cercmica común romana del Mediterraneo occidental*, Barcelona, 1973, p. 16.
- 16 L. Nagy, *Budapest Regisegei*, 14, 1945, p. 349; B. Rutkowski, *Archeologie*, 19, 1968, p. 150.
- 17 W. Hilgers, *op. cit.*, p. 33—34; 48—49.
- 18 Troesmis, p. 359, pl. XV/12; Histria, 6, p. 102, pi. 6, nr. 8; A. V. Burakov, *Kozyrskoe gorodische roubeja v pervykh stoletii nașei ery Kiev*, 1976, pl. VII/7—8.
- 19 Popilian, p. 123, tip 3, nr. 821—829, pl. LXVII.

- 20 J. W. Hayes, *Late roman pottery*, Londra, 1972, forma 12.1, fig. 5; B. Heukemes, *op. cit.*, pl. 17/117—118.
- 21 Popilian nr. 800—805; Troesmis, p. 358, nr. 73 pl. XV/4.
- 22 V. Zubar, *Nekropol Hersoneses tavriceskovo I—IV vv n.e.*, Kiev 1982, p. 66 fig. 40.1.
- 23 I. B. Kadeev, *Očerki istorii ekonomiki Hersoneses v I—IV veka n.e.*, Harkov 1970, p. 91—92, fig. 10.1.
- 24 S. Loeschke, *Ath Mitt*, XXXVII, 1912, pl. XXVIII, 21.
- 25 Sultov, p. 67, pl. XXIX, 6, tip 4; Izvestia Institut, 11, 1937, p. 163, fig. 156; Histria, 6, p. 103, nr. 11—12, pl. 7; V. Culică, *op. cit.*, p. 318, pl. 3/4, nr. 14.
- 26 C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *op. cit.*, p. 70, pl. I, 5.
- 27 F. O. Waagé, *Hesperia* 2, 1933, p. 291—293; F. J. Jones, in *Tarsus*, I, Princeton, 1950, p. 186, nr. 562—563.
- 28 Sultov, p.
- 29 W. Cysz, *op. cit.*, p. 102, nr. 73—75, pl. 8; Bruckner, p. 88, pl. 72, nr. 34, tip 6; Popilian, nr. 867, pl. LXX.
- 30 Eva Bonis, *Diss Pann*, seria II, 20, 1942, p. 9, pl. XXI, 44—45.
- 31 W. Hilgers, *op. cit.*, p. 48—49.
- 32 Sultov, p. 63—64, pl. XXVII, 1—3, tip 4.
- 33 Bruckner, p. 86, pl. 66, tip 4; Troesmis p. 339, pl. XIV/2.
- 34 W. Hilgers, *op. cit.*, p. 52.
- 35 Popilian, nr. 690, pl. LVIII.
- 36 Intercissa, 2, 1957, nr. 73 a; Bruckner, p. 103, nr. 39, pl. 108, tip 16.
- 37 A. V. Rădulescu, *Pontica*, 8, 1975, p. 333, pl. II, 1; Troesmis, p. 333, pl. VI/2 *Arheologia*, XV, 1964, fig. 78; V. Culică, *op. cit.*, p. 318, nr. 18, pl. I/5.
- 38 A. V. Burakov, *op. cit.*, pl. IX, 24.
- 39 Eva Bonis, *op. cit.*, pl. XXXII, 1 și 3.
- 40 C. Mușețeanu, V. Culică, D. Elefterescu, *Dacia*, N. S., 24, 1980, p. 301.
- 41 C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Dacia*, N. S., 27, 1983, p. 113.
- 42 Popilian, nr. 780—793, pl. LXLIV.
- 43 *Arheologia*, 1971, 2, fig. 2,6; Sultov; p. 84—85, pl. XLIII, 6.
- 44 C. Mușețeanu, D. Elefterescu, în *Cultură și civilizație la Dunărea de jos, Călărași*, 1984, nr. 22.
- 45 Mercedes Vegas, *op. cit.*, p. 43.
- 46 Gose, p. 19, nr. 230, pl. 16; W. Cysz, *op. cit.*, p. 30, pl. 20; Intercissa, fig. 38, 1; Carnuntum, p. 40—41, pl. 24; Popilian, nr. 890, pl. LXXI.
- 47 I. B. Kadeev, *op. cit.*, p. 86, fig. 6, 8, tip 3 A. V. Burakov, *op. cit.*, p. 89, fig. VII, 17.
- 48 Sultov, p. 65, pl. XXVIII, 6, tip 9.
- 49 V. Culică, *op. cit.*, p. 321, nr. 26, fig. 3/11.
- 50 H. A. Tompson, *Hesperia*, 3, 1934, p. 437, A 36; Mercedes Vegas, *op. cit.*, p. 109, tip 46, fig. 39; Bruckner, p. 117, tip 43, pl. 145.
- 51 C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *op. cit.*, p. 39—40.
- 52 W. Hilgers, *op. cit.*, p. 39—40.
- 53 V. Culică, *op. cit.*, p. 316, nr. 1 fig. 2/4.
- 54 Intercissa, fig. 41, 53; Bruckner, p. 108, pl. 124, varianta a tip 13; Carnuntum, p. 60, pl. 54.
- 55 Histria 6, p. 113, nr. 18, pl. 13; Tropaeum Traiani, p. 182 fig. 146,5 (2)
- 56 G. C. Duncan, *A Roman Pottery near Sutri*, in *Papers of British School at Rome*, 32 (19), 1964, p. 60, fig. 11, nr. 87, forma 26; Carnuntum, p. 61, pl. 53, 11.
- 57 W. Hilgers, *op. cit.*, p. 68.
- 58 Mercedes Vegas, *op. cit.*, p. 32.
- 59 Bruckner, p. 83, nr. 4, pl. 60; W. Cysz, *op. cit.*, p. 32, pl. 39, nr. 497;
- 60 Troesmis, p. 330, pl. III/4.
- 61 Eva Bonis, *op. cit.*, p. 47, pl. 33, 14.
- 62 Popilian, nr. 226, pl. XIX.
- 63 Sultov, p. 66, pl. XXIX, 1, tip 1 c.
- 64 Tropaeum Traiani, p. 183, 2 (14).
- 65 Popilian, nr. 252, pl. XXIII.
- 66 Histria, 6, p. 109, nr. 1, pl. 11; Troesmis, p. 357, nr. 58, pl. XIII/2; B. Sultov, in *Actes du premier congrès international de la Thracologie*, Sofia, 1969, p. 481.
- 67 Popilian, nr. 249—251, pl. XXI—XXIII.
- 68 Histria, 6, p. 102, nr. 7, pl. 6.
- 69 F. Oswald, T. D. Pryce, *An Introduction to the study of Terra Sigillata*, Londra, 1966, p. 194, fig. LIV, 5 A; Gose, nr. 82.
- 70 C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *op. cit.*, pl. 1/7, p. 70.
- 71 G. C. Duncan, *op. cit.*, p. 57, forma 10, fig. 9, nr. 45; H. Robinson, *Athenian Agora*, V, Princeton, 1959, G. 71; Histria, 2, pl. 100, p. 210, VIII, 1; A. V. Rădulescu, *op. cit.*, p. 352, pl. XVI; Sultov, p. 68, pl. XXXI, 2.
- 72 Troesmis, p. 359, nr. 68, p. XIV/4.
- 73 J. W. Hayes, *op. cit.*, p. 319, forma 2.
- 74 W. Hilgers, *op. cit.*, p. 47—48.
- 75 F. Oswald, T. D. Pryce, *op. cit.*, p. 128, pl. XX, 16.
- 76 B. Sultov, *op. cit.*, p. 482.
- 77 Troesmis, p. 359, nr. 88, pl. XVIII/2.
- 78 C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *op. cit.*, p. 69, pl. 1,2 și 3,20.
- 79 Bruckner, p. 158, nr. 11, Histria, 6, p. 101, nr. 47, pl. 6.
- 80 G. C. Duncan, *op. cit.*, p. 66, fig. 15, forma 47; F. Jones, *op. cit.*, nr. 719.
- 81 C. Mușețeanu, D. Elefterescu, *Dacia*, N. S., 27, 1983, p. 114.
- 82 Eva Bonis, *op. cit.*, p. VII, 2, nr. 197; Bruckner, p. 105, nr. 71, tip 13, pl. 115; Carnuntum, p. 55, pl. 43,2.
- 83 Bruckner, p. 110, nr. 8, tip 3, pl. 129; Sultov, p. 86, pl. XLIV, 1; W. Cysz, *op. cit.*, p. 32, nr. 480, pl. 38; G. C. Duncan, *op. cit.*, p. 67, forma 48, fig. 15, nr. 178.
- 84 T. Knipovici, *Die Keramik romischer Zeit aus Olbia in der Sammlung der Ermitage, Frankfurt*

- a M, 1929, p. 51, fig. 12/3—4; MIA, 85, 1958, fig. 5 și fig. 13.
- 85 H. Robinson, *op. cit.*, H4 și G 175.
- 86 Sultov, p. 62, pl. XXVI, 2, tip 1 b.
- 87 Histria, 6, p. 96, nr. 1, pl. 2; p. 99, nr. 8, pl. 5; p. 105, nr. 6, pl. 8; Arheologija, 25, 1983, 4, p. 5, tip 7; Gergana Kabakcieva, *Keramika vilija dliz Ivailovgrad*, Sofia, 1986, p. 12, tip III, varianta 3 b.
- 88 Popilian, p. 209, nr. 771, pl. LXIII.
- 89 Bruckner, p. 89, nr. 51, pl. 73, tip 12.
- 90 Sultov, p. 66, pl. XXVIII, 7, și 8, tip 1.
- 91 MIA, 85, 1958, fig. 9; I. B. Kadeev, *op. cit.*, p. 87, fig. 7, 2, tip 7.
- 92 Bruckner, p. 92, nr. 50, tip 50; Histria, 6, pl. 1, nr. 2, p. 94 cupă asemănătoare numai ca formă.
- 93 F. Jones, *op. cit.*, p. 192—194.
- 94 Tropaeum Traiani, p. 179, fig. 141, NI 2 (3); Sultov, p. 64, pl. XXVII, 4, tip 5.
- 95 Bruckner, p. 82, tip 8, pl. 58, nr. 11.
- 96 Mușmov, *Anticinateda monetii*, Sofia, 1912, p. 147, nr. 2699, pl. IX, nr. 14, identificare datorată lui A. M. Velter.
- 97 G. C. Duncan, *op. cit.*, p. 59, forma 22, fig. 10, nr. 74; Bruckner, p. 87, nr. 1—6, tip 2; Troesmis, p. 336, pl. IX/3.
- 98 Bruckner, p. 92, tip 51, pl. 79, nr. 27.
- 99 Sultov, p. 66—67, tip 3, pl. XXIX, 5.
- 100 T. Knipovici, *op. cit.*, pl. II, 32 c; MIA, 85, 1958, fig. 14.
- 101 Histria, 6, p. 100, nr. 26—30, pl. 5.
- 102 F. Jones, *op. cit.*, p. 182—183, nr. 506—507.
- 103 G. C. Duncan, *op. cit.*, p. 59, forma 20, fig. 10, nr. 67; Gose, p. 43, nr. 500; Carnuntum, p. 56—57, pl. 47, 10—48,5; Bruckner, p. 74, tip 28, nr. 21, pl. 45; Intercissa, fig. 38, 14.
- 104 W. Hilgers, *op. cit.*, p. 74—75, fig. 63 b.
- 105 S. Loeschke, *op. cit.*, pl. XXVIII, 20; H. Robinson, *op. cit.*, H 32; MIA, 25, 1952, p. 303, fig. 3,6; I. B. Kadeev, *op. cit.*, p. 91, tip 1, fig. 10, 1; MIA, 85, 1958, fig. 8; Histria, 6, p. 105, nr. 8—9, pl. 8; Tropaeum Traiani, p. 179 2 (7), pl. 141; V. Culică, *op. cit.*, p. 321, nr. 22, pl. 2/8.
- 106 F. O. Waage, *op. cit.*, pl. IX, 108; H. Robinson, *op. cit.*, G 174; W. Hilgers, *op. cit.*, p. 48—49.
- 107 Tropaeum Traiani, p. 180, Nil, 2 (8), fig. 143, Troesmis, p. 339, nr. 76, pl. XV/6, Histria, 6, p. 100, nr. 12.
- 108 W. Hilgers, *op. cit.*, p. 48. 49, Gose, nr. 259, J. W. Hayes, *op. cit.*, p. 21, tip 3 c; F. O. Waage, *Antioch on the Orontes*, IV, Princeton, 1948, p. 49, pl. VI, 874 late B din sec. III.
- 109 Sultov, p. 63—64, pl. XXVII, 1—2 N. Angheliescu, Pontica, 4, 1971, fig. 1.
- 110 H. Robinson, *op. cit.*, F 4.
- 111 Tropaeum Traiani, p. 180, fig. 113, 2,5, Nil Sultov, p. 64, pl. XXVII, 4, tip 5. C. Mușțeanu, D. Elefterescu, *Cultură și civilizație la Dunărea de jos. Călărași*, 1984, p. 75, pl. IV, 27.
- 112 Sultov, p. 72, p. XXXIII, 4, tip 3; Popilian, p. 96—97 tip 2; Bruckner, p. 113, tip 12, 12 pl. 135.
- 113 Mercedes Vegas, *op. cit.*, p. 97, tip 40, fig. 33, 1 și 3; V. Vilnov, Arheologija, 7, 1965, 1, p. 27, fig. 7; Sultov, tip 4, pl. 5; Materiale, 10, 1973, p. 132, fig. 8; A. V. Rădulescu, *op. cit.*, p. 349, nr. 16 a, pl. XIII, 1—1 a.
- 114 Mercedes Vegas, *op. cit.*, p. 109, tip 46, fig. 39; Bruckner, p. 117 tip 43, pl. 145; B. Sultov, *op. cit.*, fig. 31; H. Robinson, *op. cit.*, M 101.
- 115 G. C. Duncan, p. 55, forma 6, fig. 8; H. Robinson, *op. cit.*, M 2.
- 116 Sultov, p. 77, tip 6 a, pl. XXXVI, 6; Histria, 6, p. 110, nr. 27, pl. 11; Histria, 2, p. 208, pl. 100, XXIV, 13.
- 117 C. Mușțeanu, D. Elefterescu, *op. cit.*, p. 68, fig. 1/2.
- 118 Bruckner, p. 76, tip 35, nr. 16, pl. 51.
- 119 W. Hilgers, *op. cit.*, p. 83—86.
- 120 H. A. Tompson, *op. cit.*, p. 342, B 39; A. V. Rădulescu, *op. cit.*, p. 346, nr. 14; Histria, 6, p. 95, nr. 32, pl. 1; p. 113, nr. 26; Histria, 2, p. 207, pl. 99; MIA, 25, 1952, p. 169, fig. 61; A. V. Bourakov, *op. cit.*, pl. V, 17, 18.
- 121 Popilian, nr. 751—752, pl. LXI; Troesmis, p. 342, pl. XX, 1.
- 122 B. Sultov, *op. cit.*, pl. 37, 42.

ABREVIERI

BrucknerOlga Bruckner, *Rimska Keramika u Jugoslovenskom Delu Provincije Donje Panonie*, Belgrad, 1981.

CarnuntumMathilde Grunewald, *Die Gefasskeramik des Legionslagers von Carnuntum*, Viena, 1976.

Gose ..E. Gose, *Gefasstypen der römischen Keramik im Rheinland*, Köln, 1976.

Histria, 6 ..Al. Suceveanu, *Les thermes romaines*, Histria, 6, București-Paris, 1981.

IntercissaEva Poczy, *Intercissa*, II, Budapest, 1957.

Popilian	Gh. Popilian, <i>Ceramica romană din Oltenia, Craiova</i> 1976.	ciu, in <i>Tropaeum Traiani, București</i> , 1979.
Troesmis	A. Opaș, <i>Peuce</i> , 8, 1984, p. 328—366.	Sultov B. Sultov, <i>Ceramic Production on the territory of Nicopolis ad Istrum, II nd-IV th century</i> , Sofia, 1985.
Tropaeum Traiani	Al. Barnea, I. Bogdan Cătăni-	

NEW DEPOSITS OF CERAMICS AT DUROSTORUM

(summary)

We are introducing four deposits situated in the area of the ceramic workshops at Durostorum. Three of them, G11, G17 and G18, are supposed to have been pits for clay extraction and filled afterwards with domestic remnants containing even pieces of a rejected charge. The fourth ensemble G8 was initially a fountain faced with stones and later on used as a pit for domestic remnants too.

Most part of the inventory is represented by ceramic objects including kitchen items for serving the dishes as well as items for transporting and keeping food. The kitchen items were made out of a special local fire proof clay, conventionally marked with no 9 by the authors. Amphoroidal jugs (G18) are included in the category of the pottery for transporting and keeping food.

As for the table plates, most of them are made out of a paste specific to that area, and marked with no. 4 within the framework of the ceramics at Durostorum. There are also few other items whose paste finds no correspondence in the local ceramics, most of them being pieces of luxury.

If, referring to the vessel terra sigillata of G8, we can talk about direct imports from western Europe, and about an Oriental import referring to the small bowl with olive enamel of G17, we can notice the presence of some local pottery, their shape being inspired both from the luxury objects, most of them Western terra sigillata type, and from the profiles specific to the Asia Minor workshops.

We do not exclude the possibility of a direct imitation by the artisans at Durostorum starting from the original copies which are present in this area, but not a large number. For most of them the local artisans took inspiration from similar pieces made in other centres with older tradition, maybe in our province or in the neighbour ones.

There is also a little number of pottery completely different from those currently made at Durostorum. They are made out of a finer paste, with a better oil varnish and more carefully performed. We can mention vessels no. 24 and 37 of G11, no. 6 and 13 of G17, as well as the little bowls of Samnian inspiration no. 17 of G8, no. 35—36 of G11 and no. 12 of G17. These receptacles seem to reveal the hand of a more skillful artisan from other centres still unidentified. The same problem is raised by the set of pieces no. 30—34, 38, 40 and 43 of G11 made out of a clay without correspondent in that area, clay which does not exist — as far as we know — in the centres near Nicopolis ad Istrum.

Considering the material found in the deposits, we chose to date G8 in the second half of the 2nd century, G11 in the second half of the 2nd century and the beginning of the next one and G18 in the middle and the second half of the 2nd century.

In the G17 ensemble was found a bronze coin issued by Caracalla. It dated the deposit in the first quarter of the 3^d century.

In spite of the standardization of the Roman ceramics, the connection — as far as the shapes and the chronological dating are concerned — between the items at Durostorum and those in the centres near Nicopolis ad Istrum seem to be obvious, as well as their affinities with the ceramics at Histria, Tropaeum Traiani and Troesmis on one side and with that one at Novae on the other side.

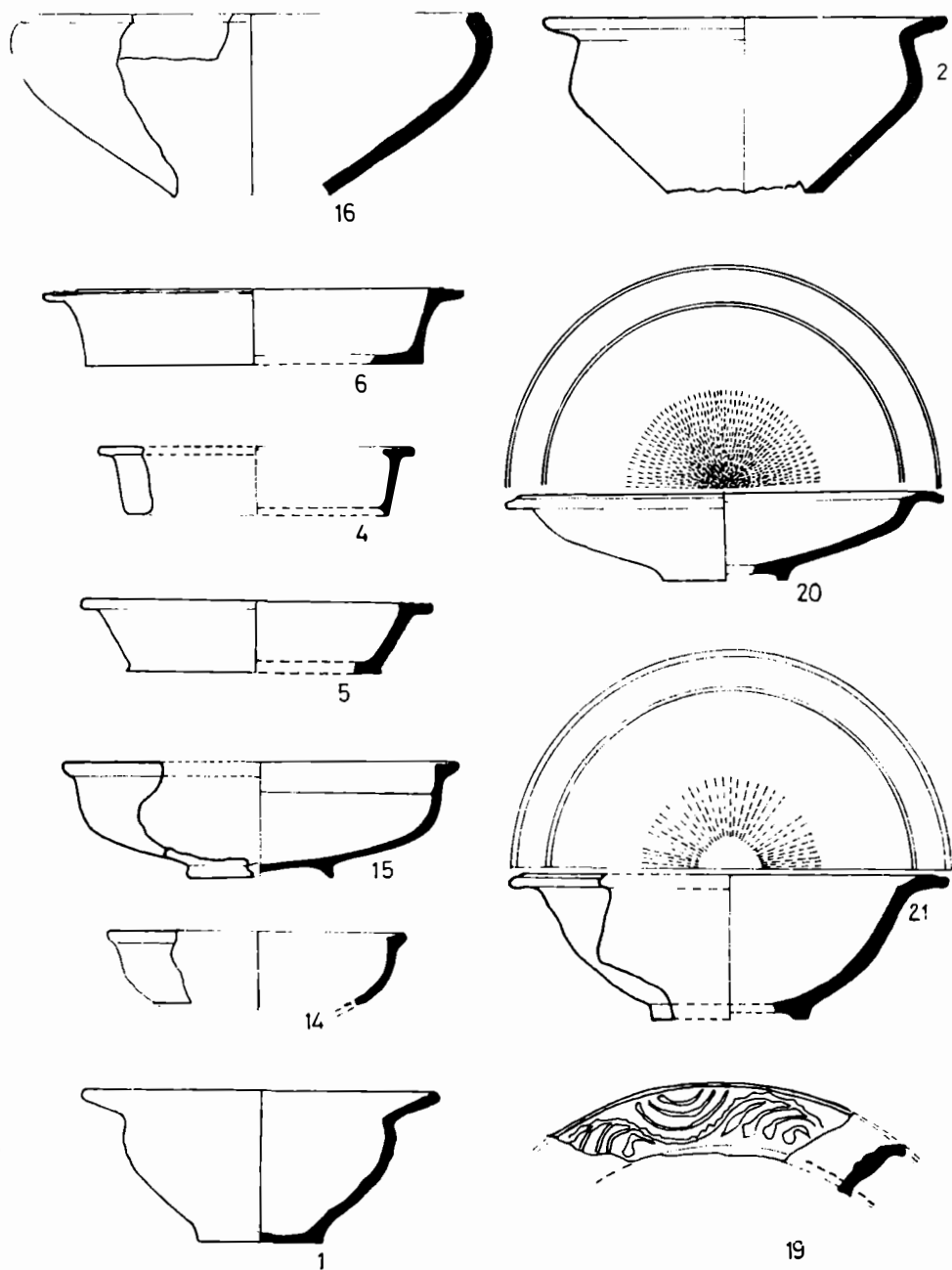

Fig. 1 Ceramică romană din complexul G. 8, de la Durostorum, scara 1:4

Fig. 1 ROMAN POTTERY FROM THE ESENMBLE G. 8, SCALE 1:4

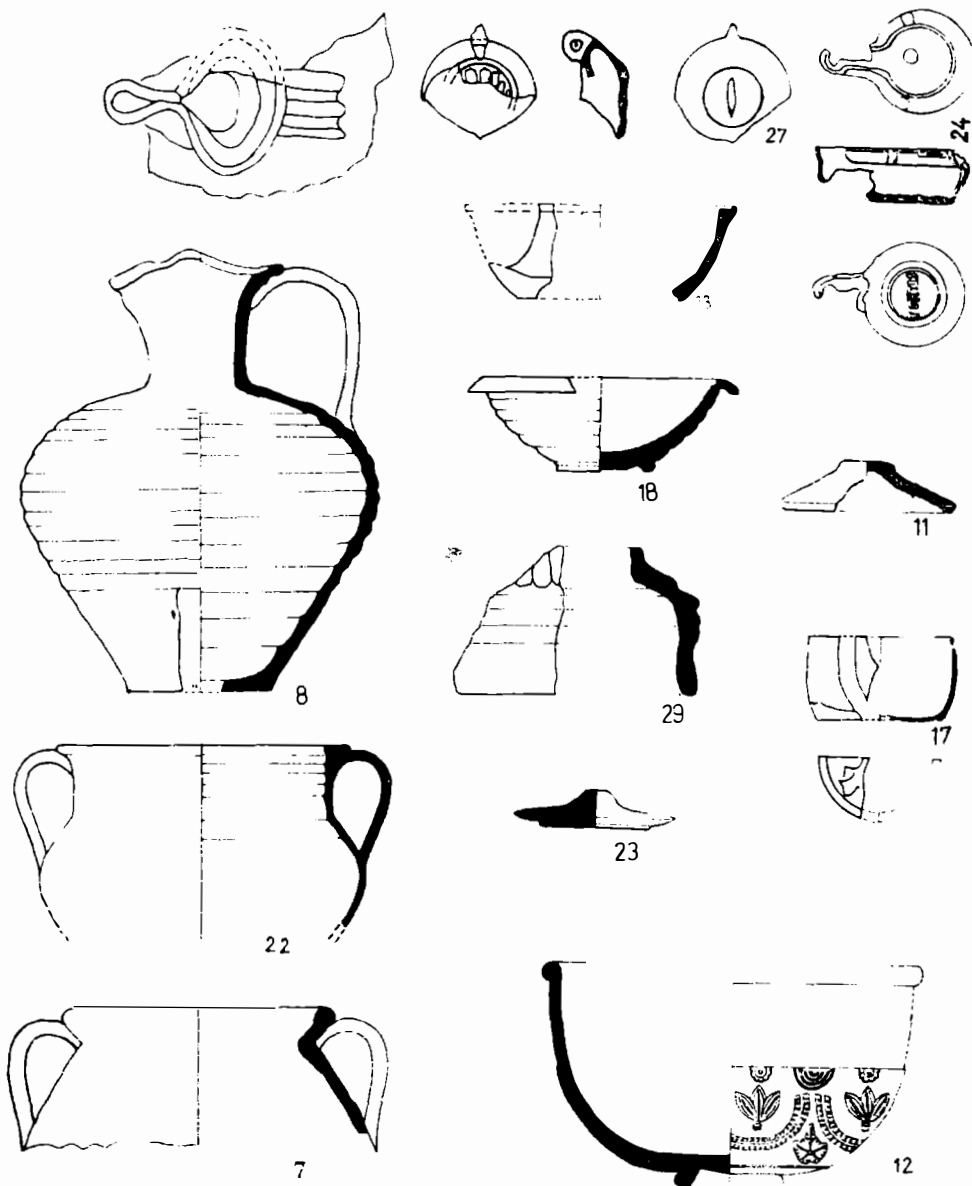

Fig. 2 Ceramică romană din complexul G. 8, de la Durostorum, scara 1:4 (29—1:2)

Fig. 2 ROMAN POTTERY FROM THE ENSEMBLE G. 8, SCALE 1:4 (29—1:2)

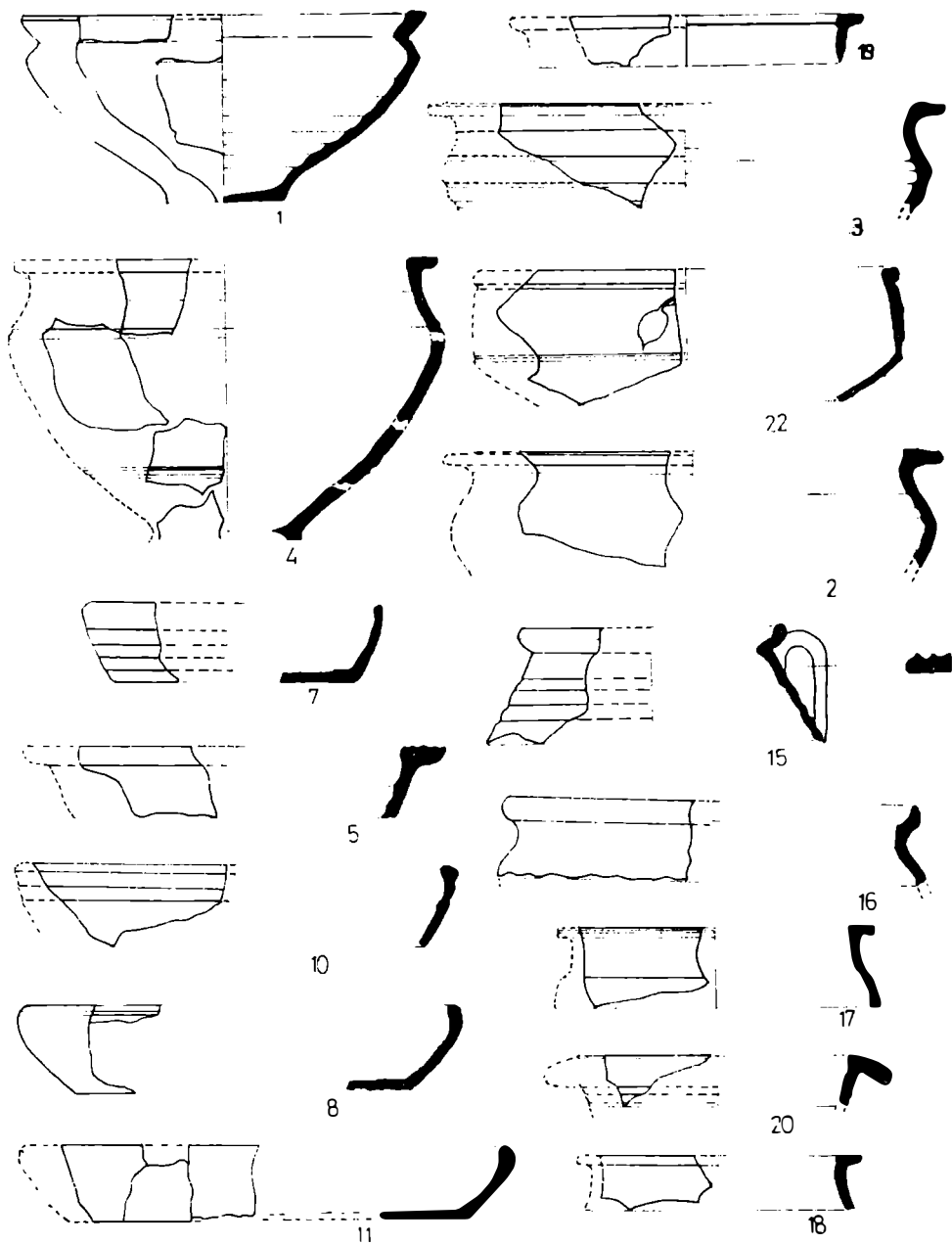

Fig. 3 Ceramică romană din complexul G. 11, de la Durostorum, scara 1:4 (7,20—1:8)

Fig. 3 ROMAN POTTERY FROM THE ENSEMBLE G. 11, SCALE 1:4 (7,20—1:8);

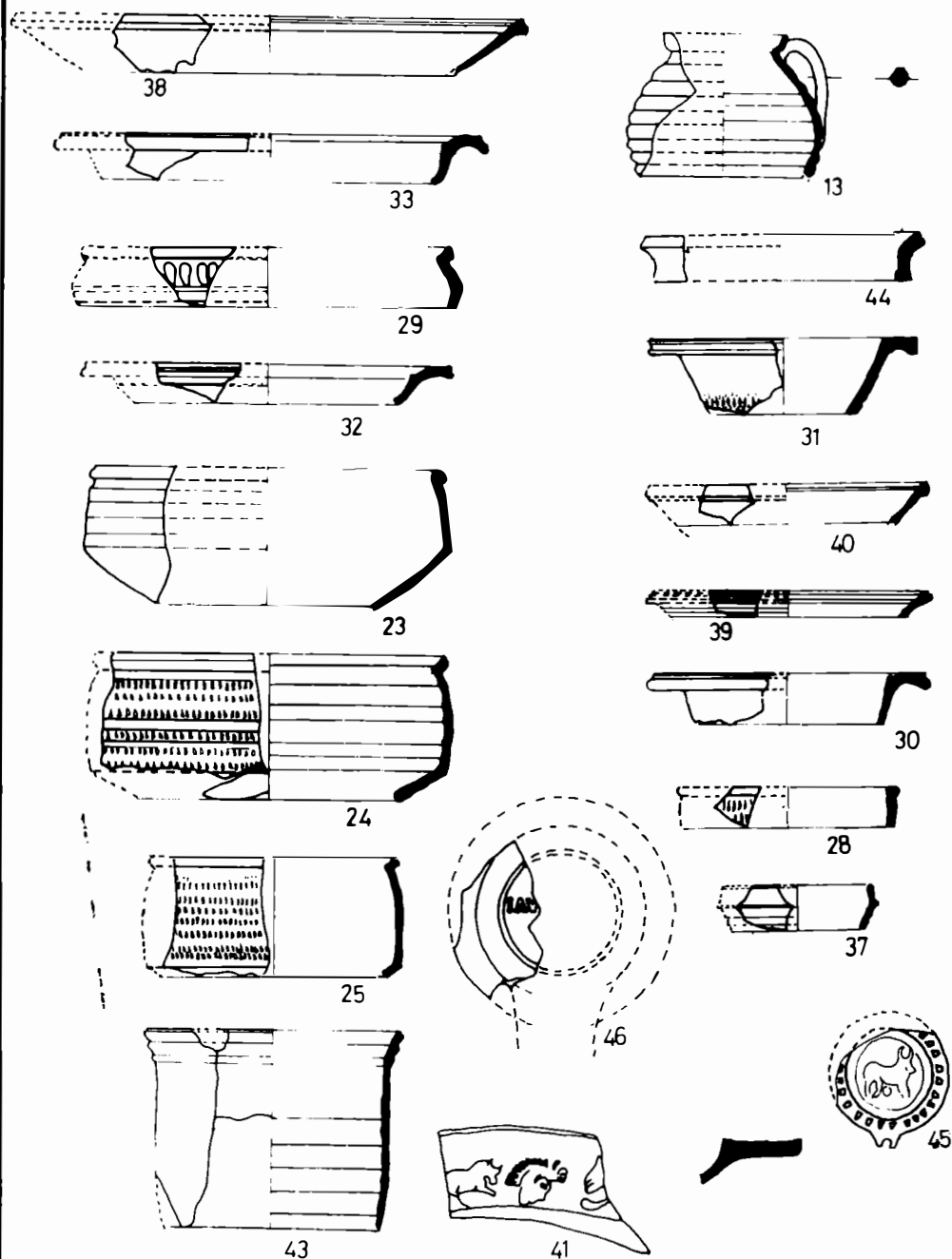

Fig. 4 Ceramică romană din complexul G. 11, de la Durostorum, scara 1:4 (46—1:2)

Fig. 4 ROMAN POTTERY FROM THE ENSEMBLE G. 11, SCALE 1:4 (46—1:2)

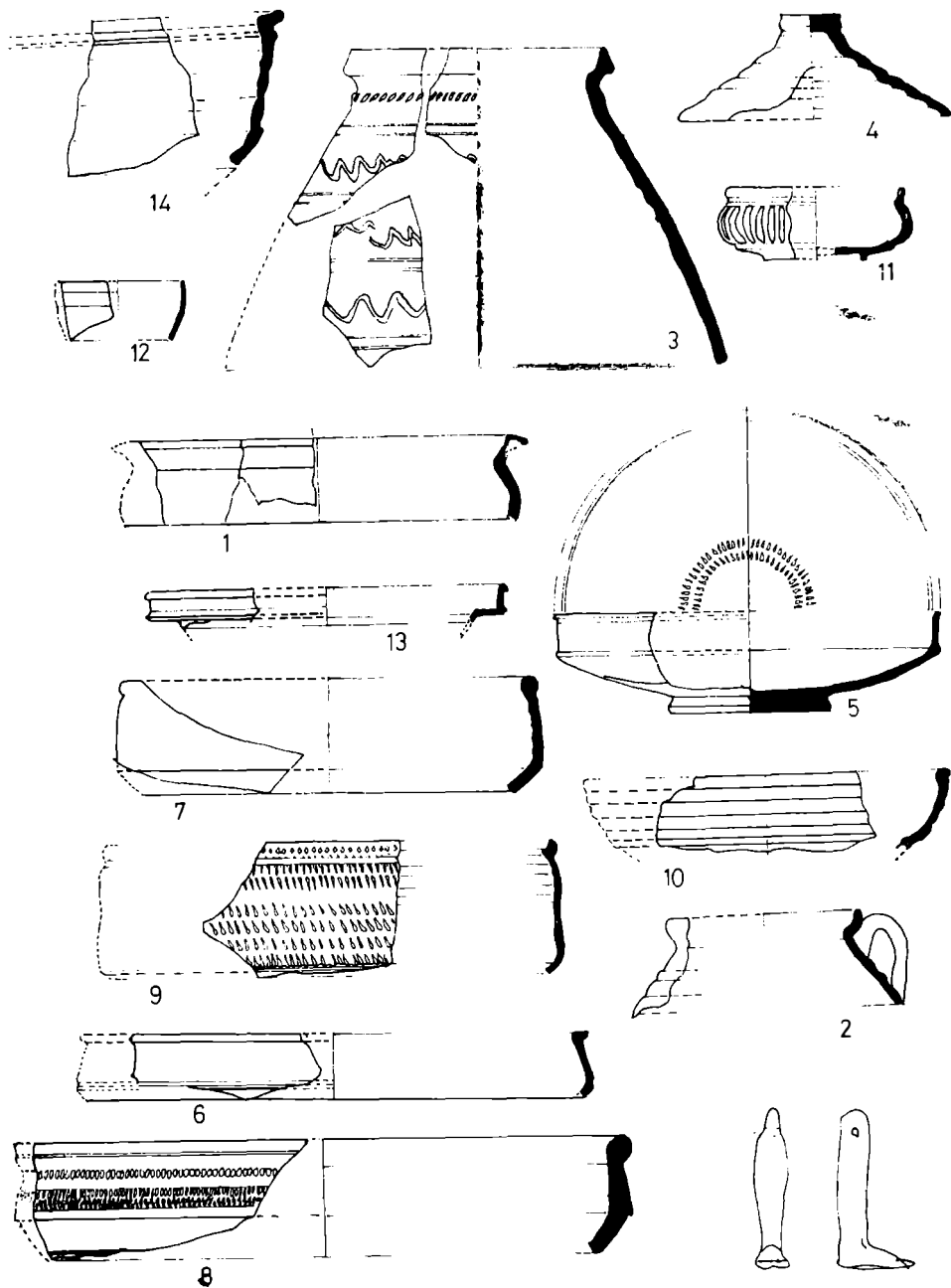

Fig. 5 Ceramică romană din complexul G. 17, de la Durostorum, scara 1:4

Fig. 5 ROMAN POTTERY FROM THE ENSEMBLE G. 17, SCALE 1:4

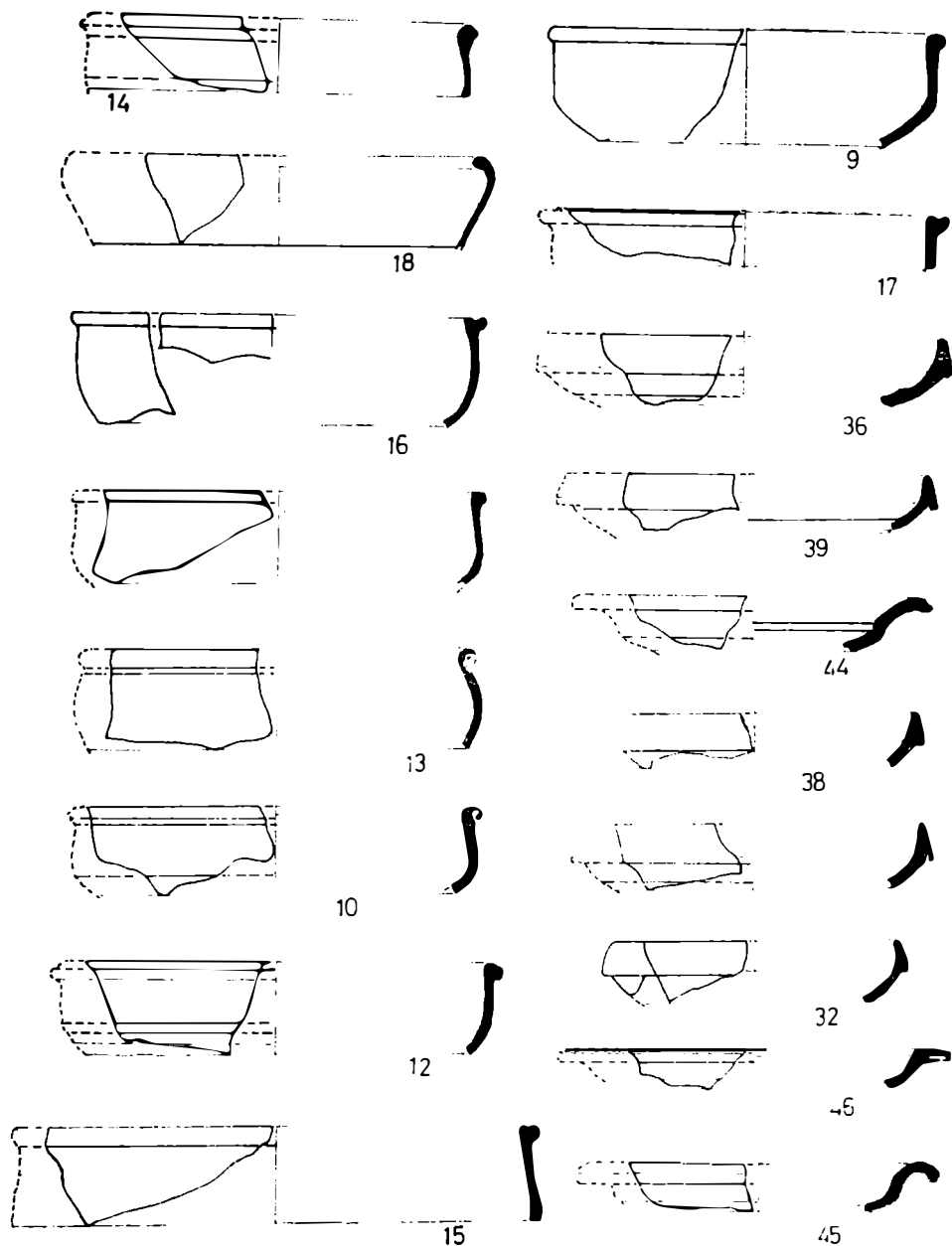

Fig. 6 Ceramică romană din complexul G. 18, de la Durostorum, scara 1:4

Fig. 6 ROMAN POTTERY FROM THE ENSEMBLE G. 18 SCALE 1:4

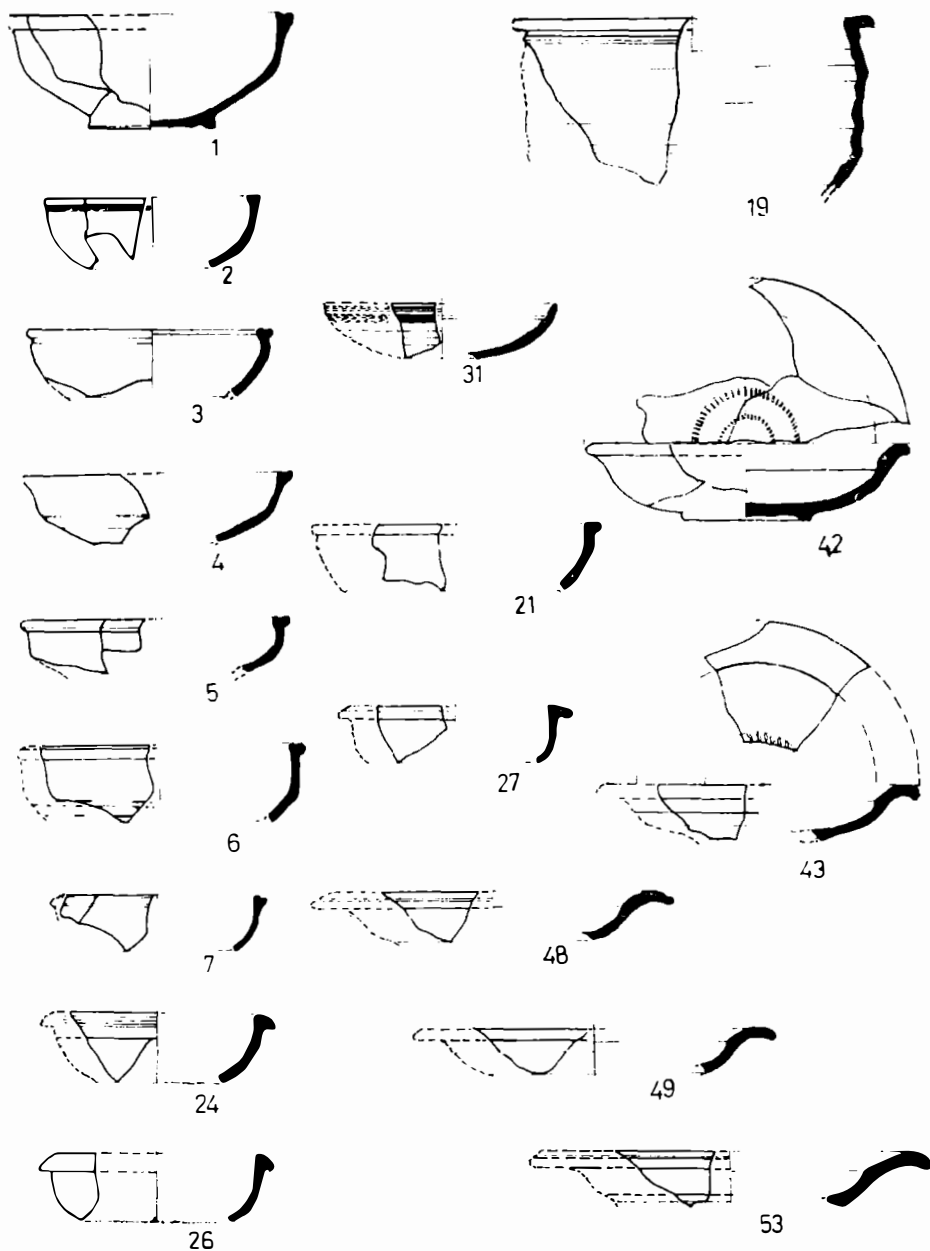

Fig. 7 Ceramică romană din complexul G. 18, de la Durostorum, scara 1:4

Fig. 7 ROMAN POTTERY FROM THE ENSEMBLE G. 18, SCALE 1:4

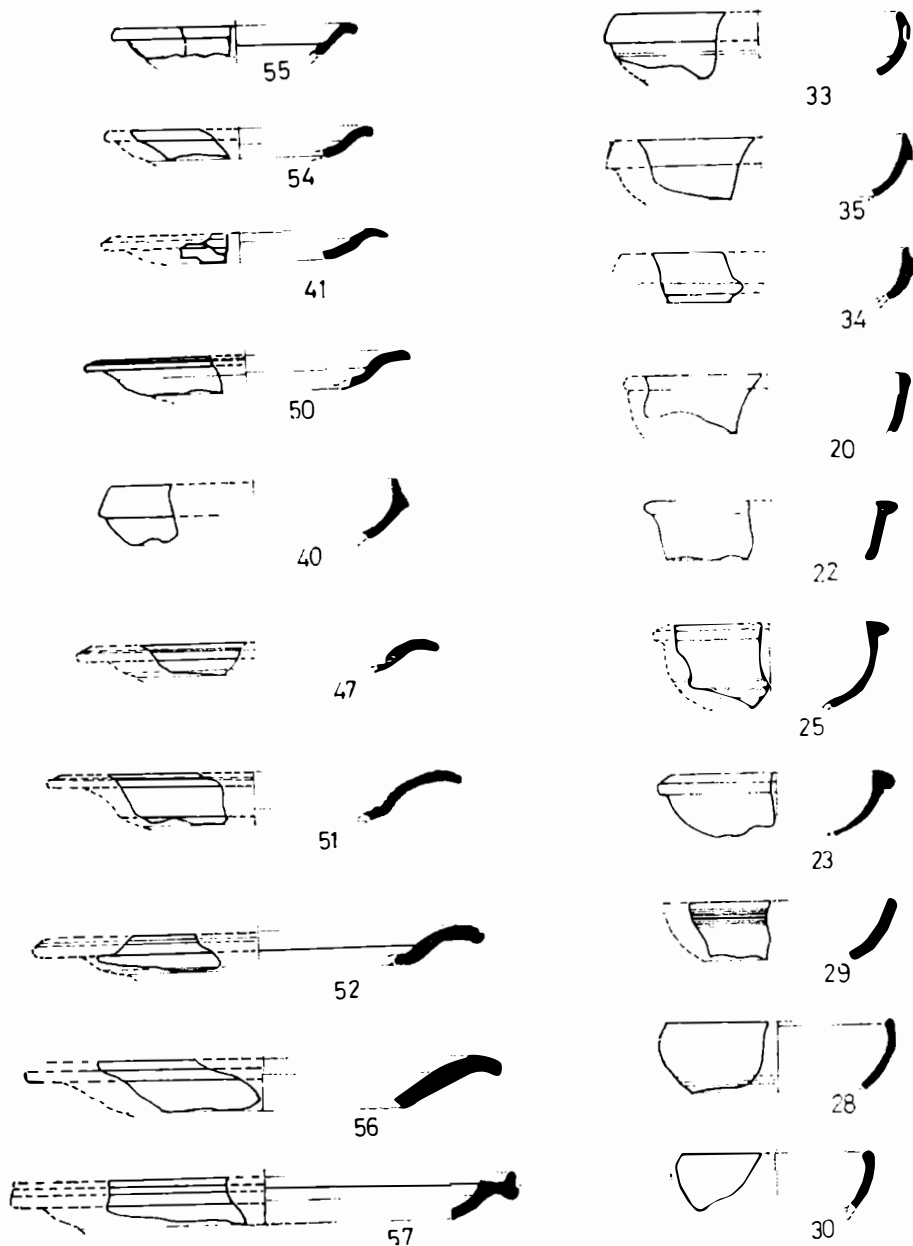

Fig. 8 Ceramică romană din complexu G. 18, de la Durostorum, scara 1:4 (41—1:8)

Fig. 8 ROMAN POTTERY FROM THE ENSEMBLE G. 18, SCALE 1:4 (41—1:8)

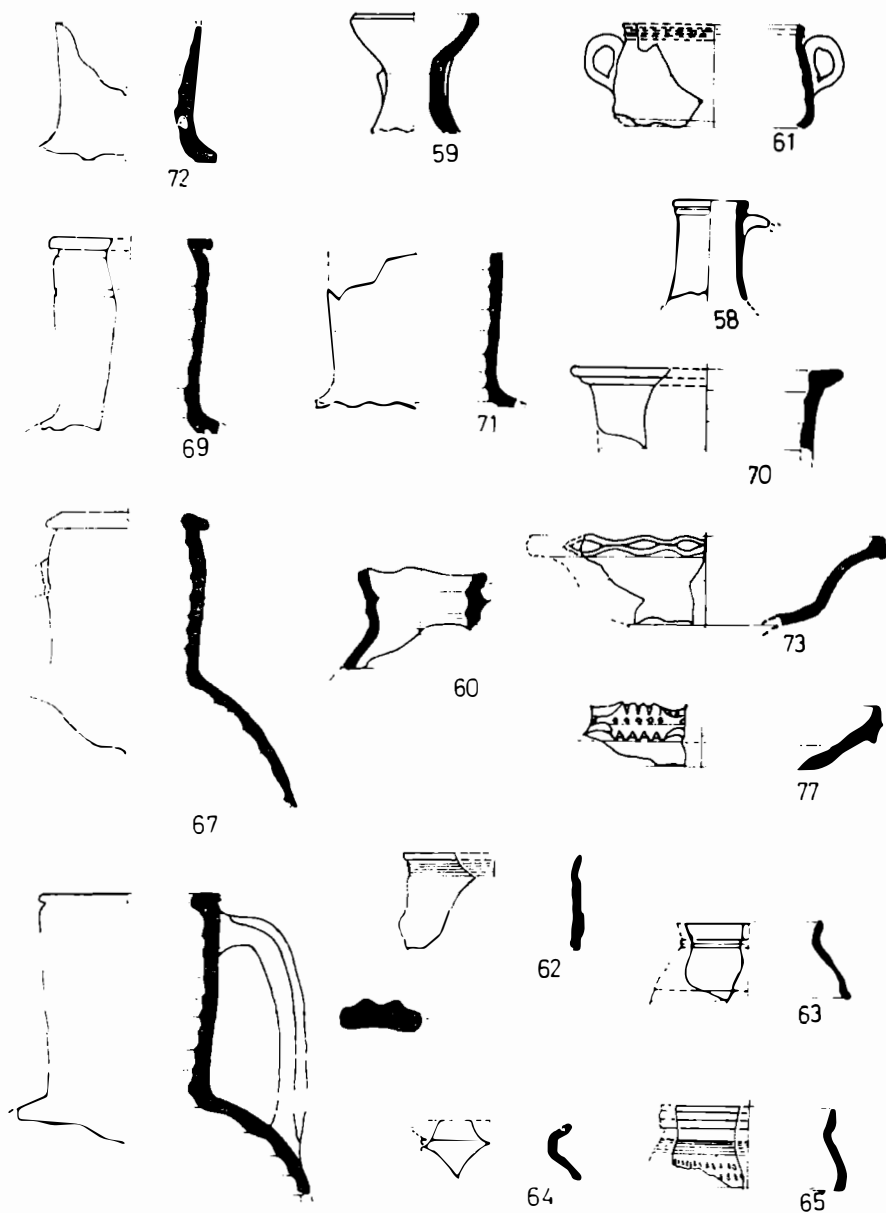

Fig. 9 Ceramică romană din complexul G. 18, de la Durostorum, scara 1:4.

Fig. 9 ROMAN POTTERY FROM THE ENSEMBLE G. 18. SCALE 1:4

CERCETĂRI ARHEOLOGICE ÎN ZONA INSTALAȚIEI PORTUARE ANTICE DE LA CAPIDAVA (II)

Cristian MATEI

În anul 1988 au continuat cercetările în zona instalației portuare antice de la Capidava¹.

Creșterea nivelului Dunării în primăvara anului 1988 cu mult peste cota normală a dus la umplerea celor două casete săpate în anul 1987 cu o parte din pământul excavat și cu steril erodat din movila aflată în spatele celor două casete, ceea ce a impus modificarea planului de continuare a cercetărilor. De comun acord cu responsabilul științific al șantierului, prof. Radu Florescu, am luat hotărârea de a desființa martorul dintre S1 și S2 și de a săpa alte două casete cu lățimea de doi metri în amonte de S1 pentru prinderea capătului cheiului. În felul acesta s-a creat o suprafață de 12,40 m × 7 m, mult mai greu de colmatat în cazul creșterii nivelului Dunării², ceea ce coroborat cu faptul că pământul excavat a fost aruncat în fluviu și cărat de apă, exclude practic posibilitatea purtării acestuia înapoi în săpătură. S-a hotărât de asemenea secționarea movilei din spate pentru dezvelirea cheiului antic pe toată lățimea sa.

Pe baza experienței din campania precedentă și a observațiilor din teren, ca singură posibilitate de protejare a părții săpate apare lărgirea, în viitor, a săpăturii pînă la Dunăre precum și amenajarea unui dig în amonte de cheiul antic pentru a se evita o nouă colmatare.

Desființarea martorului, notat cu M1, precum și săparea altor două casete, S3 și S4 (vezi și pl. I), au confirmat în mare măsură supozițiile enunțate anterior³.

Săpătura a dezvelit cheiul antic pe o lungime de 12,40 m, precum și toată lățimea sa de 2,52 m. Măsurarea lățimii de 2,40 m în S1 se datorează faptului că elevația cheiului formată din beton roman a fost turnată în această porțiune — așa cum arătam cu altă ocazie — în secțiunea obșnuită prin tăierea stîncii din spate spre capătul din amonte al construcției.

După săparea lui S1 și S2 atrăgeam atenția asupra faptului că stîncă urmează o pantă de la ESE la VNV, fără a putea răspunde la întrebarea firească pe care ne-o punem și anume dacă este vorba despre o coborîre naturală a stîncii sau despre o înclinare voită, datorită intervenției omului. Săparea lui M1, S3 și S4 a dat un răspuns exact acestei întrebări: stîncă nu numai că a fost secționată de la baza cheiului spre Dunăre dar a fost lucrată și de la ESE spre VNV, în trepte, derocările fiind vizibile la suprafața sa. Planșeul de stîncă a suferit o eroziune specifică pentru rocile calcaroase aflate la adîncime, sub apă, fiind dantelată pe întreaga suprafață, eroziunile avînd contururi bine șlefuite. În aceste eroziuni s-au strecurat mai multe obiecte, majoritatea din bronz, unele făcînd corp comun cu piatra prin hidrocarbonatarea calcarului, altele, cum este cazul unei fibule bine păstrate (vezi fig. 5, 6), lăsîndu-și conturul imprimat în stîncă, piatra fiind erodată în jurul ei.

Refacerea cheiului antic — probabil în a doua jumătate a sec. III e.n. — este acum mult mai evidentă pe o porțiune de circa 5,8 m, unde atît calitatea pietrei cît și tehnica de execuție sînt diferite de restul construcției. În această porțiune au fost folosite blocuri de calcar mai mari și mai neregulate precum și pietre de mai mici dimensiuni, grupate, legate cu mortar. Mai multe blochete de calcar din partea refăcută a cheiului poartă urmele evidente ale poziției lor imense, fiind erodate specific, cu găurele ce au contururile rotunjite de apă. Blochetele din restul construcției au o calitate excelentă, piatra aleasă cu grijă fiind un calcar gălbui cu duritate foarte mare ce nu a suferit deloc eroziuni.

Pe o mare suprafață a feței exterioare a zidului sparge-val se păstrează un mortar de o calitate excelentă ce a căpătat în contact cu apa o crustă cenușie. Primele observații asupra acestui mortar păstrat în S2, ne-au făcut să avansăm ideea că ar fi vorba de un material special destinat construcțiilor cu caracter hidrotehnic, conținînd probabil pozzolana ⁴. În timpul campaniei arheologice din vara anului 1988, o echipă de specialiști de la Institutul de Cercetări și Proiectări pentru Lianți și Azbociment București au luat probe de mortar din obiectivele cercetate în cadrul complexului arheologic Capidava.

Primele date privind mortarul folosit la cheiul antic le-am primit din partea directorului științific al Institutului, ing. Alexandru Horia Bocan. Mortarul are în compoziția sa 35% agregat de cuarț granule cu dimensiuni de la 0,025 mm pînă la 1,5 mm și 65% liant de var în amestec cu ceramică pisată ⁵. Cuarțul, după primele analize, pare a fi de origine vulcanică. Prin hidratarea liantului — fapt explicabil prin contactul său îndelungat cu apa — a avut loc un proces de carbonatare obținîndu-se o masă cristalină cu o mare duritate și impermeabilitate în fapt a avut loc o recristalizare a materialului ceea ce i-a conferit calități apropiate de cele ale calcarului cristalizat natural.

În mare, rețeta acestui mortar o respectă pe cea anunțată de Vitruvius ⁶ în care mortarul hydraulic era format din două părți var și o parte tuf vulcanic, *pozzolana*.

Rostuirea foarte exactă a cheiului, verticalitatea absolută a zidului, modul îngrijit de finisare a lucrării, secționarea planșeului de stîncă, duc la concluzia că întreaga lucrare a fost executată pe sec. Soluția adoptată este probabil să fi fost aidoma celei folosite la construirea podului de la Drobeta ⁷, adică folosirea unor chesoane din care era scoasă apa cu ajutorul unor mașini speciale ⁸. În sprijinul acestei ipoteze pare să vină și marea cantitate de scoabe și piroane din fier descoperite pe nivelul de nisip roșiatic corespunzător anticului fund al Dunării în secolele II—III e.n., scoabe și piroane ce prindeau probabil scîndurile chesoanelor între ele.

Lateral dreapta, în amonte de instalația portuară, se află și astăzi un pinten de stîncă avansat spre Dunăre, care la origine trebuie să fi fost mult mai lung, înaintînd pînă în fluviu unde se mai pot vedea limitele stîncii, la o distanță de 21 m. de chei. Pe acest pinten de stîncă, la o diferență de nivelul de 10—12 m față de nivelul de călcare al cheiului, sînt o serie de ziduri aparținînd unor construcții antice, majoritatea rupte odată cu distrugerea stîncii pe care se aflau. Capătul pintenului stîncos se află aproape de limita din aval a lui S1, ceea ce explică și păstrarea unei părți din elevația zidului adosat stîncii, secționate în prealabil, în această porțiune. Capătul cheiului urmează stîncă cotînd spre fluviu, colțul fiind cioplit direct în stîncă vie numai în partea din spate fiind turnat beton într-o fosă cu lățimea de 1 m. tăiată în stîncă în unghi obtuz.

Distrugerea parțială a pintenului de stîncă este posibil să se fi produs în urma unui cataclism natural, probabil pe la mijlocul sec. III e.n. cînd a avut de suferit și o porțiune din cheiul antic. Aici ar putea fi și explicația creșterii în grosime a stratului de depuneri aluvionare între sec. III—VI e.n., creștere datorată dispariției parțiale a protecției naturale oferite de pintenul stîncos ce creaa un fel de *ansă* ⁹. Menționăm că efec-

tele unui cataclism natural sînt vizibile și în alte puncte de săpătură unde s-a ajuns la nivelul de locuire de sec. III e.n.¹⁰.

Secționarea movei așezată parțial pe cheiul antic și în spatele său, a adus date noi privind construcția în elevație, confirmînd ipotezele emise anterior și ridicînd totodată noi semne de întrebare pe care numai cercetările ulterioare le pot lămurii.

Arazele de cărămidă se păstrează numai fragmentar, cea mai bine păstrată fiind prima arază, pusă la nivelul sparge-valuri, celelalte fiind distruse pe mari porțiuni probabil de către locuitorii așezării de sec. IX—XI, care vor fi folosit cărămida la construirea cuptoarelor¹¹. Arazele au fost zidite pe o lungime de 10 m și pe 1,80 m din lățimea cheiului. Spre capătul din aval, în S2, între araze și profilul ce VNV al casei, pe o porțiune de 0,40 m, a fost surprins, în locul arazelor de cărămidă, beton roman. Între araze și muchia sparge — valului rămîne o porțiune de 0,7 m. Pe fața dinspre Dunăre a primului rînd de cărămizi sînt urme de fășuială cu mortar cu grosimea de 0,02 m.

Din elevația cheiului s-a mai păstrat un fragment în S2 și în M1. Distrugerea elevației deasupra sparge valului în S2 este datorată unor blocuri de piatră fasonată de mari dimensiuni provenind de la zidul de incintă aflat mai sus, blocuri ce stau sprijinite acum pe creasta cheiului. În M1, pe o lungime de 3,40 m., lungime măsurată la nivelul sparge — valului, elevația cheiului a fost distrusă de rostogolirea unor pietre de mari dimensiuni, găsite la limita dinspre Dunăre a săpăturii, și mai ales de un bloc de piatră ce cîntărește — cît se poate aprecia după volumul său — circa 5—600 kg.

În fragmentul păstrat din elevația cheiului în S2 și M1, una dintre pietrele din beton roman de deasupra arazelor din cărămidă este perforată circular, iar gaura cu diametrul de 0,045 avea în interiorul său fragmentele unui drug de fier, puternic corodate, care nu au putut fi recuperate. Este posibil ca drugul, zidit în chei, să fi avut la capăt o verigă pentru amararea navelor acostate.

Din punct de vedere stratigrafic, observațiile făcute în S1 și S2 rămîn valabile și pentru M1, S3 și S4, variații existînd numai în ceea ce privește grosimea straturilor de depunere aluvionară, variații datorate coborîrilor și urcărilor planșeului de stîncă, accidente de teren care modifică grosimea stratului de depunere în adîncime. De remarcat grosimea capacului de dărîmături în M1, mai mare decît în S1, S3, și S4, situație datorată probabil și demantelării observate deasupra sparge — valului în M1.

Adăugăm totodată și o altă observație care ne pare extrem de interesantă și anume că stratul de aluviuni ce urmează depunerilor de sec V—VI e.n., aluviuni ce preced capacul de dărîmături cu materiale din sec. IX—XI e.n. și corespund probabil sec. VII—IX e.n., pe lîngă faptul că nu conțin materiale arheologice, sînt și mai retrase spre Dunăre, limita de unde încep situîndu-se la circa 3—4 m. de chei, ceea ce marchează o ușoară modificare de nivel și de curs a fluviului.

Încă din anul 1987 remarcăm și semnalăm¹² în fața traseului presupus al cheiului antic — în aval de partea săpată — o movilă de formă alungită sub apele Dunării, emițînd totodată, cu caracter ipotetic, ideea unui posibil naufragiu antic în zonă. În 1988 am verificat existența movei în punctul observat de pe țarm, efectuînd cîteva scufundări în apă prin care am reușit să confirmăm existența în suprafața cercetată a unei denivelări pronunțate. Cercetarea subacvatică cu mijloace simple a fost dublată de o încercare de localizare a unei eventuale epave prin biolocație de către colonel inginer Cojocaru Constantin. Și în acest caz răspunsul a fost afirmativ, neputîndu-se însă preciza despre ce epavă este vorba.

Descoperirea în M1 a unui pînten din fier, de corabie antică, în stare fragmentară, piesă foarte rară în lume și unică în România, constituie un imbold în plus pentru întreprinderea în viitor a unei cercetări sistematice, cu aparatură adecvată, în apele fluviului.

Tot în M1, pe nivelul de sec. II—III e.n., a fost descoperită o bucată de zgură de culoare galben-verzuie, care prin aspectul său deosebit ne-a îndemnat să o încredințăm spre analiză odată cu probele de mortar. Primele procedee de analiză folosite, printre care și absorbția atomică, au pus în evidență doar 90% din elementele componente¹³, pentru determinarea restului de 10% fiind necesară alte testări al căror rezultat îl vom comunica în viitor. Concluzia este că ne aflăm în fața unei topituri silicative provenite fie dintr-un proces tehnologic de elaborare a unei sticle, fie dintr-un proces tehnologic de extragere a unui metal, altceva decât fierul (cupru? sau poate argint?).

Oricum, descoperirea acestui material rezidual aruncă o lumină nouă asupra meșteșugurilor ce vor fi fost practicate la Capidava, în sec. II—III e.n.

Prezentăm în continuare descoperirile mobile rezultate în urma cercetărilor¹⁴. Strat de nisip roșiatic și planșul de stîncă (nivel roman sec. II—III e.n.).

Fig. 1, 1. M1. Cupă, fragment de buză și corp, pastă fină, portocalie; d=20 cm. Al. Suceveanu, *Histria VI, Les thermes romaines*, EA R.S.R., Buc., 1982, Pl. 6,5. (sec. II e.n.)

Fig. 1, 2. M1. Cupă fragment de buză, pastă fină, roșie; d=14 cm. Pe buză, în exterior, doar cu roțița în două registre. N. S. Robinson, *Pottery of the Roman period. Chronology.*, în col The Athenian Agora V, Princenton, New Jersey, 1959, G74, datează forma în sec. I e.n.; formă identică la Al. Suceveanu, op. cit., pl. 8,3. (sec. II—III e.n.)

Fig. 1,3. S4. Cupă, fragment de buză și corp, pastă fină, roșie, la exterior și interior vopsea brună; d = cm. Robinson, *Agora V*, G179; Al. Suceveanu, op. cit., pl. 5,7. (sec. I—II e.n.).

Fig. 4. S4. Cupă, fragment de buză și corp, pastă fină, roșie; d= cm. *Ibidem*.

Fig. 1,5. S4. Cupă, fragment de buză și corp, pastă fină, bej, la interior și exterior vopsea brună, corodată; d= cm. *Ibidem*.

Fig. 1,6. S4. Cupă, fragment de buză și corp, pastă fină, portocalie; d= cm., Al. Suceveanu, op. cit., Pl. 6,5. (sec. II e.n.).

Fig. 1,7. M1. B01, fragment de fund, pastă fină, portocalie. În interior trei cercuri concentrice realizate cu roțița. G. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Scrisul Româ: nesc, Craiova, 1976, nr. 777 (sec. II e.n.).

Fig. 1,8. M1 B01, fragment de buză, pastă aspră, cenușie, pe buză decor canelat; d=25,5 cm., E. Gose, *Gefäßstypen der römischen keramik in Rheinland*, Bonner Jahrbucher, 1950, Beiheft 1, 482, datează tipul în sec. I e.n.; I. Bogdan-Cătaniciu, Al. Barnea, în *Tropaeum Traiani. Cetatea.*, EA R.S.R., Buc., 1979, fig. 144, 2. 27. (sec. II e.n.)

Fig. 1,9. S3. B01, fragment de buză și corp, pastă fină, roșie; d=28 cm., Gh. Bichir; *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, EA R.S.R., Buc., 1984 pl. XXIX, 13. (sec. II—III e.n.).

Fig. 1,10. M1. Farfurie, fragment din margine, pastă fină, roșie; d=14,4 cm. Robinson, *Agora V*, F53 și 54, datează tipul în sec I e.n.; G. Popilian, op. cit., pl. LXX, 868 și 870 (a doua jumătate a sec. II e.n.)

Fig. 2,1. S3. Frafurie, fragment de fund, pastă fină, bej, la interior urme de vopsea brună. În interior trei cercuri concentrice și decor cu roțița. (sec. II—III e.n.)

Fig. 2,2. S3. Farfurie, fragment de fund, pastă fină, roșie. În interior șapte cercuri realizate cu o roțița cu cîte două ornamente în V pe fiecare dinte.

Fig. 2,3. S3. Farfurie, fragment de buză și corp, pastă fină, bej, urme de vopsea brună. În interior decor cu roțița în două registre, unul cu opt cercuri concentrice, spre buză, celălalt cu trei cercuri concentrice. La exterior decor cu roțița în opt cercuri concentrice (sec. II—III e.n.)

Fig. 2,4. S4. Farfurie, fragment de buză și corp, pastă fină, roșie, vopsea roșu-viu corodată; d= cm. (sec. II—III e.n.)

Fig. 2,5. S3. Platou, fragment de buză, pastă fină, brună, Buza lată, răsfrîntă înafară

Fig. 2,6. M1. Amforă, fragment de gît și toartă, pastă fină, roșie. I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, MIA, 83, 1960, p. 116; G. Popilian, *op. cit.*, pl. XVI (sec. II—III e.n.)

Fig. 2, 7. M1. Amforă, fragment de gît, toartă și corp, pastă roșie. Pe gît marcat un cerc incizat. *Ibidem*.

Fig. 2,8. M1. Picior de amforă, pastă bej deschis, zgrunțuroasă, cu particule negre în compoziție. I. B. Zeest, *op. cit.*, p. 64, datează tipul în a doua jumătate a sec. I e.n., dar el circulă și în sec II e.n., Cf. P. Alexandrescu, *Historia II. Necropola tumulară*, EA R.S.R., Buc., 1966, p. 206 și pl. 79; I. T. Dragomir în Pence IX, pl. VI, 27 și p. 167.

Fig. 2,9. M1. Amforă, picior și parte din corp, pastă gălbuie, zgrunțuroasă, cu particule negre în compoziție; l. = 15 cm. *Ibidem*.

Fig. 2,10. M1. Urcior, fragment de gît și toartă, pastă fină, bej. Gh. Popilian, *op. cit.*, tipul 2, var. a, nr. 440, pl. XLII. (sec. II—III e.n.)

Fig. 2,11. M1. Urcior, fragmentar, se păstrează gîtul, pastă fină, roșie-cărmizie, urme de vopsea roșie-brună. Gh. Popilian, *op. cit.*, tipul 15, pl XLV, nr. 472—473; Al. Suceveanu, *op. cit.*, pl. 7, 31. (sec. II—III e.n.).

Fig. 2,12. M1. Greutate pentru plasa de pescuit, pastă, fină, roșie-cărmizie; d—8 cm.; do = 1 cm.

Fig. 2,13. S3. Greutate pentru plasa de pescuit, ciobită pe margine, din perete de vas (?), pastă fină, roșu deschis; d=7,5 cm; do = 1 cm.

Fig. 3,1. M1. B01 emisferic „cu coaste”, fragmentar, sticlă albăstrie clară. C. Isings, *Roman glass from dated finds*, Groningen-Djakarta, 1957, forma 36 (sec. I începutul sec. II e.n.).

Fig. 3,2. M1. B01 emisferic „cu coaste”, fragmentar, sticlă verzuie cu mici bule de aer. *Ibidem*.

Fig. 3,3. M1. B01 emisferic, fragment de buză și corp, sticlă transparentă foarte subțire; d=10,5 cm. C. Isings, *op. cit.*, *passim*. (sec. II—III e.n.)

Fig. 3,4. M1. Farfurie, fragment de buză și corp, sticlă verzuie, mată; d=21 cm. Al. Suceveanu, *op. cit.*, pl. 21, 4. (sec. II—III e.n.)

Fig. 3,5. S4. Bol, fund, sticlă albăstrie clară; d=4,4 cm.

Fig. 3,6. S3. Toartă de vas, sticlă verzuie cu bule de aer.

Fig. 3,7. S4. Toartă de vas, sticlă verzuie mată.

Fig. 3,8. S4. Toartă de vas, sticlă albăstrie mată, caneluri fine, paralele, în lungme.

Fig. 5,1. M1. Verighetă de bronz din bară semicirculară cu g=0,4 cm; d=2,1 cm.

Fig. 5,2. M1. Verigă de bronz, din bară subțire de secțiune dreptunghiulară, cu margică tubulară din sticlă verde mată.

Fig. 5,3. M1. Cataramă (?) din bronz, fragmentară.

Fig. 5,4. M1. Piesă cu folosință neidentificată, din bronz masiv, sub forma unei calote de coif și orificiu dreptunghiular. Probabil prinsă la costum permitea trecerea unui șnur (?)

Fig. 5,5. M1. Verigă tubulară din bronz, ovalizată; d=1,4 cm, l=0,85 cm.

Fig. 5,6. M1. Fibulă de bronz de tipul „fibulă cu balama” (*Scharnierfibeln*), lipsă acul din care o parte se mai află fixată cu nit la capătul de prindere; l=3,3 cm. Fibula este de un tip deosebit, fiindcă formată din patru ancore dispuse în cruce, cu fusele unite la centru și delimitate de linii incizate. În cazul acestei fibule simbolul naval este evident. Executată cu măiestrie, în spațiile libere dintre ancore s-au obținut patru inimioare traforate. Tipul *Scharnierfibeln* circulă mai ales în sec. II e.n.

Fig. 5,7. M1. Fibulă de bronz, spartă în două, lipsă acul, pe corp și deasupra piciorului două noduri. Gh. Bichir, *op. cit.*, pl. XXXVIII, 4; Mihaela Mănușu-Adameșteanu, în Pence IX, pl. IX, 1—3. (sec. II—III. e.n.).

Fig. 5,8. M1. Fibulă de bronz de tipul „fibulă cu genunchi” (Kniefibel) cu semidisc la resort, lipsă resortul de închidere. Gh. Bichir, *op. cit.*, pl. XXXIX, 4. (sec. II—III e.n.).

Fig. 5,9. S3. Aplică de bronz, fragmentară. Acest tip de aplică este frecvent în Dobrogea, piese asemănătoare găsindu-se și în necropola Capidava. Exemplar asemănător la Gavrilă Simion, în Peuce IX, p. 494. (sec. II—III e.n.).

Fig. 5,10. S3. Ivăr de bronz, provenind probabil de la o casetă; l=5,1 cm.

Fig. 5,11. M1. Piron de bronz, pătrat în secțiune, masiv, cu floare rotundă, ușor bombată; l=5,5 cm. Mai scurt decât cel descoperit în S2, era folosit probabil tot în tîmplărie navală, cf. H. D. I. Viereck, *Die römische Flotte. Classis romana*, Koehlers Verlagsgesellschaft mbH, Herford, 1975, p. 131, fig. 123; D. Castella, *La necropole du Port d'Avenches*, vol. 4, Avenches, Univ. de Lausanne, 1987, p. 113, nr. 379 și pl. XL.

Fig. 5,12. M1. Buterolă de bronz de la o teacă de *clunaculum*, fragmentară, alungită, din foaie de tablă dublă formînd lăcașul pentru vîrfurile tecii, avînd în partea inferioară o jumătate de sferă pe un picioruș scurt. Pe una din fețe urma unei nervuri mediane, adîncite, l=3,9 cm; C=2,1 cm. col. dr. C. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, ed. Militară, Buc., 1983, p. 182, nr. 5.

Fig. 5,13. M1. Pandantiv de cuirasă de tipul „terminat în bumb”, fragmentar; l=3,1 cm. Deasupra bumbului ornament circular în formă de verigă făcînd corp comun cu piesa. Pentru acest tip vezi col. d. C. Vlădescu, *op. cit.*, p. 187 și p. 241, fig. 129.

Fig. 5,14. S3. Pandantiv din os de forma unei mici măciuci, foarte bine șlefuit, perforat spre capătul unde se îngustează; l=2,3 cm. În perforația umplută cu nisip erau urme ale unei verigi de bronz ce nu a putut fi recuperată.

Fig. 5,15. M1. Ac de păr din os, fragmentar; l=8,4 cm. La H. Robinson, *Agora V, L73*, datat în sec. IV e.n.; Al. Suceveanu, *op. cit.*, pl. 22, lc, 1; Gh. Bichir *op. cit.*, pl. XLVIII, 20. (sec. III e.n.).

Fig. 6,1. M1. Pinten de navă din fier, fragmentar, se păstrează trei bucăți, două de la capătul de unde se prindea de navă, una de la vîrf, placată cu bronz. De obicei pintenul, și *ἔμολος*, se afla sub nivelul apei, făcînd corp comun cu etrava și chila, părți constitutive ale unei corăbii de război, deosebit de solide pentru a suporta șocul loviturii de pinten. După *Corpus Inscriptionum atticarum*, II, 795 col. d, 1. 3—7; col. 1, fl. 28—32; 796 col. a, 1. 38—41, în afară de pintenul principal în fața etravei se afla și alt pinten mai mic (uneori mai mulți) *Προεμύλον*, care mărea stricăciunile făcute de pintenul principal, el putînd fi orientat și scos din spărtură (Dio Cassius, XLIX, 1) Pintenul era făcut de obicei din bronz dar putea fi făcut și din fier, avînd forma unui trident (Vergilius, *Aen.*, I, 35; VIII, 675; Plutarch, *Antonius*. 67; Sulla, 22; Pompeius, 28), sau cap de berbec — așa cum apar și pe Columna lui Traian. Aceste piese componente ale navelor antice sînt cunoscute mai ales din reprezentări de pe monede, vase pictate și monumente sculpturale ale antichității și mai puțin din descoperiri arheologice ale pintenului ca atare. Un astfel de obiect, din bronz, aparținînd unei nave de mari dimensiuni, construită probabil în sec. IV î.e.n., a fost descoperit relativ recent în Palestina. Cf. J. S. Morrison și J. F. Coates, *The Athenian Trireme*, Cambridge Univ. Press, 1986, p. 168 și urm. și fig. 33. Pintenul nostru era format la origine din trei dinți pe orizontală, din care s-au păstrat fragmentar doar doi din partea superioară — aproape de capătul unde se prindea de navă — și trei dinți pe verticală, din care s-au păstrat tot doi, de jos, de la vîrf, astfel că de oriunde era privit avea aspectul unui trident. Cei trei dinți pe orizontală sînt formați din trei plăci sudate între ele prin nervuri interioare pe lungime și lățime, cele două plăci laterale avînd profilați trei dinți fiecare. Despre dimensiunile pintenului la origine nu se pot face decât aprecieri neconcludente. După contextul în care a fost găsit se poate data în sec. III e.n.

Fig. 6,2. S4. Piron de fier, puternic corodat. fragmentar; l=8,2 cm.

Fig. 6,3. S4. Scoabă de fier, corodată; L= cm. Pe acest nivel s-au mai găsit în M1, S3 și S4, 31 piroane de fier puternic corodat și foarte fragile, precum și alte 47 de obiecte de fier a căror stare de conservare nu a permis să fie determinate.

Fig. 6,4. M1. Sigiliu de vas (?) din plumb.

Fig. 6,5. M1. Bară de plumb de secțiune pătrată, L=11,5 cm.

Fig. 6,6. M1. Obiect de plumb în formă de dublu trunchi de con, umplut cu fier, la unul din capete gol, perforat lateral, la celălalt cu un vîrf ascuțit de fier în exterior, care s-a rupt. Există posibilitatea să fie parte constitutivă a unui fir cu plumb rămas de la construirea cheiului antic. l=7 cm.

Strat de mîl cenușiu (nivel roman sfîrșitul sec. III e.n. — sec. IV e.n.)

Fig. 7,1. M1. Bol, fragment de buză, pastă fină, roșie-cărămizie, decor cu roțița în patru registre; d=36 cm.

Fig. 7,2. M1. Bol, fragment de buză, pastă fină, portocalie, urme de vopsea roșie decor cu roțița în trei registre ; d=37,5 cm. I. B. Cătănciu, Al. Barnea, *op. cit.*, fig. 158, 2.1. (sec. IV e.n.).

Fig. 7,3. M1. Bol, fragment de buză și corp, pastă fină, bej, decor cu roțița în trei registre; d=30 cm. *Ibidem.* fig. 161, 2.11. (sec. IV e.n.)

Fig. 7,4. S3. Bol, fragment de buză și corp, pastă roșie-cărămizie pe buză decor în trei registre cu roțița; d=30 cm. *ibidem.*

Fig. 7,5. S3. Bol, fragment de buză și corp, pastă fină, portocalie, pe buză marcate două registre incizate, într-unul decor cu linii crestate oblic; d=33 cm. *ibidem.*

Fig. 7,6. S4. Bol, fragmentar, pastă fină, portocalie, urme de vopsea roșu viu la inferior, brun-roșcat la exterior, decor pe buză în trei registre cu roțița; d=35 cm. *ibidem.*

Fig. 7,7. M1. Bol, fragment de bază și corp, pastă, fină, bej, pe buză decor cu roțița, pe corp, sub buză, decor cu roțița; d=31,5 cm.

Fig. 7,8. M1. Cupă, fragment de bază și corp, pastă fină, roșie-cărămizie, buza decorată cu roțița; d=28,5 cm.

Fig. 7,9. S4. Cupă, fragment de buză și corp, pastă fină, portocalie, urme de vopsea brună, decor pe lățimea buzei cu roțița; d=22 cm. H. Robinson, *Agora V, M 350.* (sec. IV e.n.)

Fig. 7,10. S4. Cupă, fragment de buză și corp, pastă fină, be , la interior și exterior vopsea brun-roșcată cu irizări metalice, decor pe buză cu roțița în trei registre; d=24 cm. *Ibidem.*

Fig. 7,11. S4. Cupă, fragment de buză, pastă fină, portocalie, urme de vopsea brun-roșcată, decor cu roțița în trei registre; d=28 cm. *ibidem.*

Fig. 3,9. M1. Fund de bol, inelar, concav, sticlă alb-gălbuie, transparentă; d=4 cm. La C. Isings, *op. cit.*, forma 43 datată sec. I—II e.n.; N. P. Sorokina, *Steklo iz razkopok Panticapeia*, M. I. A., 103, 1962, fig. 10,5. datează acest tip în sec. III e.n.

Fig. 3,10. M1. Bol (?), fragment de fund, sticlă albăstrie, clară; d=4 cm. C. Isings, *Roman Glass in Limburg*, *Archaeologia Traiectina*, IX, Groninge 1971, nr. 261. (sec. III—IV e.n.)

Fig. 3,11. S3. Bol (?), fragment de fund, sticlă verzuie; d=2,9 cm. *ibidem.*

Fig. 3,12. S4. Bol, fragment de buză și corp, sticlă albăstrie cu mici bule de aer. C. Isings, *Roman Glass*, 1957, forma 96, (sec. III—IV e.n.).

Fig. 3,13. M1. Pahar cu corp cilindric, fund, sticlă albăstrie clară; d=4 cm. C. Isings, *Roman Glass* 1957, forma 29 datată în sec. I—II e.n. dar cu apariții în sec. III e.n. Probabil sec. II e.n.

Fig. 3,14. M1. Pahar cu corp cilindric, fund, sticlă gălbuie irizată violaceu; d=4 cm. *ibidem.*

Fig. 4,1. M1. Picior de cupă, sticlă verzuie, bază inelară, concavă, $d=4,2$ cm; $l=3$ cm. M. Bucovăla, *Vase antice de sticlă la Tomis*, Constanța, 1967, fig. 40, a; Al. Suceveanu, *op. cit.*, pl. 19, 1—7. (sec. III—IV e.n.)

Fig. 4,2. S3. Picior de cupă, sticlă verzuie; $d=4,2$ cm. *ibidem*

Fig. 4,3. S3. Picior de cupă, sticlă verzuie; $d=3,6$ cm. *ibidem*

Fig. 4,4. S3. Picior de cupă, sticlă verzuie; $d=4$ cm. *ibidem*

Fig. 4,5. S3. Picior de cupă, sticlă gălbuie; $d=3,6$ cm. *ibidem*

Fig. 4,6. S4. Picior de cupă, sticlă verzuie, $d=3,5$ cm. *ibidem*

Fig. 4,7. M1. Farfurie, fragment de buză, sticlă verzuie. C. Isings, *Roman Glass*, 1971, nr. 62, apare în complexe de sec. II e.n. Exemplarul nostru poate fi considerat mai târziu. (sec. III—IV e.n.)

Fig. 4,8. M1. Farfurie, fragment de buză, sticlă verde cu bule de aer. *ibidem*.

Fig. 4,9. S3. Farfurie, fragment de picior, sticlă verde. *ibidem*.

Fig. 4,10. M1. Fragment de vas decorat cu globule, sticlă albăstrie, irizată. C. Isings, *Roman Glass*, 1957, forma 107., a, b, (sec. IV e.n.).

Fig. 4,11. M1. Toartă de vas (?), sticlă albastru-închis, caneluri fine și dese pe toată lungimea.

Fig. 4,12, 13. M1. Fragmente de geam, folosit, în epoca romană târzie pentru ferestre — mai ales în băile romane — sau ca plăcute ornamente. Cf. C. Isings, *Roman Glass*, 1971, p. 95 și urm. (sec. IV e.n.).

Fig. 8,1. M1. Aplică de bronz, fragmentară.

Fig. 8,2. M1. Verigă de bronz; $d=1,4$ cm.

Fig. 8,3. S3. Ac de bronz, fragmentar, cu măciulie fațetată, pe fațete pătrate câte un cerc incizat. C. Preda, *Callatis. Necropola romano-bizantină*, EA R.S.R., Buc, 1980, pl. XXX, M351. (sec. IV e.n.).

Fig. 8,4. S3. Fragment dintr-un cerc de bronz.

Fig. 8,5. S4. Țintă de bronz ornamentată cu adâncituri circulare în care era turnată probabil sticlă din care se mai păstrau urme în centrul piesei.

Fig. 8,6. M1. Cheie de bronz, se păstrează inelul.

Fig. 8,7. S4. Teacă de cuțit (?) din bronz, fragmentară, lucrată din foaie de tablă; $L=13$ cm; $l=2,2$ cm.

Ghiulea de piatră pentru balistă, calcar; $d=10,5$ cm. C. Vlădescu, *op. cit.*, p. 188 și urm.

Strat de mil negru-cenușiu (nivel roman sec. V—VI e.n.)

Fig. 9,1. S3. Fragment de farfurie, *Terra estampata*, pastă foarte fină, portocalie, în centrul monogramă a lui Christos, cu contururi dublate și perlate în exterior. (sec. V—VI e.n.)

Fig. 9,2. S4. Fragment de farfurie, *terra estampata*, pastă fină portocalie, urme de vopsea roșie, decor în patru registre circulare cu roțița, în centru imprimată o palmetă. (sec. V—VI e.n.).

Fig. 9,3. M1. B01, fragment de buză, pastă roșie-cărămizie; $d=30$ cm. Al. Suceveanu, *op. cit.*, pl. 4,2. (sec. VI e.n.)

Fig. 9,4. M1. B01, fragment de buză, pastă roșie, pe buză decorație cu roțița; $d=28,5$ cm. I. Oberlander-Tirnovanu, în *Peuce IX*, pl. 8, 23. (sec. V e.n.)

Fig. 9,5. M1. Amforă, întregă, pastă portocalie cu degresant scoici și cloburi pisate; $l=44,5$ cm; $D=14,5$ cm. H. Robinson, *Agora V*. M302 (sec. V e.n.) și M326 (sec. VI e.n.) Al. Suceveanu *op. cit.*, pl. 16, 7. (prima jumătate a sec. VI).

Fig. 9,6. S3. Amforă, fragment de gît și toartă, pastă portocalie poroasă. *ibidem*.

Fig. 9,7. S3. Opaț cu două orificii de alimentare de tip nord-african, fragmentar, pastă roșie, urme de vopsea roșu închis. Pe bordură patru tipuri de ornamente: 1) cerc

în interior cu o altă cerc canelat și în centru o figură feminină (*Selene* ?); 2) trei romburi înscrise unul în altul și o floare cu patru petale în centru (ornament care se repetă). 3) ornament floral (?); 4) patru cercuri concentrice, în centru boboc de floare. În centrul discului monograma lui Christos. Tipul acesta de opaiț își începe evoluția în sec. IV e.n. dar devine frecvent în sec. V e.n., Cf. D. Ivănyl, *Die pannonischen Lampen. Eine typologisch chronologische Übersicht*. în Diss. Panon., ser. 2, nr. 2, Budapesta 1935, tip. XII, p. 15; H. Menzel, *Antiken Lampen im römisch germanischen Zentral-Museum Zu Mainz*, Mainz, 1954, p. 94 și urm. (sec. V. e.n.).

Fig. 9,8. S3. Opaiț de același tip, fragmentar, pastă fină, roșie. Două tipuri de ornamente pe bordură: 1) două cercuri concentrice cu vîrf de linii în relief pe centru; 2) pătrat cu grilă în interior. Din monograma lui Christos se păstrează doar o halfă laterală și partea de sus a lui rho. *Ibidem*.

Fig. 9,9. S3. Opaiț, fragmentar, pastă fină, roșie. se păstrează o parte din *chrisma* *Ibidem*.

Fig. 9,10. S4. Opaiț cu corpul rotund, fragmentar, pastă fină, bej, pe bordură granule, deasupra ciocului o palmetă. C. Ionomu, *Opaițer greco-romane* Constanța, 1967, nr. 698 și fig. 49, 159. (sec. V e.n.).

Fig. 9,11. S3. Opaiț, lipsă ciocul și o bucată de disc, pastă fină, portocalie, decorat pe bordură cu granule și creștături marginale. C. Preda, *op. cit.*, pl. L1. M9. 2. (sec. V e.n.).

Fig. 8,8. M1. Greutate pentru plasa de pescuit, fragmentată, de formă prismatică, chirpic bine ars. Greutatea este decorată cu o cruce dreaptă din care se păstrează o jumătate din halfa verticală și halfa orizontală. După forma crucii, sec. V — prima jumătate a sec. VI.

Fig. 4,14. S3. Picior de pahar, sticlă gălbuie, cu irizări brune; $d=4$ cm. H. Robinson, *Agora V*, M3 42 (sec. VI e.n.).

Fig. 4,15. S3. Picior de pahar, sticlă verde-gălbuie; $d=3,5$ cm *Ibidem*.

Fig. 4,16. S4. Picior de pahar, sticlă gălbuie $d=3,7$ cm. *Ibidem*.

Fig. 8,9. S4. Obiect din bronz și fier, fragmentar, alcătuit din două lamele, una de bronz, alta de fier, prinse cu nit de fier $l=5,1$ cm.

Fig. 8,10. Placă de centură din bronz, fragmentară, făcută din două bucăți legate una de alta prin nituri; $L=3,5$ cm; $l=2,2$ cm. În placa de sus a fost tăiată o cruce cu capetele, lățite, în spațiile dintre marginea plăcii și brațele crucii folosindu-se decorația *cloisonné* cu patru plăcuțe de sticlă brun gălbuie foarte subțiri, din care s-au mai păstrat doar două în stare fragmentară. Niturile se prelungesc pe partea din spate servind la prinderea de centură. Tipul crucii și tehnica de execuție permit datarea obiectului în sec. V e.n. sau în primii ani ai sec. VI e.n.

Pe acest nivel s-au mai găsit și două ancore mici de piatră;

1) De formă ovală, cu o gaură de prindere în partea de sus, erodată de apă, $G=3,2$ kg.

2) De formă paralelipipedică, cioplită îngrijit din calcar, cu două găuri de prindere, așezate în paralel, la partea superioară; $G=5$ kg.

Strat de dărîmături (nivel feudal timpuriu)

Au fost găsite 19 guri de borcan cu decor striat, 1 arcer, 1 străpungător de os fragmentar, 1 corn de cerb prelucrat (fig. 8,11.).

- 1 Pentru începuturile cercetării vezi C. Matei în *Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos*, Călărași, nr. 3—4, 1987, /2. 95—104.
- 2 Lungimea săpăturii (12,4 cm) a rezultat din erodarea — în timpul viiturii din primăvară — a profilului de ESE al lui S1 cu 0,4 cm. În data de 25 mai 1988 linia țărâmului se afla la 11,8 cm de cheiul; în 16 iulie 1988 la 23 cm; în 15 august la 25,3 cm (acesta fiind unui dintre cele mai scăzute nivele ale Dunării în ultimii ani); în 10 septembrie 1988 la 22,75 m.
- 3 Vezi *supra*, nota 1.
- 4 C. Matei, *O instalație portuară antică la Capidava*, comunicare la Sesiunea științifică a Muzeului Marinei Române, 28—30 septembrie 1987, Constanța.
- 5 Proba este constituită din amestec intim agregat-liant (35% agregat, 65% liant), agregatul fiind format din cuarțite și SiO_2 amorf provenit din tuf vulcanic, gresie cuarțitică, fragmente de calcar și șisturi feldspato-cuarțitice, urme de feldspat și cărămidă (cantități mici), iar liantul fiind o masă hidratată constituită predominant din hidroxid de calciu și carbonat de calciu. La suprafața mortarului se găsesc lamele de muscovit provenite din aluviunile fluviului. Hidrocarbonatarea care a dus la recristalizarea materialului a avut loc prin șederea acestuia în apă.
- 6 Vitruvius, *De architectura*, II, 6.
- 7 D. Tudor, *Oltenia romană*, Buc., 1978, p. 64 și urm.
- 8 Vitruvius, *op. cit.*, X, 4, 6.
- 9 Ansamblu de dimensiune mică adăpostit și limitat de plajă cu nisip sau cu pietriș.
- 10 În sectorul X, al termelor, responsabilul punctului de săpătură N. Valeriu Cheluță Georgescu a avut amabilitate de a ne informa despre apariția unui nivel de distrugere de secol III care, prin proporțiile sale, nu poate fi pus decât pe seama unui cataclism natural.
- 11 Profesorul Radu Florescu ne-a informat că multe cărămizi de același tip se găsesc ca material de construcție în așezarea de sec. IX—XI. Adăugăm la această informație observația că numai puține cărămizi din araze — și acestea fragmentare — au fost găsite în partea săpată a portului.
- 12 Vezi *supra*, nota 4.
- 13 Compoziția materialului rezidual (zgura) este următoarea:
 SiO_2 — 71,06%; Al_2O_3 — 1,3%; Fe_2O_3 — 0,48%; TiO_2 — 0,29%; Ca — 9,29%; MgO — 3,46%; SO_3 — 0,36%; P_2O_5 — urme; Mn_2O_3 — urme; Na_2O — 1,34%; KO — 1,90%.
- 14 Excepție fac cele 116 monede rezultate din săpătură, aflate în prezent la laboratorul MINAC pentru a fi restaurate. Partea grafică a fost executată de Elena Cuzmin.

ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES IN THE AREA OF THE ANCIENT PORT INSTALLATION OF CAPIDAVA

(summary)

In 1988 the archaeological researches has continued in the area of the port installation of Capidava.

The excavations revealed 12.40 m. of the antique quay. This allowed us to know more things about the manner in which it was constructed. The mortar test confirmed the ancient text of Vitruvius about the composition of the hydraulic mortar: 64% lime and 33% pozzolana.

The upstream limit of the quay was revealed almost totally and it proved the existence — in the antiquity — of a stone spur which protected the port installation.

The researches of 1988 confirmed the observations about stratification made in 1987.

Among other discoveries we have to remark an fragmentary iron ram of a battle ship, the unique object of this type which was discovered in Romania.

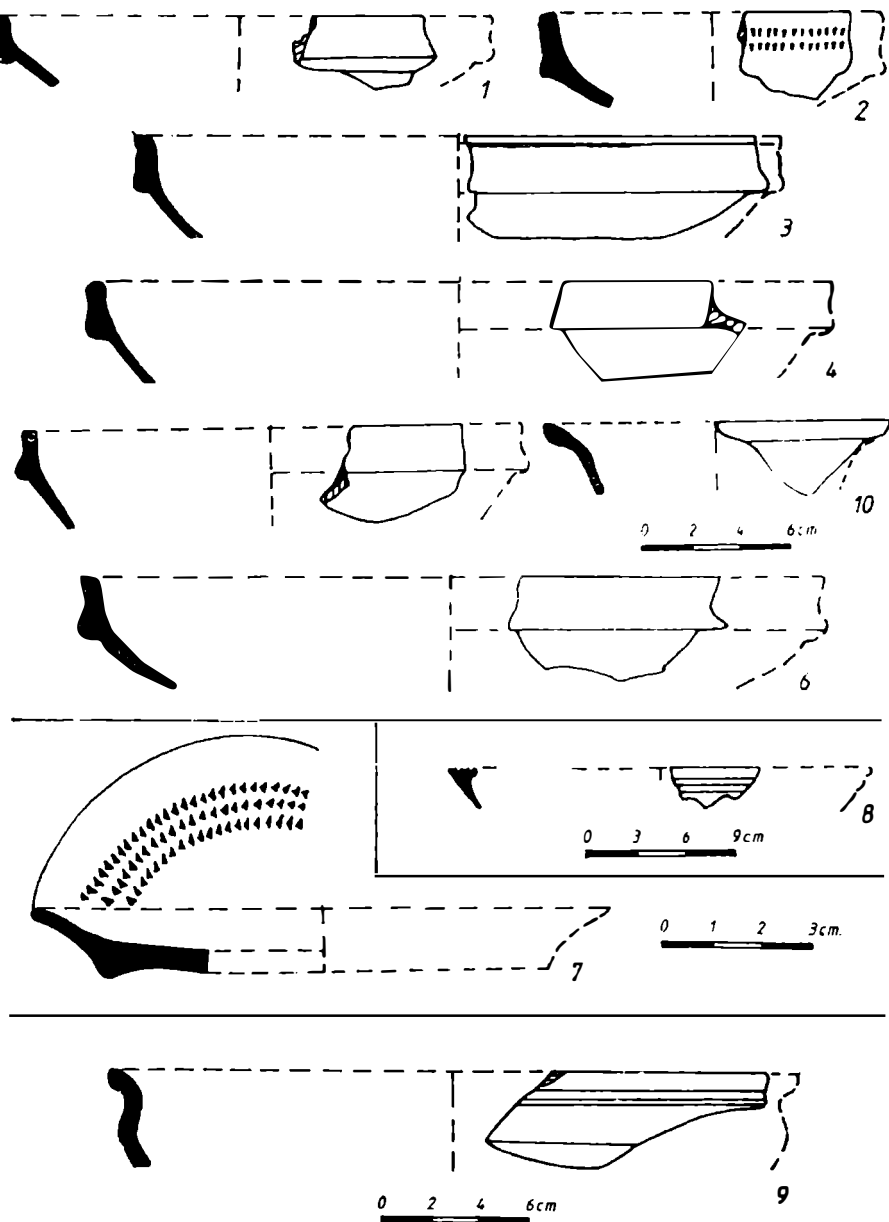

Fig. 1

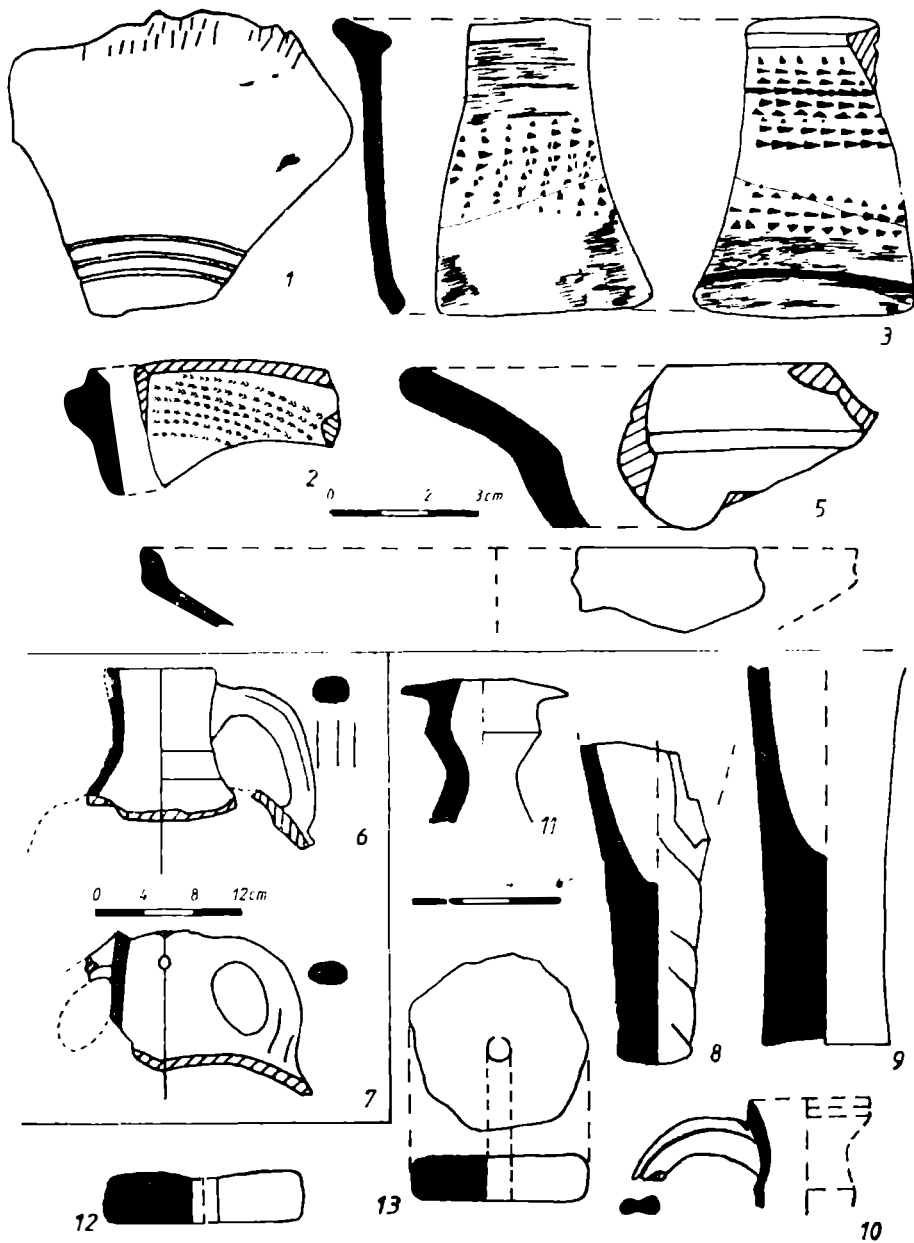

Fig. 2

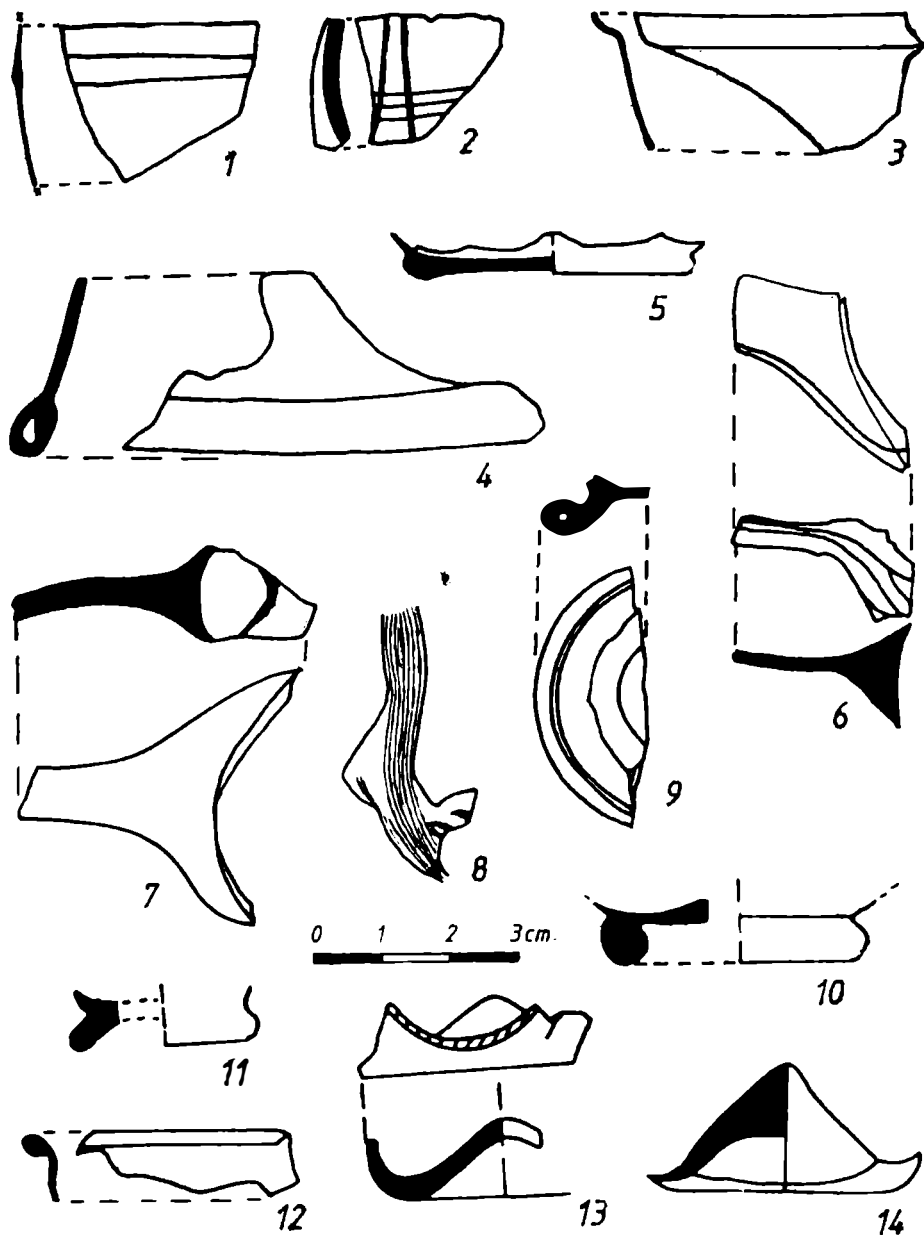

Fig 3

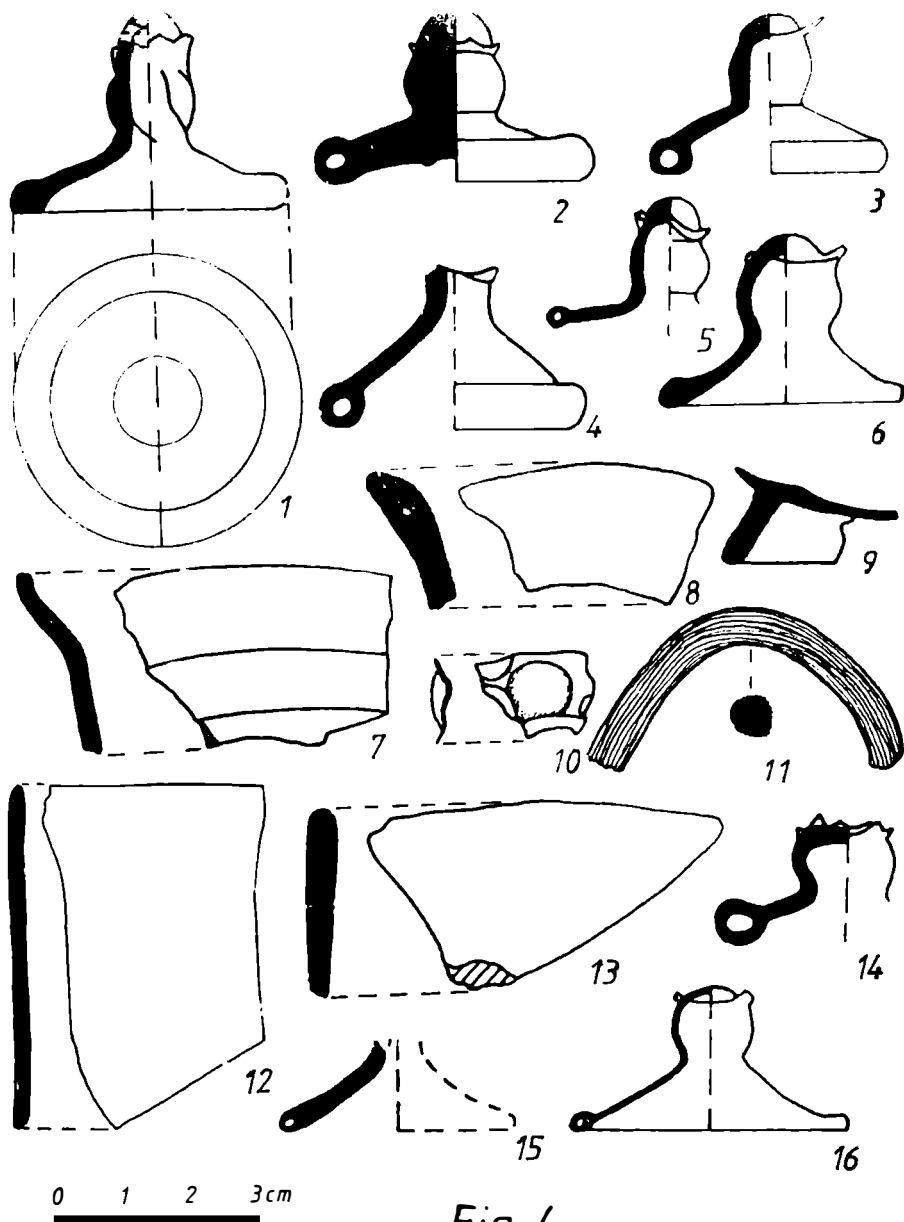

Fig. 1

Fig. 4

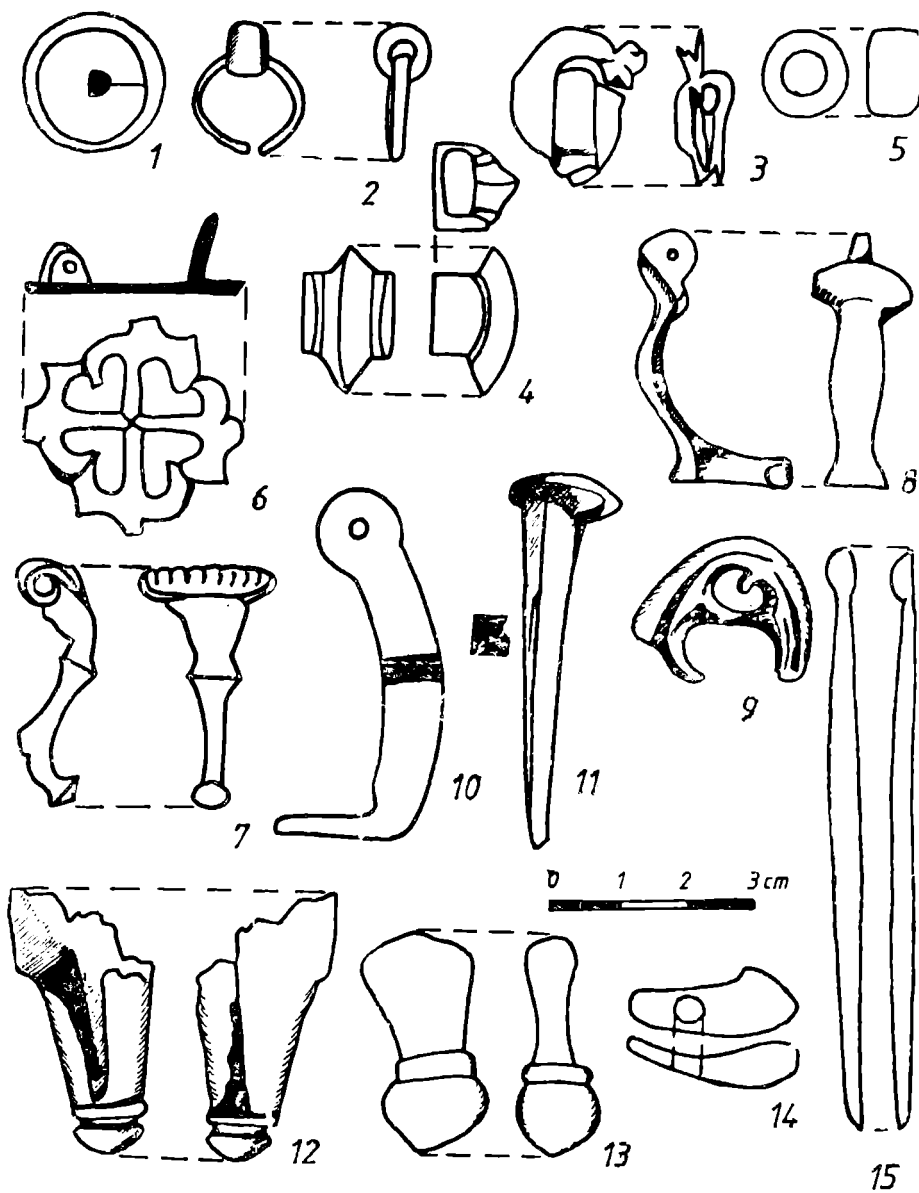

Fig. 5

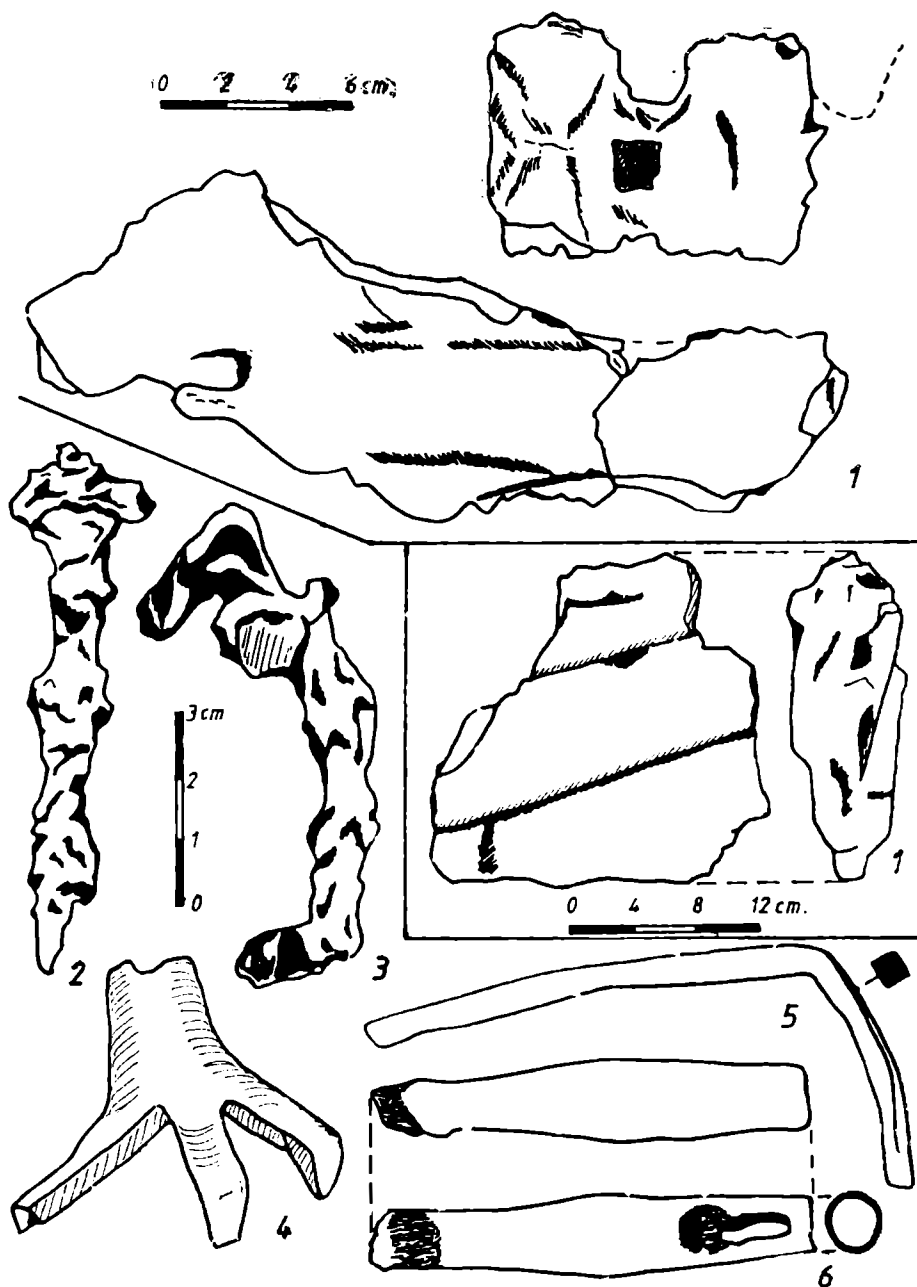
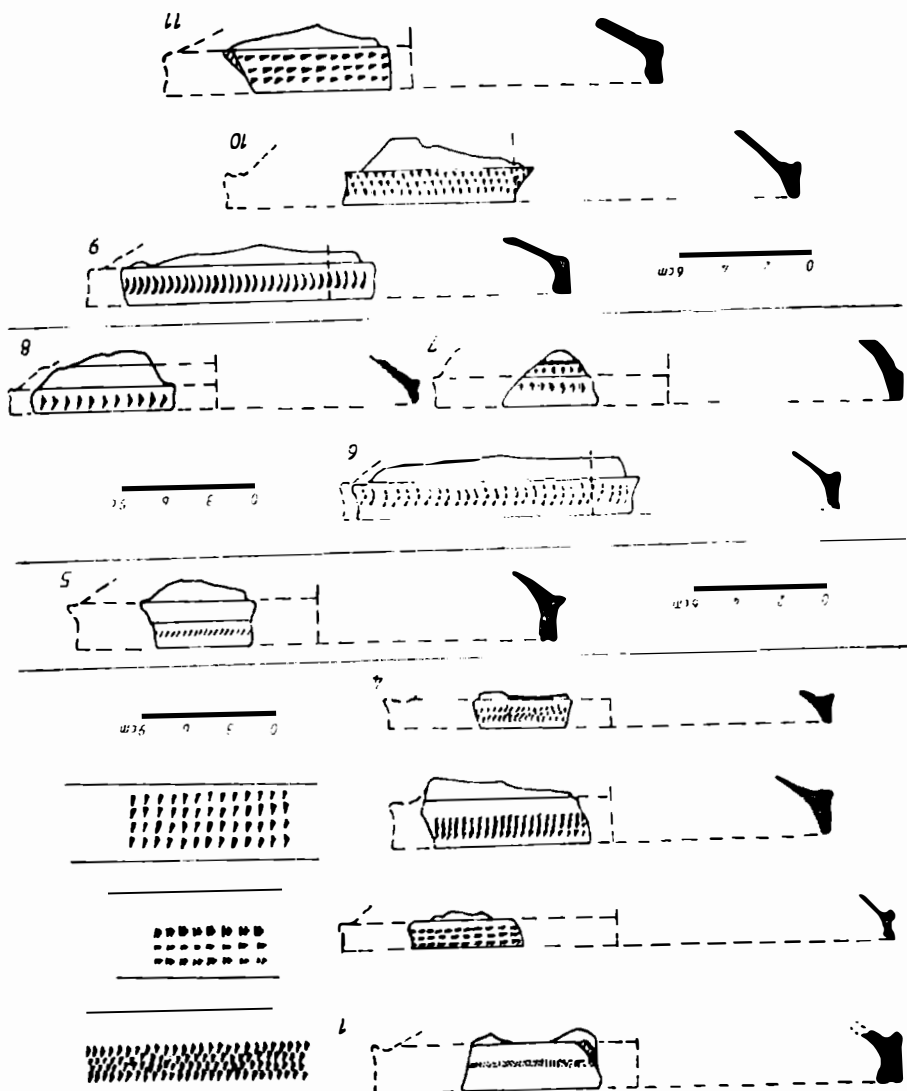

Fig. 6

Fig. 7

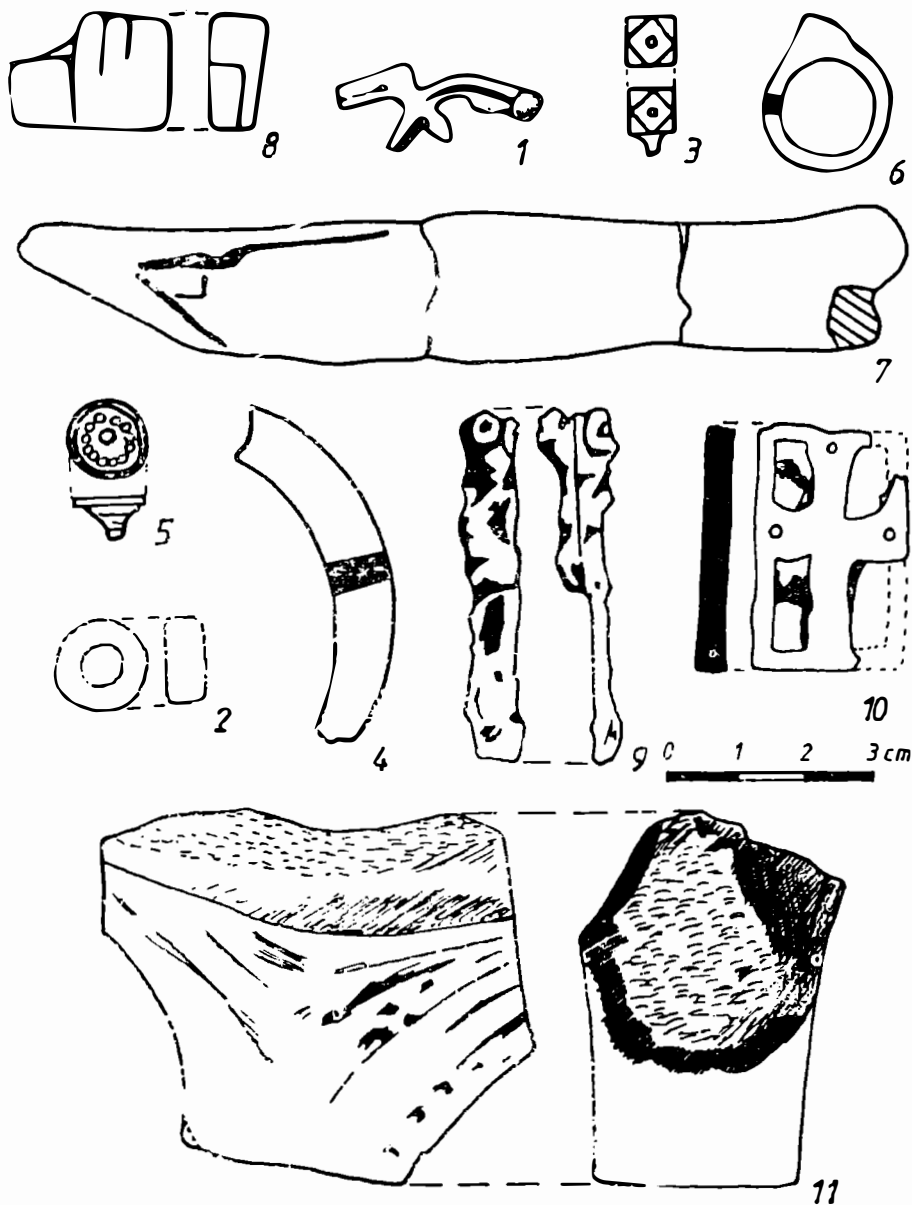

Fig. 8

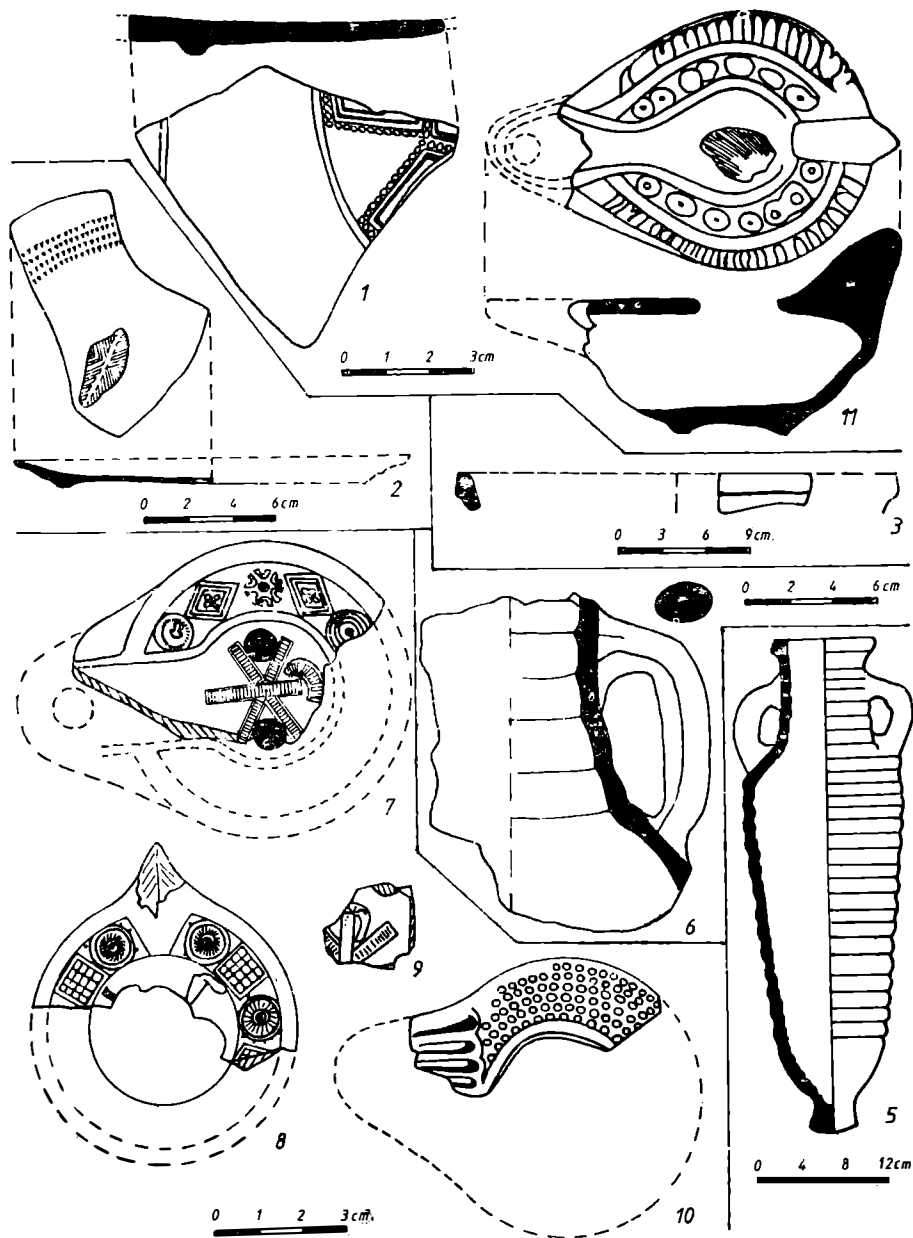
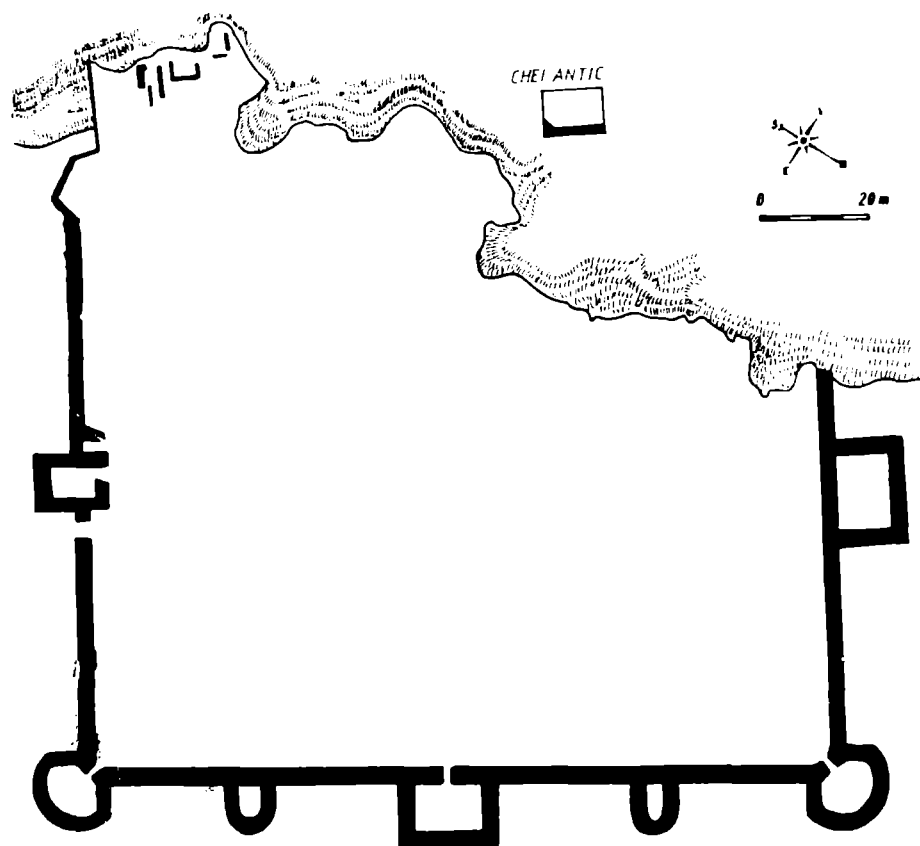

Fig. 9

Plan de situație

Fig. 10

Fig. 11

TIPURI DE LOCUINȚE DIN SECOLELE IX-X DE LA RADOVANU "VALEA LUI PETCU"

Maria COMȘA

În cursul săpăturilor arheologice efectuate la Radovanu (jud. Călărași), în punctul numit de noi „Valea lui Petcu” 2 au fost descoperite două tipuri principale de locuințe: bordeie și case, fiecare prezentînd variante.

Bordeie care au servit ca locuințe permanente. *Bordeiul nr. 1* avea groapa de formă aproape pătrată. Colțul de nord era rotunjit, iar cele de est, vest și de sud erau ascuțite. Dimensiunile gropii bordeiului măsoară $3,50 \times 3,60$ m. În umplutura gropii bordeiului de la — 0,95 m și pînă la — 1 m s-au descoperit resturi de scînduri și birne carbonizate. Nivelul de pornire al gropii bordeiului era la — 0,75 m, iar podeaua lui (din pămînt bătătorit) se afla la — 1,30—1,35 m. Bordeiul era orientat nord est-sud vest. Pe peretele de nord-vest și în apropierea colțului de vest, la o distanță de 0,60 m au fost descoperite două găuri de pari care marcau intrarea în bordei. Cele două găuri erau adîncite cu 0,10 m în podeaua bordeiului, diametrul lor fiind de 0,15 m. Lîngă groapa de stîlp aflată în apropierea colțului de vest, la numai 0,10 m se afla o altă groapă, de stîlp de aceleași dimensiuni. În celelalte colțuri sau pe laturile gropii bordeiului nu am descoperit alte gropi de pari. În peretele de nord-vest al gropii bordeiului, la nivelul podelei, a fost scobită o nișă care începea de la a doua gaură de stîlp și continua pînă aproximativ pe mijlocul laturii de nord-est în dreptul gropii — cenușar din fața cuptorului.

O altă nișă se afla de la groapa de stîlp din apropierea colțului de vest al bordeiului, adîncindu-se în formă de semicerc cu 0,20 m într-o laviță înaltă de 0,40 m în dreptul colțului și terminîndu-se pe latura de sud-vest la 0,70 m distanță de colțul de vest.

De-a lungul laturii de sud-vest era o laviță de lut crușat, lată de 0,70 m și înaltă de 0,20 m.

În colțul de nord se afla o groapă de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite, avînd lungimea de 1,80 m și lățimea de 1,10 m. Pe o suprafață de $1,20 \times 1,10$ m era instalat un cuptor. Pereții cuptorului, care căpășeau în același timp pereții gropii, erau construiți din blocuri de calcar fasonate. Partea superioară a cuptorului fusese construită din pietre de rîu legate cu lut, mai mari peste blocurile de piatră, și din ce în ce mai mici în partea superioară.

Vatra cuptorului era adîncită aproape ca un lighean și puternic arsă. În secțiune ea prezintă o arsură de 8 cm. Mijlocul vetrei cuptorului era cu 0,80 m mai adînc față de podeaua bordeiului. Spre gura și spre fundul cuptorului vatra se ridica lin. Cuptorul propriu zis a ocupat doar două treimi din groapa ovală, restul de o treime fiind folosită pentru cenușe (cenușar). Față de fundul cenușarului, mijlocul vetrei cuptorului este mai adînc cu 0,18 m. Instalații de foc pentru pregătirea hranei, amenajate într-o groapă de formă dreptunghiulară s-au găsit la Dridu ¹ și la Bucov ².

Aproximativ în dreptul mijlocului peretelui de nord-vest la 0,50 m distanță de acesta, la — 1,35 m se afla o vatră liberă de formă rotundă cu diametrul de 0,40 m. La 0,50 m distanță de ea, la aceeași adâncime, ceva mai spre interior se afla o a doua vatră, tot aproximativ rotundă, avînd același diametru. Ambele vetre sînt puțin albiate, prima avînd în secțiune o arsură groasă de 3 cm, iar a doua de 3,5 cm.

Cele două vetre se aflau oarecum în dreptul intrării. Ele au fost folosite temporar și erau plasate special aici pentru a beneficia de lumină.

Peretii bordeiului erau căptușiți cu scînduri de lemn. Urmele carbonizate ale acestora au putut fi clar observate pe latura de nord-vest, mai ales în apropierea colțului de vest, unde amprentele acestora s-au imprimat în lutul din marginea gropii bordeiului iar în urma incendiului s-au consolidat.

Bordeie avînd marginea gropii căptușită cu scînduri sau loazbe de lemn s-au descoperit pînă acum la Bucov (bordeiul nr. 4 și nr. 17) ³, Garvăn-Dinogetia ⁴, Păcuiul lui Soare ⁵, Vădeni-Vaslui ⁶, Dodești-Vaslui ⁷.

Bordeiul nr. 1 de la Radovanu, pe lîngă cuptorul din blocuri de piatră, care constituia principala instalație de foc avea și două vetre libere, care reprezintă instalații de foc secundare.

Bordeiul nr. 2

Bordeiul nr. 2 suprapune parțial bordeiul nr. 1. El este orientat cu laturile aproximativ pe direcția punctelor cardinale. Nivelul de pornire a gropii acestui bordei a fost surprins la — 0,40 m de la suprafața actuală. Podeaua lui se afla la — 0,70—0,85 m de la nivelul de călcare actual și la — 0,30—0,45 m de la nivelul de călcare vechi. Aproximativ pe mijlocul bordeiului se afla o groapă de stîlp adîncită cu 15 cm de la nivelul podelei, avînd diametrul de 0,30 m. Groapa de stîlp aflată în centrul bordeiului dovedește că acest complex avea acoperișul conic sau în patru ape, cu vîrfurile îngușite.

În jumătatea de est a locuinței, nu departe de stîlpul central, se afla o groapă în formă de lighean, care se adîncea cu 0,20 m față de podea. Groapa era slab arsă și conținea cenușă și mulți cărbuni, reprezentînd o vatră-cenușar. Spre sud și est de vatră-cenușar s-au descoperit relativ numeroase fragmente ceramice din vase borcan, lucrate din pastă amestecată cu nisip, arse oxidant, ornamentate cu linii incizate orizontale și în val și mai ales borcane cu corpul sferoidal, lucrate din pastă fină de culoare cenușie, cu ornament lustruit. Atrage atenția faptul că în acest bordei ceramica cenușie s-a descoperit în proporții destul de mari (circa 50%) spre deosebire de restul complexelor contemporane de la Radovanu, unde ceramica cenușie cu decor lustruit nu depășește de obicei 5%.

Spre latura de nord-vest a bordeiului, în apropierea colțului de vest, la — 0,75 m adîncime de la nivelul actual, a fost găsită o bucată de scîndură carbonizată lată de 18 cm și păstrată pe o lungime de 25 cm, ceea ce dovedește că bordeiul a pierit într-un incendiu.

Bordeiul nr. 3 s-a descoperit în carourile nr. 6—7 din secțiunea nr. II/1978. Nivelul de pornire al gropii bordeiului a putut fi surprins la 0,75 m adîncime. În pămîntul de umplutură al bordeiului la diferite adîncimi între 0,80 și 1,20, se aflau cărămizi și pietre căzute de la acoperiș. Bordeiul este orientat nord est — sud vest. El are forma aproape patrată cu colțurile rotunjite, dimensiunile lui fiind de 3,70 m x 3,40 m.

Înspre colțul de vest se afla o groapă-cenușar de formă ovală (avînd diametrele de 1,65 x 0,65 m), care se adîncea cu 0,46 m față de podeaua bordeiului, care aici se găsea la 1,75 m adîncime de la nivelul de călcare actual și la — 1 m de la nivelul vechi de călcare.

În groapa-cenușar, amestecate cu o cantitate destul de mare de cenușe, s-au descoperit fragmente ceramice ornamentate cu linii orizontale și în val.

Lîngă marginea de nord est a gropii-cenușar a fost dezvelită o vatră liberă, cu suprafața netedă, arsura sa atîngînd în secțiune o grosime de 10 cm. Vatra a fost refăcută încă de două ori. La prima refacere vatra avea în secțiune o arsură groasă de 7 cm, iar

a treia vatră care reprezintă o a doua refacere pe același loc avea o grosime de 5—7 cm în secțiune.

În dreptul vetrei libere marginea gropii cenușar era arsă din cauza cenușei încălzite care se trăgea de pe vatră în groapa cenușar. În preajma vetrei se află căzute pietre de riu, mai mici și mai rar fragmente de cărămizi, de la o căptușeală care proteja peretele și acoperișul de incendiu de la flăcările vetrei. Spre mijlocul bordeiului zăceau pe podea la—1,65m câteva pietre de riu de dimensiuni mai mari, cărămizi întregi sau bucăți mai mari, precum și pietre de riu mai mici. Toate acestea provin după părerea noastră de la un coș (horn) care ieșea prin acoperiș, aproximativ deasupra mijlocului încăperii⁸.

În pământul de umplutură și mai ales pe podeaua de lut bătătorit a bordeiului au ieșit la iveală numeroase fragmente ceramice, lucrate pe roata de mână perfecționată, ornamentate cu linii orizontale și în val. Uneori în jurul gîtului, sînt imprimate linii oblice executate cu un pieptene cu dinții mărunți asociate cu linii orizontale sau cu linii orizontale și în val.

În afară de bordeie, în cursul cercetărilor din ultimii ani în punctul Valea lui Petcu 2 au fost descoperite și case adîncite sau construite la suprafața nivelului vechi de călcare.

Casa nr. 1 a apărut în secțiunea VIII/1983 (carourile 14—15). În 1986 s-a prelungit secțiunea cu încă 8 m, iar în dreptul carourilor 14—19 (spre est) s-a deschis o casetă. În suprafața astfel obținută am avut posibilitatea de a cerceta casa peste care am dat spre sfîrșitul campaniei din anul 1983. S-a putut stabili că aici se afla o casă construită din pari și nulele împletite, lipite apoi cu lut (paiantă). Ea avea o formă ușor romboidală cu colțurile mult rotunjite. Podeaua sa era adîncită cu 0,20 m față de nivelul vechi de călcare, care se afla la — 0,80 m. Pe podea spre latura de nord se afla spart în bucăți, un ulcior amforoidal, aproape întreg, iar spre centru zăceau fragmente ceramice arse oxidant ornamentate cu linii orizontale și în val, cărămizi, între care una nearsă și o bucată dintr-o vatră cu marginea ridicată (cirimnă).

În apropierea peretelui de sud-est (la 0,30 m de acesta) se afla vatra de foc, aproape rotundă (cu dimensiunile de 0,54×0,50 m), puțin albiată pe mijloc. Vatra se afla pe un postament crușat, înălțat cu 0,20 m față de podea. Arsura vetrei era de 8 cm pe mijloc, subțindu-se spre margini. La vest de vatră au fost descoperite pe podea bucăți din cirimne. De asemenea, pe centrul podelei și în apropierea vetrei s-au descoperit fragmente de cărămizi, care avuseseră rol în construcția acoperișului casei.

Lipitura arsă, provenită din pereții casei era masată compact mai ales în spre pereții de nord vest și de sud vest. În rest erau doar bucățele mici de lipitură arsă care acopereau în chip inegal suprafața locuinței.

Printre bucățile de lipitură au apărut fragmente ceramice ornamentate prin incizie cu linii orizontale și în val, precum și cercurile și mînerul de la o găleată de lemn.

În afară de ceramică, vetre cu marginea ridicată și cărămizi, din această locuință provine un inel de tîmplă, lucrat dintr-o sîrmă simplă, care în partea Inferioară este răsucită, formînd o urechiușă, de care a avut atîrnat un pandantiv, care din păcate nu s-a păstrat.

Pe baza materialului descoperit locuința puțin adîncită în pămînt poate fi datată către aîrșitul secolului al IX-lea și la începutul secolului următor cînd a pierit în urma unui puternic incendiu.

Casa nr. 2 a fost cercetată în secțiunile IV/1982 și VII/1983. Casa avea podeaua adîncită față de nivelul vechi de călcare cu 0,25—0,30. Ea se afla la — 0,90 m de la nivelul actual al solului, avînd forma aproape pătrată, laturile sale avînd lungimea de 4×4,20 m, fiind orientată pe direcția nord est — sud vest.

În colțul de sud se afla instalația de foc pentru pregătirea hranei, o vatră liberă, înălțată cu 0,20 m față de podea, avînd dimensiunile de 0,60 m×0,50 m. Lîngă vatră și

în apropierea sa se aflau câteva pietre de rîu de dimensiuni destul de mici, cărămizi, fragmente ceramice și bucăți de lipitură arsă.

În general această casă nu a fost construită prea solid și judecînd după grosimea și intensitatea arsurii vetrei (doar de 3 cm) ea nu a fost folosită timp prea îndelungat.

Din această locuință provin fragmente ceramice ornamentate cu linii orizontale și în val, caracteristice pentru secolul al X-lea.

Casa nr. 3 este suprapusă parțial de casa nr. 2. Ea are o formă aproape patrată, laturile sale fiind orientate pe direcția punctelor cardinale. Această locuință avea o suprafață locuibilă de circa 16—18 m².

În colțul de sud-vest se afla o vatră liberă. Pereții în colțul în care se afla vatra erau mărginiți de un perete scund format din pietre (în special pietre de rîu și cărămizi legate cu lut).

Podeaua se afla la — 1 m de la nivelul actual de călcare, fiind adîncită cu — 0,20 — 0,25 m față de nivelul de călcare vechi.

În interiorul locuinței au apărut fragmente ceramice, provenind în special de la borcane, ornamentate prin incizie cu linii orizontale și în val.

Pe baza datelor stratigrafice casa nr. 3 poate fi considerată contemporană cu casa nr. 1 și datată, de asemenea, la sfîrșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea.

Casa nr. 4 suprapune bordeiul nr. 2, ea reprezentînd de fapt o refacere pe același loc a locuinței de către unul din succesorii celor ce au locuit în bordeiul nr. 2 (care de fapt era și el mai degrabă o casă mai mult adîncită în pămînt).

Ea are forma ușor dreptunghiulară cu laturile de 3,60 m x 3,40 m.

În secțiunea care trecea aproximativ pe mijlocul său, executată în campania din 1979, a fost surprins nivelul de pornire a părții adîncite, care se afla la — 0,40 m de la nivelul de călcare actual. Podeaua ei se afla la — 0,10—0,15 m de la nivelul vechi și la 0,50—0,55 m de la nivelul actual de călcare, către margini ridicîndu-se ușor.

Spre centrul casei era o vatră-cenușar, slab arsă, adîncită cu 8 cm în pămînt față de podea. Pe fundul vetrei și în jur, era multă cenușă. În apropierea vetrei cenușar s-au găsit cîteva fragmente ceramice provenind dintr-un ulcior amforoidal, pe baza căruia locuința poate fi datată la sfîrșitul secolului al IX-lea sau la începutul secolului următor.

În afară de aceste complexe mai există și altele încă incomplet cercetate, care urmează să formeze obiectul unor rapoarte și studii ulterioare.

În afară de bordeiele și casele care constituiau locuințe permanente, în sectorul „Valea lui Petcu” 2 de la Radovanu au fost cercetate numeroase bordeie și case fără instalații de foc, care constituiau anexele sau dependențele locuințelor permanente.

Cele 7 complexe de locuit prezentate mai sus dovedesc că în așezarea de la Radovanu avem aproximativ aceeași succesiune ca și în așezările de la Bucov. La Radovanu, sectorul „Valea lui Petcu” 2, pînă acum avem trei etape de locuire în bordeie (cel mai vechi fiind bordeiul nr. 3, databil în prima jumătate a secolului al IX-lea, urmat de bordeiul nr. 1, databil pe la mijlocul secolului al IX-lea, apoi de bordeiul nr. 2, care poate fi încadrat în a doua jumătate a aceluiași secol. Etapelor de locuire în bordeie le succed două etape de locuire în case. Etapei mai vechi îi corespund casele nr. 1,3 și 4, puțin adîncite în pămînt, databile la sfîrșitul secolului IX începutul secolului al X-lea, iar etapei mai noi îi aparține deocamdată casa nr. 2, databilă în secolul al X-lea.

Complexele de locuit aparțin în cea mai mare parte populației autohtone vechi românești. Acestei populații îi aparțin bordeiul nr. 3 și casele nr. 1—3, bordeiul nr., 1 bordeiul nr. 2 și casa nr. 4 aparțin unor indivizi veniți din zona nordpontică în decursul secolului al IX-lea (la mijlocul și respectiv către sfîrșitul acestui secol), care au intrat în contact cu populația locală, fiind asimilați de aceasta într-un timp relativ scurt¹¹. Procesul de asimilare treptată a acestor elemente se oglindește în modul de organizare al interio-

rului locuinței (cuptorul în groapă și vetrele cenușar). Așa cum se prezintă situația până acum, în secolul al X-lea, la Radovanu avem de a face cu o populație veche românească bine încheagată.

NOTE

- 1 Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia perioadei de formare a poporului român*, București, 1967 p. 30–33 și fig. 11, 12, 14.
- 2 Maria Comșa, *Cultura materială veche românească. Așezările din secolele VIII–X de la Bucov Ploiești*, București, 1978, p. 18, 22 și fig. 11/4.
- 3 *Ibidem*, p. 17 fig. 6/3 (bordeiul nr. 4 Bucov-Tioca) și p. 18 fig. 7 (bordeiul nr. 6 Bucov-Tioca), acesta din urmă fiind mai apropiat de bordeiul nr. 1. de la Radovanu.
- 4 Eugen Comșa, în *Dinogetia*, I, București, 1967, p. 33–36.
- 5 Dumitru Vilceanu, în *Păciul lui Soare. Ceta-tea bizantină*, I, București, 1972, p. 60–61.
- 6 Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est carpatic în veacurile V–XI e. n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Iași, 1978, fig. 24/1, p. 183.
- 7 *Ibidem*, fig. 24/4, p. 183.
- 8 Maria Comșa, *op. cit.*, p. 22.
- 9 O situație similară se întâlnește și la Bucov-Tioca, cf. Maria Comșa, *op. cit.*, p. 25 și fig. 20/2. p. 36. și pl. VI/5 p. 157.
- 10 Vetre-cenușar asemănătoare s-au descoperit la Bucov-Tioca, cf. Maria Comșa, *op. cit.*, fig. 14/1, p. 28 (casa 6 a).
- 11 O situație similară a avut loc și la Bucov cf. Maria Comșa, *op. cit.*, p. 151.

TYPES D'HABITATIONS DU IX–X SS DÉCOUVERTES À RADOVANU „VALEA LUI PETCU”, 2

(Résumé)

Dans le secteur „Valea lui Petcu” 2 a Radovanu jusqu'à présent on a pu distinguer trois étapes d'habitation dans des huttes enfouies en terre: hutte no 3 datant de la première moitié du IXe siècle; hutte no 1 datant du milieu du IXe siècle et hutte no 2 datant de la deuxième moitié du IXe siècle.

L'habitation en huttes est suivie par deux étapes d'habitations dans des maisons peu enfouies dans la terre (–0,20 m). Les maisons no 1, 3 et 4 datent de la fin du IXe siècle et du commencement du Xe siècle. La maison no 2 date du Xe siècle.

La hutte no 3 et les maisons no 1, 3, 4 appartiennent à la population roumaine ancienne, tandis que les huttes no 1, 2 et la maison no 4 appartiennent aux individus des peuplades venues de la zone nordpontique.

Les nouveaux venus se sont fixés à côté de la population autochtone roumaine ancienne (Protoroumaine) par laquelle ont été assimilés dans un délai assez court.

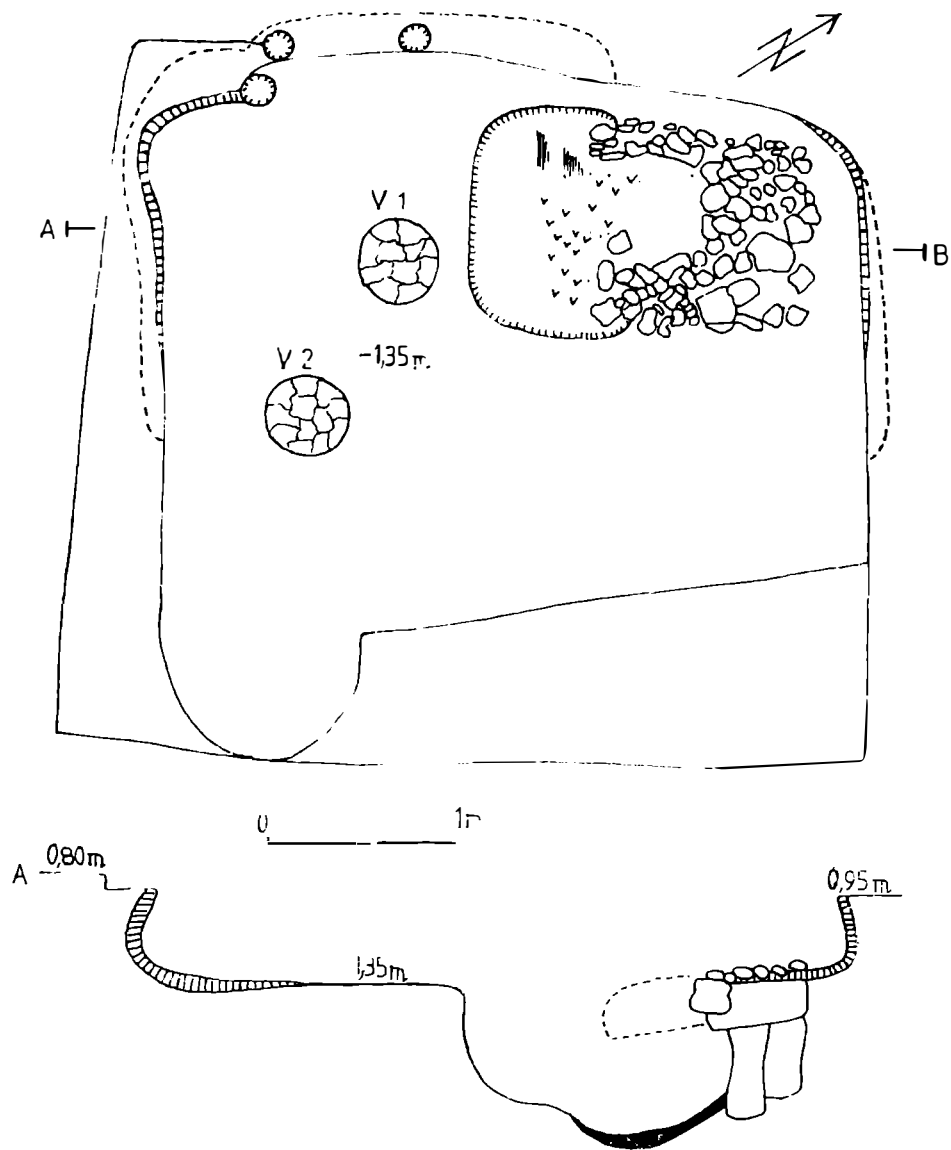

Fig. 1 Radovanu. Bordeiul nr. 1 (mijlocul secolului al IX-lea).

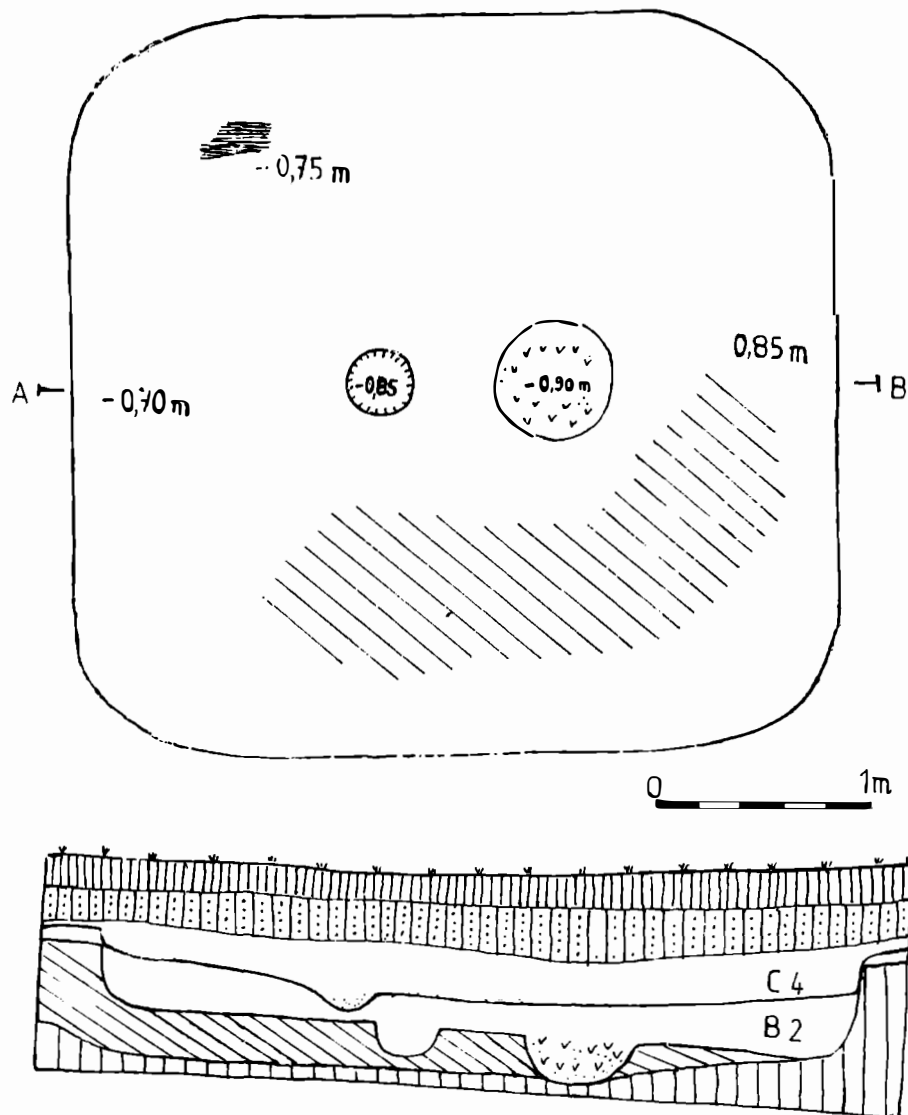

Fig. 2 a Radovanu. a) Bordeiul nr. 2 (a doua jumătate a secolului al IX-lea).

Fig. 2 b Radovanu. Casa nr. 4 (sfârșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea).

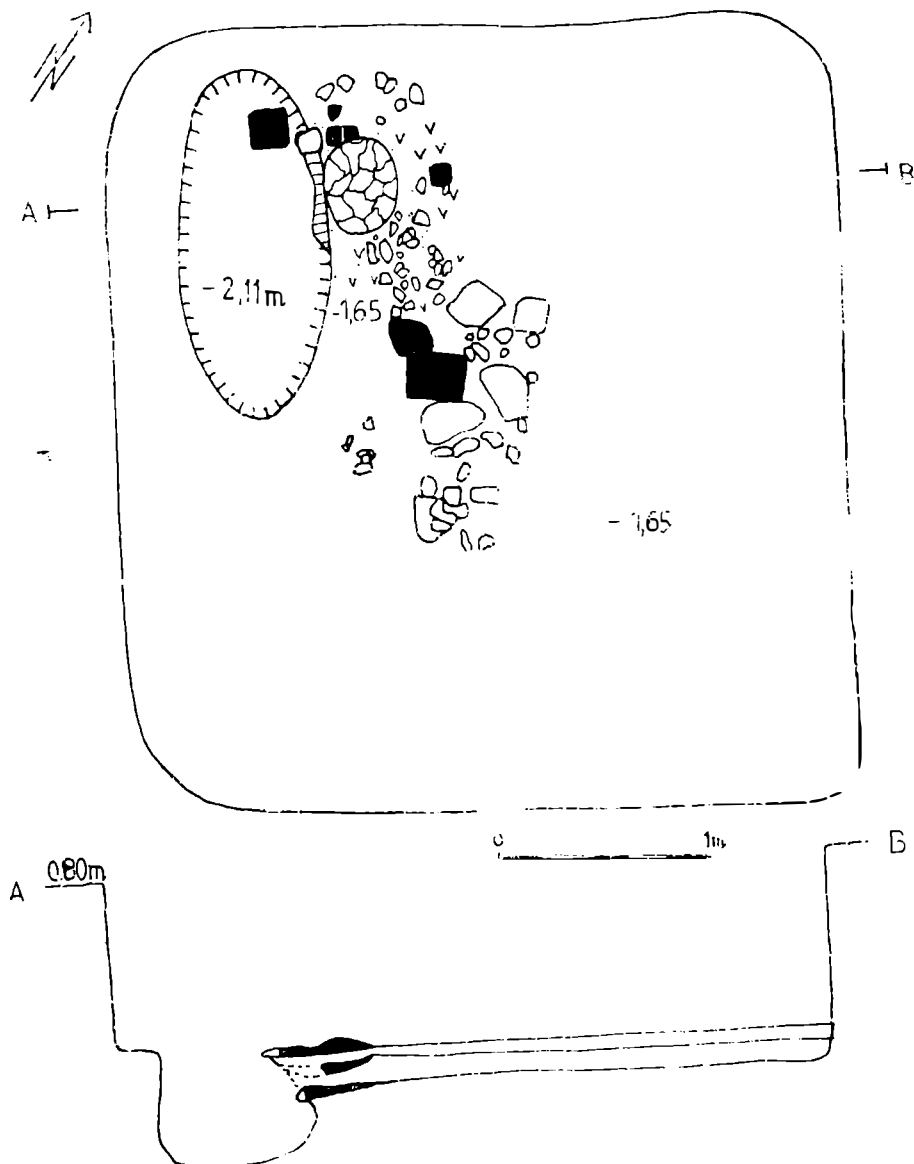
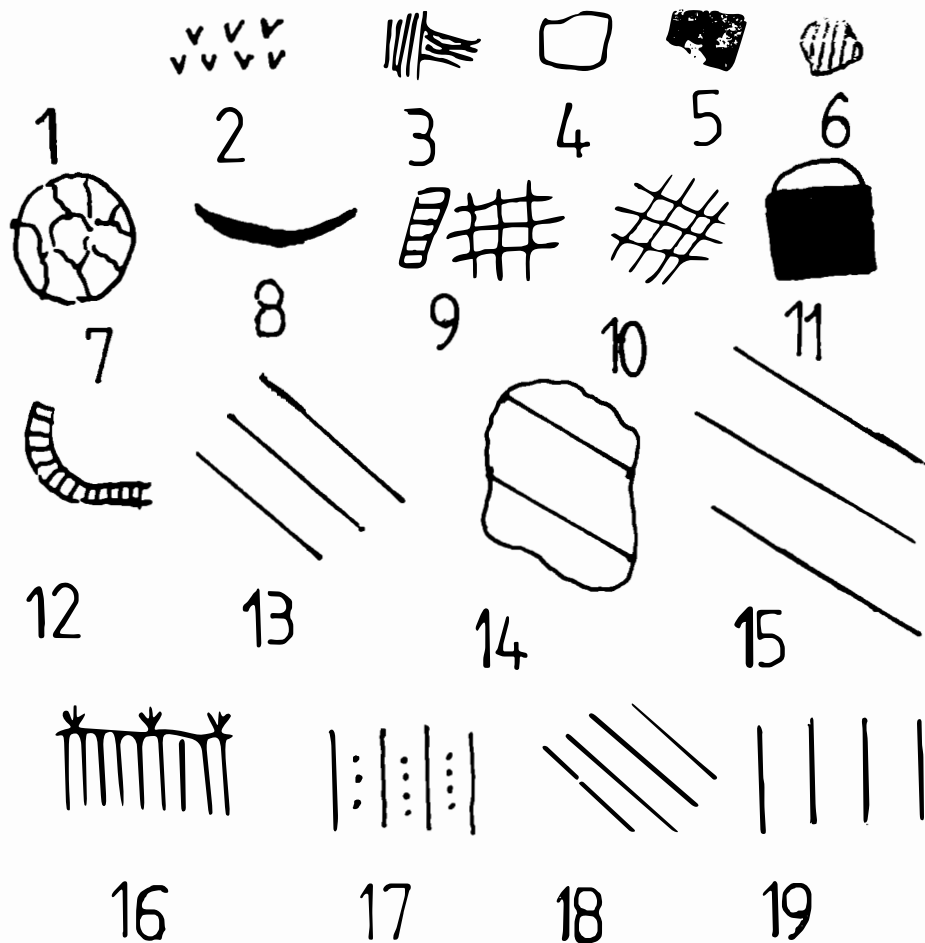

Fig. 3 Radovanu. Bordeiul nr. 3 (prima jumătate a secolului al IX-lea).

Pentru planurile locuințelor: 1. Cenușe; 2. Bucățele de cărbune; 3. Birne și scânduri carbonizate; 4. Piatră; 5. Cărămidă; 6. Cărămidă nearsă; 7. Vatră; 8. Vatră (profil); 9. Vetre cu marginea înălțată (cirimne); 10. Ulcior amforoidal; 11. Găleată de lemn cu cercuri și minier din fier; 12. Perete de lut ars cu amprente de scânduri; 13. Fragmente ceramice; 14. Lipitură de perete arsă, compactă; 15. Lipitură de perete arsă, risipită.

Pentru profilul bordeiului 2 și a casei 4: 16. Humus actual; 17. Pământ galben având la bază resturi de locuire din epoca feudală târzie (sec. XVII); 18. Strat de cultură din epoca feudală timpurie (secolele VIII—IX); 19. Pământ viu.

În primul tom al monografiei Păcuiul lui Soare, referindu-ne la zidul de nord al incintei, scriam că el „era flancat în această parte (adică pe malul actual al Dunării, n.n.) de un turn într-atît de distrus. Încît astăzi nu mai oferă nici un element demn de luat în seamă. Turnul, la fel ca și zidul de incintă sau celelalte construcții adiacente, zace pe obișnuitul „pat” de pari și bîrne de stejar. Forma lui *pare* (s.n.) a fi rectangulară”¹.

Spusele noastre de atunci se întemeiau numai pe observații culese la suprafața solului; de aceea trebuia găsit un prilej ca ele să fie verificate și într-un sondaj arheologic. Acest prilej s-a ivit deabia în vara anului 1983 cînd, după retragerea apelor, a fost deschisă o secțiune, lungă de 10 m și lată de 3 m, orientată perpendicular pe zidul de incintă. Secțiunea a fost croită în așa fel încît suprafața ei cuprindea și o porțiune a zidului răsăritean al turnului, distrus astăzi.

În cele ce urmează vom rezuma rezultatele obținute în această secțiune denumită SX. (fig. 1B).

1. Ruinele de piatră ale turnului se păstrează pe o lungime de 3,50 m începînd de la zidul de incintă². Paramentul exterior al laturii estice a turnului este înzestrat cu două praguri (crepidae). Lățimea primului prag (cel inferior) este de 0,25—0,27 m iar a celui de-al doilea prag de 0,40 m. Deoarece blocurile de deasupra pragului superior lipsesc, lățimea acestuia a fost determinată în temeiul urmelor mortarului de legătură dintre blocurile de piatră *în situ* și cele demantelate.

În continuarea ruinelor de piatră ale turnului, pe o lungime de încă 4 m spre nord, s-au găsit capetele a 71 pari de stejar³ înfipti în pămînt. Diametrul lor în secțiune este de 0,10—0,13 m, iar distanța dintre ei variază în jurul a 0,25—0,30 m. Parii făceau parte din obișnuitul „pat” din lemne de stejar⁴ peste care urma să se așeze primul rînd de pietre al temeliei. Din păcate, aceste pietre nu se mai păstrează, ele fiind dislocate în decursul timpului de ape și de oameni.

Linia exterioară a suprafeței cu pari de stejar înscrie un arc de cerc, ceea ce înseamnă că turnul era semicircular. Prin urmare, datorită cercetărilor arheologice practicate în S X/1983⁵ s-a putut dovedi că turnul de la apus de poarta mare a cetății departe de a fi fost pătrat cum credeam noi⁶ este semicircular. În treacăt fie spus, în cazul de față avem de-a face cu primul turn semicircular cunoscut de la Păcuiul lui Soare⁷.

Înainte de a încheia sumara prezentare a acestui turn să subliniem și observația că zidurile lui se întretes cu zidul de incintă începînd de-abia de la nivelul primului prag. Pînă la acest nivel pietrele sînt adosate zidului de incintă. Aceasta înseamnă că constructorii s-au gîndit să amplaseze un turn aci numai după ce au ajuns cu ridicarea zidului de incintă al cetății la nivelul primei crepida (de jos în sus).

2. Zidul de incintă, cercetat în S X, este prevăzut și el cu două praguri care, pe orizontală, coincid cu pragurile turnului descris mai sus.

La o adâncime de 1,70 m, față de pragul superior, de-a lungul zidului se află o „placă” de mortar din var, bucățele de cărămidă, cărămidă și nisip. În „placă” de mortar sînt prinse și cîteva pietre paralelipipedice căzute din partea superioară a paramentului zidului de incintă, precum și două fragmente ceramice, databile, mai de grabă, în secolul XIII decît în secolul XIV. Lățimea plăcii de mortar variază între 1 și 1,70 m; grosimea ei este de circa 0,30 m. Evident, placa de mortar a rezultat din prăbușirea părții superioare a zidului de incintă, prăbușire survenită înainte de sfîrșitul secolului al XIII-lea, moment după care pe suprafața ei au căzut cele două fragmente ceramice amintite mai sus.

3. Profilul malului estic al secțiunii S X, (fig. 1.A) atît cît se mai păstrează în urma distrugerilor provocate de furia apelor Istrului, este format din cîteva straturi de nisip și argilă, straturi individualizate prin nuanțele mai închise sau mai deschise ale culorii galben-castaniu.

Masa depunerilor de nisip este întreruptă (o singură dată) de o „pînză” de mortar groasă de 0,10 cm, aflată la nivelul primei crepida (de jos în sus). Acest mortar „se leagă” probabil de una din fazele de refacere ale zidului de incintă.

Nimic din ceea ce apare în profilul prezentat nu este contemporan cu momentul construirii cetății. „Nivelul de călcare” se afla la înălțimea primului prag (de jos în sus) al zidului de incintă, în momentul construirii cetății, adică în anul 971. Afirmția noastră se bazează pe constatarea că pietrele de parament ale zidului începînd de la primul prag în jos au zăcut într-un șanț de fundație. De notat că acest șanț nu a fost săpat în straturile de nisip oglindite în profilul actual al malului estic al secțiunii S X. Altfel, s-ar fi păstrat urma șanțului în profilul desemnat de noi. Că șanțul de fundație nu a fost amenajat în acest nisip o dovedește, în chip peremptoriu, existența plăcii de mortar cu cele două cioburi din secolul XIII pe suprafața ei. Acest fapt exclude admiterea unei contemporaneități între straturile de nisip din profilul prezentat de noi și momentul construirii cetății.

În acest caz însă cum poate fi tălmăcită situația în sine?

Stratul (sau straturile) de pămînt nisipos din secolul X, în care au fost fondate zidurile de piatră, a dispărut în condițiile „jocului” apelor Dunării, cîndva, înainte de sfîrșitul secolului XIII¹, pînă-ntr-atît încît apele fluviului „spălau” la un moment dat zidurile cetății cel puțin în locul cercetat de noi (S X). Ea s-a format din prăbușirea unor pietre din partea superioară a zidului, poate ca urmare a atacului tătarilor din 1285². Oricum, pe suprafața plăcii de mortar zăceau cele două cioburi ceramice care nu aparțin secolului XIV. La sfîrșitul veacului XIII urmează o perioadă de inundații masive³ cu care prilej de-a lungul zidului de incintă s-a depus stratul de nisip și argilă existent în profilul malului de est al lui S X. După opinia noastră pînza de mortar din dreptul crepidei nr. 1 (de jos în sus) marchează refacerea cetății sau — mai bine zis — a părților superioare ale zidului de incintă în urma distrugerilor provocate de năvala tătarilor din 1285. Oricum, această refacere s-a operat de abia după încetarea epocii de inundație — moment survenit în primii ani ai veacului XIV.

NOTE

1 Petre Diaconu — D. Vlceanu, *Păciul lui Soare I, Cetatea Bizantină*, București, 1972, p. 29.

2 Lățimea turnului nu se poate determina, dat fiindcă latura sa de vest a fost distrusă de apele Dunării.

3 În realitate, numărul parilor era de 59, dar trei dintre aceștia erau înfipti în afara perimetrului zidului, probabil pentru a se consolida turnul și mai bine.

4 Peste pari nu s-a găsit nici o urmă de birne de stejar dispuse longitudinal și transversal

- ca în alte locuri ale zidurilor cetății, așa că afirmația noastră din 1972 (vezi nota 1) nu avea o acoperire factică.
- 5 Asupra identificării așezării fortificate din insula *Păcuiul lui Soare* — *Vicina*, în *Byzantina* 8, Thessalonique, 1976, p. 407—447.
- 6 Vezi *supra*, nota 1.
- 7 Greșeam când susțineam că la *Păcuiul lui Soare* nu există turnuri semicirculare (vezi

Petre Diaconu, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, Călărași, 1985, p. 109).

- 8 Despre pericolul inundațiilor de la sfârșitul secolului XIII vezi *Păcuiul lui Soare* II, București, 1987, p. 11—14.
- 9 Despre năvălirea tătarilor în 1285 vezi P. S. Năsturel, în *BNY*, 1972, p. 37, Vezi și Petre Diaconu, în *Păcuiul lui Soare* II, p. 11.
- 10 Vezi *supra*, nota 8.

NEW DATE ON A TOWER OF THE PĂCUIUL LUI SOARE FORTRES

(Abstract)

In the excavation from the 1984 investigation was outlined the SX, perpendicular on the enclosure wal. So was discovered a row of wooden stakes — the usual wooden oak stake over will be lay the first stones row of the foundation.

The outline line of the wooden stakes is drawing a bow of a circle, which proved that the tower in cause had a semicircle shape.

The importance of this discovery: the first semicircle tower at the fortress "Păcuiul lui Soare".

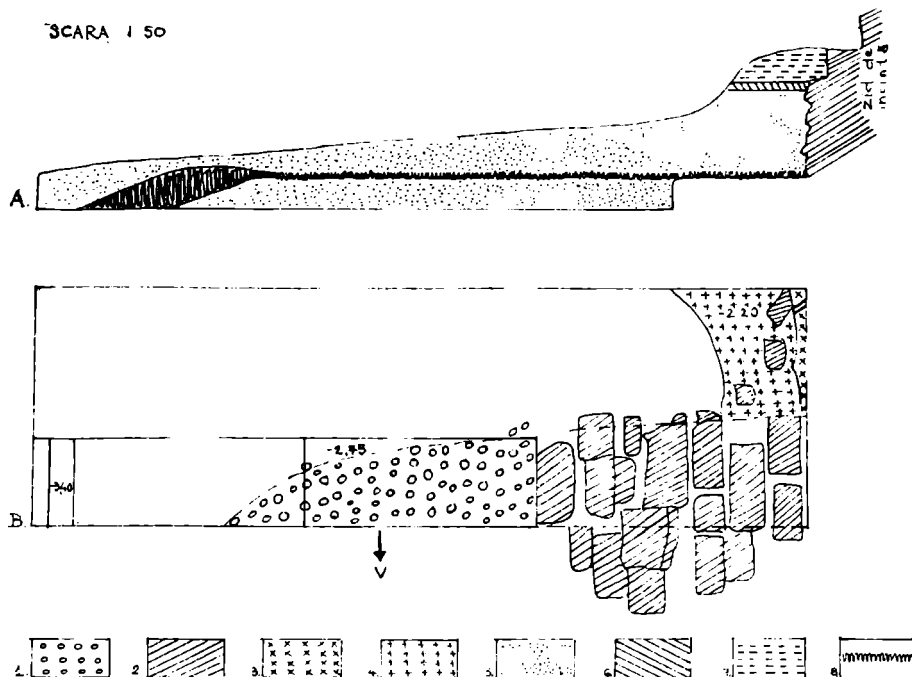

Fig. 1 B — Secțiunea S X

Fig. 1 A — Profilul de est al secțiunii S X

1. — Pari de stejar
2. — Blocuri de piatră
3. — Mortar ieșit din rosturi
4. — Placă de mortar rezultată din distrugerea zidurilor către sfârșitul sec. XIII
5. — Nisip aluvionar
6. — Pinză de mortar
7. — Nisip cu multă argilă
8. — Pinză de nisip cu urme slabe de mortar.

Fig. 1 B: THE SECTION S X

Fig. 1 A: THE EST PROFILE OF THE SECTION X

1. SAND STAKES
2. STONE BLOCKS
3. ROSTRAL MORTAR
4. MORTAR PLAGUE FROM THE DESTROYED WALLS IN THE XIII-THE CENTURY
5. SAND FROM THE ALLUVIAL DEPOSITS
6. MORTAR STRATUM
7. SAND WITH MUCH CLAY
8. SAND STRATUM WITH POOR TRACES OF MORTAR

II. NUMISMATICĂ SIGILOGRAFIE

TEZAURE MONETARE DIN EPOCA GETO-DACICĂ DESCOPERITE ÎN JUDEȚUL CĂLĂRAȘI (I)

Done ȘERBĂNESCU

În cele trei decenii care au trecut de la înființarea Muzeului de arheologie din Oltenița, în colecțiile sale au intrat mai multe tezaure monetare, mai ales din epoca geto-dacică. La scoaterea la lumină în întregime a unora dintre ele și-a adus contribuția modestă semnatarul acestor rânduri. Mai toate aceste descoperiri au rămas însă inedite, mulțumindu-ne doar cu semnalarea lor în presă, în cronică revistelor de specialitate¹ iar în puține cazuri au fost prezentate în comunicări susținute la diferite sesiuni științifice², astfel că datele tehnice și iconografice absolut necesare cercetării au rămas complet necunoscute și inaccesibile numismaților. Din acest motiv socotim necesar, începînd cu acest număr al revistei Muzeului județean Călărași, să prezentăm, pe rînd, în paginile sale toate tezaurele monetare inedite descoperite pe teritoriul județului ce se află în colecțiile Muzeului de arheologie Oltenița. Începem cu prezentarea tezaurului de tetradrahme thasiene descoperit la Chiselet întrucît acest tezaur s-a bucurat de o atenție deosebită și din partea fizicienilor care au făcut multiple analize pentru stabilirea concentrației de argint în monede.

1. TEZAURUL DE TETRADRAHME THASIENE DESCOPERIT LA CHISELET

În anul 1963 în incinta sectorului zootehnic al C.A.P.-ului „Dunărea” din comuna Chiselet, în timp ce se adîncea șanțul drumului de acces spre grajduri, cooperatorii au găsit mai multe monede de argint. Monedele au fost împărțite între descoperitori, căroră unii au căutat să le dea o întrebuințare practică, astfel că opt piese au fost găurite cu cuiul, pentru a fi alcătuită o salbă. Inimosul cooperator Anghel D. Florea, sesizînd importanța descoperirii a luat inițiativa și a adunat de la consătenii săi monedele descoperite, pe care le-a donat apoi Muzeului din Oltenița. În felul acesta din tezaurul descoperit a intrat în colecțiile muzeului un lot de unsprezece tetradrahme thasiene. Întrucît ulterior la profesorii de la școala din Chiselet au ajuns cîteva tetradrahme thasiene, ne întărim convingerea că numărul pieselor din tezaur a fost mult mai mare.

Cercetarea arheologică de suprafață făcută ulterior a stabilit că tezaurul monetar a fost descoperit într-o întinsă așezare geto-dacică din secolele II—I î.e.n., aflată pe malul de est al lacului Marotin, astăzi secăt prin lucrările de îmbunătățiri funciare. Apele lacului Marotin se scurgeau în privalul Scoiceni, un braț de vărsare al râului Mostiștea în Dunăre. Din informațiile culese a reieșit că monedele nu au fost depozitate într-un recipient, ci ele s-au scurs în șanțul drumului la taluzare. Din păcate nu s-a făcut imediat un sondaj arheologic pentru recuperarea unor eventuale monede și stabilirea complexului

din care provin, iar încercările noastre târzii de a stabili locul descoperirii nu au dat rezultatele dorite.

Starea de conservare a monedelor descoperite este bună cu excepția faptului că opt dintre piese au fost perforate după descoperire în mod neîndemînic încît au fost fisurate și îndoite, iar apoi îndreptate prin batere cu ciocanul, astfel că unele piese au suferit deteriorări grave (piesele cu nr. 1,3,4,5,6,7,8 și 11). Cinci dintre piese au urme evidente de tocire datorită circulației (piesele cu nr. 2,3,8, 10 și 11), celelalte fiind probabil teaurizate curînd după emiterea lor. Cele unsprezece tetradrahme descoperite la Chiselet sînt emise după sistemul monetar atic în așa numitul „stil nou”, care pe lîngă alte caracteristici prezintă o pastilă monetară largă și subțire, încadrîndu-se în timpul Dionysos-Herakles, tip monetar foarte răspîdit în secolele II—I î.e.n. în Peninsula Balcanică. Aceste tetradrahme au pe avers capul zeului Dionysos în profil spre dreapta, cu cunună de iederă și două rozete deasupra frunții, iar pe revers este reprezentat eroul Herakles nud spre stînga, cu mîna dreaptă sprijinită pe măciucă, iar mîna stîngă în șold poartă blana leului din Nemea. Eroul este înconjurat de legenda ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ Σ ΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΩΝ (= a lui Heracle mîntuitorul thasienilor). Între piciorul drept al eroului și măciucă se află o siglă sau o monogramă, care reprezintă așa cum se obișnuia în lumea elenistică numele magistratului monetăriei. Siglele și monogramele întîlnite în tezaurul de la Chiselet sînt: monograma ΔΙ, sigla M barat cu o linie orizontală, care reprezintă o monogramă sau o ligatură M și H și sigla M. În tabelul de mai jos prezentăm datele tehnice ale pieselor descoperite în ordinea siglelor de pe revers, stabilind astfel după acest criteriu grupe de monede, iar ordinea succesiunii în grupe a fost stabilită în funcție de greutatea pieselor.

Nr. crt.	Greutatea în grame	Diametrul în mm	Sigla de pe revers	Axa.* Poziția axei reversului pe cadranul unui ceas
1	16,45	30—32		12
2	16,37	30—32	M	11
3	13,85	30—32	M	12
4	16,70	28—30	M	12
5	16,61	31—32	M	1
6	16,56	31—32	M	11
7	16,50	31—32	M	1
8	16,41	30—32	M	12
9	16,40	31—33	M	12
10	16,24	30—32	M	12
11	16,03	30—33	M	12

Greutatea medie a monedelor descoperite la Chiselet este de 16.19 grame, ea variînd între 16,70 și 13,85 grame, înscriindu-se astfel în greutatea medie întîlnită la alte tezaure de acest fel: Poiana 16,24 g³, Belciugatele 16,37 g⁴, Sînpetru (Brașov) 16,24 g, iar București—Militari 16 g⁶.

După siglele de pe revers se disting trei grupe, prima grupă fiind reprezentată de o singură piesă cu monograma ΔΙ pe revers, a doua grupă reprezentată de două piese cu sigla M pe revers, iar cea de a treia grupă cu sigla M barat cu linie orizontală este reprezentată de opt piese.

În ce privește axa reversului constatăm cu foarte mici devieri, menținerea constantă a aței în jurul orei 12.

Pentru stabilirea calității argintului folosit s-a apelat la analize nedistructive, nucleare, efectuate la Institutul de Fizică și Inginerie Nucleară din București. Monedele au fost analizate prin mai multe metode. O primă analiză s-a efectuat cu scopul de a depista eventuala prezență a unor monede suberate, care în lipsa coroziunii nu și-au trădat miezul de aramă. Piesele au fost analizate prin transmisie de raze gama prin monede și astfel s-a constatat că nu există nici un fals antic⁷. Pentru a se stabili concentrația elementelor în tetradrahmele de la Chiselet s-au folosit mai multe metode: activarea de scurtă durată cu neutroni, microprevalare de probe pe bastonașe de cuarț analizate prin activare cu neutroni (metoda streak), fluorescență cu raze X și prin activare cu protoni. Concluziile au fost următoarele: monedele sînt realizate dintr-un argint de mare finețe; doar două monede au fost aliate în mod deliberat cu cupru: moneda nr. 1 conține 2,25% cupru, iar moneda nr. 3 conține 6,8% cupru. Celelalte piese conțin cupru pînă la 0,5%. De remarcat că cinci piese conțin cupru 0,1% sau mai puțin; concentrația în aur variază între 0,33% și 2,45% și ea poate da indicație asupra sursei de minereu de argint; s-a observat o corelație între concentrațiile de plumb, bismut și cupru. Piesele sărace în cupru sînt sărace și în plumb și invers. Piesele cu concentrație mare în bismut au o concentrație scăzută în cupru; Fierul este prezent în toate piesele în concentrație scăzută⁸.

Dăm mai jos concentrațiile unor elemente măsurate în tezaurul de tetradrahme thasiene de la Chiselet.

Nr. monedei	Argint %	Cupru %	Aur	Prezența Plumb	Prezența bismutului
1	97	2,25	0,60	da	—
2	99	0,29	0,24	—	—
3	93	6,8	0,39	da	—
4	97	0,14	2,45	—	da
5	99	0,015	0,3	—	da
6	99	0,12	0,86	—	da
7	99	0,05	0,33	—	da
8	98	0,55	0,94	da	da
9	98	0,4	1,05	da	da
10	97	0,10	2,29	—	da
11	98	0,51	0,83	da	—

Tetradrahmele insulei Thasos de tipul Dionysos—Herakles au avut o mare răspîndire, pe un spațiu larg, în toată Peninsula Balcanică și la nord de Dunăre. Acest lucru este pus de majoritatea cercetătorilor pe seama dezvoltării economice corespunzătoare a insulei. Dispunînd de bogate mine de argint, produselor tradiționale ale insulei, uleiului de măsline și vinului li se adaugă moneda ca mijloc de schimb dar și ca articol de export, argintul monedelor fiind uneori folosit pentru făurirea obiectelor de podoabă⁹. Datorită calității argintului ce-l conțineau, tetradrahmele thasiene s-au bucurat de o bună apreciere în lumea tracică și geto-dacică, fiind preferate în schimburile comerciale, tezaurizate și păstrate pentru schimburile intertribale.

Ca și alte monede de largă circulație și tetradrahmele insulei Thasos au fost imitate, îndeosebi de triburile tracice de la sud de Dunăre. Unele imitații sînt mai aproape de original și se deosebesc cu greu de acestea, altele sînt barbarizate. Din acest punct

de vedere, cei ce s-au ocupat de această problemă, au împărțit tetradrahmele thasiene în trei grupe: originale, imitații timpurii sau copii și imitații târzii sau imitații „barbare”¹⁰. Criteriile de deosebire a originalelor de imitațiile timpurii au fost enunțate de mai mulți cercetători și completate de numismatul clujean Eugen Chirilă în mai multe studii¹¹. Marea majoritate a imitațiilor timpurii au la bază originalele cu sigla M și M barat cu linie orizontală pe revers, ele fiind emise probabil la scurt interval după emiterea originalelor au circulat împreună cu originalele și se găsesc frecvent în tezaurele descoperite în țara noastră. Unii cercetători refuză însă să recunoască în imitațiile timpurii sau în copii niște contrafaceri și le numesc originale târzii, aducând argumente demne de luat în seamă¹². În ceea ce privește cea de a doua categorie de imitații, cele târzii sau „barbare” se găsesc foarte rar în țara noastră¹³, fiind prezente la sud de Munții Balcani.

În notele publicate prin care s-a semnalat descoperirea tezaurului de la Chiselet se menționează că este alcătuit din „tetradrahme thasiene mai mult sau mai puțin barbarizate. Sau din „imitații ale tetradrahmelor thasiene” fără a se specifica dacă sînt imitații timpurii sau târzii¹⁴. Analiza pieselor din tezaur relevă însă existența unui exemplar cu monograma Δ I, monogramă atribuită primelor tetradrahme de tip Dionysos—Herakles¹⁵ emise de insula Thasos. Efigia de pe avers este lucrată iscusit trădînd mîna unui artist talentat, iar legenda reversului este scrisă cu litere îngrijite, uniforme, fără greșeli încît nu poate fi vorba de o contrafacere. Piesele cu nr. 2—5; 7 și 10—11 le atribuim emisiunilor originale din primele două decenii ale secolului I î.e.n., iar piesele cu nr. 6; 8 și 9 care au legenda alcătuită din litere cu globule mari la capete le considerăm imitații. Privind prin prisma rezultatelor obținute în urma analizei compoziției monedelor constatăm că piesa nr. 1, piesă originală din primele serii, are în compoziția sa 2,25% cupru introdus deliberat de către emitent pentru a conferi aliajului o mai mare rezistență și maleabilitate și pentru a economisi metalul prețios. Alierea presupune cunoștințe tehnologice, iar un procent prea mare de cupru trădează un moment de dificultate economică. Astfel constatăm că piesa nr. 3 are în compoziție cuprul în procent ridicat adică 6,8%. Prezența plumbului în proporție mai mare sau mai mică în compoziția monedelor o punem pe seama cuplării¹⁶. După cum s-a mai spus numai raportul aur argint ne poate indica sursa minereului¹⁷. Analizele relevă că piesele cu nr. 6, 8 și 9 au aur în compoziția lor în procente izbitor de apropiate, ba mai mult, piesele nr. 8 și 9 au plumb și bismut în în procente egale lucru neîntîlnit la celelalte piese Inversul pieselor nr. 6 și 9 este izbitor de asemănător încît putem spune că stantele cu care s-au bătut aceste piese au fost lucrate de mîna aceluiași gavor. Aceste date ne ispitește să afirmăm că cele trei piese în discuție au fost bătute de același emitent, ba mai mult piesele cu nr. 8 și 9 au fost realizate din aceeași șarjă de argint. Credem că acest emitent a folosit o sursă de argint diferită de cea folosită pentru baterea monedelor nr. 1 și 3 emise probabil de o altă autoritate. Departe de noi însă gîndul că cu aceste modeste date am soluționat tranșant problema departajării originalelor de copii. Acest lucru se va realiza numai printr-un amplu studiu iconografic, stilistic, al succesiunii siglelor, metrologic, al legendelor și compoziția monedelor. Socotim că analiza compoziției monedelor nu poate fi concludentă mai ales în situația insulei Thasos, care sub egida Romei, la solicitările acesteia emite monedă care întrece cu mult nevoile ei. În această situație argintul putea să aibă proveniențe diferite.

Data îngropării tezaurului de la Chiselet se poate face numai pe baza datelor oferite de studiul tetradrahmelor thasiene din compoziția sa. Așa cum am arătat tetradrahma din prima grupă (nr. 1) face parte din prima serie de emisiuni a insulei Thasos. În privința stabilirii datei cînd a avut loc acest eveniment s-au exprimat opinii diferite. Pentru o dată timpurie, circa 180 î.e.n. s-au pronunțat Margaret Thompson și Georges Le Rider¹⁸ alți cercetători bazei pe unele evenimente istorice susțin data de 168 î.e.n. sau 148—146

î.e.n. ¹⁹. Pentru datarea celorlalte două grupe de tetradrahme din tezaurul de la Chiselet ne bazăm pe studiul regretatei cercetătoare bulgare, Gina Katarova care făcînd o analiză stilistică a acestor emisiuni consideră că o emisie masivă a tetradrahmelor cu siglele M și M barat cu o linie orizontală a avut loc între anii 88—80 î.e.n., cînd Roma în război cu Mitrdate al VI-lea, regele Pontului, solicită Thasosului, ca și altor orașe grecești, o contribuție masivă la aprovizionarea armatei romane din Tracia ²⁰.

După cum am văzut în tezaurul de la Chiselet sînt prezente trei piese cu sigla M barat cu o linie orizontală, care după stil și compoziția metalului au fost emise de o altă autoritate, probabil triburile tracice din Peninsula Balcanică. Cît timp le-a trebuit tracilor să copieze valoroasele monede thasiene atît de solicitate în relațiile comerciale? Cercetătoarea bulgară Gina Kațarova afirmă că aceste copii circulau în deceniul al III-lea al secolului I î.e.n., ²¹ iar numismatul bucureștean Poenaru-Bordea-Gheorghe, susține că imitațiile ar trebui plasate într-o vreme cînd activitatea Thasosului începuse să lîncezească, cîndva cîtred mijlocul secolului I î.e.n., în orice caz după privilegiile aordate Thasosului din anul 80 î.e.n. și probabil după anul 72/71 î.e.n. cînd sînt de presupus emisiuni abundente ale insulei ²². Deci tezaurizarea monedelor de la Chiselet s-a făcut într-un timp mai îndelungat, în a doua jumătate a secolului II î.e.n. și prima jumătate a secolului I î.e.n., iar ascundere lui a avut loc între anii 60—50 î.e.n. Cauza îngropării tezaurului o punem pe seama unui moment de nesiguranță, sau alte motive care ne scapă, în orice caz nu poate fi legată de un eveniment politic anume.

Tezaurul de tetradrahme thasiene descoperit la Chiselet se adaugă tezaurilor monetare descoperite pe Valea Mostiștei la Belciugatele ²³, Tămădăul Mare ²⁴, Valea Presnei ²⁵, Ulmu ²⁶ și Boșneagu ²⁷, care alături de celelalte produse grecești relevate prin săpăturile arheologice efectuate în jurul Ezerului Mostiștea la Minăstirea ²⁸, Piscul Coconl ²⁹ Sultana în punctele Valea lui Marinciu, Ghețarie, Valea Sîrbilor și Valea Orbului ³⁰, precum și în amonte la Vlădiceasca ³¹ și Sărulești, reflectă legăturile economice existente între lumea geto-dacică și lumea tracă și greacă din sud, jalonînd drumul comercial din acea vreme pe această vale spre așezările geto-dacice din centrul Cîmpiei Muntene ³². Tezaurul descoperit la Chiselet completează harta descoperirilor monetare din epoca geto-dacică din Cîmpia Munteană și aduce contribuții la cunoașterea înfloritoare a activității economice a lumii geto-dacice din prima jumătate a secolului I î.e.n.

NOTE

1 Bucur Mitrea, Dacia, N. S., S, 1964, p. 372—373, punctul 6; idem, SCIV, 15, 1964, 4, p. 650, punctul 6; id., ESNR, nr. 121—123, p. 317, nr. 20; id., Dacia, N.S. 21, 1977, p. 376.

2 Done Șerbănescu, Date noi despre tezaurul de monede thasiene descoperite la Luica-Curcani, jud. Călărași, Muzeul național de istorie, București, 26—27 februarie 1982; Tezaurul monetare de la Chiselet și Valea Presnei, date preliminare asupra detelor obținute prin analize nucleare, Muzeul județean Călărași, 5—6 iunie 1986.

3 Ioana Bogdan Cătănicu, SCN, 6, 1975, p. 177—188.

4 Constanța Știrbu și Carmen Petolescu, SCN, 6, 1975, p. 189—193.

5 Eugen Chirilă și Ioan Pop, Apulum 7/1, 1968, p. 145—170.

6 Maria Cojocărescu, SCN, 6, 1975, p. 195—199

7 Progres în fizică. A 7-a Sesiune anuală de comunicări a Institutului Central de Fizică, Iași, 3—5 decembrie 1985, p. 42—43.

8 Ibidem. p. 44—45.

9 Constantin Preda, SCN, 2, 1958, p. 389—393.

10. Constantin Preda, *op. cit.*, p.; Eugen Chirilă și Ioan Pop, p. 149; Gh. Poenaru-Bordea, Constantin Condrea, Acta Valachica, 3, Tirgoviște, 1972; Nicolae Conovici, CN, 5, 1983, p. 45.

11 Eugen Chirilă și Ioan Pop, *op. cit.*, p. 149 și urm. Eugen Chirilă și Gabriel Mihăiescu, Tezaurul monetar de la Căprioru. Contribuții la studiul cronologiei și circulației tetradrahmelor Macedoniei Prima și insulei Thasos, Tirgoviște, 1969; Eugen Chirilă, Vasile Lucăcel, Acta M. P., 3, 1979, p. 89 și urm.

12 Gh. Poenaru-Bodea, Constantin Condrea, *op. cit.*, p. 109—130.

13. Eugen Chirilă, Vasile Lucăcel, *op. cit.* p. 91, nota 8; Nicolae Conovici *op. cit.*,

- 14 Bucur Mitrea, *Dacia*, N. S. 8, p. 372—373, punctul 6; idem, *SCIV*, 15, 1964, p. 560, punctul 6; Eugen Chirilă și Ioan Pop, *op. cit.* p. 162, punctul 20.
- 15 Eugen Chirilă, Vasile Lucăcel, *op. cit.* p. 94; Maria Cojocărescu, *op. cit.* p. 198.
- 16 Galia Gruder, *Metalul ieri și azi*, București, 1967, p. 49.
- 17 C. Beșliu și colab., *CN*, 4, 1982, p. 52.
- 18 Eugen Chirilă și Gabriel Mihăiescu, *op. cit.* p. 28; Gh. Poenaru-Bordea *SCN*, 6, 1975, p. 282.
- 19 Eugen Chirilă și Ioan Pop, *op. cit.* p. 157—158 și notele 10—25.
- 20 Gina Kațarova, *Izvestia-Sofia*, 27, 1964, p. 131—152.
- 21 Ibidem
- 22 Gh. Poenaru-Bordea, Constantin Condrea, *op. cit.*, p. 121.
- 23 Constanța Știrbu și Carmen Petolescu, *op. cit.*
- 24 Corneliu Secășanu, *SCN*, 1, 1957, p. 31—39.
- 25 D. Șerbănescu, *Symposia Thracologica*, 5, Miercurea Ciuc, 1987, p. 128—129.
- 26 Marian Neagu, *Pontica*, 18, 1985, p. 107—112.
- 27 A. Atanasiu, *Rev. Muz.*, 4, 1967, 1, p. 51—52.
- 28 Cercetări George Trohani.
- 29 Cercetări Done Șerbănescu.
- 30 Ibidem
- 31 George Trohani, *CA*, I, 1975, p. 151—173; idem, *C. A. II*, 1976, p. 87—134; D. Șerbănescu, cercetări inedite.
- 32 G. Trohani, cercetări inedite.

TRÉSORS MONÉTAIRES D'ÉPOQUE GÉTO-DACE TROUVES DANS LE DÉPARTEMENT DE CĂLĂRAȘI

(Résumé)

On publie un trésor de tetradrachmes thassiennes provenant du département de Călărași, qui se trouve dans les collections du musée d'Oltenița, trésor qui s'ajoute aux autres trésors monétaires de la Vallée de Grădiștea, témoignages des liaisons économiques établies entre le monde géto-dace et celles tracique et grecque.

Pl. 1; 1—3 tetradrahme thasiene din tezaurul de la Chiselet
 Pl 1 1—3 TÉTRADRACHMES THASSIENNES DU TRÉSOR DE CHISELET

Pl. 2; 4—6 tetradrahme thasiene din tezaurul de la Chiselet
 Pl. 2: 4—6 TÉTRADRACHMES THASSIENNES DU TRÉSOR DE CHISELET

Pl. 3: 7—9 tetradrahme thasienne din tezaurul de la Chiselet
 Pl. 3: 7—9 TÉTRADRACHMES THASSIENNES DU TRÉSOR DE CHISELET

Pl. 4; 10—11 tetradrahme thasiene din tezaurul de la Chiselet
 Pl. 4 10—11 TÉTRADRACHMES THASSIENNES D U TRÉSOR DE CHISELET

MONEDE DE AUR ȘI DE ARGINT DIN SECOLELE IV—V E.N. DESCOPERITE LA DUNĂREA DE JOS

II

Radu OCHEȘEANU și Antoaneta VERTAN

În ultimele decenii, odată cu editarea noilor lucrări de referință în domeniul numismaticii antice și bizantine, a devenit necesară, pentru corecta integrare a datelor istorice oferite de material, restudierea și republicarea descoperirilor monetare mai vechi. Cu rezultate din cele mai fericite la deschiderea unei largi perspective moderne, revalorificând în acest sens, unele descoperiri monetare mai vechi din România, Bucur Mitrea a contribuit substanțial la îndreptarea interesului numismaților români și către acest câmp al cercetării. Astfel recentul studiu „Un tezaur monetar restituit Sucidavei”¹ readucea în atenția noastră un tezaur de silicve din vremea împăratului Valens, publicat, acum mai bine de un veac, de către numismatul vienez A. Missong în „Wiener Numismatische Monatshefte”². În studiul mai sus amintit, Bucur Mitrea presupunea că, de fapt, acest tezaur, apărut pe piața vieneză în anii '60 ai secolului trecut și achiziționat de cabinetul numismatic din capitala imperiului bicefal, este un fragment din marele tezaur de silicve, aflat cu câțiva ani mai devreme în județul Romaniți, fragment care ar fi fost adus la Viena de către C. Bolliac. Cum recent, regăsind în colecția Severeanu urmele unui lot de silicve ce provenea din colecția bancherului Miron Vlasto, care, imediat după descoperirea, achiziționase, se pare, întreg tezaurul Romaniți, am avut prilejul să observăm că loturile de monede de argint de la cabinetul numismatic al Academiei, Institutul de arheologie și colecția Severeanu, unde predomină silicvele monetăriei din Antiochia, au o cu totul altă structură decât structura tezaurului publicat de A. Missong³.

Deoarece nu are o structură asemănătoare, rezultă că tezaurul de silicve publicat de A. Missong nu este de fapt un fragment al tezaurului aflat în județul Romaniți, fiind o descoperire monetară distinctă. De altfel, tezaurul descoperit în jud. Romaniți se încheie mult mai târziu⁴ în vreme ce tezaurul publicat de A. Missong, are datate ultimile monede din depozit în anul 368⁵.

Pozitiv, știm din cele consemnate de A. Missong că tezaurul nu a fost găsit în ținuturile austro-ungare, riverane marelui fluviu și că a fost adus la Viena de către un negustor, al cărui domiciliu nu a fost stabilit și în a cărui colecție, oferită cabinetului numismatic din capitala imperiului, se mai aflau, trei imitații barbare după monedele de argint ale regelui macedonean Filip II, câteva silicve procurate din comerțul de antichități și anume două de la Constantius II, una de la Jovianus și alte două emise de Valentinianus I, precum și asprii turcești și reali spanioli⁶. Corect, Bucur Mitrea presupunea că lotul de silicve nu putea proveni decât dintr-o descoperire de dincoace de Porțile de Fier, asprii otomani și realii spanioli dovedind proveniența răsăriteană a colecției⁸. Ipoteza avansată de Bucur Mitrea se confirmă, deoarece în structura acestui tezaur ponderea o are atelierul monetar din Noua Romă cu un procent de 73,33. Din păcate, nu

se poate restringe mai mult aria geografică, fiind nevoiți să ne limităm și în continuare la un mal vag, dar corect „Dunărea de jos”.

TABELUL I
REPARTIȚIA PE ÎMPĂRAȚI A SILICVELOR DIN TEZAUR

<i>Nr. crt.</i>	<i>Împărat emitent</i>	<i>Nr. monete</i>	<i>%</i>
1	Constantius II	11	10,47
2	Julianus	3	2,85
3	Jovianus	7	6,66
4	Procopius	9	8,57
5	Valentinianus I	24	22,85
6	Valens	50	47,61
7	Gratianus	1	0,95
	Total	105	99,96

Pe primul loc se află monedele cu efigia împăratului Valens, urmate, la mare distanță, de silicvele emise în atelierele controlate de împăratul din Constantinopolis în numele fratelui său Valentinianus I. Emisiunile casei lui Valentinianus I reprezintă un procent de 71,41,. La acestea este de adăugat și procentul de 8,57 ce reprezintă emisiunile uzurpatorului Procopius, prezente în tezaur, pentru a avea o imagine mai clară asupra ponderel pe care o au aici silicvele emise după anul 365 e.n.

TABELUL II
REPARTIȚIA PE ATELIERE MONETARE A SILICVELOR DIN TEZAUR

<i>Nr. crt.</i>	<i>Monetăria emitentă</i>	<i>Nr. monete</i>	<i>%</i>
1	Lugdunum	1	0,95
2	Siscia	2	1,90
3	Sirmium	6	5,71
4	Constantinopolis	77	73,33
5	Nicomedia	17	16,19
6	Antiochia	2	1,90
TOTAL		105	99,98

Repartiția monedelor de argint, din tezaurul publicat de A. Missong, pe ateliere monetare arată că depozitul era alcătuit mai ales cu silicve emise în monetăriile orientale ale Imperiului. Astfel, pe primul loc aflăm monetăria din Constantinopolis cu 73,33%, urmată de atelierul monetar din Nicomedia cu doar 16,19%. Cele trei monetării estice, Constantinopolis, Nicomedia și Antiochia oferă un procent cumulativ de 91,42. Trebuie de subliniat aici că Lugdunum, Siscia și Sirmium, monetării din partea apuseană a imperiului, sînt prezente, de fapt, doar cu monede ce poartă efigia împăratului Constantius II, și în acest caz, silicvele respective ar putea reprezenta în tezaurul Missong doar rămășițele, încă necheltuite, ale unor donative mai vechi, primite de la urmașul lui Constantin cel Mare. În același situație se găsesc și cele două silicve bătute în atelierul din Antiochia cu efigiile lui Constantius II și Iulianus.

Pentru tezaur rămîne semnificativă însă repartitia pe monetării a celor 75 de silicve emise de casa lui Valentinianus I. În primul rînd este de subliniat că sînt prezente alci numai două din monetările imperiului, Constantinopolis și Nicomedia. Atelierul monetar din capitala imperiului, cu 60 de silicve, oferă un procent de 80, iar Nicomedia, cu numai 15 exemplare, un procent de doar 20.

TABELUL III

REPARTIȚIA SILICVELOR EMISE DE VALENTINIANUS I ȘI COAUGUȘTII SĂI
PE EMISIUNI ȘI MONETĂRII

Nr. crt.	Monetăria emitentă	Valentinianus I	Valens	Gratianus	Total	Total serie
I	Seria a II-a (365)					49 (65,35)
	Constantinopolis	16	33	—	49	
	Nicomedia	—	—	—	—	
II	Seria a IV-a (368)					26 (34,66)
	Constantinopolis	3	7	1	11	
	Nicomedia	5	10	—	15	

Analiza emisiunilor casei lui Valentinianus I arată că, în tezaurul ce se păstrează în cabinetul din Viena, se regăsesc doar două din seriile de silicve și anume seria a II-a din 365 e.n., cu 49 de monede, toate emise în atelierul constantinopolitan și seria a IV-a din 368, cu 26 de monede care se repartizează aproape egal între Constantinopolis, cu 11 silicve, și Nicomedia, cu 15 silicve, reprezentînd, în procente, 42,30 și 57,69%.

Cum imitațiile după Filip II din colecția anonimului ofertant ne asigură că descoperirea monetară aparține ținuturilor de la Dunărea de jos, prezenței masive în grupul de monede care încheie tezaurul a silicvelor emise de atelierul monetar din Nicomedia îi va trebui găsită o altă explicație. Totuși, ni se pare mai important de semnalat lipsa silicvelor din seria a III-a, care după părerea lui O. U. Bansa au fost emise pentru a fi distribuite armatei după încheierea acțiunilor de pedepsire a goșilor în 367¹⁰. Monedele din această serie, formînd și grupul silicvelor cu care se încheie depozitul de silicve descoperit în jud. Constanța în 1921¹¹, sînt prezente în acel tezaur cu un procent de doar 6,81, pondere lipsită de semnificație.

Cum după răscoala lui Procopius, goșii nord-dunăreni nu vor mai primi pînă la încheierea păcii din 369 subsidii¹², considerăm că, dată fiind pe de o parte, procentul foarte mare înregistrat pentru silicvele emise de casa lui Valentinianus I în Constantinopolis, iar pe de altă parte și prezența ca în cazul tezaurului descoperit în 1921, în jud. Constanța, a monedelor de argint cu efigia uzurpatorului Procopius, tezaurul publicat de A. Missong va fi aparținut unul ofițer din armata părții orientale a imperiului. Și nu trebuie exclusă nici ipoteza apartenenței acestuia la una din unitățile limitanece staționate la Dunărea de jos.

În aceste condiții, se poate presupune că cele două tezaure vor fi fost ascunse, fără a mai putea fi apoi recuperate de proprietarii lor, în timpul operațiilor militare

întreprinse de împăratul Valens la sfârșitul anilor '60, în zona Dunării de Jos, mai degrabă, decît datorită situației confuze din spațiul carpato-danubian și din Peninsula Balcanică, care s-a creat după primirea federațiilor goți în Imperiu¹⁹.

CATALOGUL TEZAUROI

CONSTANTIUS II

LUGDUNUM

vara 360—26 iunie 363 — grupa a II-a.

DN CONSTAN-TIUS PF AUG

VOTIS/XXX/MULTIS/XXXX

LVG

1. RIC, VIII, p. 133, nr. 216—17

SISCIA

6 noiembrie 355 — vara 361

DN CONSTAN-TIUS PF AUG

VOTIS/XXX/MULTIS/XXXX

SIS

2— 3. RIC, VIII, p. 367, nr. 360

SIRMIUM

6 noiembrie 355 — vara 361

DN CONSTAN-TIUS PF AUG

VOTIS/XXX/MULTIS/XXXX

SIRM

4— 9. RIC, VIII, p. 389, nr. 68

CONSTANTINOPOLIS

6 noiembrie 355—3 noiembrie 361

DN CONSTAN-TIUS PF AUG

VOTIS/XXX/MULTIS/XXXX

C.M (sic !)

10. RIC, VIII, p. 459, nr. 133

ANTIOCHIA

6 noiembrie 355—3 noiembrie 361

DN CONSTAN-TIUS PF AUG

VOTIS/XXX/MULTIS/XXXX

ANT

11. RIC, VIII, p. 527, nr. 186

IULIANUS

CONSTANTINOPOLIS

3 noiembrie 361—26 iunie 363

DN FL CL IULI-ANUS PF AUG

VOT/X/MULT/XX

CP.A

12—13. RIC, VIII, p. 462, nr. 159

ANTIOCHIA

3 noiembrie 361—26 iunie 363

FL CL IULIA-NUS PF AUG

VOT/X/MULT/XX

ANT

14. RIC, VIII, p. 531, nr. 213

IOVIANUS
CONSTANTINOPOLIS

28 iunie 363—17 februarie 364

DN IOVIAN-US PF AUG
VOT/V/MULT/X

CP.A; CP.Γ;
CP. Δ (3 exem-
plare)

15—19. RIC, VIII, p. 464, nr. 173

NICOMEDIA

28 iunie 363—37 februarie 364

DN IOVIAN-US PF AUG
VOT/V/MULT/X

SMN

20—21. RIC, VIII, p. 458, nr. 127

VALENTINIANUS I
CONSTANTINOPOLIS

25 februarie 364—24 august 367

Seria a II-a — 365
DN VALENTINI-ANUS PF AUG
VOT/V

22—24. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 6

25—26. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 7

27. RIC, IX, —

28. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 5

29—32. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 1

33—34. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 2

35. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 3

36—37. RIC, IX, p. 212, nr. 13 a 4

C.A
C.Δ
*C.A
CPΔ
CP.A
CP.B
CP.Γ
CP.Δ

24 august 367—17 noiembrie 375

Seria a IV-a — 368
DN VALENTINI-ANUS PF AUG
VOT/V/MULT/X

38—39. RIC, IX, p. 218, nr. 36 a sau 36 b 1

40. RIC, IX, —

*C.A^o_Δ
*C.Δ^o_Δ

NICOMEDIA

24 august 367—17 noiembrie 375

Seria a IV-a — 368
DN VALENTINI-ANUS PF AUG
VOT/V/MULT/X

41—44. RIC, IX, p. 254, nr. 20 a

DN VALENTINI-ANUS PF AUG
VOT/V/MULTIS/X

SMN

45. RIC, IX, p. 255, nr. 21 a

SMN

CONSTANTINOPOLIS

25 februarie 364—34 august 367

Seria a II-a 365

DN VALEN-S PF AUG

VOT/V

46—48. RIC, IX, p. 212, nr. 13 b 2	CP.Γ
49—50. RIC, IX, p. 212, nr. 13 b 3 sau 13 c	CP.Δ
DN VALENS — PF AUG	
VOT/V	
51—54. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 8	C.B
55—60. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 9	C.Γ
61—65. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 10	C.Δ
66—67. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 11	C.E
68. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 12	C.S
69. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 13	C.Z
70—72. RIC, IX, —	*C.A
73. RIC, IX, —	*C.B
74—75. RIC, IX, —	*C.Γ
76—77. RIC, IX, p. 212, nr. 13 d 2	CP.Δ
78. RIC, IX, —	CP.E

24 august 367—17 noiembrie 375

Seria a IV — a — 368

DN VALENS — PF AUG

VOT/V/MULT/X

79—81. RIC, IX, p. 219, nr. 36 c 1 sau 36 d 1	*C.A ^o
82. RIC, IX, p. 219, nr. 36 c 2	*C.B ^o
83—85. RIC, IX, p. 219, nr. 36 c 4 sau 36 d 3	*C.Δ ^o

NICOMEDIA

24 august 367—17 noiembrie 375

Seria a IV — a — 368

DN VALENS — PF AUG

VOT/V/MULT/X

86—93. RIC, IX, p. 254, nr. 20 b	SMN
DN VALENS — PF AUG	
VOT/V/MULTIS/X	SMN
94—95. RIC, IX, p. 255, nr. 21 b.	

CONSTANTINOPOLIS

28 septembrie 365—27 mai 366

DN PROCO-PIUS PF AUG

VOT/V

96. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 3	C.I'
97. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 4	C.Δ
98. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 6	C.S
99. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e ?	C.?
100. RIC, IX, p. 213, nr. 13 l 2	C.S
101. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 10	C.B
102. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 11	C.Γ
103—104. RIC, IX, p. 213, nr. 13 e 12	C.Δ

GRATIANUS

CONSTANTINOPOLIS

24 august 367—17 noiembrie 375

Seria a IV — a 368

DN GRATIA-NUS PF AUG

VOTIS/V

105. RIC, IX, p. 219, nr. 39 c.	*C.B°
---------------------------------	-------

NOTE

- 1 Bucur Mitrea, *SCIVA*, 30, 1979, 1, p. 63—77.
- 2 A. Missong, *Fund römischer Siliquen aus den Jahren 360—367 n. Chr. Geb. in Wiener Numismatische Monatshefte*, 1868, p. 264—267, extras; dorim să mulțumim și pe această cale profesorului nostru Bucur Mitrea, care ne-a pus la dispoziție această lucrare.
- 3 Bucur Mitrea, *op. cit.*, p. 65 și urm.
- 4 R. Ocheșeanu, *BSNR*, 131—133, 1985—1987, p. 163 și p. 164, unde este subliniată ponderea deosebită a monetăriei din Antiochia în tezaurul descoperit în jud. Romanați.
- 5 R. Ocheșeanu, *op. cit.*, p. 165, silicvele bătute la Antiochia și care aparțin seriei a V-a, datată la începutul anului 375.
- 6 A. Missong, *op. cit.*, p. 255. anul 367 e.n.
- 7 *Ibidem*, p. 250
- 8 Bucur Mitrea, *op. cit.*, p. 64—65
- 9 Oscar Ulrich Bansa, *NAC*, 2, 1973, p. 157—175
- 10 *Ibidem*, p. 250
- 11 L. Ruzicka, *Blätter für Münzfreunde*, 1923, nr. 4, extras, p. 1—7, reluat de R. Ocheșeanu, *Pontica*, 17, 1984, p. 146—150, pentru aspectul cronologic
- 12 I Barnea, *DID*, II, 1968, p. 394—395
- 13 *Ibidem*, p. 394—401

MONNAIES D'OR ET D'ARGENT DES IVe—Ve SIÈCLES DE N. È. DÉCOUVERTES AU BAS-DANUBE

(Résumé)

Les auteurs analysent le trésor de siliques publié par A. Missong, dans *Wiener Numismatische Monatshefte*, 1868. 80% des monnaies de Valentinien I et ses coempereurs ont été émises à Constantinople et les siliques de Procope y sont bien représentées, ce qui permet d'avancer l'hypothèse que le trésor a appartenu à un officier des troupes du limes du Bas-Danube. Le trésor, dont les dernières monnaies ont été frappées en 368, semble avoir été enfoui pendant la guerre de Valens contre les Goths.

În așezarea extramurană a Durostorum-ului într-un loc unde se crede că se află ruinele canabae-lor legiunii a XI-a Claudia ¹ — așezare aflată pe malul drept al unui braț al Dunării (numit de unii Ostrov, iar de alții Hopa) la circa 5 km în amonte de com. Ostrov (jud. Constanța) — apar, în afară de un bogat material arheologic din epoca romană, și unele vestigii din sec. IX—X, deocamdată sub formă de fragmente ceramice. În toamna anului 1987, Dan Elefterescu, de la Muzeul de Istorie al jud. Călărași, a descoperit acolo un sigiliu de plumb ² pe care-l vom prezenta în cele ce urmează (fig. 1,a-b).

Av. Inscriptie circulară *~~[ins]~~ ΧΡΙΣΤΟΣ. Bustul lui Christos în față, cu barbă; cruce în spatele capului; câte o linie dispusă longitudinal în spațiul din fiecare braț al crucii; poartă *chiton* și *himation*; mîna dreaptă în semn de binecuvîntare; cu mîna stîngă ține biblia avînd coperta împodobită cu „perle”. Marginea suprafeței sigiliului este marcată de un cerc perlat.

Rv. Inscriptie circulară în caractere latine și grecești. CONSTANT S ΖΩΗ ΒΑΣΙΛ'Ρ (adică Κωνσταντῖνος καὶ Ζωῆ βασιλεὺς Ρωμαίων). În stînga, bustul din față al lui Constantin VII fără barbă; în dreapta, bustul lui Zoe; între cele două busturi crucea patriarhală; Constantin VII poartă coroana cu cruce, *divitision* și *loros*. Zoe poartă o coroană cu cruce trifurcată; de o parte și de alta a coroanei, pandantivi; *divitision* și *chlamis*. Marginea suprafeței reversului este marcată de un cerc perlat.

Diametrul sigiliului este de 32 mm.

Crăpat în mijloc, iar o parte din dreptul bustului lui Constantin VII este rupt din vechime.

Sigiliul datează din perioada februarie 914—919 ³. Piese din această serie au fost publicate de G. Zacos și A. Veglery ⁴.

La Durostorum s-a mai găsit un sigiliu asemănător cu cel prezentat aici ⁵; despre el nu se știe unde se află acum ⁶. Sigiliul, publicat de N. Bănescu și P. Papahagi ⁷, a fost atribuit greșit lui Constantin IX Monomahul. Reatribuirea acestui sigiliu lui Constantin VII Porphirogenetul și Zoe a fost operată de Zacos și Veglery ⁸.

Un al treilea sigiliu al lui Constantin VII Porphirogenetul, descoperit tot la Durostorum ⁹, datează din deceniul al V-lea al celui de-al X-lea veac, mai exact din perioada 27 ian. — 6 aprilie 945 ¹⁰. Un exemplar, aproape identic cu acesta din urmă a apărut și la Preslav. (R. P. Bulgaria) ¹¹.

Prin urmare, la Durostorum s-au descoperit pînă în prezent două sigilii ale lui Constantin VII și Zoe din perioada ian. 914—919. Nu este exclus ca piesele în cauză să fie legate de nisaiva ordine sau dispoziții trimise unor funcționari bizantini civili ori militari aflați în zona Durostorum (Dristra sau Dorostolon, cum era numit orașul res-

pectiv în epoca medievală), în împrejurările provocate de apariția pecenegilor la Dunăre în 912¹². Tot așa de posibil este ca sigiliile să fi fost expediate țarului Simion care, de asemenea, putea să se fi aflat la Dunărea de Jos cu prilejul tentativei de invazie a pecenegilor din anul 917. Sunt simple supoziții care, deocamdată, nu pot fi coroborate cu alte date.

NOTE

- 1 Despre realitățile arheologice din zona canabae-lor de la Durostorum vezi, cu deosebire, lucrările lui V. Culică, în „Bibliografia selectivă” publicată în Pontica, XIV, Constanța, 1981, p. 380—381.
- 2 Sigiliul se păstrează în colecțiile Muzeului de Istorie al jud. Călărași sub nr. inv. 15054
- 3 G. Zacos — A. Veglery, *Byzantine lead seals*, vol. I, partea I, Basel, 1972, p. 54 și bibliografia de acolo.
- 4 *Ibidem*, vol. I (tomul cu planșe), pl. 19, nr. 62, a,b,c.
- 5 N. Bănescu — P. Papahagi, *Plombs byzantins découverts à Silistrie*, în Byzantion, X, 1935, fascicola II, p. 605—606, fig. 5. De notat că crucea de pe coroana Zoei nu este trifurcată ca în cazul sigiliului prezentat de noi.
- 6 I. Barnea, *Sceaux des empereurs byzantins découverts en Roumanie*, în Byzantion, 3, Thessalonique, 1971, p. 158.
- 7 Vezi supra nota 5.
- 8 G. Zacos — A. Veglery, *op. cit.* vol. I, partea 1, p. 55. La aceeași concluzie a ajuns, mai târziu, și Iv. Iordanov, Dobrudza, 1987, p. 196, nota 30.
- 9 I. Barnea, în SCN, III, 1960, p. 324—325. Idem, *Sceaux des empereurs...*, p. 158, fig. 6. Cf. V. Laurent, în B. Z., 1961, partea a II-a, p. 490.
- 10 Pentru datarea exactă a acestui gen de sigilii vezi G. Zacos — A. Veglery, *op. cit.*, vol. I, partea I, p. 62. Asemenea sigilii sunt publicate în volumul cu planșe sub nr. 70 a,b,c.
- 11 Totiu Totev, *Novootkriti vizantijski olovni pecăti ot Preslav*, în Izvestija — Varna 8 (23), 1972, p. 287—289.
- 12 Despre apariția pecenegilor la Dunărea de Jos în 917, vezi Petre Diaconu, *Les Petchénègues ou Bos-Danube*, București, 1970, p. 14—15 și bibliografia de acolo.

UNE AUTRE SIGILE DU CONSTANTIN VII ET ZOË DÉCOUVERT À DURSOTORUM

(Résumé)

L'auteur reprend la discussion des découvertes des pièces sigillaires à Durostorum (Dristra ou Durostolon au Moyen Âge). En étudiant les pièces découvertes on met en discussion deux hypothèses sur leur présence dans cette région:

— l'apparition des Petchénègues ou Bos Danube en 912 ou la présence du tzor Siméone dans ces lieux à l'occasion de la tentative d'invasion des Petchénègues en 917.

Sigiliul lui Constantin VII și Zoe

Prioritate absolută, urmărită în mod constant și cu neclintită fermitate de către Mircea cel Bătrîn¹, împotrivirea față de expansiunea otomană a marcat hotărîtor întregul curs al politicii sale interne și externe, încă din primii ani de la urcarea lui pe tronul Țării Românești (23 septembrie 1386)²) și pînă la stingerea din viață a marelui domn român (31 ianuarie 1418). Această năzuință supremă a întregii sale politici s-a manifestat în primul rînd prin menținerea unei stări de război cu caracter aproape permanent, care a început în 1388 și a culminat cu participarea lui Mircea la marea cruciadă antiotomană ce s-a soldat cu înfrîngerea dezastruoasă de la Nicopole (25 septembrie 1396). După anul 1402, cînd, în bătălia de la Ankara (28 iulie), Baiazid I este învins și dus în captivitate de către Timur Lenk, politica de rezistență împotriva expansiunii otomane, urmărită cu consecvență de către domnul Țării Românești, se va manifesta nu numai pe plan militar, ci și prin repetatele sale intervenții în criza dinastică și socială ce a cuprins Imperiul otoman, după dispariția vestitului sultan³. Rezultatul remarcabil al acestei politici ferme a fost păstrarea independenței neștirbite și a integrității teritoriale a Țării Românești⁴, într-o vreme în care cele două state bulgărești vecine erau pe rînd desființate și anexate de Imperiul otoman încă din 1393, țaratul de Tîrnovo, apoi, în 1396, după Nicopole, cel de Vidin.

Anii 1393—1396 au însemnat de altfel o grea cumpănă a istoriei și pentru Mircea cel Bătrîn. Prin desființarea și anexarea țaratului de Tîrnovo, Imperiul otoman își extindea frontiera sa nordică pînă la linia Dunării, de la est de Vidin pînă la vest de Silistra. O mare parte a teritoriului Țării Românești, incluzînd Dobrogea, era astfel amenințată de raidurile prădalnice ale acîngiilor și ale azapilor, instalați definitiv de-a lungul malului drept al Dunării, pe segmentul mai sus arătat. A urmat confruntarea decisivă dintre Mircea și Baiazid, care, în fruntea unei puternice armate, invadase Țara Românească, plănuiind s-o transforme într-un teritoriu turcesc, așa cum se întîmplase cu țaratul bulgăresc de Tîrnovo. Strălucita victorie cucerită de Mircea, în memorabila bătălie de la Rovine⁵, a spulberat pentru totdeauna asemenea planuri de cucerire a Țării Românești, nutrite de Baiazid I sau de sultanii care i-au urmat. Cu toate acestea, nici după izbînda de la Rovine, cursul evenimentelor nu a devenit imediat favorabil lui Mircea, căci în toamna anului 1395, se ridica în scaunul domnesc de la Argeș Vlad I, ce se va menține ca domn al Țării Românești pînă spre sfîrșitul anului următor, cînd Mircea își va recăpăta definitiv tronul⁶.

Evenimentele politice și militare ale anilor 1393—1396 au avut o puternică înrîurire și asupra desfășurării vieții economice a Țării Românești și în primul rînd asupra emisiunilor ei monetare din acest interval. Campaniile succesive ale lui Mircea împotriva forțelor otomane ca și luptele interne generate de încercările celor doi rivali de a obține

fiecare autoritatea supremă de stat au avut, firește, o influență negativă asupra unei activități economice normale, atât pe plan intern, cât și în relațiile comerțului continental, în cadrul căruia Țara Românească avea funcția de verigă principală. În ce privește emisiunile monetare ale Țării Românești, datînd din această perioadă, încă din 1913, Const. Moisil a observat cu temei că monedele emise de către Mircea cel Bătrîn se împart în două mari grupe distincte, strict delimitate din punct de vedere atât tipologic, cât și cronologic: cea dintîi datează din prima parte a domniei, mai precis, din anii 1386—1396, cea de-a doua de la această ultimă dată și pînă la sfîrșitul vieții voievodului emitent ⁷. În prima grupă se încadrează *ducații* — numele unității monetare a Țării Românești ⁸ — de așa numitul tip comun, creat încă de la primele emisiuni ale lui Vlaicu Vodă ⁹. Acest tip prezintă pe avers un scut despicat, fasciat în primul cîmp, plin sau purtînd o siglă în al doilea (rareori, primul cîmp e plin sau poartă o siglă, iar al doilea e fasciat); pe revers, un coif închis în profil spre dreapta ¹⁰, deasupra lui, acvila cu aripile închise și capul întors, prinzînd cu ciocul o cruce cu brațele egale. Legenda ducăților care fac parte din această grupă este fie în limba latină, fie în cea slavă, ca și în cazul emisiunilor similare ale lui Vlaicu Vodă sau ale lui Radu I. Ducații lui Mircea cel Bătrîn de tipul comun alcătuiesc mai multe serii, ce se deosebesc după siglele pe care le poartă; aceste serii sînt mult mai numeroase pentru emisiunile cu legenda în limba latină ¹¹. Diametrul acestor monede măsoară de regulă 14—15 mm, iar greutatea medie scade continuu, de la 0,50 g la începutul domniei lui Mircea pînă la 0,35 g în anii 1391—1396 ¹²; paralel, se înregistrează și o diminuare progresivă a titlului argintului și anume de la 578 la 221/1 000, după cum rezultă din cercetări recente care au recurs la metoda analizelor nucleare ¹³.

Cea de-a doua grupă cuprinde ducății cu efigia lui Mircea cel Bătrîn, emiși, așa cum s-a arătat ¹⁴, după înlăturarea definitivă a lui Vlad I, mai precis, începînd din 1397 și pînă la 31 ianuarie 1418. Din punct de vedere iconografic, această grupă se împarte, la rîndul ei, în două mari subgrupe; prima înglobînd ducății care prezintă pe revers bustul lui Iisus Cristos, a doua alcătuită din ducății care au pe revers stema preluată de la emisiunile de dinari cu efigia lui Radu I ¹⁵. Indiferent de tipul reprezentat pe revers, ducății cu efigia lui Mircea cel Bătrîn au diametrul de 15—16 mm, greutatea medie de 0,48 g ¹⁶, iar titlul argintului în general foarte ridicat, oscilînd între 941 și 658/1 000, ceea ce dovedește că după restaurarea sa, Mircea a efectuat o adevărată reformă monetară, procedînd la revalorizarea ducatului Țării Românești ¹⁷.

Între cele două grupe de emisiuni ale lui Mircea cel Bătrîn, descrise mai sus — cele de tip comun și cele cu efigie — se intercalează ducății emiși intermitent de Vlad I după oct. 1395 și pînă la 6 dec. 1396; sînt de tipul comun, cu legenda numai în limba slavă, ca și ducății lui Dan I; greutatea lor medie este de numai 0,30 g ¹⁸, iar baterea foarte neîngrijită ¹⁹.

După ce am stabilit, în linii mari, cadrul istoric și numismatic în care urmează a fi plasată activitatea monetărilor Țării Românești în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, ne vom îndrepta acum atenția asupra studiului unei anumite categorii de ducăți cu efigia acestui voievod și anume, asupra celor care prezintă pe revers bustul lui Iisus Cristos. Vom încerca să descifrăm înțelesul mesajului de idei ce se ascunde în reprezentările iconografice ale acestor monede, mesaj pe care voievodul emitent urmărea cu siguranță să-l transmită contemporanilor, atât supușilor săi, cât și străinătății. În prealabil, vom prezenta materialul numismatic de care dispunem în momentul încheierii acestui studiu.

Ca rezultat al unor cercetări întreprinse în anii 1958—1965, am constatat că ducății lui Mircea cel Bătrîn cu bustul lui Iisus Cristos pe revers sînt de două tipuri principale — sau, într-o clasificare mai riguroasă, de două subtipuri — și anume, unul

prezentînd pe avers pe emitent cu mantie, celălalt la care acest veșmînt lipsește. Le vom descrie și noi, în ordinea de mai sus.

I. Mircea cu mantie

Pe avers, efigia lui Mircea, în picioare, văzut din față, purtînd coroană deschisă și ținînd în mîna dreaptă spada scoasă din teacă și cu virful în sus, în mîna stîngă globul cruciger. Voievodul este îmbrăcat după moda occidentală în ținută de aparat: o *surcotă* strînsă pe corp pînă în talie, închisă cu nasturi și terminată cu o jupă lungă plisată; peste mijloc, o centură de cavalier. Peste această *surcotă*, voievodul poartă o mantie, probabil de catifea roșie, căptușită cu hermină; mantia se încheie în față, cu o agrafă²⁰. Legenda, redactată în limba slavă, are următorul text: *Іω мара во* (corect: *Іω мръча во*)²¹.

Pe reversul ducaților de acest tip, e reprezentat bustul lui Iisus Cristos, văzut din față, cu barbă, nimb cu cruce și binecuvîntînd cu mîna dreaptă, iar cu mîna stîngă ținînd la piept cartea evangheliilor. În cîmp abrevierile tradiționale, de origine bizantină, ale numelui celui reprezentat: IC—XC (fig. 1).

Ducații care aparțin acestei emisiuni sînt bine cunoscuți de mult timp în literatura de specialitate²². Ei au intrat în componența unor tezaure monetare datînd de la sfîrșitul domniei lui Mircea cel Bătrîn sau din aceea a urmașului său, Mihail (1418—1420), tezaure în mare parte inedite; cităm următoarele; Constanța (1938), alcătuit probabil în exclusivitate din ducați de acest tip; Gura Șuții (jud. Dîmbovița; găsit în 1937), aici împreună cu ducați avînd pe avers efigia lui Mircea cel Bătrîn, pe revers stema combinată, Halînga (jud. Mehedinți) (1960), tezaur alcătuit din ducați cu efigia lui Mircea cel Bătrîn, diverse emisiuni, precum și din ducați emiși de Mihail I; Orșova (1878) și Tîrgoviște (1963), ambele cu o compoziție mult mai largă²³; la acestea, se adaugă două exemplare, găsite împreună la Bistrița (jud. Mehedinți) și rămase inedite²⁴.

II. Mircea fără mantie

Pe aversul monedelor de acest tip, Mircea este prezentat purtînd același costum de aparat ca mai sus, dar cu deosebirea că îi lipsește mantia îmblănită de deasupra, în vreme ce reversul prezintă același bust al lui Iisus Cristos. Ducatii de acest tip sînt mult mai rari decît cei descriși anterior; cu toate acestea, au fost emiși în trei tranșe, cîte sînt cunoscute pînă azi și care se deosebesc între ele prin următoarele caracteristici;

Seria I cuprinde ducatii a căror descriere corespunde exact celei de mai sus (fig. 2). Astfel de ducati au intrat în componența tezaurelor de la Gura Șuții²⁵ și de la Halînga amintite în rîndurile precedente.

Seria a II-a are ca semn distinctiv o stea cu cinci raze, marcînd cîmpul drept al aversului, sub brațul lui Mircea care susține globul cruciger (fig. 3). Această stea cu cinci raze se regăsește pe alți ducati cu efigia lui Mircea cel Bătrîn care prezintă pe avers pe emitent cu lance în poziție verticală și cu glob cruciger, iar pe revers, stema combinată; acolo, steaua cu cinci raze figurează alternativ într-unul din cîmpurile scutului despicat.

Ducații din această serie — inedită pînă azi — au apărut numai în componența tezaurului de la Halînga.

Seria a III-a se deosebește de cele anterioare prin prezența, în același cîmp drept al aversului, a unei monograme (fig. 4; monograma reprodușă în fig. 5a).

Am publicat încă din anul 1958 primul ducat cunoscut ca făcînd parte din această serie²⁶. Exemplare similare s-au găsit în frecvent amintitul tezaur de la Halînga.

Cele patru monede descrise aici constituie materialul numismatic reprezentativ pentru o serie de emisiuni de ducati ai lui Mircea cel Bătrîn, emisiuni ce se leagă una de alta prin folosirea unor tipuri iconografice comune: pe de o parte, efigia emitentului, înfățișat în costum de modă occidentală, cu sau fără mantie, dar cu aceleași atribute: spada și globul cruciger; pe de altă parte, bustul lui Iisus Cristos. Vom examina

mai de aproape. În cele ce urmează, semnificația acestor tipuri iconografice, pentru a desprinde în final înțelesul pe care îl poate avea combinarea lor prin mijlocirea unor emisiuni monetare.

Modul în care a fost redată efigia lui Mircea cel Bătrîn, pe aversul monedelor supuse discuției noastre de astăzi, dezvăluie cu toată claritatea două opțiuni de ordin ideologic ale emitentului lor. Cea dintâi privește vestimentația: așa cum am arătat mai sus, Mircea cel Bătrîn este reprezentat aici în costum de aparat după moda occidentală²⁷, ceea ce constituie o adevărată inovație iconografică. A doua opțiune a avut ca obiect atributele cu care voievodul înțelegea să fie reprezentat pe aceste monede: coroana și globul cruciger, simboluri ale suveranității depline, dar nu și sceptrul, care ar fi trebuit, în mod normal, să le însoțească; în locul lui, Mircea a ales spada scoasă din teacă, pentru a marca o atitudine de apărare. În ansamblu, imaginea de pe avers ne arată un suveran independent, asemenea oricărui alt monarh occidental, dar nu în ipostaza de simplu deținător al puterii suverane, caz în care ar fi trebuit să poarte sceptrul, ci în aceea de apărător al acestei puteri. Și nu numai al ei, cum vom încerca să deslușim mai departe.

În contextul ideologiei evului mediu european, tipul de revers, comun tuturor monedelor descrise mai sus, are implicații din cele mai profunde. În primul rând, trebuie să remarcăm faptul că în iconografia monetară a Țării Românești, apare pentru prima dată un tip cu caracter religios: bustul lui Iisus Cristos, tip ce va fi reluat mai târziu, dar tot în mod excepțional, de către Vlad Tepeș, pentru o emisiune de ducați absolut necunoscută pînă de curînd²⁸. Alte exemple de acest gen de iconografie nu există în numismatica Țării Românești și nici în aceea a Moldovei, aici cu excepția dinarilor de tip unguresc, bătuți de Alexandru Lăpușeanu, Despot Vodă și Ștefan Tomșa²⁹. Și aceasta într-o vreme în care imagini cu caracter religios apăreau în mod frecvent pe monede emise de majoritatea statelor europene, ortodoxe sau catolice.

Pe de altă parte, considerăm că tipul iconografic de pe reversul ducaților lui Mircea cel Bătrîn ce fac parte din categoria în discuție nu a fost ales la întâmplare. El reprezintă pe Iisus Pantocrator, tip ale cărui origini îndepărtate pot fi urmărite în numismatica bizantină pînă la prima domnie a împăratului Iustinian al II-lea (685—695, 705—711), cînd apare pentru prima oară pe aversul unui *solidus* de aur, emis în anul 692 la Constantinopol³⁰. Ulterior, acest tip va fi frecvent uzitat în iconografia monedelor bizantine de diferite valori, ca întruchipare a lui *rex regnantium*³¹ sau, potrivit sintagmei grecești echivalente, a lui *basileus basileon*³². Se știe că în ideologia politică a evului mediu european, Iisus Pantocrator era considerat monarhul suprem, vîrfurile ierarhice al tuturor suveranilor creștini, iar reprezentantul lui direct pe pămînt era împăratul bizantin, capul lumesc al aceleiași ierarhii.

Asocierea de către Mircea cel Bătrîn a celor două tipuri iconografice analizate aici — pe avers, un suveran înfățișat ca un monarh occidental, purtînd coroană și glob cruciger, dar și spada, în atitudine de expectativă armată; pe revers, bustul lui Iisus Pantocrator — sugerează limpede mesajul politic pe care a voit să-l transmită contemporanilor săi voievodul Țării Românești, cînd a ales aceste imagini pentru a da o notă aparte celor două emisiuni de ducați. Acest mesaj urmărea să proclame aspirația lui Mircea cel Bătrîn de a apăra nu numai țara sa, ci și lumea creștină împotriva expansiunii otomane tot mai amenințătoare la Dunărea de Jos. Voievodul își asumase acest rol în calitate sa de suveran independent, în strînse relații cu alți monarhi din Europa Centrală și Occidentală, alături de care a arătat că vrea să se înscrie, prin vestimentația adoptată pentru efigia sa monetară. Mircea cel Bătrîn a decis așadar să fie reprezentat pe aceste emisiuni ca participant cu drepturi egale la cruciada antiotomană, calitate la care atît prezența sa la bătălia de la Nicopole, cît mai ales întreaga sa politică de stăvilire a expansiunii turcești îi dădea tot dreptul să o revendice.

Un amănunt din domeniul epigrafiei monetare aduce un sprijin prețios în susținerea acestei interpretări. Am văzut că pe aversul unei serii de ducați din emisiunea a II-a figurează o monogramă (fig. 5 a), aparent de nedescifrat. Ea nu poate fi interpretată decât ca o reproducere inversată a monogramei compuse din literele slave **И** și **Р** (fig. 5 b), în locul abrevierii tradiționale (fig. 5 c) a cuvîntului **Иоръ**, țar; o astfel de monogramă inversată, apare destul de frecvent pe monedele bulgărești emise la Tîrnovo în secolul al XIV-lea³³. Prezența ei pe un ducat de la Mircea cel Bătrîn atestă, după părerea noastră, asumarea de către emitent a titlului de țar, neîntîlnit pînă acum în alte izvoare istorice³⁴. Am ajuns la această interpretare încă din anul 1961, cu prilejul studierii tezaurului monetar de la Halînga, amintit mai sus³⁵, prezentînd-o pentru prima oară într-o comunicare rămasă încă inedită³⁶. Asumarea de către Mircea cel Bătrîn, a titlului de țar — repetăm, titlu neconsemnat de nici un document, emis în cancelaria Țării Românești, după decembrie 1396 și pînă la 31 ianuarie 1418 — putea avea mai multe motivări. Una din ele ar fi putut exprima pe această cale afirmarea unor anumite pretenții ale emitentului la moștenirea țaratului de Vidin, după desființarea statului sud-dunărean și anexarea lui de către Imperiul otoman. Între Sracimir și Mircea erau într-adevăr strînse legături de rudenie, de gradul V³⁷, iar pe de altă parte, Vidinul aparținuse în 1368—1369 lui Vlaicu Vodă³⁸, care, în inscripția de pe tabloul votiv din Biserica Domnească de la Curtea de Argeș, se întitula: voievod și domn singur stăpînitor al Țării Românești, al Vidinului și al întregului ținut al Vidinului³⁹. Dar mai putea exista și o altă motivare, aceasta de ordin ideologic: după dispariția țaratelor bulgare de la Tîrnovo și de la Vidin și fărîmițarea țaratului sîrbesc al lui Ștefan Dușan (1355), Mircea rămăsese unicul suveran ortodox de la Dunărea de Jos, care se împotriva cu succes expansiunii otomane. În aceste condiții, aspirațiile sale la titlul de țar erau pe deplin justificate, cu atît mai mult, cu cît însuși Imperiul bizantin intrase într-un declin constant și se îndrepta cu repeziciune spre prăbușire.

Oricare ar fi fost motivarea care a stat la baza acestei manifestări, prezența, fie și sub forma monogramată, a titlului de țar alături de efigia emitentului pe ducații lui Mircea cel Bătrîn le conferea calitatea de purtători ai unui profund mesaj politic, ca adevărați *bani de cruciadă*. Aceasta ni se pare interpretarea corectă a semnificației mesajului ideologic și politic pe care îl adresa contemporanilor săi voievodul Țării Românești, prin particularitățile iconografice și epigrafice ale ducaților ce aparțin emisiunilor discutate aici. Ea a determinat și alegerea titlului sub care se înscriseră modelele noastre contribuții de azi, închinatelor memoriei lui Mircea cel Bătrîn, cu prilejul împlinirii a șase veacuri de la urcarea sa pe tronul Țării Românești.

În încheiere, cîteva cuvinte cu privire la datarea emisiunilor monetare de care ne-am ocupat în aceste pagini. Am văzut că apariția lor a fost determinată sau cel puțin influențată de două mari evenimente cu caracter politic și anume: 1. participarea lui Mircea cel Bătrîn la cruciada de la Nicopole și 2. dispariția celor două țarate sud-dunărene, de Tîrnovo (1393) și de Vidin (1396). Logic, emiterea ducaților lui Mircea cel Bătrîn cu bustul lui Iisus pe revers a trebuit să urmeze de aproape acestor evenimente. Pe de altă parte, faptul că după toate probabilitățile, tezaurul găsit la Constanța în 1938 cuprindea numai ducați cu bustul lui Iisus pe revers ne-a îndemnat încă de acum două decenii⁴⁰, să datăm aceste emisiuni din perioada decembrie, 1396—1400, mai corect, din anii 1397—1400. Această datare ni se pare și azi întemeiată, deși s-ar putea ca ducați cu acest tip de revers, dar avînd pe avers efigia lui Mircea fără mantie (II, seria I de mai sus) să se fi emis și ceva mai tîrziu, paralel cu ducații care au pe revers stema combinată și legenda latină cu enigmaticul Petruslan⁴¹. Cercetări viitoare vor permite, desigur, clarificarea unor îndoeli ce persistă încă în privința datării acestei emisiuni.

- * Unele din ideile dezvoltate în acest studiu au fost expuse, într-o formă mai concisă, în lucrarea noastră *La naissance d'une idée politique: Byzance après Byzance*, RRH, 25, 1986, 1—2, p. 35—44.
- 1 Sub această denumire este cunoscut cronicilor interne de mai târziu Mircea, primul domn cu acest nume din dinastia întemeiată de Basarab I; v. în acest sens *Istoria României*, II, București, 1960, p. 363 și *Letopisețul Țării Românești* editat de St. Nicolaescu, RIAF, 11, 1910, p. 108. Epitetul *Bătrîn* nu se referă la vârsta lui Mircea, ci la anterioritatea lui, în raport cu alți domnitori omonimi, dintre care cel mai cunoscut e Mircea Ciobanul (1545—1552, 1553—1554 și 1558—1559). Începând din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, primul Mircea Voievod a fost desemnat în istoriografie când sub denumirea de Mircea cel Bătrîn, ca în vechile cronici, când sub aceea de Mircea cel Mare, așa cum apare și în recentul volum festiv *Marele Mircea Voievod* (cordonator Ion Pătroi), București, 1987. Pentru Mircea, cel dintîi român al cărui nume a intrat în istoria universală, atît epitetul *cel Bătrîn*, în sensul tradițional al vechilor cronici — *cel Dintîi* —, cit și epitetul *cel Mare*, creat de istoriografia din secolul al XIX-lea, sînt tot atît de potrivite, iar folosirea unuia sau a altuia este la fel de justificată.
 - 2 Dată stabilită de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 45 și acceptată în general în istoriografia română. Recent însă, s-a susținut că această dată reprezintă o eroare de copist și că ea se referă în realitate la cucerirea Țirnoviei de către otomani; Ion Radu Mircea, *Tradiția constantinopolitană și sinaxarul de la Cozia* (1986), comunicare prezentată în noiembrie 1986 la Societatea Rcmână de Studii Bizantine.
 - 3 Despre politica lui Mircea în raport cu criza Impereiului otoman, v. studiul recent publicat de Șerban Papacostea, *La Valachie et la crise de structure de l'Empire Ottomane* (1402—1413), RRH, 25, 1986, 1—2, p. 23—33.
 - 4 V. în acest sens Anca Ghiță, *Mircea cel Mare — apărător al integrității teritoriale românești și al independenței statale*, în *Marele Mircea Voievod*, p. 212—253.
 - 5 Două teze se confruntă în istoriografie, de mai bine de un secol, cu privire la stabilirea datei exacte a bătăliei de la Rovine; pentru a nu face istoricul acestei controverse, ne mărginim a aminti aici cele mai recente luări de poziție: 10 octombrie 1394, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 241—243 și discuția din nota 20; 17 mai 1395, la Alexandru V. Diță, 17 mai 1395, o dată importantă în istoria universală — victoria românească de la Rovine, *Marele Mircea Voievod*, p. 254—261. Cu privire la această ultimă datare, v. și rezervele ce pare a formula Ștefan Ștefănescu, *Situația politică din centrul, răsăritul și sud-estul Europei la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, Rolul Țării Românești*, *ibidem*, p. 47, nota 23.
 - 6 Despre Vlad I, identitatea sa și explicarea apariției sale pe scena politică a Țării Românești, v. Octavian Iliescu, *Vlad Ier, voievode de Valachie: le règne, le sceau et les monnaies*, RRH, 27, 1988, 1—2, p. 73 — 105.
 - 7 Const. Moisil, *Considerațiuni asupra monetelor lui Mircea cel Bătrîn*, BSNR, 10, 1913, p. 55.
 - 8 *Ibidem*, p. 40—42.
 - 9 Denumirea de tip comun a fost propusă de Const. Moisil, *Istoria monetei în România. Expunere sumară*, CNA, 1, 1920—1921, p. 72.
 - 10 *Dreapta și stînga* în sens heraldic, invers față de dreapta și stînga privitorului.
 - 11 V. în acest sens Octavian Oct. Iliescu, *Siglele de pe monetele Țării Românești*, CNA, 16, 1942, p. 14—15; idem, *Cu privire la problema realizării unui „corpus” al monedelor feudale românești*, SMIM, I, 1956, p. 304—306; George Buzdugan, Octavian Luchian, Constantin C. Oprescu, *Monede și bancnote românești*, București, 1977, p. 18—25.
 - 12 Octavian Iliescu, *Ducații Țării Românești cu numele lui Basarab Voievod*, în SCN, VI, 1975, p. 143, 152; cf. Constanța Știrbu și Paraschiv Stancu, *Observații asupra emisiunilor monetare ale Țării Românești (1365—1418) pe baza metodelor nucleare. Cercetări numismatice*, 4, 1982, p. 85 (valori ponderale între 0,20 și 0,40 g, pentru emisiuni monetare din anii 1386—1396).
 - 13 Constanța Știrbu și Paraschiva Stancu, *loc. cit.*
 - 14 V. mai sus, n. 7.
 - 15 Aceste monede au fost publicate pentru prima oară de Const. Moisil, *Istoria monetei în România...*, CNA, 2, 1921—1922, p. 15.
 - 16 Octavian Iliescu, *Ducații Țării Românești cu numele lui Basarab Voievod*, *loc. cit.*
 - 17 *Ibidem*, p. 143; stabilirea titlului pentru unele monede ce aparțin acestor emisiuni la Constanța Știrbu și Paraschiva Stancu, *op. cit.*, p. 85—89. Notăm că în afară de ducați, Mircea a emis și monede divizionare, *bani*, de care însă nu ne ocupăm aici.
 - 18 Octavian Iliescu, *op. cit.*, p. 143, 152.
 - 19 Despre monede emise de Vlad, v. Dr. G. Severeanu, *Moneda lui Vlad I-ii domn al Țerei Românești de la 1395/96—1397 decembrie*, BCMI, 26, 1933, p. 33—36; recent

- Octavian Iliescu, op. cit., supra, n. 3, p. 103—105.
- 20 Pentru studiul detaliat al costumației lui Mircea, așa cum apare în effigiile sale monetare, v. mai ales: P. Chihaia, *Din cetățile de scaun ale Țării Românești*, București, 1974, p. 178—189 (în tabloul sinoptic de la p. 189, coloanele Mina dreaptă și Mina stângă au fost inversate din eroare); Constanța Știrbu, *Effigies conventionnelles et effigies-portrait dans l'art monétaire de la Valachie et de la Moldavie du XIVe au XVIIIe siècle*, în *La numismatique, source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées*, Bucarest, 1981, p. 76—77; Constanța Știrbu și Paraschiva Stancu, op. cit., p. 63—66.
- 21 Transcrierea, cu erori de grafie, a numelui emitentului ar putea indica ignorarea limbii slave de către meșterul care a agravat tiparele monetare.
- 22 Prima descriere științifică a acestor ducați la Demetrius Alexander (D. A.) Sturdza, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthums Romanien (Moldau und Walachei)*, *Numismatische Zeitschrift*, 4, 1872, p. 97, nr. 40 și tiraj separat, Wien, 1874, p. 54.
- 23 Aceste tezaure au făcut obiectul unor comunicări prezentate la simpozionul de numismatică organizat la București, la data de 13 mai 1965; v. cronicile noastre, publicate în: *Revista Muzeelor*, 2, 1965, p. 272; *Studii*, 18, 1965, p. 1154—1155; *RRH*, 4, 1965, p. 1062—1063 (unde tezaurul de la Halînga—jud. Mehedinți—e menționat ca descoperit la Turnu Severin; despre acest tezaur, v. mai jos, nota 35).
- 24 Informație comunicată autorului în 1939 de către prof. Al. Bărcăcilă; cele două monede de la Bistrița au fost descrise în lucrarea noastră *Monetele lui Mircea cel Bătrîn*, mss., 1945, p. 125, sub nr. 269—270.
- 25 Constanța Știrbu și Paraschiva Stancu, op. cit., p. 79, nr. 53.
- 26 Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare ale Țării Românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, SCN, II, 1958, p. 316, nr. 18.
- 27 Pe alte emisiuni de ducați, avînd pe revers stema combinată, Mircea e reprezentat cînd în costum de modă bizantină, cînd în costum de modă occidentală; v. trimiterele din nota 20 de mai sus.
- 28 Octavian Iliescu, *Ducați necunoscuți, emisi de voievozi ai Țării Românești în secolul al XV-lea*, BSNR, 77—79, 1983—1985, p. 268—278.
- 29 Aliniind dinarii lor la cei ungurești contemporani. Alexandru Lăpușneanu în 1558, Despot Vodă în 1562—1563 și Ștefan Tomșa în 1563—1564 preiau și tipurile monedelor care au servit ca model, tipuri pe care le adaptează la specificul local, pentru emisiunile proprii: pe avers, scutul scartelat, pe revers, Maica Domnului cu pruncul, care, din Patrona Hungariae, devine Patrona Moldaviae.
- 30 V. în acest sens Cécile Morrisson, *Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale*, Paris, 1970, vol. I, p. 397.
- 31 *Ibidem*, p. 404; vol. II, p. 641.
- 32 *Ibidem*, vol. II, p. 596—598.
- 33 Cf. Nikola A. Mușmoff, *Monetite i peceatite na bulgarskite țare*, Sofia, 1924, p. 21, 182—183; reproduceri ale monogramelor inversate (în negativ) la p. 182.
- 34 Cu privire la evoluția și semnificația titlului purtat de Mircea cel Bătrîn, v. mai ales Dimitrie Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, *Convorbiri Literare*, 35, 1901, p. 1010—1035; 36, 1902, p. 27—55, 746—753; 37, 1903, p. 16—30, 209—231; reeditat în *Scrieri istorice*, București, 1968, p. 19—142; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 110—113; Anca Ghiță, op. cit. și loc. cit.
- 35 Acest tezaur a fost descoperit în 1960, pe terenul Gospodăriei de Stat Halînga, la circa 3,5—4 km nord de Drobeta-Turnu Severin, la locul denumit De-lul Viilor. Cu prilejul muncilor agricole, a fost descoperit aici un vas ce cuprindea aproximativ un kg de monede de argint. Din acestea, a intrat în 1961 în colecția Muzeului de Istorie din Turda un lot cuprinzînd 107 ducați de la Mircea (102 piese întregi și 5 fragmente) și 11 ducați de la Mihail I (9 piese întregi, 2 fragmente). Acest lot ne-a stat la dispoziție, pentru studiu, în anul 1961. Datorită apropierii locului descoperirii de municipiul Drobeta-Turnu Severin, am desemnat inițial sub acest nume tezaurul mai sus citat (v. nota 23 de mai sus) ceea ce a generat ulterior înregistrarea greșită a două tezaure: Halînga și Drobeta-Turnu Severin, cînd în realitate, este vorba de o singură descoperire, ale cărei date exacte au fost menționate mai sus.
- 36 Octavian Iliescu, *Considerații asupra unor tezaure cuprinzînd monede emise de Mircea cel Bătrîn și urmașul său, Mihail*, comunicare la ședința Societății Numismatice Române din 25 aprilie 1965; v. și nota 23 de mai sus. Ulterior, aceeași interpretare a fost propusă și de Elena Isăcescu, *Monedele atribuite lui Nicolae Redwitz*, SCN, VII, 1980, p. 105.
- 37 Cu privire la legăturile de rudenie între Mircea și Sracimir, v. Nikola A. Mușmoff, op. cit., p. 105; P. P. Panaitescu, op. cit., p. 3.
- 38 Maria Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 155—211.
- 39 Textul inscripției la Niclăe Constantinescu, *Curtea de Argeș (1200—1400)*, *Asupra începuturilor Țării Românești*, București, 1984, p. 42—43.
- 40 V. nota 36 de mai sus.

41 O asemenea datare, mai târzie, pentru emisiunile care ni-l arată pe Mircea fără mantie (II, seria I de mai sus) a fost sugerată de determinarea unui titlu foarte scăzut — de numai 658/1 000 — pentru un exemplar făcând parte din această serie; Constanța Știrbu și Paraschiva Stancu, *op. cit.*, p. 64—65, Ipoteza aceasta se bazează pe analogia cu titlul, de asemenea scăzut, al ducăților cu altă efigie a lui Mircea, care au pe revers stema combinată și legenda Petruslan (ti-

tluri între 874 și 663/1 000); aceste emisiuni datează în mod cert din ultimii ani ai domniei lui Mircea cel Bătrîn (*ibidem*, p. 66). Remarcăm însă că ipoteza de mai sus are în vedere stabilirea titlului de 658/1 000 pentru numai un singur exemplar din seria în discuție, ceea ce ne îndeamnă să subscriem, măcar, în acest caz, la rezervele deja formulate (*ibidem*, p. 67) cu privire la valorificarea rezultatelor obținute pînă în prezent prin metoda analizelor nucleare.

Abrevieri:

BCMI: *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*
BSNR: *Buletinul Societății Numismatice Române*
CNA: *Cronica Numismatică (și Arheologică)*
RIAF: *Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie*
RRH: *Revue Roumaine d'Histoire*
SCN: *Studii și Cercetări de Numismatică*
SMIM: *Studii și Materiale de Istorie Medie*
Studii: *Studii. Revistă de Istorie*

LES DUCATS DE CROISADE DE MIRCEA L'ANCIEN (Résumé)

Les quatre ducats d'argent de Mircea l'Ancien, voïvode de Valachie (1386—1418) qui font l'objet de cette étude ont le même type de revers, à savoir le buste du Christ Pantocrator. Par les détails de l'effigie du droit, ils appartiennent à deux émissions différentes. La première montre le voïvode émetteur debout de face couronné, tenant de la main droite l'épée dégainée, en main gauche le globe crucigère; il est vêtu d'un costume d'apparat à la mode occidentale et porte par-dessus le manteau doublé de fourrure. La deuxième émission présente une effigie pareille, mais sans ce manteau; on en connaît trois variétés: la première dépourvue de tout signe distinctif, la deuxième marquée au droit par la présence d'une étoile à cinq rais dans le champ droit, la troisième montrant à la même place la reproduction inversée (en négatif) du monogramme composé des lettres slaves ІІ, et Р, abréviation du titre tsar. Les monnaies en question sont bien connues, sauf le ducat marqué de l'étoile à cinq rais, qui est présenté ici pour la première fois.

L'iconographie de ces remarquables émissions suggère à l'auteur une nouvelle interprétation. Il considère que par le choix des effigies du droit et du revers, Mircea l'Ancien a voulu proclamer son attachement très ferme à la croisade antiottomane, qui a été le but suprême de tout son règne. Selon l'opinion de l'auteur, ces émissions datent des années 1397—1400.

Fig. 1. — Ducat de argint de la Mircea cel Bătrîn (diametru real: 15 mm).

Fig. 2. — Alt ducat de argint de la Mircea cel Bătrîn (același diametru).

Fig. 1 — Ducat d'argent de Mircea l'Ancien (diametre réel: 15 mm).

Fig. 2 — Autre ducat d'argent de Mircea l'Ancien (même diamètre).

Fig. 3. — Alt ducat de argint de la Mircea cel Bătrîn (același diametru).

Fig. 4. — Alt ducat de argint de la Mircea cel Bătrîn (același diametru).

Fig. 3 — Autre ducat d'argent de Mircea l'Ancien (même diamètre).

Fig. 4 — Autre ducat d'argent de Mircea l'Ancien (même diamètre).

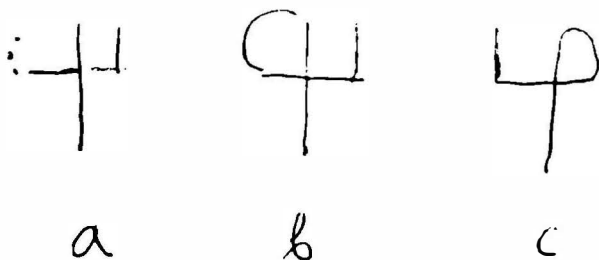

Fig. 5. — Monogramă compusă din literele slave H și P: a, b, inversată (în negativ); c, normală (în pozitiv).

Fig. 5 — Monogramme composé des lettres slaves H et P: a, b, inversé (en négatif); c, normal (en positif).

III. ISTORIE

ÎNTINDEREA TERITORIULUI HISTRIEI ÎN EPOCA ROMANĂ ÎN LUMINA HOTĂRNICIEI CONSULARULUI MANIUS LABERIUS MAXIMUS. ÎNCERCARE DE RECONSTITUIRE

Alexandru AVRAM

Histria reprezintă unul din fericitele cazuri de oraș antic pentru care dispunem de o mărturie epigrafică cu privire la întinderea teritoriului său. Documentul la care ne referim este binecunoscuta și mult comentată hotărnicie a guvernatorului Moesiei Inferioare, consularul Manius Laberius Maximus, decretată la 25 octombrie 100 e.n., deci la relativ puțină vreme după instaurarea dominației romane în Dobrogea.

Descoperit în două exemplare (A = ISM, 1, 67; B = ISM, 1, 68), documentul a fost publicat de Vasile Pârvan¹, reluat apoi și comentat pe larg de istorici dintre cei mai iluștri². Cele două exemplare ale hotărniciei sînt din sec. al III-lea e.n. (epoca Severilor)³, ceea ce înseamnă că decretul consularului a rămas în vigoare pînă în vremea respectivă. Această constatare ne permite să afirmăm că datele pe care, în cele ce urmează, le vom extrage din analiza inscripției sînt valabile, în linii generale, pentru întreaga epocă romană timpurie.

Demersul nostru va avea în vedere aproape exclusiv importanta chestiune de ordin geografic-istoric a limitelor teritoriului grănițuit de Laberius Maximus. De aceea, vom prezenta mai întîi, pe baza ultimei ediții a documentului, pasajele din inscripție pe care le vom supune analizei.

Ex. B = ISM, 1, 68

Fines Histrianorum hos esse con[stitui]Pe-]
ucem laccum Halmyridem a do[minio]

Argemensium, inde iugo summo [.....ad c-]

5 [o]nfluentes riuorum Picusculi et Ga[brani, inde ab im-]

[o] Gabrano ad capud eiusdem, inde [.....iuxta riuum]

[S]anpaeum, inde ad riuum Turgicu[lum]

a riuo Calabaeo, milia passum circi [ter D? XVII]

Pentru unele întregiri, a se confrunta cu ex. A = ISM, 1, 67, din care în preambul se mai păstrează:

[confluentes riu]o[rum] Picusculi et Gabrani, inde ab i-]

[mo Gabrano ad c]a[p]ud [eiusdem, indeiuxta riuum]

[Sanpaeum, inde ad riuum T]u[rg]iculum [.....]t[.....]

[a riuo Calabae]o, milia passum [circite]r D. VII

În r. 8 se pare că avem a face cu un *locus desperatus*, întrucît nici semnele D VII din ex. A nu sînt clare, nici nu se știe dacă D are valoare numerică. Cifra „exprima în mii de pași fie lungimea hotarelor în ansamblu, fie pe a unei părți din ele, mărginită

de apa Calabaeus" 4, însă, atîta vreme cît nu poate fi reconstituită, nu ne este de nici un folos în încercarea noastră.

Abandonînd această ultimă chestiune, putem conchide că în inscripție sînt înșirate în ordine următoarele puncte de reper cu lectură certă:

1. Peuce (grind al Deltei sau brațul Sf. Gheorghe; cf. Ptol., 3, 10, 2, *Hieron stoma* sau *Peuce*);
2. lacul *Halmyris*, evident, lacul Razelm, care mai apare menționat în aceeași epocă — n.b., tot ca lac, nu ca golf marin — la Plin., *Nat. hist.*, 4, 12(24), 79;
3.Argamensium, al locuitorilor de la Argamum, așezarea de la Capul Dolojman;
4. *iugum summum*;
5. rîurile *Picusculus* și *Gabranus*;
6. rîul *Gabranus*, singur;
7. rîul *Sanpaeus*;
8. rîul *Turgiculus*;
9. rîul *Calabaeus*.

Pînă acum s-au propus două reconstituiri ale teritoriului pe baza hotărniciei: Vasile Pârvan încearcă următoarea interpretare: „Cred că prin *iugum summum*, care forma pe malul de apus al lacului *Halmyris* punctul de despărțire între *territorium Histriae* și *dominium Argamensium*, avem a înțelege dealul foarte înalt (106 m), cel mai ridicat pe întregul țărm vestic al lagunelor[...], numit Hamangi [Baia], în linie dreaptă vest-est cu satul Poturi [Panduru], malul de sud al Goloviței interioare și vîrfurile de 84 m al dealului Caraburun. O dată admis acest punct, restul hotărniciei se poate mai ușor localiza. Confluența rîulețelor *Picusculus* și *Gabranus* s-ar găsi atunci chiar la satul Hamangi [Baia], unde pîrîul Poturi (care ar fi *Picusculus*) se varsă în Hagiavat (care ar fi *Gabranus*). Pe Hagiavat apoi, *ad capud eiusdem*, ne-ar duce la cota 147, unde sînt izvoarele acestui rîuleț. De aici la pîrîul Beidaut, care ar fi *Sanpaeus*, și pe el în sus, pînă la nord de Caildere [Neatîrnarea] unde — cota 324 — începe pîrîul numit azi Suflaru [Rîmnic]: izvoarele lui sunt imediat la nord-vest de izvoarele Beidautului. Suflaru ar fi *Turgiculus* al inscripției noastre. Acest pîrîu se varsă însă direct în Casimcea — *Calabaeus* din document — și pe Casimcea în jos se ajunge pînă la mare. Am traduce dar pe baza acestor identificări *ῥοθησία* lui Laberius Maximus în nume contemporane: granițele histrienilor se stabilesc astfel: gura Dunării, numită Peuce, lacul *Halmyris* de la hotarul cu *Argamensii*, apoi o linie pe vîrfurile dealului Hamangi, de aici la confluența Poturului cu Hagiavatul, pe urmă de la gura pînă la izvoarele Hagiavatului, apoi pe lîngă Beidaut în sus; de aici granița trece pe pîrîul Suflaru, iar pe urmă pe Casimcea; (în total?) cam. mii de pași” 6.

Cea de a doua încercare de reconstituire aparține lui Paul Nicorescu într-un studiu inedit citat de prof. D. M. Pippidi. Conform opiniei învățatului ieșean, „linia de delimitare începea la 12 km în linie dreaptă spre NNV de Dolojman, unde lanțul de dealuri împădurite ale Babadagului ajunge pînă la marginea lacului *Halmyris*”; de aici, „prin cota 84 a dealului Tașburun, linia de demarcație continua prin cotele 80, 117, 164, 216, 215, 219 (SV de Vistierna), 216, 232, 226, 240 și 122, ajungînd la confluența rîurilor Slava Cercheză (care ar fi *Picusculus*) cu Slava Rusă (care ar fi *Gabranus*)”. În continuare, limita s-ar situa „de-a lungul rîului Slava Rusă (*Gabranus*) pînă la izvorul acestuia, care se află între versantul SV al dealului Bașpunar [Fîntîna Mare] și Periclia (cotă 369)”. Rîul *Sanpaeus* este identificat cu Beidaut (ca și la V. Pârvan); granița ar părăsi cursul acestuia într-un punct situat „cam în regiunea satului Beidaut”, pentru a se îndrepta „spre începutul rîului Duingi [Nuntași], care ar fi *Turgiculus*”. La sud „granița era pe pîrîul Duingi (*Turgiculus*) pînă mai jos de satul Tariverde, unde acesta primește ca afluent pe dreapta

piriul Cogealac, care ar fi *Sanpaeus* ⁹; din dreptul gurii acestuia hotarul continuă în linie dreaptă (circa 16 000 de pași = 23,68 km) spre mare pînă la capul Midia" ⁷.

Deși sensibil diferite, aceste două propuneri au cîteva puncte comune. În primul rînd, întinderea teritoriului ar fi cam aceeași: în viziunea lui Pârvan ținutul histrienilor ar fi fost mai extins spre sud (pînă la vărsarea Casimcei în lacul Tașaul), dar mai limitat în partea sa nordică, în vreme ce după Nicorescu teritoriul ar fi fost mai limitat spre sud, lucru compensat în nord de includerea zonei dintre dealurile Babadagului și dealurile din jurul satului Baia (Hamangi).

În al doilea rînd, ambii autori admit, în ciuda unor mici diferențe de nuanță, brațul Peuce drept graniță nordică a teritoriului. În sfîrșit, un singur hidronim este identificat de cei doi autori în același mod: *Sanpaeus* = Beidaud.

În timpul din urmă nu au mai apărut date epigrafice noi, care să arunce lumini asupra acestei importante chestiuni de geografie istorică. Cu toate acestea, ne propunem, întemeiați pe o cunoaștere amănunțită a terenului, să încercăm, la rîndul nostru, o nouă reconstituire.

Granița de nord atingea, fără nici un fel de îndoială, brațul Peuce (Sf. Gheorghe). Acest lucru rezultă nu atît din descrierea granițelor — unde, după cum se vede, [Pe]ucem este produsul unei întregiri — cît din conținutul scrisorilor guvernatorilor anexate la „dosar”, din care reiese că principalul obiect al conflictului de natură vamală era pescuitul în brațele Dunării. Or, pentru a satisface aceste pretenții, sigura posibilitate era „artificiul juridic mulțumită căruia, în ciuda apreciablei distanțe dintre Dunăre și cetate, brațul Peuce era decretat hotar de nord al Histriei” ⁸.

Nu știm cum traversa granița lacul *Halmyris* (Razelm), la fel cum nu avem cum stabili dacă ținutul locuitorilor din Argamum (*dominium* ? *Argamensium*) era sau nu inclus în teritoriu. Un argument nu lipsit de interes pentru excluderea ținutului argamens ar fi acela că în hotărnicia relativ contemporană a orașului Callatis așezările date ca puncte de reper sînt exterioare teritoriului callatian, nu părți componente ale acestuia ⁹. Date fiind diferențele de concepție ale celor două grănițuiri ¹⁰, nu știm însă cît de operant este un asemenea argument. Pe de altă parte, nu sîntem atît de convinși că Argamum era în epoca respectivă o așezare atît de importantă, încît să beneficieze de un *dominium* propriu, învecinat, deci diferit de teritoriul Histriei ¹¹.

Dacă am putea stabili cu precizie traseul ulterior al graniței, chestiunea apartenenței așezării de la Argamum și a ținutului său înconjurător ar fi mai ușor de rezolvat. Din păcate, următorul reper, *iugum summum*, este cît se poate de vag. *Iugum* se poate referi, din punct de vedere al limbii latine, atît la o înălțime izolată (vîrf de munte, de deal, creastă, coamă etc.), cît și la un lanț de dealuri, munți etc. Cum se poate atunci opta între dealurile Hamangi și dealurile Babadagului cu cotele indicate de P. Nicorescu?

„Cheia” o constituie, după părerea noastră, confluența rîurilor *Picusculus* și *Gabranus*. Conform inscripției, granița urmează traseul: *inde iugo summo* [... *ad co*]nfluentes *riuorum Picusculi et Ga*[brani, *inde ab imo*] *Gabrano ad capud eiusdem*. Deci pînă la confluență granița nu urmează cursul unui rîu, ci o creastă de dealuri. În toată zona care intră în discuție nu există decît două confluențe de rîuri notabile: confluența Slavelor, preferată de P. Nicorescu, și cea dintre pîraiele Hagiavat (Ceamurlia) și Poturi (Hamangia), pentru care a optat V. Pârvan. Dealul Hamangi, indicat de Pârvan, se află însă chiar aproape de vărsarea pîrului Hagiavat (identificat cu *Gabranus*) în lacul Golovița; n-ar fi fost atunci mai firească formularea: *inde ab imo Picusculo* (siue *Gabrano*) *ad confluentes riuorum Picusculi et Gabrani* (siue *ad confluentes eiusdem et Gabrani*) ? Din formularea inscripției rezultă că granița se stabilește pe rîu începînd de la confluența menționată; în cazul în care acceptăm identificările lui Pârvan, granița ar constitui-o însuși rîul și atunci nici indicația *iugo summo*, poate că nici specificarea confluenței nu și-ar mai fi găsit rostul. Cu

totul altfel se prezintă lucrurile în restituirea lui Nicorescu: dealurile Babadagului (cu cotele menționate) ¹², pe lângă faptul că asigură o mai bună acoperire în teren a conceptului de *iugum summum*, constituie un lanț continuu care se întinde spre vest exact pînă spre confluența Slavelor, de unde granița urmează cursuri de ape.

Admitem, deci, o graniță nordică pe traseul brațul Sf. Gheorghe — lacul Razelm — lanțul de dealuri (cam din dreptul satului Enisala pînă la satul Slava Rusă) — confluența Slavelor. Dacă Argamum s-ar situa în afară, atunci frontiera ar trebui căutată mai spre sud, unde nu mai aflăm nici un *iugum summum*, întrucît am văzut de ce propunerea lui Pârvan ni se pare greu de acceptat. Rezultă de aici că includem și Argamum în teritoriul histrian.

Pe de altă parte, granița de vest și de sud nu poate fi decît riul Casimcea, pentru că, fiind ultimul menționat, acesta trebuie să „închidă” pe hartă conturul teritoriului. La sud de Histria nu există, între rîurile care se varsă în lacurile maritime din apropierea țărmlui, decît Duingi (Nuntași) și Casimcea. Primul este greu de admis din considerente geografice elementare, întrucît se varsă în lacul Nuntași (Tuzla) în imediata apropiere a Histriei, ceea ce ar însemna că cetatea care stăpînea un teritoriu atît de întins spre nord n-ar fi deținut spre sud decît o mică fișie. Nu putem fi de acord nici cu soluția propusă de P. Nicorescu, după care granița, care ar fi urmat pînă la un punct cursul pîrîului Duingi, pe care îl identifica cu *Turgiculus*, ar fi părăsit această linie în locul confluenței cu pîrîul Cogealac, identificat cu *Calabaeus*, întrucît inscripția nu vorbește nici de *confluentes*, precum în pasajul precedent, aici de vreo altă limită naturală (dealuri, lacuri etc.), care să „închidă” teritoriul în porțiunea dintre acest punct și mare. Rezultă, deci, prin eliminare, o altă identificare sigură: *Calabaeus* = Casimcea.

Cea mai spinoasă chestiune este aceea a frontierei vestice a teritoriului între confluența Slavelor și Valea Casimcei. Conform datelor inscripției, ar trebui identificat în teren un traseu de-a lungul uneia din Slave (cea identificată cu *Gabranus*), apoi de-a lungul altor două rîuri, dintre care ultimul să aibă legătură directă cu Casimcea. Din aceste trei necunoscute putem elimina pe prima și pe ultima. Mai întîi, pornind de la identificarea *confluentes riuorum Picusculi et Gabrani* = confluența Slavelor, știind, pe de altă parte, că de aici granița merge pe *Gabranus*, trebuie să vedem în acesta din urmă riul situat mai la sud, deci Slava Rusă. În caz contrar, nu numai că am extinde în mod nejustificat teritoriul spre nord-vest, dar de la izvorul celeilalte Slave, Slava Cercheză, nu mai găsim în teren posibilități de continuare în spiritul textului inscripției. *Gabranus* este, deci, Slava Rusă, iar *Picusculus* Slava Cercheză, la fel ca în viziunea lui Nicorescu. De la confluență (*confluentes*), deci de la gura de vărsare (*imum*) — este semnificativă reluarea din textul inscripției, care conferă descrierii un plus de precizie — granița merge pînă la izvor (*ad capud eiusdem*).

Cea de-a doua necunoscută pe care o eliminăm privește hidronimul *Turgiculus*. Fiind penultimul menționat — chiar dacă în text este o lacună de ca. 13—14 litere pînă la următoarea formulă lizibilă (*a riuo Calabaeo*) — și avînd drept punct de reper Casimcea = *Calabaeus*, trebuie să căutăm pe hartă un curs de apă care să îndeplinească următoarele condiții: să fie afluent al Casimcei, pentru a se asigura continuitatea frontierei pe cursuri de apă, și să fie situat în stînga Casimcei, pentru a se asigura închiderea conturului. Pe stînga Casimcea nu primește drept afluent decît Rîmnicul (Suflaru), care poate fi identificat cu *Turgiculus*. Rîmnicul, izvorînd de pe înălțimile din zona satului Neatîrnarea (Caildere) — adevărată cumpănă a apelor — și vărsîndu-se în Casimcea în dreptul satului Pantelimonul de Jos, este un pîrîu tipic pentru zona Dobrogei, cu mari variații de debit: pe cît este debitul de mic și lin cursul său în anotimpurile secetoase, pe atît de mare debitul și de năvalnică scurgerea în sezoanele ploioase. Un nume ca

Turgiculus (diminutiv derivat de la *turgeo-ere*, „a fi umflat”, sau de la *turgesco-ere*, „a se umfla”; cf. *turgidus*, „umflat”) ar fi pe deplin justificat.

În exemplarul A, în r. 3. se citește după [T]u[rg]iculum și după o lacună de cîteva litere un T. Pe baza analogiei din ex. B, r. 5—6 (*ab imo Gabrano ad capud elusdem*), credem că se poate întregi aici e.g.: *ad riuum Turgiculum [a capi]t[e ad imum]*, deci „la riul *Turgiculus*, de la izvor la vărsare” (în Casimcea). Iată deci că, pentru a închide conturul nu mai trebuie rezolvată decît problema segmentului dintre izvorul Slavei Ruse și cel al Rîmnicului. Soluția cea mai firească de unire a celor două puncte aflate la foarte mică apropiere între ele este aceea de a trasa un hotar de-a lungul pîriului Beidaud, identificat, pe bună dreptate, atît de Pârvan, cît și de Nicorescu, cu *Sanpaeus*, ceea ce s-ar potrive perfect cu expresia *iuxta riuum Sanpaeum*.

Rezumînd concluziile ample demonstrate pînă acum, obținem următorul tablou al teritoriului delimitat de hotărnicie: brațul Sf. Gheorghe (*Peuce*) — lacul Razelm (*Halmyris*) — lanțul de dealuri (*iugum summum*) dintre Enisala și Slava Rusă — pîriul Slava Rusă, de la confluența cu Slava Cercheză pînă la izvor — pîriul Beidaud — pîriul Rîmnic, de la izvor la vărsarea sa în Casimcea — riul Casimcea, pînă la vărsarea sa în lacul Tașaul.

Fără a avea pretenția de a fi spus ultimul cuvînt într-o discuție, care, pentru a fi fructuoasă ar avea nevoie, în primul rînd, de fericite descoperiri epigrafice, în măsură să asigure identificarea în teren măcar a unuia din hidronimele înșirate, ne rezervăm dreptul de a remarca unele din implicațiile ipotezelor noastre.

Pe lîngă Argamum, despre care am vorbit la timpul potrivit, includem în teritoriul grănițuit de Laberius Maximus și așezarea de la Slava Rusă. Existența unei impresionante cetăți de 24 ha — cea mai mare din Dobrogea — la Slava Rusă în epoca romano-bizantină (identificată în unanimitate cu Ibida menționată de Proc., *De aed.*, 4,7) nu trebuie să înșele; nu avem — este drept, în lipsa săpăturilor arheologice — nici o dovadă că cetatea ar fi anterioară epocii Dominatului, iar tăcerea izvoarelor din epoca timpurie este semnificativă. Inscriptiile descoperite de-a lungul timpului (datele în sec. II—III e.n.) sînt reprezentate mai ales de pietre de mormînt — unele dintre ele puse chiar de veterani —, ceea ce acreditează ideea că „înainte de a fi fost transformată într-o cetate puternică, centrul de la Slava Rusă s-a dezvoltat ca o așezare rurală, locuită de coloniști romani și traci localnici”¹⁸. *Conuentus* sau *uicus*, așezarea de aici nu întrunește atributele unui centru capabil să dețină, în sens juridic roman, un *territorium* mai larg decît obișnuitul *territorium uici*, astfel că includerea sa în teritoriul histrian nu se izbește de nici o dificultate din acest punct de vedere.

Granițele propuse de reconstituirea noastră prezintă avantajul că includ (între izvorul Slavei Ruse și pîriul Beidaud) importanta zonă minieră de la Altîn Tepe, care cu greu ar fi fost de închipuit în afara teritoriului¹⁴. La fel, un *uicus* precum cel menționat pe cale epigrafică la Neatîrnarea își găsește și el locul în extremitatea de NV a teritoriului (ISM, 1, 368).

De la Nistorești provine un document epigrafic deosebit de important (ISM, 1, 373), care menționează *regio Histriae*, ceea ce pledează pentru includerea acestei zone în teritoriul grănițuit de Laberius Maximus. Frontiera trasată de noi pe pîriul Rîmnic pînă la confluența cu Casimcea plează actualul sat Nistorești cu 2—3 km în afara teritoriului. Necunoscînd condițiile exacte de descoperire a inscripției, nu considerăm, că această minusculă abatere este de natură să ne zdruncine concluziile. În cel mai rău caz am admite o deplasare spre vest a graniței teritoriului, care s-ar întinde atunci pe Casimcea pînă la izvorul acesteia. Pe malul drept al riului este însă sigur că ne aflăm pe un alt ținut, cel al Capidavei, un *uicus* beneficiind de o organizare cvasimunicipală, cu un teritoriu menționat epigrafic¹⁵. În acest teritoriu pare a fi inclus și Ulmetum, un *uicus* situat

ca. 2—3 km la vest de riul Casimcea, în care însă o inscripție menționează un *buleuta Histriae*¹⁶. Asemenea date întăresc concluzia că riul Casimcea reprezintă în această zonă granița teritoriului histrian.

În afară de teritoriul capidavens, mai cunoaștem un alt teritoriu învecinat al Histriei, cel tomitan, care, deși nementionat în vreun document epigrafic, trebuie să se fi situat la sud de cursul inferior al Casimcei și de lacul Tașaul¹⁷.

Nu am vrea să se înțeleagă că susținem ideea conform căreia ținutul grănițuit de Laberius Maximus, pe care am încercat aici să îl reconstituim în teren, ar fi identic cu *territorium* în sensul strict juridic al cuvîntului. Fără a intra cu această ocazie în amănuntele unei complexe probleme ce a reținut în repetate rînduri atenția istoricilor, ținem să încheiem cu cîteva succinte precizări.

1. Existența unei *regio Histriae*, ce pare a fi localizată în zone marginale ale ținutului descris de hotărnicie¹⁸ și a unor *conuentus* în care sînt atestați *ciues Romani* și *ueterani* în zona actualului sat Sinoe¹⁹ reprezintă puternice argumente pentru a susține o dualitate *territorium* — *regio*²⁰. *Territorium*, „*städtische chōra*” (B. Gerov), se limitează la o zonă mai restrînsă. Ceea ce grănițuiește în fapt Laberius Maximus nu este însă acest *territorium*, ci întregul ținut — inclusiv *regio* atribuită formal cetății — în cadrul căruia histrienii erau scutiți de obligații vamale. Rezervîndu-și un *dominium* care îi permite să efectueze colonizări de civili și veterani și să intervină în conflictele de hotărnicie²¹, autoritatea romană recunoștea Histriei diferite prerogative — definite vag de Sic. Flacc., 135, 4 (ed. Lachmann) drept *ius dicendi coercendique* —, drepturi între care cele de natură vamală par să fi jucat un rol din cele mai însemnate.

2. Nu putem răspunde cu precizie la întrebarea referitoare la limitele *chōrei* orășenești. Întemeiați pe criteriul introdus de Alexandru Suceveanu²² — răspîndirea inscripțiilor în limba greacă în teritoriu — și eliminînd, pe de altă parte, zonele în care sînt atestate *regio Histriae* și *conuentus*, putem aprecia că acest teritoriu se restrîngea la zona delimitată la nord de actualul sat Sinoe, la vest de zona Cogelac-Fintînele, iar la sud de zona Corbu (sau chiar, mai puțin, Săcele)²³.

3. Limitele astfel reconstituite ale celor două organisme teritoriale duc cu gîndul la o foarte veche dualitate, cu antecedente în epoca autonomiei: *χώρα* în sensul strict al cuvîntului și „ținutul de margine”, *πρόσχωρος* „dominio di influenza”²⁴. Așa cum am menționat cu altă ocazie, echivalența *χώρα* — *territorium* și *πρόσχωρος* = *regio* pare să se impună²⁵, cu atît mai mult cu cît — τὰ τῶν προγόνων ὅρτα, „granițele din strămoși” invocate de petiționarii histrieni sînt, desigur, cele recunoscute din anii lui Augustus, cu alte cuvinte, granițele tradiționale ale Histriei din vremea autonomiei.

4. Toate aceste ipoteze se referă la epoca romană timpurie, un *terminus ante quem* fiind perioada Severilor, din care datează copiile documentului original al horothesiei. Nu ne angajăm cu nimic în epoca Dominatului. Ținem însă să constatăm un fapt ce merită — și sîntem convingiți că va fi — dezvoltat pe măsură ce săpăturile arheologice în mediul rural se vor intensifica în această zonă; în vreme ce așezările de epocă romană din ținutul descris de noi mai sus prezintă doar sporadic nivele de locuire databile în sec. al IV-lea e.n., neexistînd, pe de altă parte, nici o descoperire certă din perioada ulterioară, în zona de nord-nord-vest a acestui teritoriu au apărut în ultimii ani, grație cercetărilor lui Andrei Opaîț, însemnate așezări rurale din sec. IV—VI e.n., la care lipsesc tocmai nivelele de locuire timpurii ! În modul nostru de a înțelege lucrurile, este aproape cert că în epoca romană tîrzie, prin apariția puternicului centru fortificat de la Ibida (Slava Rusă), asistăm la o deplasare a constelației de așezări rurale din zona Histriei spre ținutul din preajma Ibidei. Din acest punct de vedere este limpede că în această epocă nu se mai poate vorbi de o *regio Histriae* atît de întinsă spre nord și, cu atît mai puțin, de o graniță a teritoriului histrian pe Valea Slavelor.

- 1 V. Pârvan, *Histria IV; Inscriptii găsite în 1914 și 1915*, București, 1916 (ARMSI, ser. II, t. XXXVIII), p. 556–558, nr. 15 și 16.
- 2 Vezi studiile citate în ISM, 1, sub nr. 68. Cel mai amplu comentariu epigrafic și istoric este cel datorat profesorului D. M. Pippidi, în *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a 2-a, București, 1967, p. 349–385.
- 3 D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 359–360.
- 4 Idem, ISM, 1, p. 198–199.
- 5 V. Pârvan, *op. cit.*, p. 582–583. Pentru numele de riuri vezi și considerațiile aceleiași autor în *Considerațiuni asupra unor nume de riuri daco-scitice*, ARMSI, ser. II, t. I, mem. 1, p. 2–31, iar pentru hidronimul *Gabranus*: L. Franga, SCIVA, 37, 1986, 4, p. 309–317.
- 6 Aici trebuie să fie de o inadverență (nesesizată până acum): Nicorescu identificase deja *Sanpaeus* cu Beidaud, deci este exclus ca el să fi avut în minte, în același timp, identificarea *Sanpaeus* = Cogeaalac (de altfel, acest lucru rezultă și din ordinea logică a prezentării), deși în manuscrisul citat în două rinduri de prof. D. M. Pippidi (*Contribuții*², p. 365; ISM, 1, p. 198) apare această stranie echivalență. În schimb, lipsește la Nicorescu propunerea de identificare a râului *Calabaeus*, ceea ce ne îndeamnă să „emendăm” manuscrisul lui Nicorescu în acest loc astfel: „piriul Cogeaalac, care ar fi *Calabaeus*”.
- 7 Acest citat este dintr-un studiu păstrat în manuscris, intitulat *Contribuțiuni la istoria Histriei*, al lui Paul Nicorescu (scris, probabil, puțin înainte de decesul său survenit în 1946), amplu folosit de prof. D. M. Pippidi, căruia i-l pusea la dispoziție Ion Nestor (cf. *Contribuții*², p. 364. n. 17). Nu am văzut manuscrisul, astfel că cităm după trimiterele oferite de prof. Pippidi. Atât aici, cât și la citatul din Pârvan (n. 5), am păstrat pentru denumirile geografice formele care apar la autorii respectivi (ex. *Beidaut*); pentru o mai bună orientare, am adăugat între croșete denumirile actuale ale satelor și cursurilor de apă: Hamangi(a) = Baia, Poturi = Pânduru etc.
- 8 D. M. Pippidi, ISM, 1, p. 18.
- 9 Emilia Doruțiu-Boilă, *Decia*, NS, 15, 1971, p. 333.
- 10 Spre deosebire de hotărnicia histriană, unde fines sînt granițe naturale (riuri, lacuri, dealuri, marea), hotărnicia calatiană prezintă doar direcții geometrice (*rigore recto, in flexu, dextorsum, sinistrosum*).
- 11 Nu este lipsit de interes faptul că o inscripție de la Olbia, conținând lista strategilor din epoca lui Septimius Severus (IOSPE, I², 96.3), menționează în r. 5 un Πόπλιος Αἰλίου Ἀργαμηνός, ceea ce alături de pasajul din horothesis, constituie singura atestare a cetății Argamum în epoca Principatului (D. M. Pippidi, StCI, 21, 1983, p. 106–107). Pe de altă parte însă, săpăturile arheologice interpretate la Capul Doloiman relevă că, spre deosebire de epoca greacă și de cea romană-bizantină, așezarea este destul de modestă (nu a fost descoperită, între altele, nici un fel de inscripție!). În actualul stadiu al cercetării considerăm problema irezolvabilă. Dacă într-un viitor oarecare vom obține pe cale epigrafică date noi despre statutul așezării de la Argamum în epoca romană timpurie, vom avea prilejul să supunem unui nou examen și chestiunea teritoriului său rural.
- 12 Cote foarte ușor diferite (117, 216, 244, 250) am avut ocazia să identificăm pe harta Marelui Stat Major al Armatei din 1887 (sc. 1:12 000), colile G IV și F IV, din arhiva Institutului de Arheologie (inv. 482. 483).
- 13 Emilia Doruțiu-Boilă, ISM, 5, p. 242.
- 14 Em. Zah, Al. Suceveanu, SCIV, 22, 1971, 4, p. 567–578.
- 15 ISM, 5, 77 (inscripție găsită la Ulmetum, ceea ce ar pleda pentru includerea acestei așezări în ceea ce inscripția denumește *territorium Capidauense*; vezi, totuși, și dubiile Emiliei Doruțiu-Boilă. *ibidem*, p. 104). Argumentul principal pentru statutul vican al Capidavei rezultă din titlul de *magister uici* purtat de Veturius Tertius pe altarul descoperit lângă Capidava, la Gălbiori (ISM, 5, 56). Lăsînd la o parte faptul că distanța foarte mică de Capidava permite supoziția că respectivul *uicus* era chiar Capidava, argumentul crește în valoare dacă acceptăm identitatea aproape sigură dintre dedicant și acel C. Veturius Tertius menționat chiar la Capidava de epigrafa ISM, 5, 34. Pentru statutul de *uicus* al Capidavei ar putea fi invocată, de asemenea, mențiunea inscripției ISM, 5, 66 (1 iunie 178 e.n.), unde, în r. 2–3, s-ar putea întregi eventual *uico Capidauensi*; întregirea ne-a fost sugerată de desenul publicat în *corpus*, însă este încontrolabilă, întrucît piatra s-a pierdut. Emilia Doruțiu-Boilă, *op. cit.*, p. 91, admite posibilitatea ca numele Capidavei să figureze în r. 3 al inscripției, însă nu își exprimă nici o părere cu privire la literale din r. 2, unde noi sîntem tentați să citim VICO.
- 16 ISM, 5, 90. Ulmetum este în mod cert atestat ca *uicus* de inscripțiile cuprinse în aceleși volum sub nr. 62–64, 69. V. Pârvan, *Cetatea Ulmetum*, I, ARMSI, 34, 1972, p. 533 (urmat de R. Netzhammer, *Die christlichen Alterthümer der Dobrușda*, Bukarest, 1918, p. 129) explică prezența lui Aelius Lu... *buleuta Histriae*, la Ulmetum prin faptul că acesta ar fi posedat în acel *uicus*

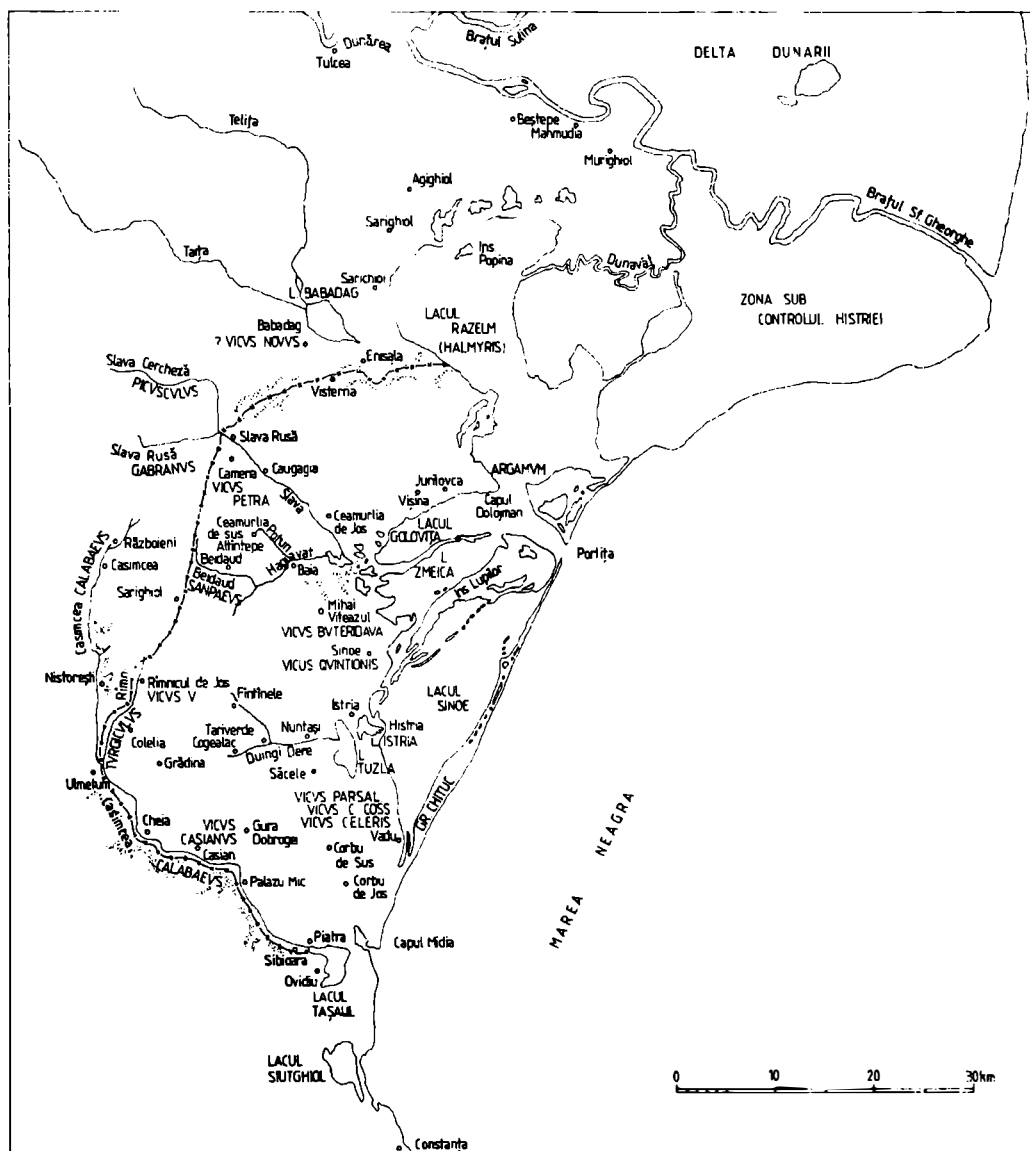
- o moșie, la fel ca L. Pompeius Valens de la Nistorești (ISM, 1, 373), care a „domiciliat” în regiunea Histriei (*consistit regione Histriae*), în vreme ce *muneraque fecit Histria in oppido*. Emilia Doruțiu Boilă, ISM, 5, p. 115, propune însă alte două posibile variante: „Credem însă că acest monument, ca multe altele descoperite la Ulmetum, a fost adus aici cu prilejul construirii cetății dintr-unul din satele teritoriului histrian. Dar nu este exclus ca Ulmetum însuși să fi făcut parte din teritoriul Histriei, nu din teritoriul Capidavei, cum se poate susține pe baza inscripției lui C. Iulius Quadratus”. Dacă prima dintre variantele propuse este, prin natura lucrurilor, plauzibilă, atîta vreme cît nu vom ști niciodată în absolut toate cazurile dacă o inscripție găsită într-un anume loc nu va fi fost în epoca veche sau mai recentă purtată, cu cea de-a doua ipoteză putem mai greu să ne împăcăm. Dacă includem și Ulmetum în teritoriul histrian (la vest de Casimcea), nu mai găsim (pină la Dunăre !) nici un alt rîu care să îndeplinească rolul de graniță vestică, așa cum ne îndeamnă hotărînia lui Laberius Maximus.
- 17 Pentru cercetările din zona lacului Tașaul vezi Cr. Matei, Pontica, 18, 1985, p. 125—139; 19, 1986, p. 253—266.
- 18 Locul de descoperire — care, desigur, nu este obligatoriu locul de proveniență — se cunoaște numai în două cazuri: Nistorești (ISM, 1, 1, 373, 157 e.n.) și Sinoe (ISM, 1, 329, 170—174 e.n.). ISM, 1, 343 provine din *Vicus Secundini*, în mod sigur în teritoriul histrian, dar nelocalizat precis, întrucît toate inscripțiile care atestă acest *uicus* au fost găsite în cetatea Histria. ISM, 5, 123 și 124 au fost descoperite la Gîrlăciu, unde vor fi fost transportate într-o epocă postantică (datează din sec. al II-lea, respectiv 244—246 e.n.).
- 19 ISM, 1, 324, 326—328, 330—332 (*Vicus Quintionis*, de localizat în zona Sinoe); 343—347, 349 (*Vicus Secundini*). Adaugă CIL III, 14 442 (Rîmnicul de Jos; pentru localizare vezi Emilia Doruțiu-Boilă, SCIV, 15, 1964, 1, p. 131, nr. 1). Pentru problematica acestor *conuentus* vezi O. Bounegru, Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte, 5, 1986, 1, p. 59—73.
- 20 Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană (secolele I—III e.n.)*, București, 1977, p. 42—46; idem, Pontica, 10, 1977, p. 98—102. Cf. B. Gerov, *Akten des VI. Int. Kongresses f. griechische und lateinische Epigraphik*, Vestigia, 17, München, 1973, p. 493; idem, Klio, 52, 1970, 1, p. 123—132.
- 21 Un exemplu îl constituie intervenția guvernatorului Ovinus Tertullus în conflictul teritorial dintre Messia Pudentilla și *uicani Buteridaeuenses* (ISM, 1, 359 și 360; cf. Al. Suceveanu, Peuce, 2, 1971, p. 155—166). Zona în discuție este situată în teritoriul histrian, întrucît inscripția provine de la Mihai Viteazul (Emilia Doruțiu-Boilă, SCIV, 15, 1964, 1, p. 132, nr. 2).
- 22 Pontica, 10, 1977, p. 99—100.
- 23 Singura diferență față de reconstituirea propusă de Al. Suceveanu se datorează excluderii de către noi a zonei actualului sat Sarighiol (—Deal). Altarul dedicat nimfelor de tribul Aigikoreis nu pare să provină de aici (în ciuda indicației lui Gr. Tocilescu, AEM, 17, 1894, p. 88, nr. 12, „Sarighiol, nicht weit von Sinoe”; Sarighiol este destul de „weit” de Sinoe!), ci de la Sinoe (cf. S. Lambrino, Istros, 1, 1934, 1, p. 117—121). Sub nr. 333, ISM, 1 dă, de asemenea, ca loc de descoperire Sinoe. Cît privește extinderea spre sud a teritoriului, cu greu s-ar putea trasa o frontieră sigură. Inscripțiile grecești văzute odinioară de E. Desjardins la Corbu (ISM, 1, 109 și 180) provin, desigur, de la Histria, ca și unele din inscripțiile descoperite de-a lungul timpului la Vadu (decretul în cinstea lui Aristagoras, ISM, 1, 54; foarte probabil și ISM, 1, 353 și 356). De altfel, la Vadu este menționat pe cale epigrafică *Vicus Celeris* și tot în zonă trebuie să se fi aflat și *Vicus Parsal...* și *Vicus C...* (ISM, 1, 350 și 351), ceea ce ne introduce deja într-o zonă latinofonă. Astfel că ne mulțumim cu ținutul din jurul satului Săcele, unde s-a descoperit o dedicație (astăzi pierdută) către Cavalerul Trac din epoca imperială, scrisă în grecește și pusă de un Herophantos (ISM, 1, 357).
- 24 Pentru cele două accepții ale termenului de *λῶπα* vezi D. Adameșteanu, Kokalos, 2, 1956, 2, p. 146; cf. P. Briant, Klio, 60, 1978, 1, p. 66—68. *Ἰπρόσωπος* apare în inscripția histriană ISM, 1, 18, r. 18.
- 25 Al. Avram, Dacoromania. Jahrbuch für östliche Latinität, 6, 1981—1982, p. 113—120 (cu bibliografia problemei).

DER UMKREIS DES TERRITORIUMS VON HISTRIA IN DER RÖMISCHEN ZEIT IM LICHT DER ABGRENZUNG DES KONSULAREN MANIUS LABERIUS MAXIMUS. VERSUCH EINER WIEDERHERSTELLUNG

(Zusammenfassung)

Infolge einer erneuten Überprüfung der epigraphisch überlieferten Angaben der Horrothesia (ISM, 1, 67 und 68) aus dem J. 100 u.Z. schlägt der Vf. den folgenden Umkreis des abgegrenzten Gebietes vor: Sf. Gheorghe-Donauarm (Peuke) — Razelm-See (Halmyris) — Babadag-Hügelland (iugum summum) — Slava-

Zusammenfluß (confluentes riuorum Picusculi et Gabrani) — Slava Rusă-Fluß (Gabranus) — Beidaud-Bach (Sanpaeus) — Rimnic-Bach (Turgiculus) — Cosimcea-Fluß (Calabaeus). Dieses ausgedehnte Gebiet ist allerdings nicht bloß dem territorium gleichzustellen; es umfaßt auch die regio Histriae, d.h. das Gebiet, das zwar unter Histrias Kontrolle stand, jedoch kein vollberechtigtes Eigentum der Stadt war. Die zwei Landeinheiten — territorium und regio — scheinen auf eine ältere, der griechischen Zeit entsprechende Landaufteilung — χώρα und πρόσχωρος — hinzuweisen, wobei es eine offene Frage bleibt, welches die Grenzen des territorium als „städtische χώρα“ im engen Sinne des Wortes waren. Jedenfalls gelten die vorliegenden Ausführungen und Vermutungen nur für die frühe Kaiserzeit, nicht aber für die Spätantike.

Teritoriul Histriei în epocă romană. *Histrias Territorium in römischer Zeit*

CÎND A FOST THEODOROKANOS „DUCE DE ADRIANOPOL“?

Petre DIACONU

Cu 2—3 ani în urmă, cercetătorul bulgar Iv. Iordanov a publicat un sigiliu de plumb aparținând unui anume Theodorokanos, patriciu și duce de Adrianopol¹. Pe avers se distinge bustul Sf. Gheorghe cu inscripția Ο ἄ(γιος) Γεώργιος(ς), iar pe margine, de jur împrejur, +Κ(ύρι)ε βίήθ(ε)ι τῷ τῷ δούλῳ. Pe revers se distinge clar următoarea legendă +Θεο[δ]ρουκάν(ος) [π]ατρίκιος κ(αί) δούξ Ἀδριανουπόλεως. Sigiliul despre care este vorba a fost găsit în „clădirea administrativă” de la Preslav.

Publicînd acest sigiliu, V. Iordanov opinează că titularul lui este una și aceeași persoană cu Theodorokanos, cel care, în anul 1000 sau 1001, a recucerit, împreună cu Nicephor Xiphias, localitățile Preslavul Mare, Preslavul Mic și Pliska².

După opinia lui Iv. Iordanov, sigiliul lui Theodorokanos datează din primele decenii ale sec. XI³. Argumentarea în sprijinul acestei datări este prezentată în felul următor de cercetătorul bulgar: Theodorokanos era în 1003 strateg de Philippopolis, deci strateg al Thraciei, adăugăm noi⁴. Aceasta fiind realitatea, consemnată în cronica lui Skylitzes⁵, nu se poate admite ca personajul nostru să fi fost duce de Adrianopol înainte de 1001—1003, ci numai după această dată. Altfel, presupunînd că a fost mai întîi duce de Adrianopol și pe urmă strateg de Philippopolis, ar trebui să admitem că în momentul în care a devenit conducător al Philippopolis-ului, Theodorokanos a fost retrogradat, ține să ne atragă atenția cercetătorul bulgar. Ca atare, susține în continuare Iv. Iordanov, logica ne-ar îndemna să acceptăm faptul că Theodorokanos a devenit duce de Adrianopol cîndva după anul 1003, oricum în primele decenii ale secolului al XI-lea⁶. Pentru o asemenea încadrare cronologică ar pleda — notează colegul nostru bulgar — și datele care se degajă din analiza sigiliului lui Theodorokanos și anume: rangul de patriciu și funcția de duce ale lui Theodorokanos, criteriile paleografice, mărimea piesei (diam. 29/33 mm), precum și iconografia de pe aversul ei⁷. Invocînd aceste criterii, Iv. Iordanov nu ne spune însă prin ce se deosebesc ele de cele din a doua jumătate a sec. X.

Identificarea personajului nu comportă nici o discuție⁸. Într-adevăr, patriciul Theodorokanos, titularul sigiliului de la Preslav, este aceeași persoană cu patriciul Theodorokanos, strateg de Philippopolis în anii 1001—1003. În schimb, discutabilă este datarea sigiliului în primele decenii ale secolului al XI-lea, datare propusă, după cum am văzut mai sus, de Iv. Iordanov⁹.

Dintru început, noi ne situăm pe poziția că patriciul Theodorokanos a fost mai întîi duce de Adrianopol și apoi strateg de Philippopolis. Pe ce ne întemeiem? Pe simplul fapt că după anul 1003, fiind pensionat pe motive de vîrstă — ca să ne exprimăm în termeni moderni — din funcția de strateg de Philippopolis¹⁰, el, Theodorokanos, nu mai putea îndeplini nici o altă funcție militară. Așadar, el a fost mai întîi duce de Adrianopol și apoi strateg de Philippopolis.

Numirea lui în postul de strateg de Philippopolis, cîndva, după ce a fost duce de Adrianopol, nu poate fi socotită o măsură de retrogradare. Către sfîrșitul secolului X, calitatea de strateg al unei provincii încă mai era superioară celei de duce. Un duce (ca și katepanul) conducea în acea vreme unități de tagmate, în timp ce strategul conducea o provincie¹¹ din toate punctele de vedere. Dacă în anumite taktikon-uri unii duci și katepani ocupau un loc mai de frunte decît cel al strategilor, aceasta era determinată nu de funcția lor, ci de rangul mai înalt. În treacăt fie spus, rangul de patriciu îl aveau și alți conducători de provincie în sec. X.

Referindu-ne la criteriile paleografice, nimic nu ne împiedică să datăm sigiliul lui Theodorokanos în ultimul sfert al sec. X. Același lucru îl putem spune și despre mărimea sigiliului. Lui Iv. Iordanov i-a scăpat din vedere faptul că sigiliul lui Leon Melissenos¹², descoperit tot la Preslav și aproape sigur databil între anii 976 și 982¹³, are același diametru (30/33 mm) ca și cel al sigiliului lui Theodorokanos. Nici iconografia nu poate să vină în sprijinul datării sigiliului lui Theodorokanos, propusă de cercetătorul bulgar. Dealtminteri, reprezentarea Sf. Gheorghe de pe sigiliul lui Theodorokanos este aproape identică, din punct de vedere al stilului și manierei de execuție, cu reprezentarea Sf. Dumitru de pe sigiliile strategului de Preslavitzza (Preslav)¹⁴, Aetios, ceea ce ne face să admitem că și unul și celelalte aparțin aceleiași perioade, adică ultimei pătrimi a sec. X. În treacăt vom aminti că sigiliile unor strategii de Preslavitzza (Preslav) ca Ioan¹⁵, Leon Pegonites¹⁶, Aetios¹⁷, Andronic Doukas¹⁸ etc., datează din perioada circa 976 — circa 986. Dar despre datarea sigiliilor strategilor de Preslav (Preslavitzza) poate vom avea prilejul să vorbim altă dată. Deocamdată să reținem că Theodorokanos a fost duce de Adrianopol cîndva în ultimul sfert al sec. X, mai degrabă — socotim noi —, în perioada 976—986, decît în cea anterioară 971—976.

NOTE

1 Iv. Iordanov, *Les sceaux de deux chefs militaires byzantins trouvés a Preslav: Le magistros Leon Melissenos et le patrice Theodorokanos*, în *Byzantinobulgarica*, VIII, Sofia, 1986, p. 187—189.

2 Skylitzes-Cedrenus, *Hist. Comp.*, II, Bonn, 1839, p. 452.

3 Iv. Iordanov, *op. cit.*, p. 189.

4 La această dată thema Thraciei și Macedonia erau unite, am socotit noi (Petre Diaconu, *Păcuilui lui Soare-Vicina*, în *Byzantina*, tomul 8, Thessaloniki, 1976, p. 417, nota 24. Tot acolo socoteam că în anii 1000 sau 1001, teritoriile din nord-estul Bulgariei recucerite de trupele lui Theodorokanos și Xiphias, împreună cu cele din Dobrogea, care rămăseseră în stăpînire bizantină, au fost înglobate într-o temă numită a Thraciei și Dristrei și că primul strateg al acestei theme a fost Theodorokanos, după care, în 1003, i-a urmat Xiphias, iar apoi David protospătarul (*ibidem*). Punctul nostru de vedere, exprimat în „Peuce”, 2, 1969, p. 297, cum că David protospătarul a fost strateg al themei Thracia și Dristra în jurul anului 1000 trebuie luat în înțelesul larg al cuvîntului. Nu știm cît a durat thema Thra-

ciei și Dristrei. Oricum, nu multă vreme. faptul că Xiphias era strateg al Thraciei în 1022 poate fi explicat numai într-un fel: a revenit la conducerea Thraciei cîndva, după desfacerea ei de Dristra.

5 Skylitzes-Cedrenus, *op. cit.*, p. 477—488.

6 Vezi supra nota 3.

7 Iv. Iordanov, *op. cit.*, p. 188.

8 În cazul de față, Theodorokanos este un patronim. Rare sunt cazurile cînd pe sigiliu este marcat nu numele de botz, ci patronimul titularului de sigiliu.

9 Vezi supra nota 6.

10 Skylitzes-Cedrenus, *op. cit.*, p.

11 În cazul de față nu ne referim la strategii conducători de orașe. Aceștia nu puteau avea în sec. X rangul de patrici. Noi avem în vedere strategii de provincii bizantine care marcau pe sigiliile lor numele themei conduse de ei. Uneori, în izvoarele literare, acești strategii erau indicați după numele orașelor de reședință ca în cazul lui Theodorokanos (Skylitzes-Cedrenus, *op. cit.*, p.)

12 Iv. Iordanov, *op. cit.*, p. 183

13 Petre Diaconu, *Cînd a fost Leon Melissenos domestic al școlilor occidentale?*, în RESEE, 4, 1988, sub tipar.

- 14 Pentru echivalarea Preslavitzei cu Preslavul Mare a se vedea lucrarea noastră *De nouveau à propos de Presthlavitza*, în *Süd-Ost Forschungen*, 1987, p.
- 15 Iv. Iordanov, *Molivdovuli na stratezi na Preslav ot XI vek*, în *Numismatika*, 1, 1984, p. 8, fig. 3
- 16 Idem, *La stratégie de Preslav aux Xe—XIe siècles selon les données de la sigilographie*, în *The 17th International Byzantine Congress*, Abstract of short papers, Washington, 1986, p. 93 și bibliografia de acolo.
- 17 Idem, *Molivdovuli...*, p. 8—9 și bibliografia de acolo.
- 18 Vezi supra nota 15.
- 19 Iv. Iordanov, *La stratégie de Preslav...*, p. 95. Vezi și nota 10 de la aceeași pagină unde se citează și exemplarul de la Pliska publicat de Th. Gherasimov.

QUAND A ÉTÉ THÉODOROKANOS „DUC D'ANDRINOPE” ?

L'auteur demontre dans cette note que Théodokanos a été duc d'Andrinople dans le dernier quart du Xe siècle.

EVOLUȚIA AȘEZĂRILOR RURALE —ALINIAREA SATELOR ÎN PERIOADA REGULAMENTARĂ—

dr. arhitect Andrei PĂNOIU

Articolul nr. 140 din Regulamentul Organic prevedea ca proprietarul să dea fiecărui sătean un loc pentru casă, curte și grădină de legume pentru familia sa pe o anumită parte a moșiei; tot așa, trebuia să-i dea un loc pentru izlaz pentru animale de muncă. Proprietarul răspundea, deci, de întocmirea vetrei sătești, pe un loc ales de el, pentru toate strămutările cerute urmînd să asigure și materialul lemnos trebuitor. Se întrevedea astfel strîngerea tuturor caselor la un loc și așezarea lor la linie ¹.

Vornicia din Lăuntru a întocmit în anii 1831—1832 și un proiect, cu titlul „Pentru întîmpinarea strămutării sătenilor și de a lua măsuri pentru a-și clădi locuințele regulate și de odihnă”, preconizîndu-se totodată și alcătuirea unui plan tip de casă, cu grajd și îngrădirea necesară. Vornicia cerea ca sătenii să-și clădească (strămute) casele cu prilejul „înnoirii” (al reparării), dar mai ales în cel al construirii din nou, căutînd să fie mai, cu îngrijire, mai frumoase la vedere, mai de odihnă și pe linie dreaptă, cu ulițe largi la mijloc”, măsură care privea și satele de moșneni ².

Această hotărîre, deocamdată întreruptă prin Ofisul din 26 august 1833, trebuia să fie conjugată cu construirea caselor de sfat, a caselor de școală sau a magaziiilor de rezervă, care se cerea să fie așezate lîngă biserică. În sensul altor precizări anterioare, se anticipa astfel crearea unui nucleu în jurul căruia să se constituie centrul așezărilor.

Operația de aliniere și de retragere a satelor pe o vatră stabilită s-a făcut uneori forțat. S-au efectuat chiar strămutări de sate de moșneni, așezîndu-se unii dintre locuitori pe moșiile altora, care le pretindeau clacă. Pentru moșneni, se cere atunci ca fiecare să se așeze pe proprietatea sa, pe cît va fi cu putință mai în apropiere de centrul satului.

Sînt și sate care caută să se strămute la alte linii decît cele stabilite, pe aceeași moșie, fără să se ceară asentimentul cîrmuirii.

Începînd cu anul 1844, acțiunea de aliniere a satelor intră într-o fază nouă, cerîndu-se ca și puținii locuitori rămași răzleți să se grupeze în vatra satului. Erau vizate de fapt așezările de clăcași care nu se mai strămutaseră niciodată pînă aici ³. Dar mutarea unui cîtun sau a unui sat întreg se putea face numai dacă locuitorii erau de acord și dacă proprietarul le asigura lemnul necesar.

Principiul care a stat la baza operei de remodelare a înfățișării satelor, într-o primă etapă, este precizat în instrucțiunile date de M. Ghica, șeful Vorniciei din Lăuntru, la 12 februarie 1837, care arăta că „așezarea caselor la linie nu înseamnă stricarea tuturor caselor din sat sau mutarea satului întreg, nici înșiruirea tuturor caselor unui sat într-un rînd sau două, în lung, una lîngă alta, ci o strîngere generală a caselor fiecărui sat la un loc, cu care ocazie să fie așezate după o oarecare regulă la linie”. Esențialul îl constituia deci faptul dacă așezările se află la loc potrivit, satul putea rămîne pe loc; se va organiza însă „un centru” al lui, cu ulițe, unde să se clădească din nou locuințele

acelor locuitori care nu cădeau la linia acelor ulițe sau se aflau în locuri îndepărtate. Locuințele bordeie chiar când cădeau la linia acelor ulițe trebuiau dărimate și prefăcute în case⁴.

Principiul acesta de ordonare a vetrelor de sat îl putem recunoaște ca o măsură de necesitate imediată, care își dovedește viabilitatea pînă către mijlocul secolului, cînd apar o serie de regulamente, de legi și de reglementări noi în privința organizării localităților, alinierii satelor, întemeiate pe alte criterii. Între timp își făcuseră loc unele preocupări ca așezările satești nou constituite să se alcătuiască după proiecte ingineresti, care să precizeze traseul stradal și toate lotizările de teren conform cu prevederile regulamentare. Legiuirea din anul 1835 pentru „măsurarea cadastrală a Prințipatului” ca și hotărîrea guvernului față de Raportul din 28 februarie 1847 asupra situației mănăstirilor de a se institui controlul statului asupra moșiilor și averilor mănăstirești, obligă egumenii să procedeze la întocmirea de planuri economice și hotărniciri ale moșiilor închinat. Direct, aceste studii vizau și reglementarea așezărilor satești, care trebuiau trasate acum după proiecte.

Șchițele și planurile în discuție, cu rezolvări proprii etapelor respective, ne îngăduie să înțelegem modul cum au evoluat multe din așezările citate, dacă și-au păstrat vatra lor inițială, dacă s-au deplasat, s-au contopit cu alte așezări învecinate lor, ori au dispărut etc.

În suita așezărilor hotărîte a lua ființă după planuri anume întocmite, se înscriu o serie de compoziții dezvoltate liniar, înfățișînd tronsoane drepte, intersecții simple sau traiecte în forma literelor T, L, U, V, etc., cîteodată înscrise pe artere paralele. De fiecare dată aceste compoziții urmăresc rezolvări dezvoltate pe rețele stradale înscrise reliefului, avînd ca axe dominante vechile drumuri locale, drumuri drepte de vale, drumuri ușor arcuite printre coline etc. Forma dată vetrelor satești tocmai de aceste axe compoziționale dominante, cu întreaga structură stradală, desfășurată pe trasee paralele, perpendiculare sau radial-concentrice, cu modul de rezolvare al piețelor, ca și amplasarea dotărilor satești, cu parcurile și grădinile caselor de moșie și conacelor boierești, vin să ne certifice preocupările unei strălucite școli de sistematizare ajunsă la maturitate în perioada de mijloc a secolului trecut. Concepția vremii în privința ordonării așezărilor satești o oglindește însuși modul cum s-au alcătuit așezările urbane din perioada respectivă.

Odată cu începutul celui de al cincilea deceniu, se încheiase de fapt o principală fază de sistematizare a teritoriului, operîndu-se și alinierea majorității așezărilor satești aflate pe moșiile boierești și cele ale mănăstirilor. Putem spune că aceste alinieri de sate s-au efectuat acolo unde s-a dispus de terenul potrivit întemeierii noilor așezări, îndeosebi unde proprietarii s-au arătat direct interesați.

O oarecare excepție de la această măsură au făcut satele aflate pe văile înguste, sau cele care au fost amîinate dintr-un motiv sau altul de înșiși proprietarii lor. I-au exceptat acestei măsuri și foarte multe dintre satele din județele de munte și a zonelor de deal și pădure, unde alinierea era dependentă și de natura terenului, care nu îngăduia o grupare ordonată a caselor; pe de altă parte, aici se aflau foarte multe sate de moșneni unde strămutarea se putea efectua doar dacă locuitorii se mutau tot pe moșia lor.

Poate tocmai ca rezultat al catagrafiei din anul 1839, Vornicia din Lăuntru dă în anul 1841 acele „circularnice porunci” județelor de munte (Mehedinți, Gorj, Vîlcea, Mușcel, Argeș, Dîmbovița, Prahova, Saac, Buzău și Slam Rîmnic) prin care se cerea punerea la cale a strămutării la linie și a acelor sate care rămăsesesă nealinate din diferite motive⁵.

Cum s-au efectuat în cele din urmă toate aceste strămutări ale caselor din județele de munte este greu de spus, multe făcîndu-se forțat, încălcîndu-se spiritul legii, mai cu

seamă când sătenii sînt așezați în mod impus pe pămînturile altor săteni, sau se întemeiază linii noi pe terenuri nepotrivite, amenințate de viitura apelor.

Cazurile unor asemenea strămutări nepotrivite sînt destul de numeroase și adesea cu toate stăruințele depuse, corectări imediate nu se pot aduce.

În anul 1844, Departamentul din Lăuntru dornic să aibe o situație a așezării satelor cu cele rezultate pînă aci cere județelor prin circulara nr. 955 să i se facă cunoscute satele nealiniate. Răspunsurile date, de cele mai multe ori sub formă de tabele, înfățișează situații cît se poate de diferite. Județul Brăila, de pildă, arată că un singur sat a rămas nealinat și aceasta din vina proprietarului, care a hotărît să se linieze numai locuințele care se vor clădi din nou.

Cu totul alta este situația în județele de munte, cum este cazul Mușcelului, de pildă, unde numai pentru plaiul Dîmboviței dintr-un total de 20 de sate se constată că numai 7 sînt aliniate „Pentru că fiecare locuitor își are proprietatea sa și nu se îngăduie a trece unul pe proprietatea altuia, dar mai cu seamă că sînt locuri zgîrcioase, văi, dealuri” etc. și „nu se poate face linie”.

Alinierea satelor de munte merge anevoie și uneori nu atît din pricina locuitorilor cît a proprietarilor, care nu consimțeau să le pună la dispoziție materialul cerut de refacerea caselor în vatra satelor, așa cum în principiu erau obligați, totuși. Foarte multe gospodării continuă, deci, să rămînă încă răzlețite pe locuri îndepărtate, prin răzoare sau prin păduri, chiar și după jumătatea secolului, invocîndu-se o seamă întreagă de motive ⁶.

NOTE

1 *Regulamentul organic, intrupat cu legiurile din anii 1831, 1832 și 1833 și adăugat la sfîrșit cu legiurile de la anul 1834, pînă acum...*, București, 1847, p. 75.

2 Arhivele Statului, fond Vornicia din Lăuntru, D. 1720/1831, II, f. 393

3 I. Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, 1969, p. 280—281.

4 Arhivele Statului, fond Vornicia din Lăuntru, D. 366/1841, f. 78 și următoarele.

5 Andrei Pănoiu, *Arhitectura și sistematizarea rurală în județul Mehedinți, sec. XVIII—XIX*, Muzeul Național de Istorie, București, 1983, capitolul I, p. 23 și următoarele; *Arhitectura și sistematizarea așezărilor din Argeș și Mușcel, sec. XVIII—XIX*, manuscris dactilo, Muzeul de Istorie al României, București, 1983, capitolul „Alinierea satelor, p. 43 și următoarele.

6 Arhivele Statului, fond Rural Comunală, D. 2/1855, f. 80, 82.

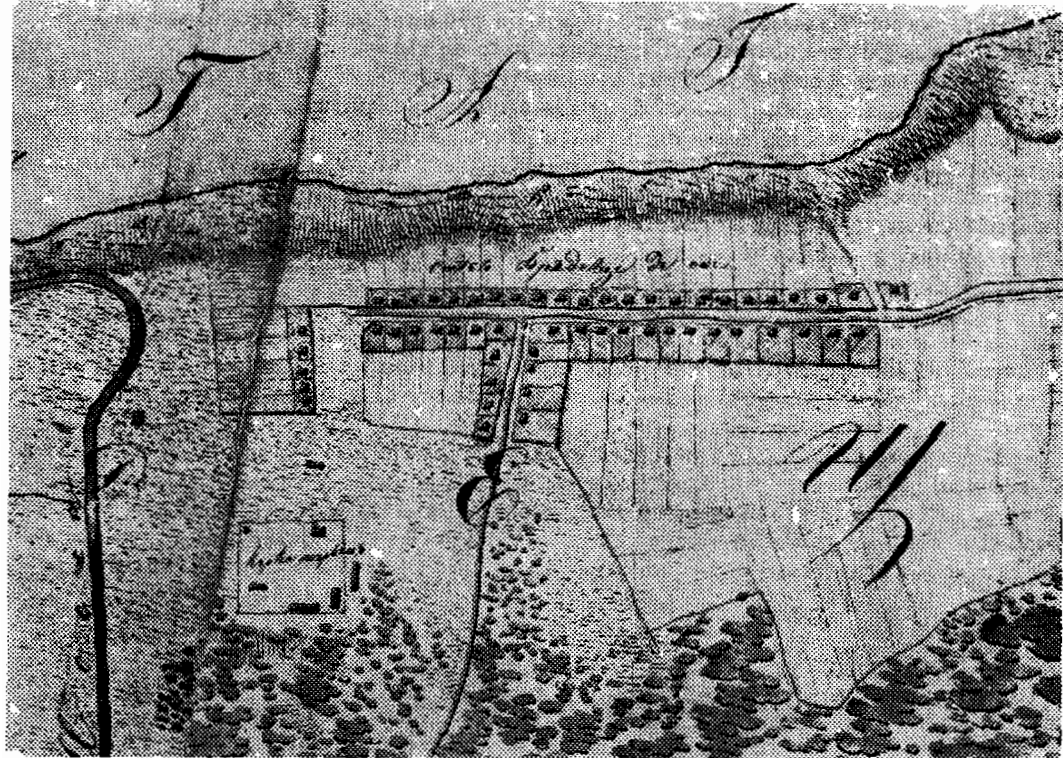
L'EVOLUTION DE LA SISTEMATISATION RURALE

a) VILLAGES EN ALIGNEMENT AU TEMPS DES RÉGLEMENTS ORGANIQUES

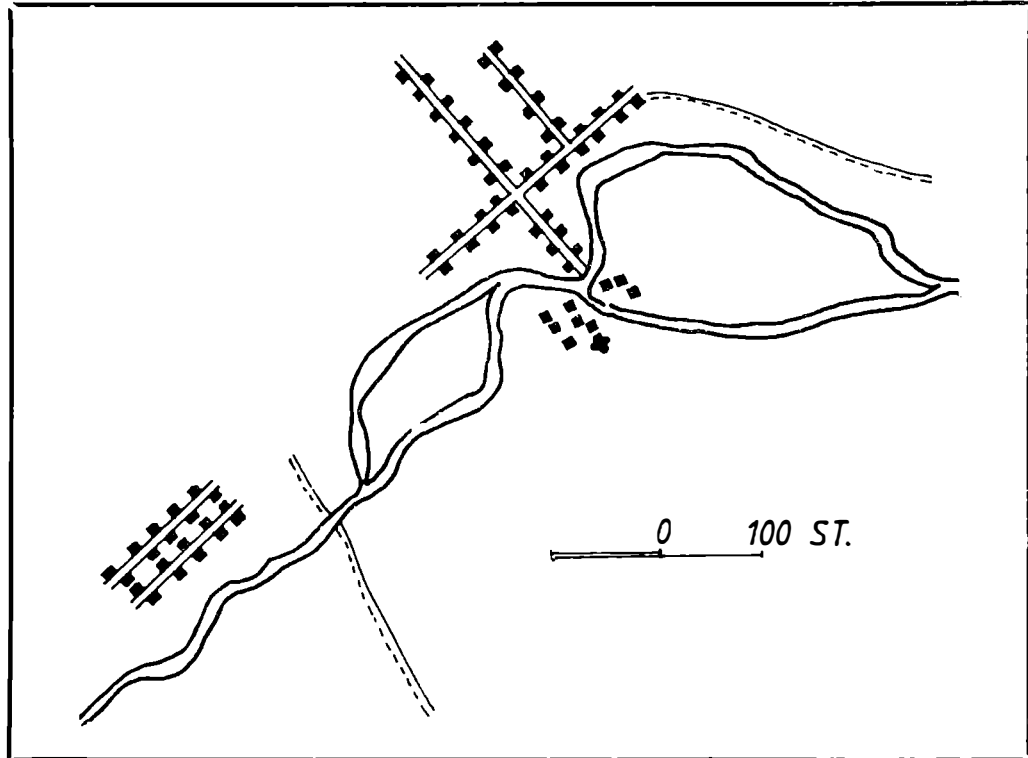
b) L'ALIGNEMENT DES VILLAGES AU TEMPS DES RÉGLEMENTS ORGANIQUES

(Résumé)

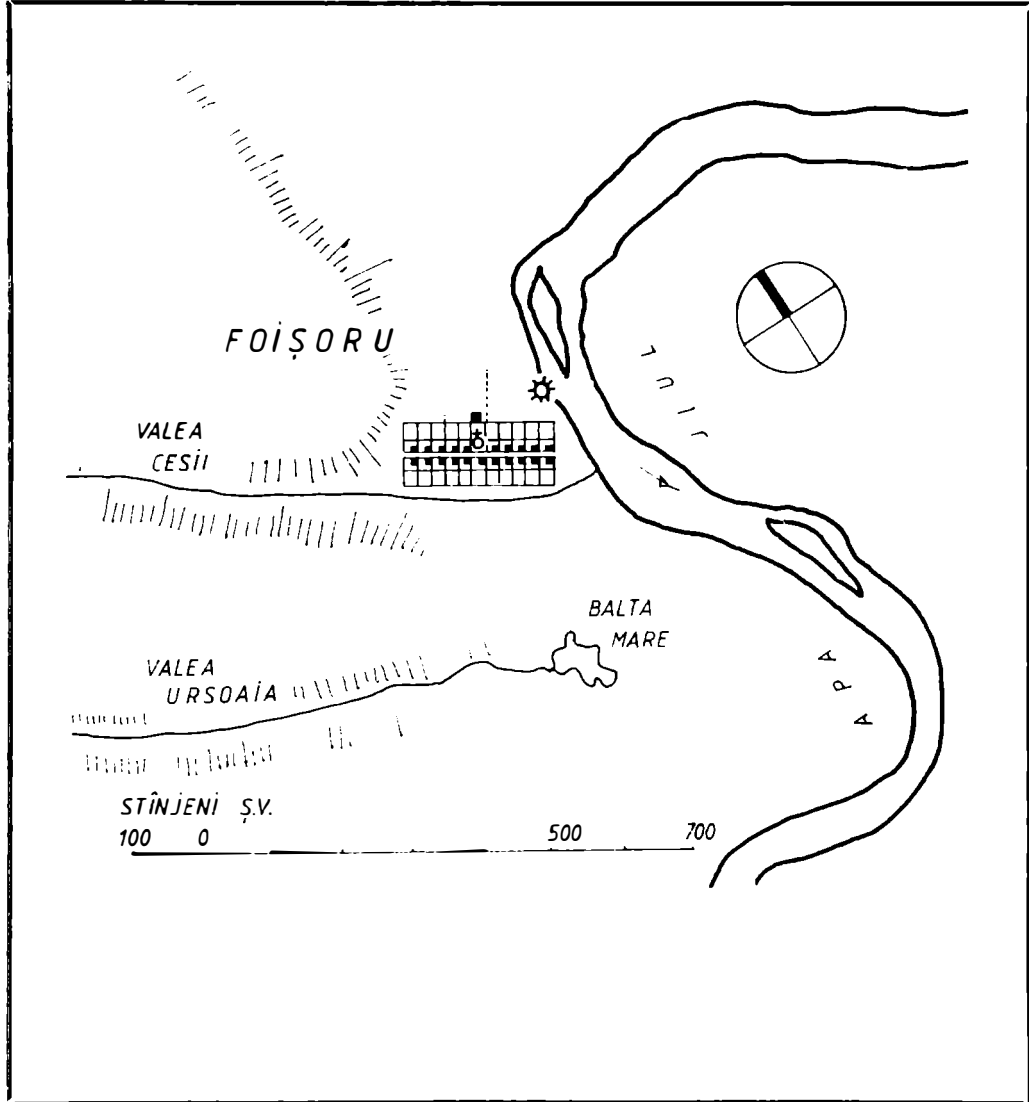
L'auteur présente les caractéristiques les plus importantes dans la sistematization rurale dans la première moitié du XIX—siècle, surtout pour les villages eu ligne. On souligne les particularités qui subsistent malgré la règle générale, le rapport entre les règlements administratifs et la tradition du lieu.

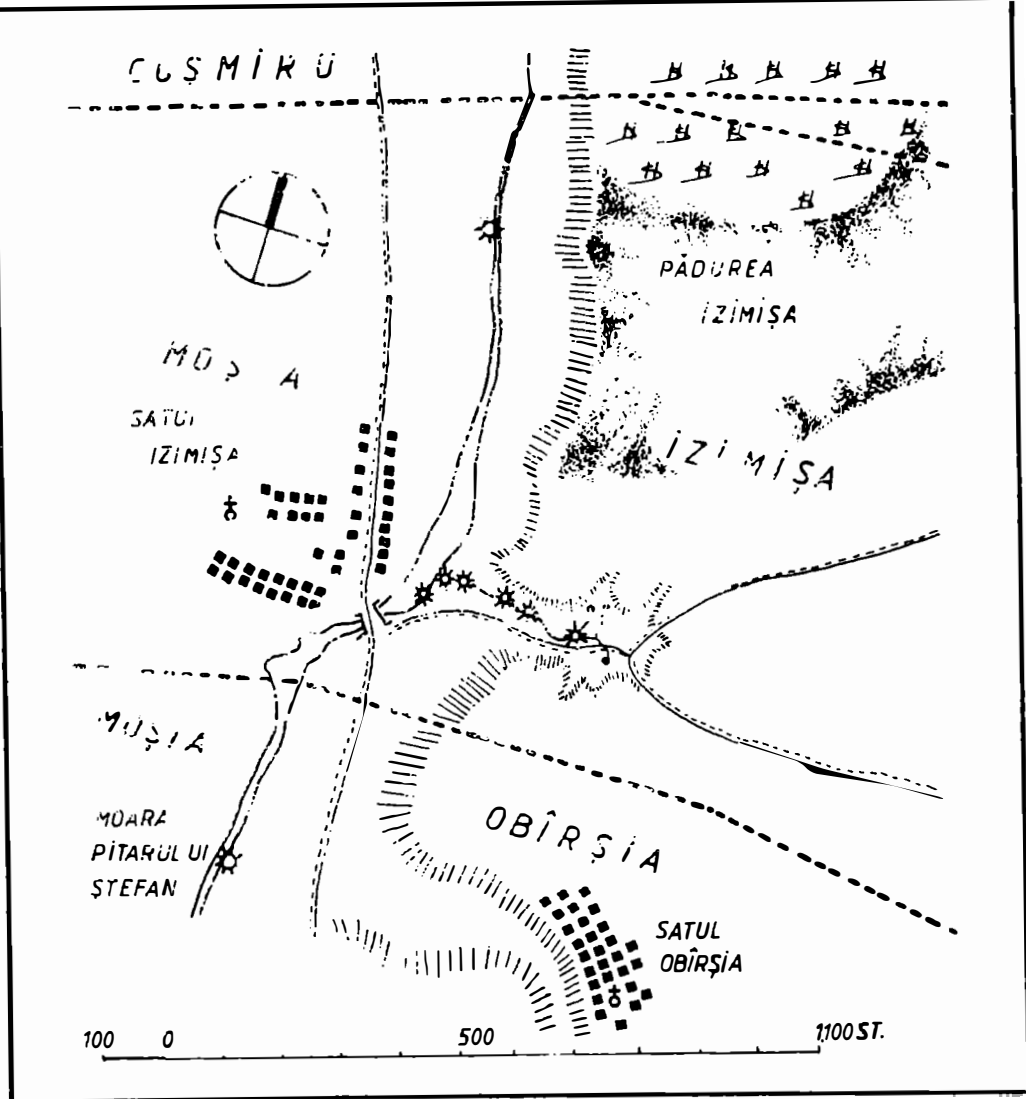
1. Satul Brădești, județul Dolj (cca. 1845); detaliu din planul de hotărnicie al moșiei Brădești de inginer I. Vilceanu.

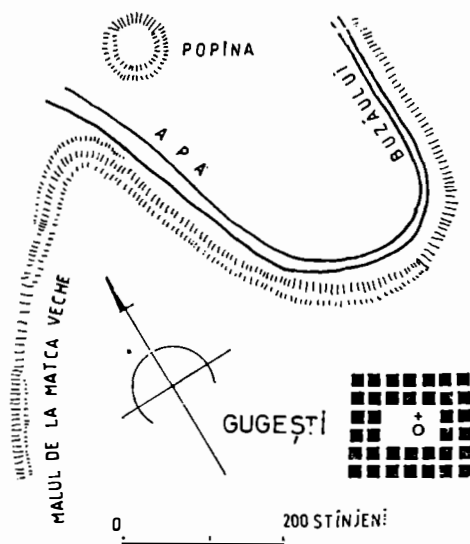
2. Satul Rogova, județul Mehedinți; schiță de plan de inginer Grigore Otetelișeanu anul 1855.

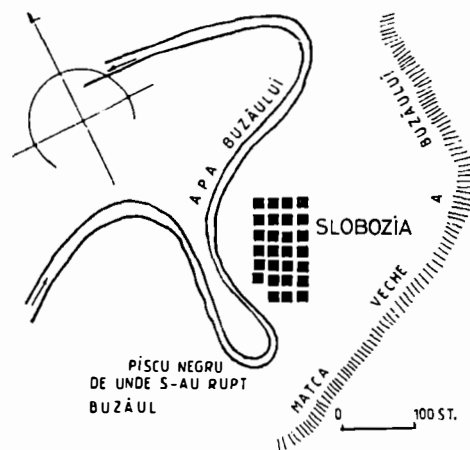
3. Satul Foișoru, județul Dolj; inginer I. Karminski, anul 1842.

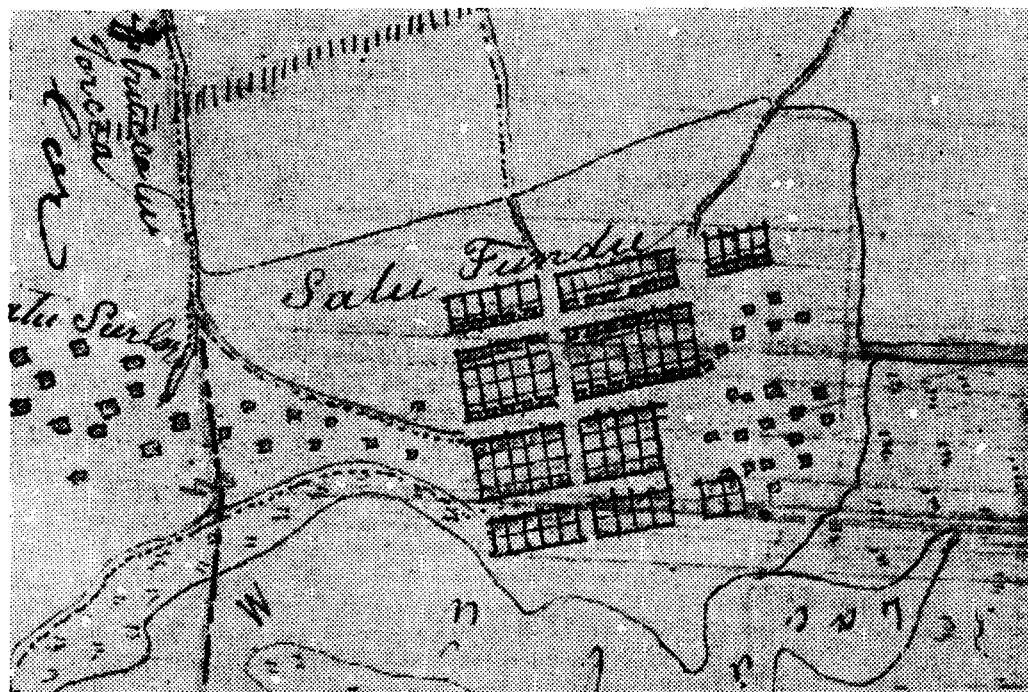

4. Satele Izimișa și Obîrșia, județul Mehedinți; inginer I. Vilceanu, anul 1839.

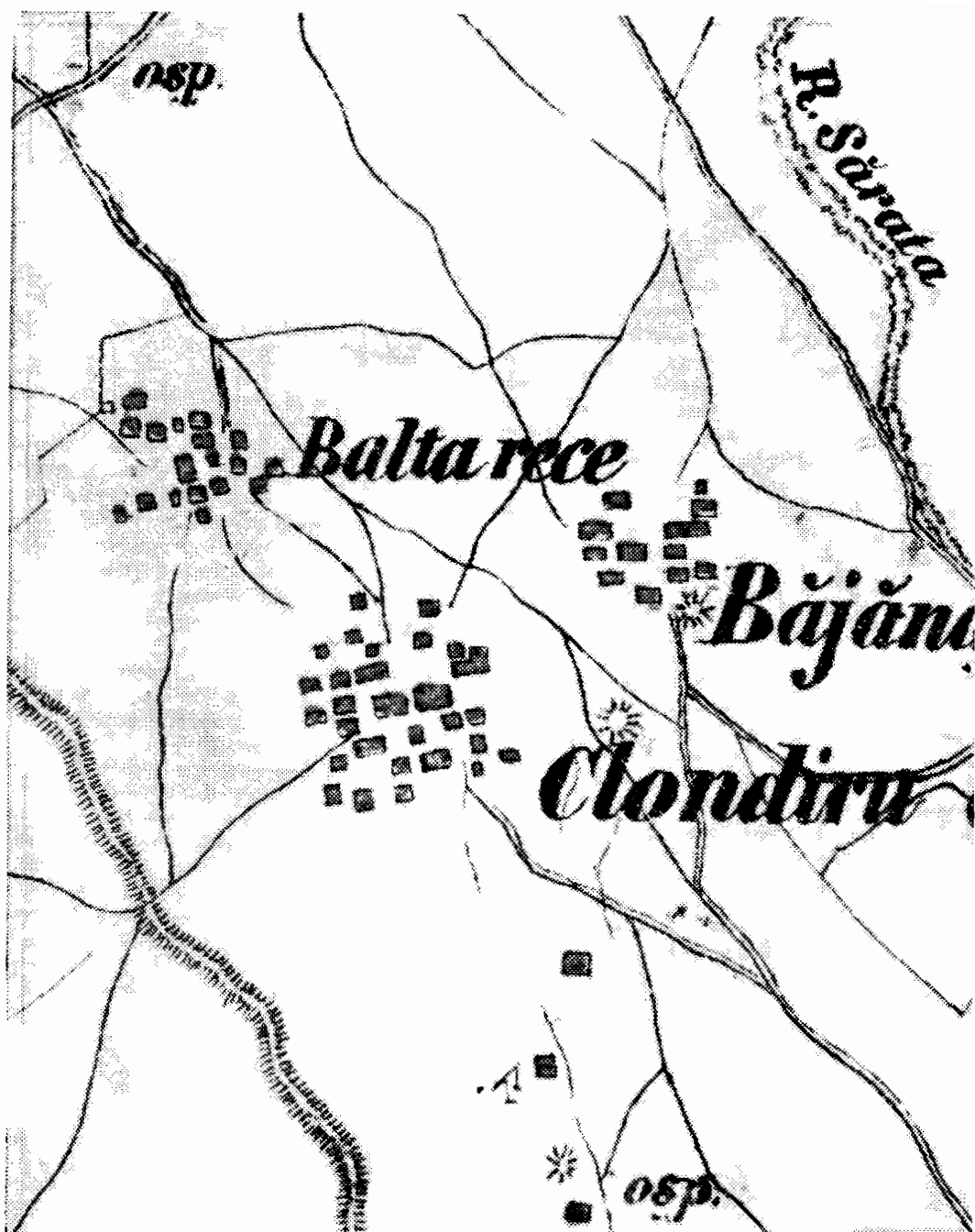

5. Satele Slobozia și Gugești de pe moșia Amara, județul Rîmnicu Sărat; schițe de plan de inginer Teodor Diamant, anul 1840.

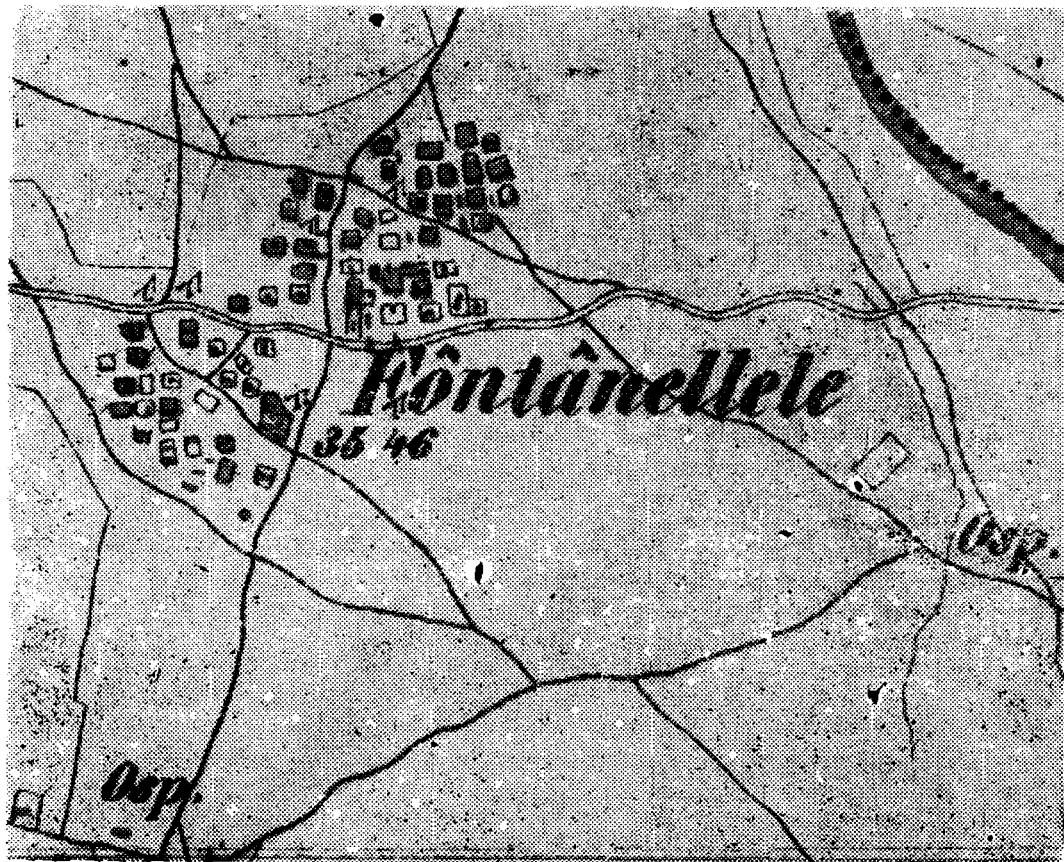

6. Satul Fundu, județul Ilfov; inginer Gh. Catelutza, anul 1854.

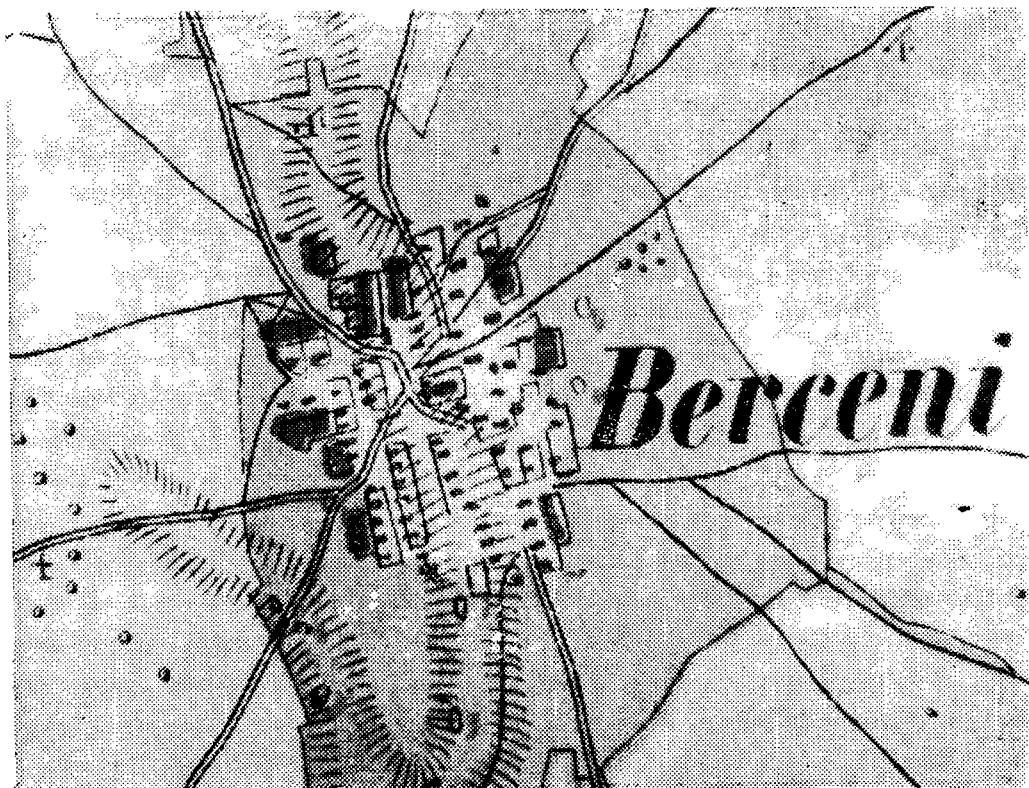
7. Satele Băjenari, Balta Rece și Clondiru, detaliu din Harta România Meridională (1856); grupări de tip ordonat din perioada regulamentară.

8. Satul Fintâneltele, județul Buzău; detaliu din Harta România Meridională.

9. Satul Jilava, județul Ilfov, detaliu din Harta România Meridională; ordonare de tip liniar din perioada regulamentară adaptată la structura reliefului.

10. Satul Berceni, județul Ilfov, detaliu din Harta România Meridională; ordonare de tip adunat din perioada regulamentară înscrisă locului de convergență a drumurilor locale.

ASPECTE ALE DESFĂȘURĂRII RĂSCOALEI DE LA 1888 ÎN LOCALITĂȚILE JUDEȚULUI CĂLĂRAȘI

prof. Constantin TUDOR

Vreme îndelungată, în decursul multimilenarei istorii a poporului român, țărănimea a constituit cea mai importantă forță a progresului social, principala creatoare de bunuri materiale și de înalte valori spirituale, asigurând permanența culturii, a limbii și civilizației românești, constituind, în același timp, baza din rîndul căreia mării noștri conducători și-au recrutat vitejii oșteni care au asigurat apărarea ființei statale a românilor.

De cînd există poporul nostru și pînă în pragul epocii moderne, el s-a identificat în substanța sa etnică și socială cu țărănimea. Dar mulți din guvernanții vremii i-au hărăzit țărănimii doar o viață de robie și cruntă mizerie, urmărind, printr-o politică sistematică, răpirea, prin vicleșug și forță a pămînturilor acestuia. Năpăstuită și exploatată nemilos, țărănimea și-a afirmat în numeroase rînduri setea de dreptate și de libertate.

Între memorabilele pagini de luptă împotriva exploatării și asupririi se înscrie și răscoala țăranilor din primăvara anului 1888, care a cuprins 27 din cele 32 de județe, cîte număra România la acea dată. Atunci, în acea primăvară de foc, țărănimea și-a exprimat voința necurmată de a rîndui viața țării conform năzuințelor ei de mai bine.

Izbucnită pe 20 martie 1888, la Urziceni, răscoala țăranilor de la 1888, va cunoaște o intensitate deosebită și în localitățile ce intră astăzi în componența județului Călărași, unde încă de la sfîrșitul lunii martie 1888 se înregistrează puternice agitații și frămîntări care se vor transforma repede într-o adevărată răscoală, care avea să cuprindă toate satele de pe linia Dunării și văile Argeșului, Mostiștei și Gălățuiului, cu centre la Călărași, Oltenița și Ulmu. ¹

După ce la sfîrșitul lunii martie 1888, autoritățile, cu ajutorul armatei, vor reuși să liniștească satele din jurul Urzicenilor, în primele zile ale lunii aprilie se ridică la luptă locuitorii satelor din sud: Roseți, Radu Negru, Cuza Vodă, Rasa, Ciocănești, Vărăști, Boșneagu, Ulmu, Valea Rusului și Mihai Viteazul. ²

Agitațiile, care sînt declanșate de dorobanții ce participaseră la potolirea satelor din jurul Urzicenilor, cresc în intensitate în zilele de 1—2 aprilie și vor duce la declanșarea unei răscoale generale, duminică, 3 aprilie 1888, care din primul moment s-a manifestat în forme violente, țăranii atacînd conacele arendărești și autoritățile comunale, devastînd primăriile și distrugînd actele de învoieli agricole, îndreptîndu-se, apoi, spre Călărași, reședința județului, pentru a se răfui cu reprezentanții prefecturii, care erau acuzați că ascund un ordin de la București referitor la împărțirea unor noi loturi de pămînturi și repartizarea celor mai nevoiașii familii țărănești a unor cantități de cereale. ³

Vom prezenta, în continuare, desfășurarea evenimentelor din acele zile fierbinți de început de aprilie pe centre de localități, încercarea noastră fiind ușurată și de existența rechizitoriilor, încheiate ulterior de instanțele de judecată.

*Comuna Ciocănești.*⁴ Informații de dorbanții din localitate care participaseră la înăbușirea răscaloalelor din satele din zona Urziceni despre faptul că s-a dat un ordin de la București pentru distribuirea unor cantități de cereale sătenilor nevoiași, duminică 3 aprilie 1888 mai mulți țărani, în frunte cu Deacă Drăgan și Ilie Iosif se adună la primărie și cer primarului să respecte așa numitul ordin sosit de la București.

Dar primarul încearcă să-i păcălească spunându-le că nu există un asemenea ordin și îndrumându-i să meargă pe la casele lor. Țăranii se retrag dar continuă să se agite și să adune în grupul lor și alți locuitori ai comunei. În după-amiaza aceleași zile îl pîn-desc pe primar, îl prind și îl bat, acesta salvându-și viața doar prin fugă.

După cum consemna o altă sursă contemporană, a doua zi, pe 4 aprilie, „toți capii de familie, femeile, ba încă și copiii, cu toți umblau prin tinderea comunei cerîndu răz-bunare unulu pe altulu, unde a făcutu și citeva neorînduiei neplăcute”.⁵ În actul de acu-zare se menționa că după ce devastează locuințele ajutorului de primar, primarului și socru-lui acestuia, răsculații vor trece în satul Ciocănești Mărgineni unde atacă conacele arendașilor Antonn Efrem și Costache Enescu, alăturîndu-li-se și localnicii, în frunte cu Ruse Gîrbaciu și Gheorghe Vîlsan.⁶

Mărti, pe 5 aprilie 1888, „au luat sfatu a pleca în Călărași, toți, fără să rămînă unu, dar de la Valea Plopului nainte s-au întîlnit săracii cu o sumă de oștire. I-au somatu prin goarnă să stea în locu. Cei ce fusese soldați au statu, iar cei nu ce știa miliții au înaintatu pînă ce au trasu întrînșii”.⁷ Însăpămîntați țărani se împrăstie, iar armata arestează căpeteniile, înăbușind astfel ridicarea la luptă a țăranilor din Ciocănești.

*Comuna Vărăști.*⁸ Vestea declanșării răscălei în satele din apropiere va determina agitații și la Vărăști, unde, duminică, 3 aprilie 1888, țărani sînt în fierbere și hotărăsc ca a doua zi să se prezinte în grup la primărie pentru a solicita primarului să aplice ordinele venite de la București. Cînd, pe 4 aprilie primarul tăgăduiește că a primit asemenea ordine, sătenii îl obligă să-și dea demisia și în locul lui este instalat ca primar țăranul Tudor Stancu, unul dintre capii răscălei.

Între timp sosesc la Vărăști și răsculații din satul Boșneagu și împreună pătrund în primărie, unde dau foc actelor de învoieli agricole, apoi se îndreaptă spre cîrciumile lui Iane Hagiopolu și Ion Petrescu, devastîndu-le și vîrsînd butoaiele cu băuturi. În iureșul răscălei țărani se îndreaptă spre conacul arendașului Gherman, unde provoacă mai multe stricăciuni și ard actele în care erau evidențiate datoriile sătenilor către arendaș.

Referitor la potolirea răscălei, o altă sursă documentară menționează: „Revoltă-torii primind vestea că mulți locuitori din comuna Ciocănești au fost îpușcați pentru că s-au ridicat la răscoală s-au liniștit, iar în ziua următoare, pe 6 aprilie, au sosit roșiorii care au arestat pe capii rebeliunii: Nae Marin, Mihalache N. Chiru, Barbu Dinu, Marin Anghelescu, Tudor Stancu și alții”⁹

*Comuna Ulmu.*¹⁰ Între locuitorii comunei și arendașul local G. Driva exista un conflict mai vechi, care de multe ori luase forme ale ciocnirilor deschise. Acum, la sfîrșitul lunii martie 1888, arendașul omorîse un cal și o vacă, aparținînd unor săteni, pe care le prinsese păsînd pe pămînturile sale, fapt ce a umplut paharul nemulțumirilor țăranilor, care pe 2 aprilie 1888 încep să se adune grupuri, grupuri, hotărîți să-l pedepsească pe arendaș pentru faptele lui abuzive. Odată hotărîrea luată, a doua zi, pe 3 aprilie 1888 pornesc cu toții spre locuința lui Driva, care, aflînd de intențiile răsculaților, încercase să fugă cu o barcă, dar este prins de țărani și dus în bătaie pînă la primărie.

În fața refuzului autorităților comunale de a le da concursul pentru pedepsirea pur-tării abuzive a arendașului, țărani ocupă primăria, îi bat pe notar și casier și distrug arhiva comunală în care se păstrau actele autentice de învoieli agricole și cărțile de judecată.

În după amiaza aceleași zile, răsculații din Ulmu, cărora li se alăturaseră grupuri din Chirnogi și Făurei, se îndreaptă spre locuința arendașului Nicolache Antoniu din Fău-

rei căruia îi devastează locuința și distrug actele în care erau consemnate datoriile țăranilor.

Întorcându-se spre Ulmu, răsculații trec prin satul Chirnogi unde atacă locuința proprietarului Xanto și a administratorului moșiei, Alexandru Petrescu. Răscoala crește în intensitate și se extinde în toată zona, în zilele următoare țăranii devastând magaziile cu cereale ale proprietarilor și arendașilor, precum și cârciumile din sat.

Situația avea să fie restabilită de abia în după-amiaza zilei de 7 aprilie când trupele sosite la Ulmu, fac uz de armă, reușind să-i împrăștiie pe răsculați. Despre ciocnirile dintre armată și răsculați, ziarul „Democrația” din 12 aprilie 1888, citind informațiile unui martor ocular, consemna: „La vederea unei companii din regimentul 30 dorobanți, toți răsculații s-au adunat la sunetul trâmbițelor și au înaintat în fața trupei. Un locotenent ce comanda compania i-a somat să se retragă și să se liniștească; dar văzînd că aceștia înaintau și veneau a dat salve de focuri; au căzut 11 săteni morți și peste 20 răniți. În urma acestor măsuri energice, revoltații s-au predat și mulți dintrînșii au fost arestați.”

Și orașul Călărași, pe atunci orașul de reședință al județului Ialomița, a cunoscut, în acele zile de început de aprilie ale anului 1888, momente dramatice. Astfel, luni 4 aprilie 1888, grupuri de săteni din satele Ceacu, Călărașii Vechi, Cacomeanca, Cunești și Rasa, în număr de aproximativ 600, intră în Călărași pe la bariera Bucureștilor. Înarmați cu ciomege ei înaintează spre prefectură, unde sînt întâmpinați de prefectul Vasile Vineș și de colonelul Dimitrescu, comandantul forțelor militare din localitate. Țăranii vor adresa mai multe plîngerii în scris prefectului solicitîndu-i să intervină la București pentru a fi luate măsuri în favoarea îmbunătățirii soartei lor¹¹.

Deși obțin promisiunea prefectului, țăranii nu vor părăsi orașul, ceea ce-l va determina pe căpitanul Parapeanu, comandatul unui escadron de roșiori ce se afla la Călărași, să dea ordin să șarjeze mulțimea. Dar „ceata se îndârji și începu a da cu bîtele în soldați, urmărind pe călărașii care se retrăgeau înaintea lor”¹². Însuși căpitanul Parapeanu este atacat de țărani și reușește să se apere numai folosind sabia și lovind un răsculat¹³.

Pentru împrăștierea țăranilor, se dă ordin să se tragă cîteva salve de intimidare, fapt care îi va determina pe țărani să se retragă. Prefectul V. Vineș telegrafia Bucureștiului că după ora 19,00 situația s-a mai calmat și mai toți sătenii au ieșit din oraș¹⁴.

A doua zi, pe 5 aprilie 1888, țăranii din satele limitrofe se îndreaptă iarăși spre Călărași, forțînd pătrunderea în oraș pe la barierele București și Cioroiu. În fața perspectivei ocupării orașului, armata, care apăsă barierele, primește ordin să tragă în plin. După cum consemnează documentele vremii, în urma deschiderii focului „trei răsculați au căzut în învîlmăseală, iar alți opt au fost admiși la spital fiind răniți”¹⁵.

Folosirea forței îi va determina pe răsculați să se retragă, mai ales că în jurul orei 12,00 o coloană puternică, condusă de colonelul Lahovary, care sosise cu trenul la Călărași, pornea în marș pentru înăbușirea răscoalei din satele riverane Dunării.¹⁶

Un alt centru important al răscoalei de la 1888 l-a constituit zona orașului Oltenița și a satelor din jur, unde țăranii s-au ridicat la luptă, după cum afirmă în memoriul său maiorul Vițu, întrucît în satele plășii Oltenița și parte din plasa Negoești aproape jumătate din populație nu avea pămînt, ceea ce-i determina pe săteni să accepte învoielii agricole tot mai grele, care în unele locuri, cum se întîmpla în satul Chirnogi, ajunseser „una și una”¹⁷.

Proasta administrație a comunelor, faptul că persoanele investite cu autoritatea comunală comiteau numeroase abuzuri în dauna țăranilor au determinat ca furia răsculaților să se îndrepte și împotriva acestora. Primarul din Belciugatele, menționa, într-un proces-verbal încheiat în urma evenimentelor ce au avut loc în comună, că răsculații au intrat „în biroul primăriei înarmați cu ciomege și topoare”, acuzînd autoritățile comunale, „zicînd că ne-am unit cu proprietarii și arendașii”¹⁸. În același fel s-au purtat și

țărani din *Tămădău* care l-au maltratată pe primar, unul dintre ei urcându-se „pe casă și ațîțind pe ceilalți, striga să-i se aducă gaz, ca să dea foc casei”¹⁹.

La *Frăsinet*, după cum relatează notarul comunei, pe data de 6 aprilie 1888, au venit la primărie în jur de 80 de țărani din satul *Pupăza*, care, ajutați de localnici, au intrat în primărie, cu intenția „să aleagă primar și întreg consiliu”²⁰. Țăranii din *Tăricești* merse-
seră și mai departe întrucît aceștia „au alungat pe primar și consilieri, punînd la_căte la primărie”²¹.

Forme deosebite a înregistrat răscoala țăranilor din comuna *Plătărești*²². Duminică, 3 aprilie 1888, mai mulți locuitori din comună luînd cunoștință despre evenimentele ce avuseseră loc în alte localități învecinate, hotărîsc să meargă în grup la primărie, apoi, luîndu-l și pe primar, se îndreaptă spre conacul arendașului, unde sparg pătulele și magazia de cereale și împart produsele între ei, produse a căror valoare, după cum se preciza în rechizitoriul procurorului, se ridica la aproximativ 40 000 lei.

Acțiuni violente au avut loc, în aceste zile și la *Radovanu*. Într-o telegramă a subprefectului plășii *Oltenița* se menționa despre desfășurarea răscoalei din această comună. „Arendașul a scăpat fugind. Răsculații au bătut grav pe alți locuitori liniștiți, pe motiv că ar fi făcut învoieli cu arendașul. Primarul și notarul au fost amenințați cu moartea zicînd că tănuiesc ordine venite din București pentru ei”²³.

Vești asemănătoare soseau și din numeroase alte sate ale plășii *Negoiești*, care fuseseră părăsite de proprietari și arendași, refugiați în sediul subprefecturii de la *Budești*, de unde telegrafiau Bucureștiului solicitînd să se trimită trupe pentru înăbușirea răscoalelor²⁴.

La *Hotarele*, pe 6 aprilie 1888, aproximativ 150 de țărani se prezintă la primărie solicitînd să li se arate ordinul ce fixa dijma din zece, una, după care se îndreaptă spre conacul moșierului *Stolojan* și al arendașului *Leca*, pentru a se răfui cu aceștia. Negăsindu-i, răsculații se întorc la primărie și după ce îi bat pe primar și notar, rup sîrmele și dărîmă stîlpul de telegraf, pentru ca autoritățile comunale să nu poată solicita trupe de la București²⁵.

Întocmai ca la *Călărași*, în zilele de 4—5 aprilie, numeroși țărani pătrund în orașul *Oltenița*, unde, în fața subprefecturii se adună trei sute de chirigii și plugari solicitînd să li se dea pămînt din terenul primăriei, cerere ce le-a fost satisfăcută, pentru început. Dar cînd, în ziua următoare, pe 5 aprilie 1888, numărul țăranilor care pătrund în oraș crește și încep să demonstreze pe străzi, cerînd să li se arate ordinele care au venit de la București cu privire la pămînt și dijma, maiorul *Vițu* șarjează mulțimea, folosind „forța armelor albe”, reușind astfel „a împrăștiă pe răsvrătitori”²⁶.

Deși în jurul datei de 9 aprilie, comunicatele oficiale ale guvernului precizau că în localitățile din *Bărăgan* mișcarea țăranilor a fost potolită, armata va mai rămîne încă un timp în satele din zonă, mai ales că în anumite sate răscoalele țărănești se vor reaprinde cu și mai mare intensitate. Astfel, în ziua de 10 aprilie 1888 la *Obilești* (*Valea Argovei*) țăranii se răscoală din nou, ocupă primăria și îl bat pe primar, capii răscoalei fiind mai apoi arestați de maiorul *Lipan* care sosește în grabă cu trupele în comună. Agitații similare mai sînt semnalate și la *Lehliu*, *Sărulești* și *Gurbănești*²⁷.

Foarte multe rapoarte menționau că în sate aflate la zeci de kilometri de *Oltenița*, răscoala continuă. În cătunul *Pasărea*, 230 de țărani localnici, precum și alții din *Frumușani* au atacat conacul moșierului *Nae Budișteanu* și au împărțit grîul acestuia între ei apoi au trecut în *Frumușani* și au atacat conacul arendașului *Calatorescu*, care se refugiască la București²⁸.

Dar și aceste ultime răbufniri ale nemulțumirilor țăranilor din localitățile județului *Călărași* vor fi înăbușite de intervenția energică a armatei, începînd cu data de 12 aprilie 1888, documentele vremii nemaî înregistrînd mișcări ale țăranilor din această parte a țării.

De altfel, colonelul Lahovary raporta, încă din seara zilei de 11 aprilie, că „liniștea e completă de la un capăt la celălalt al județului”²⁹.

După înăbușirea răscoalei, mulți țărani din satele călărășene, peste 500, au fost arestați. O parte a acestora au fost eliberați după primele zile de anchetă, dar așa numiții „capi” ai răscoalelor au fost întemnițați la închisoarea Văcărești din București, acestora întinzându-li-se procese care s-au judecat la tribunalele Ilfov și Ialomița, împotriva lor pronunțându-se ani grei de temniță³⁰.

Deși a durat puțin, răscoala n-a rămas fără urmări. La câteva luni după înăbușirea ei, guvernul conservator a fost nevoit să pună în discuția corpurilor leguitoare trecerea în proprietatea țărănească a unor noi loturi din moșiile statului. Astfel, prin vânzările succesive din anii 1889, 1892, 1899 și 1905 o mare suprafață a fost cumpărată atât de localnici cât și de locuitorii din alte județe, întemeindu-se noi așezări în cîmpia Bărăganului: Independența, Cuza Vodă, Dragoș Vodă, Vlad Țepeș, Dorobanțu ș.a.

Răscoala de la 1888 a atras astfel atenția guvernanților vremii asupra problemei agrare în general, care avea să-și găsească o primă rezolvare prin aplicarea reformei agrare din anul 1921, una dintre cele mai importante împrumutări ce avusese loc în Europa.

NOTE

- 1 Constantin Corbu, *Răscoala țăranilor de la 1888*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 183—184.
- 2 Constantin Tudor, *Aspecte ale desfășurării răscoalei de la 1888 în județul Ialomița*, în „Revista de istorie”, nr. 6/1978, p. 1052—1054.
- 3 Constantin Corbu, *op. cit.*, p. 198.
- 4 Pentru desfășurarea evenimentelor din com. Ciccănești, vezi Arh. St. București, fond Ministerul Justiției, dos. 26/1888, f. 67—68.
- 5 Vezi doc. în „Revista Arhivelor” nr. 3/1978, p. 348.
- 6 Arh. St. București, fond Ministerul Justiției, dos. 26/1888, f. 68.
- 7 „Revista Arhivelor”, nr. 3/1978, p. 348.
- 8 Pentru desfășurarea evenimentelor din com. Vărăști, vezi Arh. St. București, fond Ministerul Justiției, dos. 26/1888, f. 66—66 v.
- 9 Arh. St. București, fond Casa Regală, dos. 7/1915, f. 146.
- 10 Arh. St. București, fond Ministerul Justiției, dos. 26/1888, f. 64—65.
- 11 Constantin Corbu, *op. cit.*, p. 198.
- 12 V. M. Kogălniceanu, *Chestiunea țăărănească*, București, 1907, anexe, p. 23.
- 13 *Ibidem*.
- 14 Constantin Tudor, *op. cit.*, p. 1055.
- 15 „Monitorul oficial” din 6 aprilie 1888.
- 16 Constantin Tudor, *op. cit.*, p. 1057.
- 17 Arh. St. București, fond Tribunalul Ilfov, secția I-a, dos. 81/1888, f. 48.
- 18 *Ibidem*, dos. 5/1888, f. 3.
- 19 Cf. Constantin Corbu, *op. cit.*, p. 164.
- 20 Arh. St. București, fond Tribunalul Ilfov, secția I-a, dos. 87/1888 f. 30.
- 21 Cf. Constantin Corbu, *op. cit.*, p. 165.
- 22 Arh. St. București, fond Ministerul Justiției, dos. 26/1888, f. 388.
- 23 Cf. Dinu Mareș, *Oltenița și împrejurimile sale*, Ed. Litera, București, 1980, p. 129.
- 24 *Ibidem*.
- 25 *Ibidem*, p. 130.
- 26 Arh. St. București, fond Tribunalul Ilfov, secția I-a, dos. 81/1888, f. 49—50.
- 27 Constantin Tudor, *op. cit.*, p. 1058.
- 28 Dinu Mareș, *op. cit.*, p. 129.
- 29 „Monitorul Oficial”, din 12 aprilie 1888.
- 30 Constantin Corbu, *op. cit.*, p. 203—204.

ASPECTE DU DÉROULEMENT DE LA RÉVOLTE DE 1888 DANS LES LOCALITÉS DU DÉPARTEMENT DE CĂLĂRAȘI

(Résumé)

S'appuyant et mettant en valeur quelques sources d'archives, l'auteur passe en revue la manière dans laquelle s'est déroulée la révolte paysanne de 1888 dans quelques localités de l'actuel département de Călărași.

Le matériel met en évidence les formes de combat utilisées par les paysans, qui pendant la révolte ont attaqué et dévasté les manoirs des propriétaires fonciers et des fermiers, aussi que les mairies, frappant les fermiers et leurs hommes, la vengeance des paysans s'étendant également sur les autorités communales: les maires les notaires, les percepteurs.

Dans la partie finale le matériel mentionne quelques suites que la révolte a eues dans cette zone du pays.

MĂRTURII DE EPOCĂ PRIVIND AGRICULTURA ȘI SITUAȚIA ȚĂRANULUI IALOMIȚEAN LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL VEACULUI NOSTRU

Stoica LASCU

Paginile presei călărășene încorporează — pe lângă informații cu caracter general, privind viața politică locală, aspecte culturale, edilitare și știri curente — și mărturii și comentarii privind agricultura, relațiile agrare, situația materială a țăranimii, dezvoltarea culturilor cerealiere. Nu foarte abundent, acest gen de informații poate suscita un real interes, în perspectiva timpului — dacă sînt receptate mai ales ca expresii ale interesului manifest în epocă față de problematica în cauză, ca probe privind modul în care aceasta este prezentă în mentalitatea frunțașilor opiniei publice locale.

În paginile importantului ziar „*ialomițeanul*”, știrile privind agricultura sînt sporadice; frecvent se publică prețurile la cereale, precum și — uneori — tariful zilelor de munci agricole. De pildă, cel votat de către Consiliul județean Ialomița la 16 octombrie 1892, „spre a servi pe anul viitor 1893”, este următorul: *Primăvara* — 2 lei ziua cu mîinile; 4 lei ziua cu carul; 12 lei hectarul pentru arat, semănat și grăpat; 10 lei hectarul „de negru”. *Vara* — 3 lei ziua cu mîinile; 6 lei ziua cu carul; 28 lei hectarul pentru secerat și cărat; 10 lei hectarul „de ogor”. *Toamna* — 12 lei hectarul pentru arat, semănat și grăpat; 2 lei ziua cu mîinile; 4 lei ziua cu carul; 14 lei hectarul pentru culesul și căratul porumbului; 3 lei pentru transportul a 6 hectolitri și 79 litri („sau o chilă”) de produse pe distanța de 20 km. Pentru a realiza dimensiunile acestor prețuri, utile sînt și indicarea prețurilor cu care se vindeau pe piața din Călărași; astfel, în august 1889, orzul se vindea cu 26—29 lei chila, meiul cu 36 lei, secara cu 39—40 lei chila²; în iunie 1891, cînd, în general, grîul era „cu o culoare frumușică și bun ca greutate”, el s-a vîndut la obor cu 80—84 lei chila, iar orzul cu 41—43 lei chila³. În ceea ce privește prețul animalelor, în mai 1890 el era următorul la oborul de vite din Ispas, lângă Slobozia: vacile de calitate I — 160—180 lei perechea; calitatea a II-a 140—160 lei perechea; de calitate a III-a — 100—130 lei perechea; boii se vindeau astfel: de calitate I — 300—350 lei perechea; de calitate a II-a — 220—250 lei perechea; de calitate a III-a — 170—200 lei perechea⁴. În septembrie 1891, la oborul de vite din Călărași, care a durat de la 1 la 3 septembrie, cel mai mult au avut căutare boii, vizîndu-se cu 200—300 lei, respectiv 320—340 lei, și 420 lei perechea; vacile s-au vîndut cu 140—240 lei perechea. Caii au fost de asemenea căutați, „însă cai de lux nu s-au văzut anul acesta” — menționează știrea respectivă⁵, care precizează că s-au vîndut mai mult cai ieftini, neînvățați, de herghelie — respectiv cu 760—840 lei perechea.

În 1888, în județul Ialomița (care avea o populație de 133.000 locuitori) numărul de vite cunute se ridica la 136.000 oi și capre (acestea din urmă erau în număr de 1985); de asemenea, existau 39 de herghelii cu aproape 40.000 capete cabaline⁶. În ceea ce privește „mașinile și instrumentele agricole” ele se ridicau, în 1891, la circa 19.000,

marea majoritatea constituindu-o plugurile — respectiv, 17.561; existau, de asemenea 202 batoze de treierat, 282 secerători mecanice, 173 semănători mecanice, 4 cositoare mecanice, 70 trioare, 255 vînturătoare, 479 grape și 54 tăvălugi; numărul agricultorilor care posedau instrumentele de mai sus se ridica la 16.314⁷.

În ultimii ani ai secolului trecut, problemele agriculturii și ale țărănimii ialomițene au fost găzduite, pe larg, în paginile publicației „Gazeta ialomiței”. Majoritatea articolelor erau semnate de redactorul ziarului, cunoscutul publicist cu vederi democratice Th. C. Mănescu. Astfel, sub titlul *O stare îngrijorătoare*⁸, el pledează pentru îmbunătățirile economice-edilitare ce trebuie aduse județului și, în primul rînd, orașului Călărași. Referindu-se la necesitatea ridicării nivelului agriculturii practicate aici, el scrie: „Județul Ialomița este cel mai mare județ ca întindere, și unul dintre cele mai productive ale țării, în ce privește agricultura (subl. n.). Dar dacă el are un pămînt fertil, mijloacele cu cari se cultivă acest pămînt au rămas tot cele primitive”. Ce propune ziaristul în cauză guvernului liberal, în paginile oficiosului național-liberal călărășean? „Guvernul ar face un mare bine județului și orașului de reședință, dacă ar înființa în apropierea de oraș o școală de agricultură, putînd să se folosească în acest scop de terenul comunei în întindere de 500 hectare, teren care e lipit de oraș și dînd comunei o despăgubire anuală ca arendă pentru acest teren sau cumpărîndu-l. În același timp, cum populația acestui județ s-a înmulțit considerabil de cînd moșiile statului s-au dat țăranilor, guvernul ar trebui să înființeze aici o școală de meserii, pentru a îndruma o parte a populației la ocupațiuni industriale; cu deosebire că acestei școli ar trebui date o (astfel) de organizare ca ea să nu fie numai o școală teoretică, cum e cea din Capitală, ci și o uzină, unde elevii să învețe a lucra, și la ieșirea lor din școală să fie în stare a conduce un atelier”.

Același autor pledează pentru îmbunătățirea situației materiale a țărănimii, în condițiile, însă, a menținerii marii proprietăți. Remediu înlăturării relelor sociale la sate este văzut prin mai buna organizare a conducerii acestora, în condițiile în care consiliul comunal este redus la o existență pur formală. „Să ne închipuim, însă, că în locul actualei organizații comunale ar fi un consiliul compus din cîțiva săteni, învățătorul sau învățătorii satelor, dacă sunt mai mulți, preoți, un inginer-agronom, un absolvent al școlii comerciale și un medic al comunei, cînd va putea să aibă medic. Să ne închipuim — continuă Th. C. Mănescu în articolul *Marea proprietate*⁹ — că fiecare comună, deocamdată comunele stabilite pe moșiile statului, ar avea un număr de cîteva mii de pogoane pămînt cultivabil, care s-ar fixa prin lege, potrivit cu numărul locuitorilor, și că acest pămînt se cultivă în devălmășie, sau împărțit, după cum se va găsi mai potrivit cu nevoile locale, că recolta se adună și se treieră cu instrumentele mecanice ale comunei, că locuitorii macină pentru trebuințele lor la moara comunei etc. și că prisosul se vinde prin consiliul administrativ al comunei; că fiecare locuitor ar avea contul său curent la casa generală a comunei și că totul s-ar conduce după sfătuirea și cunoștințele acestui consiliu din care n-ar lipsi oamenii cu cunoștințele speciale în ale economiei agricole. Utopie! vor striga oamenii „practici”. Dar o utopie generoasă și înțeleaptă, vom răspunde. Ce utopie mai patentă a fost alta — crede autorul —, decît răscumpărarea clăcei și dijmii? Care țăran cerea această răscumpărare și ce condiții sociale pregătise realizarea ei? Și cu toate acestea „utopia” a fost realizată, deși cred că ar fi fost mai bine să nu fie realizată în sensul în care s-a realizat”. Tot în gazeta amintită este comentat favorabil proiectul Legii pentru înființarea sindicatelor agricole, din 1896, considerîndu-se că „Sindicatul agricole țărănești vor avea de asemenea să protejeze munca țăranilor și să organizeze producerea colectivă a satelor, înzestrîndu-le cu mașini și instrumente perfecționate, ajutînd la îmbunătățirea rasei vitelor, la vinderea produselor, la ameliorarea semințelor, la introducerea celor mai folositoare culturi etc. Sindicatele agricole țărănești, dacă vor fi bine organizate

— se concluzionează în articolul *Sindicatelor Agricole*¹⁰ —, pot să fie simburile unor viitoare comune economice, după cum le prevăd economiștii cei mai competenți”.

În paginile aceleiași publicații călărășene, este întreținută, în anii '90, și o susținută campanie în favoarea satelor *model*. Este vorba de două astfel de localități, construite în 1894 din inițiativa guvernului conservator, respectiv la Trămșani (situat la 2 km de Călărași) și Cadâna (Model) din comuna Tonea. Deși substratul politicianist al dezvoltării gazetei liberale este vădit, totuși el relevă situația precară a inițiativei, „care ar fi putut să fie o idee bună, dacă cei cari s-au însărcinat s-o pună în aplicație n-ar fi căutat să facă din ea un mijloc de câștiguri ilicite”¹¹. În ambele sate, cele cîte 200 de case se prezintă în ruine, „mare parte din ele pustii, fără ferestre și fără uși, adăpostul cîinilor și animalelor și loc de cuiburi pentru păseri. Căci Ministerul Domeniilor, care a aruncat aproape două sute de mii de lei în aceste ruine, n-a avut nici măcar grija să pună pe cineva să le aperse de stricăciuni și să le predea în stare bună locuitorilor”. Potrivit prevederilor legale și deizelor respective, costul de 856 lei al fiecărei case trebuia plătit de către țărani în 36 de ani „la respectabila sumă de 1668 lei, în care intră și procentele pe acest timp. De acum pînă în 36 de ani, cînd expiră cea din urmă rată a acestor case, nu va mai rămînea nici urme de ele și numai datoria de plătit va aminti țăranilor, de două ori pe an, acest mare gheșeft junimist”¹². În suita de articole pe această temă este inserat și un raport al medicului plasei Borcea, adresat medicului-primar al județului, pe marginea celor constatate în „cătunul Satului Model, unde eram informat că s-ar fi aflînd mulți bolnavi”. Din cuprinsul acestui raport se confirmă starea precară a locuitorilor: „am constatat că mai ales în urma gerurilor din urmă locuințele construite acolo de Stat și destinate, oarecum, a servi de model pentru casele țărănești, se află într-o stare atît de mizerabilă, *din cauza viciilor de construcție* (subl. n.), încît amenință viața locuitorilor după ce le-a zdruncinat sănătatea. Mai toți au fost sau sînt bolnavi și chiar cei sănătoși, mai ales copiii, au un aspect oachetic, sînt slabi și galbeni la față ca sculați după o boală grea și lungă. O jale adîncă cuprinde și pe omul cel mai deprins cu aspectul mizeriilor omenești la intrarea în aceste așa-zise case model, ce nu se deosebesc de pivnițele igrasioase decît doar prin aceea că sînt ridicate deasupra solului”. În aceste condiții, bolile fac ravagii, familii întregi fiind atinse de paludism sau afecțiuni ale căilor respiratorii: „Este necontestat că în asemenea împrejurări ajutorul medical este aproape iluzoriu. Ce poate folosi un medicament cînd scîndurile patului pe care zace bolnavul sînt mușegăite din cauza igrasiei, cînd apa ce se scurge de pe pereți trebuie dată din cînd în cînd afară din mijlocul casei, unde se adună formînd baltă? (...). La construirea acestor case nu s-a ținut seama nici de natura solului compus din pămînt negru, poros, nici de condițiile climatorii ale localității foarte expusă vînturilor puternice de la nord. (...) Cu a patra parte din ceea ce trebuie să plătească țăranul — se arată în încheierea raportului medical — pentru aceste case, imposibil de locuit, el și-ar fi putut clădi o casă de gard, bună, igienică, rezistînd intemperiilor, într-un cuvînt aproplat condițiilor localității. Pentru moment, locuitorii din Satul Model nu doreau decît să poată ajunge pînă în primăvară, pentru a-și putea face cel puțin bordeie schimbînd destinația caselor model, în grajduri pentru vite”¹³.

Interesantă apare, în ceea ce privește starea materială generală a țăranului ialomițean, în anul 1892, — cu privire specială asupra hranei ce o consumă —, descrierea amănunțită a hranei săteanului Ion Stelian, din comuna Vizurești, județul Ialomița. Această *Lista de hrană a unui țăran în deosebitele epoci ale anului* este deosebit de ilustrativă; „culeasă din gura unui țăran din centrul țării, lista este tipul general de hrană al țăranului. Am putea chiar afirma că mulți țăranii nu au pe masa lor nici atît cît ne spune d. Stelian Ion, care ne istoricește hrana sa de toate zilele”¹⁴.

Familia țăranului menționat, care era în vîrstă de 62 de ani, se compunea din soție (50 ani), 3 băieți (vîrste de 28, 18, respectiv 12 ani) și o fată (13 ani). Zilnic, masa era luată de două ori, cu excepția zilelor de lucru, în timpul verii, cînd se mîncă de trei ori.

Iată, însă, din ce declara săteanul ialomițean că se compunea hrana sa: „Mai întotdeauna mămăligă, rar de tot piine (azimă), căci griul îl vinde. Iarna face de 2 ori pe zi mămăligă, la prînz și seara, punînd la fiecare mămăligă cam două oca mălai, adică cam patru oca mălai pe zi, pentru 6 persoane. Pe lîngă mămăligă mai mîncă multe substanțe alimentare, care variază după epocile religioase ale anului și după anotimpuri și anume:

1. *În dulcele toamnei sau al Sfintei Mării*

Tae un pui sau o găină, din care face numai ciorbă, foarte rar și friptură. Din aceea găină mîncă toți. Pe lîngă ciorbă, mai pun pe masă legume iuți: ceapă, ardei, usturoi și castraveți, pe care le cumpără de la grădinari.

Seara mai nu schimbă această hrană. Lapte nu mîncă, căci vaca-i stearpă; oi n-are, prin urmare nici brînză. În unele zile cînd găsește timp, prinde pește din riulețul Colentina și face ciorbă bogată în pește, după cît a putut prinde. În alte zile mîncă cartofi unși (prăjiți) în grăsimă de porc, pe care o păstrează de la porcul de Crăciun. Cartofii-i cumpără de la zarzavagii.

În zilele de post, mîncă ceapă, varză, castraveți; anul acesta fasole rar, căci nu s-a făcut. Mazăre și bob niciodată; linte uneori, rar, ardeiul și usturoiul n-ai totdeauna. Poame, anul acesta n-au avut; altă dată cumpără mere; au prune din grădină pe care de altfel le consumă mai mult verzi, pentru a acri ciorbe de verdețuri. Anul acesta a găsit ghebe (ciuperce), pe care le mîncă ca ciorba cu borș.

2. *În postul Crăciunului*

Mîncă varză acră și fiartă în zeama ei cu ceapă, cam $1/2 - 3/4$ dintr-o varză pentru toți; murături și fasole ca $1/2 - 3/4$ din oca pentru toți în 24 ore. Uneori dovleci copti sau fierți.

3. *În dulcele Crăciunului*

Un porc de 40—50 oca pentru tot dulcele; mare parte însă din grăsimă lui o păstrează pentru vară, cu care prăjește cartofi în genere. Carnea porcului o consumă mai numai cu varză. Rar mîncă păseri și ouă în acest dulce — laptele și brînză lipsesc.

4. *În săptămîna brînzei*

Ouă, lapte de puțină și brînză cumpărate, carnea este oprită.

5. *În postul Paștelui*

Varză acră, crudă și fiartă în zeama ei, murături, fasole, urzici, ciorbă și sleite, ștevie cu zeamă de varză sau cu borș. Poame conservate nu se pomenesc. Pește numai în Bunavestire și Florii.

6. *În dulcele Paștelui*

Mîncă ouă multe și pește din riulețul Colentina; păsări nu taie, căci clocesc; alteori cumpără pește, dar rar. Dintre legume, acelea care le-au mai rămas din post. În zilele de post ale acestui dulce urzici, susai și legumele verzi.

7. *În postul S-tului Petru*

Știr, lobodă, în ciorbă cu borș sau acrite cu oțet sau zarzăre, prune verzi. Hamei pe care-l prepară ca pe urzici. Adesea nu mîncă decît ceapă cu oțet.

8. *În dulcele S-tului Petru*

Mîncă mulți pui de găină, lapte, brînză, căci le fată vaca. În zilele de post, verdețurile timpului: ceapă, usturoi, lăptuci etc. verzi, cu sare sau cu oțet.

9. *În postul S-tei Mării*

Zarzat de la Sîrbi: ceapă, usturoi, praz, ardei, fasole verde în păstăi din porumbul lor. Pătlașele, vînete rar; roșii, mai niciodată; mulți castraveți verzi cu sare. Bău-

tura obișnuită este apa în tot cursul anului; la sărbători beau vin la cârciumă; copii încă nici atunci”.

Sugestiv este și comentariul pe marginea acestei „liste”, pe care îl redăm, de asemenea, în întregime:

„Din cele expuse pînă aci se vede că substanțele alimentare ale acestei familii în timpul unui an, pe lîngă mămăligă, afară de 40—50 oca carne de porc, cîteva păsări, cîteva oca de pește și mai multe ouă, puțin lapte și brînză, se reduc la fasole, puțină înșă, varză, ceapă, usturoi, castraveți, ardei, știr, lobodă, ștevie, urzici, hamei, cartofi, ghebe, dovleci. Cele mai multe dintre aceste legume le cumpără.

Regimul alimentar al acestei familii, în chip evident, este sărac în substanțe care dau putere (subl. n.).

După socoteala științei, asemenea hrană nu ajunge îndestul nici chiar pentru puterea necesară ca să reziste bolilor, necum pentru o desfășurare mare de forță, ce trebuie la lucrul pămîntului. Țăranul o duce tîrîș-grăpiș cu o asemenea hrană, adică trăiește rău, muncește puțin și prost și rezistă cu greu bolilor. Dacă (totuși) țăranul poate încă a vegeta, la aceasta-l ajută mulțimea sărbătorilor, în care se odihnește, clima călduroasă a verii, aproape singurul timp în care muncește mai mult și repaosul pe timpul rece, cînd se grămădesc toți ai familiei, ba și cu multe animale de casă, într-o odăiță, în care duhoarea tuturor este fîntîna principală de căldură.

În timpurile reci, cu o hrană săracă în putere de a produce forțe și căldură, țăranul nu poate să se gîndească dacă mai trebuie să lucreze ceva.

Din acele timpuri reci țăranul trece în cele de munca serioasă fără putere și pîrlit de fumul ce-i încarcă atmosfera și interiorul și exteriorul casei lui. În această stare, ce gust și îndemn la muncă mai poate avea? Starea ce se zice lene, este în adevăr un rău obicei, dar ea mai poate fi efectul unei slăbiciuni organice, prin hrănire slabă și prin alte cauze de slăbire.

În fine, ori de unde am privi activitatea țăranului, o vom găsi că ea se întoarce într-un cerc vicios, din care face parte și sărăcia regimului lui de hrană. Cît de departe este hrana familiei lui Stelian Ion de aceea ce s-a dovedit că produce cel mai mare grad de putere. Experiența a dovedit cum că hrana care a produs cel mai mare grad de forță în muncă a fost:

Carne	600 de grame
Pîine	550 de grame
Cartofi	1000 de grame
Bere	1000 de grame

Este absurd a pretinde ca d. Stelian Ion să producă forță în muncă cît au produs cei ce au mîncat zilnic hrana de mai sus”¹⁵ — o concluzionează, în chip îndreptățit, comentariul gazetei „Viitorul” din anul 1892.

Marea răscoală a țăranilor din 1907 nu este pe larg reflectată în presa călărășeană. În singurul comentariu inserat de către oficiosul conservator „Deșteptarea lalomiței”, intitulat *Răscoala țăranilor*¹⁶, se arată că principala cauză a ridicării la luptă a sătenilor o constituie înăsprirea exploatării arendeșești, „dușmănia” dintre trusturile de arendare repercutîndu-se asupra situației țăranilor. „Nu se aștepta nimeni ca o mișcare generală a țăranilor să izbucnească deodată cu atîta furie, și cu atîta disperare — se recunoaște, totuși, în materialul amintit. — Se știa că sunt nemulțumiri printre săteni, se știa că arendașii și proprietarii folosindu-se de mașinile agricole și de plugurile de fier și cele cu aburi preferă să cultive singuri moșiile și să nu mai dea din ele la țărani, pentru nevoile acestora, se știa în fine că islazurile de pășune s-au strîmtat; dar nu se credea încă că țăranii să fi ajuns la atîta disperare încît știind că vor fi împușcați să se ridice în masă (subl. n.) și să atace pe arendași și averile acestora. Și desigur că nici nu se producea aceste răscoale

— încercă gazeta conservatoare să atenueze gravitatea cauzelor reale, atrăgând atenția doar asupra unor motivații colaterale, cu o tentă politicianistă vădită —, dacă nu erau instigatori, căci începuse să se ia măsuri în favoarea țăranilor, și după cîțiva ani, băncile populare și obștile satești ar fi adus o îmbunătățire treptată în starea lor”...

În toamna aceluiași an, opinia conservatorilor călărășeni asupra problemei agrare este expusă în mai multe articole de presă, a căror concluzie este categorică: „Nu suntem partizanii împroprietăririi, căci avem exemplu viu înaintea ochilor, că nu țăranii împroprietăriți sunt cei care stau cel mai bine; din contra — își dezvoltă logica proprie gazeta marilor proprietari de pămînt —, legătura aceasta cu un pămînt care nu le e suficient cu timpul, îi face să nu caute aiurea mijloace de existență mai productive și mai prinoase. Robia aceasta de teren (idealul secular al țăranului de a fi proprietar pe pămîntul care-l muncea. . . ; tenacitatea cu care marii proprietari își apărau moșiile nu era socotită „robie”. . . — n.n.) este imaginea servajului degradator și abrutizant, merit să stîrpească orice energie și avînt”¹⁷. În cadrul aceluiași articol, intitulat *Chestia agrară*, se oferă și „soluțiile” rezolvării acesteia, desigur prin prisma apărării intereselor marilor proprietari, în primul rînd a proprietăților acestora, problema agrară fiind văzută nu ca o gravă chestiune socială și exclusiv prin necesitatea măriri productivității: „Pentru ca țăranul să producă, trebuie să aibă pămînt să muncească, și acesta nu se poate dobîndi decît printr-o lege care să oprească arendarea moșiilor peste termenele azi în ființă, altor persoane decît țăranilor, iar pe cele particulare statului, care la rîndul său să le sub-arendeze tot țăranilor. Această arendare să se facă nu țăranilor în obște, ci fiecăruia în parte după numărul brațelor și vitelor, proporțional cu trebuințele sale (mai precis, cu al mijloacelor de muncă, fiind favorizate, prin urmare, păturiile țăărănești deja înstărite — n.n.), iar încăsarea arendei, care să se fixeze deocamdată după ultimele contracte în vigoare, cu și timpul să se mărească după o progresie rezonabilă, să se facă prin receptori care să o încaseze o dată cu birurile celelalte”¹⁸. Partea a doua a articolului menționat are drept scop blamarea conduitei țăranului, care — chipurile — nu ar fi în măsură să se gospodărească, chiar atunci cînd are mijloacele bănești respective. „Plugarul român chiar dacă are ce munci, chiar dacă în urma unui abundent și excepțional de înbelșugat an agricol reușește să-și plătească datoriile și să-i mai rămîie bani de prisos, este atît de dezordonat în cheltueli și atît îi lipsește spiritul de economie, încît nu știe să profite cum ar trebui de binecuvîntarea naturii care cade peste el la intervale așa de lungi. Primul dușman al banului țăranului este cîrciuma, acolo el își face educația, acolo stă de vorbă, acolo se întîlnește, acolo se tocmește”¹⁹.

La rîndul lor, liberalii ialomițeni își fac și ei publice, spre sfîrșitul anului 1907, opțiunile în ceea ce privește problema agrară, modul de soluționare a acesteia. „Dorim să convingem pe țărani că nu toate relele de care suferă le vin de la proprietari sau arendași; că ei au nevoie ca să trăiască cu aceștia în bună înțelegere; că este *peste putință a li se da tot ce cer* (subl. n.) și că e bine să-și aducă aminte de cuvintele, pline de înțelepciune: cine cere prea mult, riscă să nu capete nimic. Scopul nostru este să facem ca proprietarii și arendași — își ducă gîndul pînă la capăt editorialul gazetei „*Liberalul*” —, care prin gradul lor de cultură, sînt în măsură de a înțelege mai bine lucrurile, să vadă că reformele ce se propun, dacă ajută încîtva pe țărani, sunt și în interesul lor; că chiar dacă li se cer oarecare sacrificii temporale, *proprietatea nu se atînge întru nimic* (subl. n.); că fără aceste reforme — avertizează oficiosul călărășean —, care tind să readucă liniștea în țară, averile n-ar mai avea nici o valoare, dacă ele ar fi expuse, ca în orice moment, să fie nlmicite. Voim să convingem pe marii proprietari că dacă ar fi un act criminal ca să ridice cineva, în timpul de față, pe țăranii contra proprietarilor, tot așa este, cel puțin, o greșeală neiertată, ca dînșii să se agite contra țăranilor. Scopul nostru — concluzionează gazeta liberală din călărăși, în noiembrie 1907 — este să facem deplină lumină că

desființarea marii proprietăți prin ceste reforme este o gogoriță bună de speriat copii, iar nu pe oamenii cu judecată”²⁰ liniștindu-se, astfel, temerile marilor proprietari. În cuprinsul oficiosului liberal călărășean sînt inserate numeroase articole ce pledează pentru îmbunătățirea condiției social-economice a țărănimii, spre a nu se „ajunge la lupte de clasă”²¹. Interesant este cuprinsul articolului intitulat *în cestiunea reformelor*²², din care redăm cîteva fragmente relevante pentru modul în care era abordată soluționarea problemei agrare, inclusiv prin recunoașterea situației grele în care ajunsese țaranul român. „Revoltele din primăvară ne-au deșteptat ochii la toți și ne-au făcut să vedem că marea majoritate a populației noastre — țărănimea — stă rău. Cînd această majoritate este covîrșitoare numericeste și cînd *pe spinarea ei trăim cu toții* (subl. n.), trebuie să ne gîndim și mai mult la viitorul nostru și la așezămîntul instituțiunilor țării, care au fost aproape răsturnate de groasnicul uragan ce a bîntuit. *Pînă astăzi pentru această pătură nu s-a făcut aproape nimic* — se recunoaște de către liberalii ialomițeni (subl. n.). Cîrpele de reforme sau micile ușurări în dări, nu puteau să le aducă și nu le-au adus nici o schimbare. Ei au stat în întuneric, au fost exploatați, neîngrijiți și neapărați de nimeni, și rezultatul a fost că țărănimea noastră a degenerat și fizicește și moralește”. Evident, în viziunea oficiosului liberal din Călărași, singurul partid care s-a aplecat asupra soluționării în folosul sătenilor a chestiunii agrare a fost Partidul Național-Liberal, deși reprezentantul acestuia a mărturisit în Parlament „că toți suntem vinovați de această stare de lucruri și că acum e timpul ca să se facă ceva în mod real și trainic pentru săteni”. Arătîndu-se că „Reformele trebuiesc făcute dacă voim ca tragedia din primăvară să nu se repete și încă în mai mare”, gazeta călărășeană arată: „Pînă acum, greșeala cea mai mare a fost — și de aceea poate nu s-a făcut nimic — că nu s-a îmbrățișat în întregime cestiunea țărănească. Nu s-a cercetat să se vadă de ce rele suferă țărănimea pentru ca să se schimbe și starea de lucruri, remediindu-se răul (în realitate, partidul clasei muncitoare, alte forțe democratice, precum „Partida țărănească” condusă de C. Dobrescu-Argeș, în ultimul deceniu al veacului trecut, au supus unei analize serioase problema agrară — n.n.), ei s-au mulțumit la o examinare superficială a chestiunii și-au dat reforme și legi unilaterale și provizorii. Trebuie să se vadă că țărănimea are nevoie de cultură, de pămînt, să fie învățată cum să cultive pămîntul, să-i dea justiție, administrație, și să se facă legile necesare pentru îmbunătățirea stării ei economice în general (subl. n.). Toate acestea nu se (pot) lua decît printr-un complex de legi simultanee caresă cuprindă și să rezolve întreaga chestiune cel puțin în faza cum se prezintă în epoca cînd s-au elaborat legile necesare”²³.

Tot în corpul „*Liberalului*” călărășean sînt inserate alte articole, de asemenea interesante, asupra chestiunii agrare. Două dintre acestea²⁴ sînt semnate de C. Ciochină. Primul, intitulat *Anul 1907*, constituie o demascare a situației grele a țăranilor în condițiile în care, în anul precedent, se sărbătorise, cu mare fast, 40 de ani de la venirea în țară a regelui Carol I. „Acest an veni pe lume după altul de belșug cum, de mult, nu s-a pomenit în țară; după un an în care, cu multă pompă și cu un lux foarte costisitor, se împăunase pe dealul Filaretului, în fața țării și a streinătății, progresele uriașe ce am făcut, numai în ultimii 40 de ani, în diversele ramuri ale activității noastre. Țaranii luați pe ales, și îmbrăcați în haine de sărbătoare, fură aduși, din toate părțile țării, pe contul statului și al autorităților, pe de o parte spre a fi văzuți și admirați de vizitatorii expoziției, iar pe de alta ca ei înșiși, cu ochii holbați, să se minuneze de atîtea ș’atîtea frumuseți, de care nici prin basme nu li se povestise. Trei luni aproape, în surle și fanfare, cu tot felul de comedii, s-a sărbătorit bogăția și fericirea în care înnoată țara românească. Celor ce aveau datoria nu le permitea timpul ca să se mal uite în lături să vadă realitatea. Dacă ici colea, cîte! unul, altul avea curagiul s-o descrie, era luat drept un descreierat, ce vorbește aiurea.

Dar, după bine, rău.

Anul 1907 venea pe tăcute, dar hotărît, să deschidă ochii și orbitor ca să vadă adevărul.

Sguduitura teribilă, mai violentă și mai ucigătoare decît aceea a unui vulcan, cu care acest an își făcu apariția, sili pe cei de sus ca, în lumina incendiilor ce devorau averile lor, să vadă, cu groază, că de acele bogății și fericiri, atît de mult trîmbițate, nu se împărtășeau decît ei (...)"²⁶.

Într-un alt articol, intitulat *Prosperitatea țăranilor*²⁷, autorul menționat mai sus relevă progresele făcute în ultimele patru decenii în ceea ce privește situația economică-culturală a țăranimii: „Fără îndoială că astăzi avem mai mulți țărani cu știință de carte; că portul, gusturile, modul lor de trai și chiar de judecată s-au schimbat; că cultura pămîntului se face cu oarecare sistemă și că locuințele ce se construiesc azi sunt și mai prezentabile și mai igienice” În același timp, însă, autorul atrage atenția asupra realei stări de înapoiere a vieții țărești, confruntată cu neajunsuri mai mari decît în urmă cu decenii: „Dacă însă examinăm lucrurile mai aproape vedem că în această luptă înverșunată, ce toată omenirea, duce pentru ameliorarea stării de mîine, nu s-a păstrat o măsură gradată, între diferitele clase sociale. Că astăzi deosebirea între aceste clase e enorm de distanțată în comparație cu cea de acum un sfert de veac (subl. n.). Că dacă clasele de jos fac un pas înainte, apoi cei de sus, în același timp, fac cel puțin zece (...). Este dar imperios necesar — se concluzionează — ca guvernul, care are datoria să supravegheze la menținerea echilibrului între diferiții membri ce compun statul, să intervină în favoarea acelor care pot fi speculați de ceilalți, ajutîndu-i ca să-și îndulcească traiul”²⁸.

În același context, al căilor privind ridicarea culturală și materială a țăranimii, se înscrie un alt articol apărut în presa călărășeană, respectiv în anul 1915, intitulat *Sufragiul universal la noi*. Autorul, Zaharia Vasile Bârlan, adresează un apel țăranimii ialomițene, îndemnînd-o la organizare (semnatarul articolului era student în drept și litere) și perseverență: „săteni, trebuie să știți că această reformă nu se capătă prin milă, ci se cîștigă prin luptă, că ridicarea milionelor de robi și neoibagi nu se poate face de sus în jos, ci de jos în sus (subl. n.). Trebuie, deci, ca, adunați în jurul cluburilor și caselor de cetire, să faceți în așa fel ca să avem o reformă completă. Trebuie să vă pregătiți sufletele și mințile pentru această măreață reformă, să nu stați pasivi să vă apuce ceasul cel mare nepregătiți. Stați gata de luptă spre a cîștiga votul obștesc, care va fi pentru voi, muncitorii săteni, și pentru cei de la orașe, izvorul dătător de viață — hiperboliza entuziasmul student —, de bunăstare economică, de lumină. Pregătiți-vă!”²⁹.

În 1908, potrivit datelor publicate în toamna acestui an, situația *suprafețelor cultivate* era următoarea³⁰ în județul Ialomița: *grîu* — 170.000 ha (locul 2 în rîndurile județelor țăării, după Dolj, care avea însămințată o suprafață de 182.000 ha; pe locul 3 venea județul Teleorman, cu 160.000 ha); *secară* — 13.000 ha (locul 3, după județele Tulcea (33.000 ha) și Covurlui (23.500 ha); *orez și orzoaică* — 46.300 ha (locul 4, după județele Constanța, care avea însămințată o suprafață de 153.600 ha, Tulcea (66.000 ha) și Brăila (58.400 ha); *ovăz* — 40.600 ha (locul 2, după județul Constanța, care avea însămințată o suprafață de 107.000 ha); *porumb* — 105.500 (locul 3, după județele Dolj, care avea o suprafață de 176.600 ha, și Teleorman (128.000 ha); *mei* — 16.300 ha (locul 1 pe țară; urmau județele Constanța, cu 13.000 ha, și Ilfov, cu 6.000 ha); *rașiță* — 5.200 ha (locul 1 pe țară; urmau județele Constanța, cu 2.400 ha, și Ilfov, cu 900 ha); *în* — 5.400 ha (locul 1 pe țară; urmau județele Constanța, cu 3.100 ha, Tulcea — cu 2.500 ha, Teleorman — cu 1.900 ha); *cînepă* — doar 34 ha (unul dintre ultimele locuri din țară, care avea o întindere de 4.600 ha); *fasole* — 18.000 ha (locul 1 din țară, ocupînd jumătate din suprafața națională; urmau județele Ilfov — cu 5.600 ha, Constanța — cu 4.200, și Tulcea — cu 1.700 ha); *mazăre* — 2.500 ha (locul 2 în țară, după Ilfov, care avea o suprafață de 3.900 ha).

Județul Ialomița ocupa, prin urmare, locuri de frunte în suprafața agricolă a țării. În anul 1915, deși suprafața destinată grâului era redusă cu circa 23.000 ha (datorită marilor inundații din acel an), totuși ea se ridica la 160.000 ha; cantitatea produsă, respectiv 3,5 milioane kg (26.500 vagoane) situa județul pe primul loc în țară; cantitatea, care era socotită „mulțumitoare”, era, în medie la ha, de 1640 kg, respectiv — 21 hl²¹. Potrivit aceluiași surse, iată care era *situația suprafețelor în anul 1915* (în județul Ialomița; din totala întindere de 720.000 ha, cerealele, leguminoasele și plantele tehnice însumau 407.000 ha; restul era repartizat astfel: 180.000 ha — bălți și locuri inundabile; 50.000 ha păduri și plantații; 23.000 islazuri comunale; 60.000 ha — vetre de sat, riuri, lacuri, zăvoaie, drumuri):

<i>Cultura agricolă (ha)</i>	<i>Marii proprietari (ha)</i>	<i>Micii proprietari (ha)</i>	<i>Total (ha)</i>
Grâu	82.088	78.486	160.574
Secară	428	8.521	8.949
Orz, orzoaică	6.909	25.433	32.342
Porumb	17.202	88.806	106.008
Ovăz	18.633	17.670	36.303
Mei	3.227	12.457	15.684
Rapiță	12.848	4.462	17.310
În	1.681	3	1.684
Cînepă	—	1	1
Floarea soarelui	—	12	12
Mazăre	287	15	302
Lințe	9	—	9
Bob	—	5	5
Cartofi	46	52	98
Sfeclă de zahăr	—	4	—
Tutun	—	1.490	1.490
Varză	6	159	165
Ceapă	6	100	106
Pepeni galbeni și verzi	—	323	323
Rădăcini de nutreț	—	9	9
Lucernă și trifoi	1.088	1.967	3.055
Alte fînețe artificiale	1.864	6.155	8.019
Fînețe naturale	2.579	320	2.899
Total	151.137	256.103	407.240

Din 151.137 ha aparținînd marilor proprietari, 84.340 ha era pămînt luat în arendă cu bani, iar restul de 66.797 ha era lucrat de proprietari; din cele 256.103 ha aparținînd micilor proprietari, 115.877 ha erau lucrate de către aceștia, 107.576 ha pămînt luat în arendă cu bani, iar 32.650 era pămînt în dijmă.

Existau, de asemenea, oarecari suprafețe plantate cu vii; respectiv — vii pe rod românești 132 ha (20 ha aparținînd marilor proprietari), vii pe rod americane 99 ha (95 aparținînd marilor proprietari), vii care nu dau rod, românești 12 ha (3 aparținînd marilor proprietari) și vii care nu dau rod, americane 85 ha (77 ha aparținînd marilor proprietari). Cît privește sămănăturile în rînduri duble, și acestea erau sporadice; res-

pectiv — 13 ha de fasole între porumb (micii proprietari), 1 ha cartofi printre porumb (marii proprietari), și 421 ha dovleci între porumb (doar 2 aparținând marilor proprietari).

„Datele de mai sus — relevă comentariul *Gazetei lalomiței* din 1915 — vorbesc singure, demonstrând că județul lalomița din punct de vedere agricol alcătuiește pentru țara noastră un mare izvor de aur, și că cerealele recoltate în el pot prețui în multe momente mult mai mult decât aurul care ni se oferă, întrucât valoarea aurului în aceste timpuri economice excepționale se fixează de grâu, iar nu valoarea grâului de aur, cum se întâmplă de obicei în timpurile normale”³².

Pe teritoriul județului ființau, între marile proprietăți agricole, și mai multe unități în care se practica o agricultură avansată; cunoscută era, în acest sens, *Ferma Mărculești* — proprietatea fraților Dumitru și Nae Seceleanu, cumpărată la începutul secolului de la V. Stănculeanu; „nii proprietari au făcut în scurtă vreme mari lucrări de cultură, cheltuind sume însemnate de bani, așa că astăzi partea de lângă riu a moșiei (riul lalomița — n.n.) este transformată într-o fermă unde se produc nu numai tot felul de fructe și legume, dar și alte lucruri care aparțin de ramura industriei”³³. Dintr-o descriere din anul 1912, conținută într-o scrisoare particulară a domnișoarei Constanța Bucșan, rezultă din ce se compunea „acea frumoasă perlă a județului nostru”. După traversarea râului lalomița, pe un pod de vase, la marginea comunei Bucu, drumul șerpuieste în pădurea Mărculești, la marginea căreia se întind construcțiile și acareturile fermei. Este vorba de o clădire de două etaje ce domină un parc de 76 ha, „tăiat de mai multe alee și canale. Caiși, meri, peri, piersici, în fine tot felul de arbori fructiferi se găsesc aci, plantați la distanța de 4—6 m unul de altul și îngrijiți cu multă măiestrie. Printre ei, pe brazele reguiate, se înalță sfoase căpșunele altoite, rugi de smeură parfumată, fîneață artificială sau arbuști de coacăze sau agrișe. În fund e via de 50 ha, dintre care numai 2 părți e pe rou. Vițele sunt ridicate pe spalieuri. Aproape de capul viei e stupina. Mii de albine foiesc în cei 200 de stupi, în formă de căsuțe din cele mai practice și mai modeste (...). Întorcîndu-se de la stupină, după ce am văzut tot parcul, am vizitat fabrica de țiglă și de cărămidă, ce mi-a plăcut cu deosebire. Principalul și cel mai frumos era argila presată ca o pastă (cu ajutorul motorului și mașinii de presat — n.n.). în forma unei prisme drepte și pe care o sîrmă o tăia cu iuțeală, dîndu-i forma cărămizii. Cu vagonetele era apoi dusă la uscătorie, unde sta 2—3 zile pînă cînd se usca. În urmă, era așezată în cuptoare și arsă. Asemenea și țigla. În interval de 24 ore se producea 18.000 bucăți. În urmă — continuă scrisoarea — am vizitat turbina cu ajutorul căreia se extrage din lalomița apa necesară la *irigarea parcului și a 1.000 pogoane pămînt arabil* (subl. n.).” În afara acestor componente, ferma mai era înzestrată și cu o țesătorie de covoare „splendide” și cu un atelier „de tras borangic”; de asemenea, era în curs de instalare, într-un edificiu cu două etaje, o țesătorie sistematică de mătăsuri, cu mașini aduse din străinătate³⁴.

Tot în zona Mărculești se aflau și instalațiile *Fermei Albion*, numită de localnici „La Englezi”; situată la 1 km de gara Mărculești, ferma a fost construită pe terenul statului de la Jegălia, în virtutea unui contract între firma engleză „The Merchants Investors Ltd.” și Ministerul Agriculturii și Domeniilor, contract încheiat în anul 1906. (Conținutul contractului — pentru care fusese votată și o lege specială în acest sens — prevedea încurajarea exportului de vite, prin intermediul amintitei societăți, obligația din partea acesteia de a construi un abator pentru export la Constanța ș.a.) La Jegălia, societății i s-au acordat 3.000 ha teren, pe termen de 25 de ani, cu arendă anuală de 15 lei la ha, și cu obligația de către aceasta de a crește vite de reproducție care să fie date statului pe „prețuri anume convenite și vite de măcelărie pentru export”³⁵. Condusă de Eduard Grant, „vechi agromom bine cunoscut în lumea marilor agricultori din țară”, ferma nu va izbuti să facă export de carne, profilîndu-se doar pe creșterea animalelor de rasă pentru reproducție; în 1910,

ea avea 42 vaci, 30 viței, 12 tauri, 200 oi și 300 porci. În decembrie acest an, senatorul liberal de Călărași C. Ciochină dezvoltă o amplă interpelare în Parlament, cerind mărirea prețului de arendășie, în condițiile în care prevederile contractului din 1906 nu sînt respectate³⁶. În ceea ce privește presa conservatoare călărășeană, aceasta are numai cuvinte de laudă pentru societatea engleză, arătînd că „Ar fi de dorit să avem în țară multe instalații agricole ca cea dela Mărculești”³⁷. În argumentația sa, ziaristul Th. C. Mănescu — menționat, deja, la începutul acestui articol — relevă că „Nu se poate pretinde societății să crească și să întreție pe cele trei mii de hectare toate vitele cîte este obligată să exporte anual, și aceasta fiind de necontestat, iarăși nu se poate pretinde societății să plătească arenda de 15 lei la hectar, să închidă un însemnat capital în construcții și în vite, toate acestea numai pentru a ne face nouă servicii. Aceasta nu se poate pretinde nimănui. Trebuie dar să recunoaștem că și societatea urmărește foloase din această întreprindere, care fără îndoială este merită a încuraja și să îndrumeze pe căi bune creșterea vitelor mari și mici. Dacă astăzi nu se poate face export de vite, instalația societății engleze nu este mai puțin folositoare din punctul de vedere al îmbunătățirii vitelor și al selecțiunii lor — se arată, în continuare, în articolul intitulat „La Englezi”. Marii și micii noștri agricultori se pot folosi de dînsa vizitînd-o și pot să-și procure de la societate vite de reproducție alese”³⁹.

În paginile „Deșteptării ialomiței” sînt popularizate, de asemenea, rezultatele vînzării în comun a cerealelor, respectiv prin intermediul obștilor, „societăți de muncitori agricoli pentru arendare de moșii”; sînt exemplificate, în acest sens, activitățile obștilor din comunele Cuza Vodă (4.000 pogoane), Manasia (2.500 pogoane,) Eliza-Stoenești (600 pogoane), Făcăieni (600 pogoane), gazeta arătîndu-se încredințată că dezvoltarea, în continuare, a vînzărilor cerealelor în comun, va fi benefică pentru săteni, aceștia putînd „nădăjdui că vor găsi în ele un ajutor și o înlesnire mai mult pentru desfacerea cu preț a produselor muncii lor”³⁷. Aceleași avantaje le relevă și institutorul călărășean M. I. Mușetescu în articolul *Mișcarea cooperativă la sate*: „Pe lîngă băncile populare s-au înființat asociații pentru vînzarea în comun a produselor, ca țărani să nu-și mai vînză produsele individual prin misiți, la speculanți, ci să le vînză direct la casele mari exportatoare. Cu chipul acesta țărani realizează beneficii mari și dacă faptul se va generaliza în întreaga țară, iată-ne atunci scăpați de o mulțime de streini, care trăiesc azi ciupind din munca țăranelui. Dacă vom face socoteli amănunțite vom vedea că în fiecare an țăranel nostru este tributar acestor misiți și speculanți, cu cîteva zeci de milioane de lei, dacă nu chiar sute (de milioane). Dar pentru ca lucrurile să ajungă în stadiul acesta — adaugă inimosul învățător —, trebuiesc oameni de inimă și convingși la sate, care să impulsioneze țărănimea, fiindcă țăranel de la sine nu poate face nimic, căci el e dezorientat în acest domeniu. Un exemplu îmbucurător îl avem anul acesta (1911 — n.n.) în împrejurimile orașului Călărași, unde s-au asociat mai multe comune sub îndemnul d-lui Titu Stănescu, controlor la Băncile Populare, și fac vînzarea cerealelor în comun. Speculanții au pus botul pe labe. În șlepul care s-a dus în portul Călărași, în acest scop, țărani aduc zilnic, sute de chile”⁴⁰.

În anii primului război mondial, în perioada neutralității, chestiunile agrare transpar mai puțin în paginile presei călărășene — preocupată, în primul rînd, de probleme edilitare și, mai ales, de promovarea în rîndurile opiniei publice ialomițene a idealului înfăptuirii statului național unitar român; desigur, conservatorii localnici se vor ridica împotriva proiectului liberal de expropriere a marilor moșii, pe motivul că țărănimea are nevoie de „pămînt de muncă”⁴¹, nu de proprietate ca atare, ei „dorind îmbunătățirea situației materiale a țărănilor pe cale cinstită și demnă (Sic !), iar nu prin expediente fățarnice ca liberalii”⁴².

- 1 „Ialomițeanul”, V, nr. 47, 29 noiembrie 1892, p. 3.
- 2 *Ibidem*, II, nr. 33, 20 august 1889, p. 3.
- 3 *Ibidem*, IV, nr. 24, 30 iunie 1891, p. 3.
- 4 *Ibidem*, III, nr. 19, 13 mai 1890, p. 2.
- 5 *Ibidem*, IV, nr. 34, 8 septembrie 1891, p. 2.
- 6 *Ibidem*, II, nr. 33, 30 august 1889, p. 3.
- 7 *Ibidem*, IV, nr. 34, 8 septembrie 1891, p. 3.
- 8 „Gazeta Ialomiței”, I, nr. 27, 11 februarie, p. 1.
- 9 *Ibidem*, I, nr. 30, 3 martie 1896, p. 1.
- 10 *Ibidem*, I, nr. 28, 18 februarie 1896, p. 2.
- 11 *Ibidem*, I, nr. 5, 20 august 1895, p. 3.
- 12 *Ibidem*, I, nr. 11, 16 octombrie 1895, p. 1.
- 13 *Ibidem*, I, nr. 25, 28 ianuarie 1896, p. 1.
- 14 „Viitorul”, I, nr. 8, 23 ianuarie 1892, p. 3.
- 15 *Ibidem*.
- 16 „Deșteptarea Ialomiței”, VIII, nr. 12, 15 martie 1907, p. 3.
- 17 *Ibidem*, VIII, nr. 33, 23 septembrie 1907, p. 1.
- 18 *Ibidem*.
- 19 *Ibidem*, VIII, nr. 34, 30 septembrie 1907, p. 1.
- 20 „Liberul”, I, nr. 1, 29 noiembrie 1907, p. 1.
- 21 *Ibidem*, I, nr. 2, 6 decembrie 1907, p. 1.
- 22 *Ibidem*, I, nr. 3, 13 decembrie 1907, p. 1.
- 23 *Ibidem*.
- 24 *Ibidem*, p. 2; *Ibidem*, I, nr. 4, 20 decembrie 1907, p. 1; *Ibidem*, I, nr. 6, 10 ianuarie 1908, p. 1; *Ibidem*, I, nr. 8, 24 ianuarie 1908, p. 1; *Ibidem*, I, nr. 12, 21 februarie 1908, p. 1; ș.a.
- 25 *Ibidem*, I, nr. 5, 3 ianuarie 1908, p. 1.
- 26 *Ibidem*.
- 27 *Ibidem*, I, nr. 6, 10 ianuarie 1908, p. 1.
- 28 *Ibidem*.
- 29 „Gazeta Ialomiței”, I, nr. 10, 2 august 1915, p. 2.
- 30 „Liberalul”, I, nr. 32, 9 octombrie 1908, p. 3.
- 31 „Gazeta Ialomiței”, IX, nr. 12, 16 august 1915, p. 2.
- 32 *Ibidem*.
- 33 „Deșteptarea Ialomiței”, XIII, nr. 21, 30 septembrie 1912, p. 3.
- 34 *Ibidem*.
- 35 *Ibidem*, X, nr. 5, 7 mai 1909, p. 2.
- 36 „Liberalul”, III, nr. 101, 16 ianuarie 1911, pp. 1—5.
- 37 „Deșteptarea Ialomiței”, IX, nr. 7, 21 mai 1909, p. 2.
- 38 *Ibidem*.
- 39 *Ibidem*, XII, nr. 17, 24 iulie 1911, p. 1.
- 40 *Ibidem*, XII, nr. 19, 7 august 1911, p. 2.
- 41 *Ibidem*, XIV, nr. 20, 21 noiembrie 1913, p. 1.
- 42 *Ibidem*, XIV, nr. 17, 31 octombrie 1913, p. 1.

TEMOIGNAGES D'ÉPOQUE CONCERNANT L'AGRICULTURE ET LA SITUATION DU PAYSAN DE IALOMITZA À LA FIN DU XIX-e SIÈCLE ET LE DÉBUT DE NOTRE SIÈCLE.

(Résumé)

S'appuyant sur les articles parus dans la presse de Călărași, l'auteur apporte dans le circuit historiographique des éléments d'époque circonscrits au problème énoncé par le titre. En général, les pages de la presse de Călărași n'abonde point en informations et nouvelles concernant l'état de l'agriculture et du paysan de Ialomitza. Les informations concernent, annuellement, l'étendue des superficies cultivées, les productions obtenues et le prix des céréales. On retrouve également des commentaires sur l'état matériel et moral du paysan, plaidant pour l'initiation des actions de la part de l'Etat, en faveur de l'amélioration de celle-ci. Après la révolte de 1907, les gazettes des partis conservateur et, respectivement, libéral vont se préoccuper de plus du problème paysan, offrant des solutions qui envisageaient le maintien de la grande propriété. D'autres données confirment, également, la place d'élite du département (Les 1—3 places) en ce qui concerne l'étendue des principales cultures céréalières.

ACTIVITATEA ORGANIZAȚIILOR DIN CĂLĂRAȘI ALE PARTIDELOR POLITICE (PÎNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL)

Stoica LASCU

Asemenea altor regiuni din țară, și în județul Călărași s-a derulat de-a lungul etapelor istorice (respectiv, ale perioadelor modernă și contemporană) o intensă și activă viață social-economică, politică și culturală, în reiterarea căreia întrezărim și numeroase nuanțe locale, demne de evidențiat. Cercetarea istorică regională, respectiv a arealului Bărăganului ialomițean, vine să arate, în lumina mărturiilor de epocă, multitudinea manifestărilor naționale, larg receptate la scară locală (județeană), avînd aceleași caracteristici și dominante evidențiate în lucrările de sinteză privind istoria națională a țării. În rîndurile de față ne propunem restrîngerea ariei investigaționale doar la manifestările vieții publice călărășene, așa cum sunt ele surprinse prin intermediul unui izvor contemporan des folosit în cercetarea istorică — *presa*; o facem exclusiv prin intermediul acesteia, cu atît mai mult cu cît valoroasele sinteze monografice apărute în 1979 și în 1982¹ se bazează, în primul rînd, pe mărturiile arhivistice locale (și fac puține referiri la activitatea organizațiilor partidelor politice, cu excepția celei a clasei muncitoare)².

Viața politică a stat și în județul Călărași, precum în întreaga țară — pînă la primul război mondial — sub semnul disputei celor două mari partide ale claselor conducătoare — Partidul Național-Liberal și Partidul Conservator — pentru cîștigarea sufragiilor cetățenești, pentru extinderea influenței lor în rîndurile alegătorilor, pentru obținerea unei cît mai mari popularități a doctrinelor respective.

Datorită sistemului electoral cenșitar însă, practic, la manifestările politice participau doar cetățenii cu drept de vot — și aceștia în număr foarte restrîns (la Colegiul I Cameră, de pildă, erau, în 1907, un număr de 523 alegători înscriși³), ce nu depășeau două-trei mii de locuitori; de aceea, mai ales în preajma alegerilor (parlamentare sau locale) se intensifica activitatea celor două partide, cu scopul declarat de a recolta cît mai multe voturi; practic, în județul Călărași (situație similară, de fapt, celei din toate părțile țării) existau un mănunchi de susținători ai conservatorilor și liberalilor (iar după 1908 și conservator-democraților conduși de Take Ionescu), masa alegătorilor fiind manevrată de către aceștia; rareori se întîmpla — și aceasta mai ales în alegerile locale⁴ — ca opoziția să-și impună, pe întreaga linie, candidații⁵, cîștigînd în aproape toate cazurile lista partidului căruia i se încredințase deja formarea guvernului.

Știrile privind activitatea *Partidului Național-Liberal* relevă în special o intensificare a prezenței organizației călărășene (respectiv, a județului Ialomița în configurația din perioada de pînă la primul război mondial) în preajma alegerilor parlamentare sau comunale. Cu acest prilej, se publică apeluri către alegători, se denunță afacerile întreprinse de conservatori (dacă se aflau la putere), își evidențiază — exagerîndu-le — meritele edili-

tare proprii (dacă ei se aflau la guvernarea țării), ori fac numeroase promisiuni cetățenilor, presupuse a fi transpuse în viață dacă aceștia le vor arăta încredere și vor vota lista liberală. Conducătorul liberalilor ialomițeni a fost, în ultimele două decenii al veacului trecut Ioan G. Poenaru-Bordea (s-a menținut la șefia organizației pînă la sfîrșitul anului 1913, cînd este proclamat șef Constantin Banu ⁶), ialomițean prin naștere, despre care o gazetă locală scria, prin 1889, că este liderul grupării politice din Ialomița care „este francamente liberală, democratică chiar. Membrii săi sunt strîns uniți și lucrează pentru atingerea unui scop frumos, și lăudabil, acela de a se realiza programul ce am dezvoltat adeseori în aceste coloane, și a se vedea în fruntea afacerilor țării, în fruntea tuturor administrațiunilor, oameni capabili și corecți” ⁷.

La sfîrșitul secolului, se ivesc neînțelegeri și dispute între liderul amintit și partizanii prefectului A. Stoianescu, ce doreau să înlăture familia Poenaru-Bordea de la conducerea liberalilor ialomițeni ⁸ — încercare neîncununată de succes, „Poianăriștii” dominînd, în continuare, organizația liberală, pînă la primul război mondial. Disputa din rîndurile liberalilor ialomițeni, pentru accesul la șefie, se grefa, în fapt, pe o situație analoagă evidențiată la nivelul conducerii centrale; la Călărași, I. Poenaru-Bordea se declara (inclusiv public, prin intermediul unei scrisori publicate în 1897 în „Drapelul”) ⁹ adept al grupării liberale conduse de Petre S. Aurelian: „Și în Călărași acest fapt este cunoscut de toți prietenii săi, cari prin mijlocirea D-lui Petre Enescu, actual primar, s-au abonat la ziarul „Drapelul”. Numai astfel ne putem explica pentru ce D-nul Ion Poenaru-Bordea nu a venit la Călărași, la ultimele alegeri de comună pentru a da sprijinul său guvernului actual” ¹⁰.

Opozanții conservatori, favorabili — se înțelege — disputelor și dizidențelor adversarilor politici, popularizau în organul lor de presă, „Deșteptarea Ialomiței”, „vijelia dintre colectivîștii locali”, arătînd simpatie uneia dintre tabere, căreia îi relevau oarecare principii, tocmai pentru a stimula și mai mult încordarea; astfel, disputa dintre drapelîști (aurelianiști) și sturdziști (afirmată, pe plan național, de anumite diferențe programatice ¹¹) era redusă la Călărași doar la ambiția lui I. Poenaru-Bordea de a căpăta un loc în Senat — cerere refuzată de D. A. Sturdza, cu prilejul alegerilor din toamna lui 1895 (este ales, în schimb, în Cameră): „Din acel moment, d. Ion Poenaru-Bordea, froasat în amorul propriu de mai mare elector și cameleon politic, cu flerul său de copoi experimentat în ale politice, a înțeles situațiunea ce i se crea de colectivîști: i se da, prin urmare, puțină importanță în politica locală. Din primele momente dar, glasul său nu a avut trecere în conciliabilele căpeteniilor colectiviste. El este acela care s-a opus ca d-nul Atanase Stoianescu să nu fie numit prefect de Ialomița”; acesta era însă prietenul și susținătorul lui D. A. Sturdza, considerîndu-l (împreună cu N. Flea, alt fruntaș liberal și ministru de interne) ca fiind „un membru vechi în partidul liberal, încă de tînr, și neșovăitor în principiile liberale — nu ca d-nu I. Poenaru-Bordea care se alipea de grabă la cîte un fruntaș opoziționist ori de cîte ori barca liberală începea a lua apă — (fiind) cunoscut destul la clubul liberal, în timpii de grea luptă în opozițiune a colectivîștilor, de toți fruntașii liberali luptători, cum d-nii N. Flea, G. C. Cantacuzino, C. Nacu, C. I. Stoicescu, M. Ferechide, G. Pallade și alții, și mai cu seamă de d-nu Eugen Stătescu, care totdeauna, în ciuda d-lui Poenaru-Bordea, a arătat d-lui Ath. Stoianescu o meritată și deosebită afecțiune” ¹². De remarcat, totuși, că I. Poenaru-Bordea a dominat organizația liberală din Ialomița încă din anul 1875, cînd a fost ales pentru prima dată în Parlament, ca deputat al județului Ialomița, calitate în care — îl acuză adversarii din propriul partid — „n-a făcut nimic, dar absolut nimic, pentru binele public; *per a contrario*, pentru interesul său și al tovarășilor săi a făcut mai mult chiar decît putea face un om cinstit (deci, activitatea sa parlamentară, ca reprezentant al liberalilor ialomițeni, nu rămăsese fără urmări, deși ele nu puteau satisface, cum se vede, interesele tuturor — n.n.). Nu se poate făli

a fi autor al vreunei îmbunătățiri din județ; din contră, dînsul a contribuit a se schimba traseul București—Urziceni—Slobozia—Călărași—Cioroiu—Fetești cu actuala linie ferată, ca să complacă d-lor Negroponte, Stănculeanu și altor. De aici bănuielele că averea acestor proprietari n-ar fi străină la vederile și schimbarea aprecierile acestui nedemn reprezentant”¹³.

În primii ani ai secolului al XX-lea, știrile privind activitatea organizației liberale din județ sunt puține (partidul se afla în opoziție); prima manifestare publică a ei are loc la 29 ianuarie 1905, cu prilejul unei mari întruniri electorale: „De multă vreme nu s-a văzut în Călărași o întrunire publică mai demnă și mai grandioasă. Tot ce are orașul mai de frunte, venise să asculte pe oratorii opoziției-unite”¹⁴. Era vorba, într-adevăr, de coalizarea liberalilor, conduși de I. Poenaru-Bordea, „șeful partidului național-liberal din județul Ialomița și am putea zice chiar părintele ialomișenilor, care timp de 30 de ani aproape neîntrerupt l-au ales ca reprezentant al lor în parlament”¹⁵, și conservatorilor marghilomaniști-carpști împotriva conservatorilor guvernamentali conduși de Cantacuzino și Lahovary. Cu prilejul campaniei electorale, fostul prefect liberal, A. Stoianescu, adresează o lungă scrisoare „către d-nii alegători”, în cuprinsul căreia arată meritele administrației liberale în județ: „Sunt silit a face aceasta prin scris deoarece, din cauza timpului care a întrerupt adesea circulațiunea în scurta perioadă electorală¹⁶, n-am putut să vă vizitez pe fiecare în parte, acasă la dv., cum doream”¹⁷. În tot cursul anului 1905, confruntarea dintre A. Stoianescu și I. Poenaru-Bordea, pentru șefie, a însoțit activitatea organizației — redusă, în fapt, — la această dispută. „La noi în Ialomița — relevă presa conservatoare — desbinăriile continuă cu aceeași furie ca în trecut, cu singura deosebire că din cele două fracțiuni poenaristă și stoeniste, au isvorit și altele cu partizani și pretențiuni aparte”¹⁸. Pentru a înlătura „impresia deplorabilă ce produce asupra cetățenilor vechea lor ceartă”, conducerea națională a partidului intervine (se pare, la insistența lui A. Stoianescu, ce spera într-o soluție favorabilă cauzei sale¹⁹, împăcînd cele două tabere; însuși comunicatul apărut în primul număr al noului oficios, „Ialomița liberală”, recunoștea că se impunea „strîngerea rîndurilor liberalilor ialomișeni”, „Față cu situația nenorocită creată țării și în special județului nostru de guvernul actual și în vederea campaniei pe care Partidul Național-Liberal o va deschide în interesul Țării”²⁰.

„Reorganizarea” Partidului liberal în județul Ialomița are loc la 11 decembrie 1905, cînd este proclamat un Comitet de direcțiune, compus din următoarele persoane: I. I. C. Brătianu, președinte de onoare, I. G. Poenaru-Bordea, „președinte activ, șeful Partidului Național-Liberal din județul Ialomița”, Ath. Stoianescu, vicepreședinte, M. E. Negreanu, secretar, precum și din alți 34 de membri — între care amintim pe N. Maltezeanu, C. Ciochină, N. N. Seceleanu, N. Ușurelu, E. D. Poenaru, N. Mănescu-Călărași, V. Maltezeanu, N. Alexiu, dr. C. Iliescu, M. Nicolescu ș.a.²¹. Noul Comitet, dominat în continuare de I. Poenaru-Bordea, își propunea să dezvolte, în județul Ialomița, directivele partidului de creare a unei opinii publice care să ducă la răsturnarea de la putere a Partidului Conservator, neezitînd să utilizeze, în mod abuziv, un limbaj jurnalistice grandilocvent: „Situațiunea excepțională, creată țării de guvernul bizantin (sic!), impune ca datorie cetățenească, o acțiune enèrgică din parte Partidului Național-Liberal; căci este în joc propria sa operă: *bunul renume al țării, trăinicia instituțiunilor sale, îndrumarea sa temeinică spre un progres pașnic și neîntrerupt*” (subl. în text). Arătînd că sub guvernarea conservatoare, țara (și județul²², de bunăseamă) nu a făcut nici un fel de progres, „În fața acestei stări de lucruri, partidul național-liberal ialomișean și-a strîns rîndurile și cu puteri unite începe lupta contra regimului și a reprezentanților săi din județul Ialomița (...). Vom da luptă fără preget și fără rezervă, căci împrejurările fiind extraordinare, remediile trebuie să fie și ele extraordinare. La această luptă dreaptă și leală, pornită într-un înalt

scop, chemăm pe toți oamenii de bine din județ, pe prieteni, ca și pe cei ce stau de o parte de luptele noastre de partid”²³.

Un prim succes notabil al liberalilor ialomițeni, în această campanie împotriva guvernului, are loc cu prilejul alegerilor comunale din Călărași din 20 și 22 august 1906, când este aleasă lista în frunte cu A. Stoianescu (confirmat, apoi, în funcția de primar): „Această alegere este o palmă sdravănă aplicată pe obraji care nu mai roșesc ai administrației conservatoare, care a jefuit averea comunei și n-a făcut nimic pentru oraș”²⁴; era, într-adevăr, un succes de seamă al liberalilor călărășeni, aflați — *nota bene* — în opoziție, apreciindu-se că „Cetățenii au mai administrat încă o dată (la balotajul din 29 august — n.n.) meritată lecție acelor cari își închipuie că calitatea de slugi și protejați ai fiului „Nababului” (M. Gh. Cantacuzino, șeful conservatorilor din județ — n.n.) le dă dreptul să nesocotească și legi și opiniunea publică, pentru a da jaf în banul public”²⁵; felicitându-i pe liberalii călărășeni, șeful P.N.L., D. A. Sturdza, le adresează o lungă telegramă în care își exprimă bucuria că „Se strâng rîndurile noastre ca în timpurile cele bune. Aceasta este nevoie, căci o acțiune privitoare la nevoile unei țări, nu produce efecte decît atunci, cînd provine dela un partid disciplinat în cele bune și de folos obștească. Județele încep să-și spună cuvîntul lor și aceasta este un mare cîștig. Asemenea manifestații spontane cu reușită, ca la Rîmnicu-Vîlcea și ca la Călărași vor impune lămurirea situațiunei atît de încurcate. Cum se va îndrepta?”, se întreabă liderul liberalilor români în acea perioadă, evidențiind importanța succesului organizației din Călărași în redeschetarea speranțelor lor de revenire la putere. „Îndreptarea nu poate veni decît cînd o înțelegere completă se va face asupra tuturor cestiunilor mari la ordinea zilei și cînd acestea vor domina întreaga situație a țării. Și aceasta se va face — își exprima încrederea bătrînul liberal — căci nu pot crede că Partidul Național-Liberal a fost numai ca lumina unui foc de artificii care se stinge cu iuțeală. Trebuie țării un guvern durabil, care să facă ca cele bune să ia rădăcină traică”²⁶.

Venirea P.N.L. la guvernarea țării, în martie 1907, a însemnat și la Călărași începutul unei noi etape în activitatea organizației locale; membrii săi de frunte sunt numiți în funcțiile județene (prefect revine Al. Stoianescu)²⁷, își începe apariția o nouă gazetă oficioasă, respectiv „Liberalul”, la 29 noiembrie 1907 (pînă în 1911), în paginile căreia își fac loc materiale favorabile, desigur, realizărilor gscpcdărești ale guvernului și prefectului, dar și materiale de propagare și susținere a doctrinei liberale.

Astfel, în articolul-program intitulat *Scopul nostru* se precizează clar: „Dorim să convingem pe țărani că nu toate relele de care suferă le vin de la proprietari sau arendași; că ei au nevoie ca să trăiască cu aceștia în bună înțelegere; că este peste puțină a li se da tot ce cer și că e bine să-și aducă aminte de cuvintele pline de înțelepciune: *cine cere prea mult, riscă să nu capete nimic* (subl. în text). *Scopul nostru* este să facem ca proprietarii și arendașii, care prin gradul lor de cultură, sunt în măsură de a înțelege mai bine lucrurile, să vadă că reformele ce se propun, dacă ajută încîtva pe țărani, sunt și în interesul lor; că chiar dacă li se cer oarecare sacrificii temporale, proprietatea nu atinge întru nimic; că fără aceste reforme, care tind să readucă liniștea în țară, averile n-ar mai avea nici o valoare, dacă ele ar fi expuse, ca în orice moment, să fie nimicite. Voim să convingem pe marii cultivatori că dacă ar fi un act criminal ca să ridice cineva, în timpul de față, pe țărani contra proprietarilor, tot așa este, cel puțin, o greșală de neiertat, ca dinșii să se agite contra țăranilor. *Scopul nostru* este să facem deplină lumină că desființarea marii proprietăți prin aceste reforme este o gogoriță bună de speriat copii, iar nu pe oamenii cu judecată”²⁸.

În rîndurile organizației liberale, chemarea partidului la guvernare țării a însemnat — în plan local, la Călărași — precipitarea răbufnirilor neînțelegerilor mai vechi dintre șeful „en titre”, I. Poenaru-Bordea (care stătea mai mult în Capitală, fiind și deputat),

și vicepreședintele organizației, prefectul — perpetuu aspirant la șefie — A. Stoianescu; acesta din urmă, profitând de demnitatea administrativă ce-o deținea, „a înlăturat cu desăvîrșire cererile partizanilor acestuia (ale lui I. Poenaru-Bordea — n.n.), numind (în diversele funcții) persoane străine de localitate și județ”, aceasta „în graba ce are de a acapara exclusivă conducere a partidului liberal din Ialomița, în detrimentul influenței puternice a d-lui Poenaru”²⁹; pe de altă parte, asistăm, la apariția în rîndurile liberalilor ialomițeni a unui nou element în lupta pentru acapărarea influenței alegătorilor, respectiv a unor reprezentanți activi și nerăbdători ai tinerei generații de liberali locali, neagreați de nici una dintre cele două tabere cu tradiție: „Acest tineret, supranumit tot de liberali *tineretul partidului* (sic!), este criticat că, bazat pe influența rudelor, voiește să schimbe situațiunile ce mulți oameni încercați în luptele politice, și-au cîștigat în partid. În aceste condițiuni — aprecia oficiosul conservator din Călărași — se poate ușor prevedea că vor fi foarte mulți liberali cari nu pot da concursul lor guvernului”³⁰; în final, pe listele de candidați în alegerile parlamentare, din mai 1907, I. Poenaru-Bordea a reușit să-și impună mai mulți partizani decît A. Stoianescu (acesta, fiind prefect, nu putea candida, dar și-a înscris pe lista pe propriul ginere și alți doi prieteni intimi), dar unul dintre ei, C. Lecca, nu a putut fi ales (la Colegiul I Cameră), avînd cîștig de cauză (la balotaj) șeful conservatorilor locali, M. G. Cantacuzino (208 voturi, contra 164)³¹.

În lunile următoare, după alegerile parlamentare din mai 1907, în rîndurile organizației liberale din Călărași, răbufnesc, în continuare, nemulțumirile — mai ales împotriva prefectului —, soldate cu plecări din partid ce au culminat cu trecerea fruntașului Vasile Maltezeanu (cumnat cu A. Stoianescu), senator, în rîndurile takiştilor, proaspeți constituiți în partid de sine-stătător. Comentînd această defecțiune, oficiosul conservator local recunoaște, totuși, ascendența liberalilor în rîndurile alegătorilor ialomițeni, popularitatea lor mai mare, comparativ cu aceea a conservatorilor, atunci cînd scrie: „Liberalii erau odată un partid în acest județ, și încă un partid tare, care ținea piept chiar în opoziție partidului conservator, cînd noi aveam prefecti care nu știau să se țină la înălțimea situației lor. În tot cazul, era odată credința (se observă ușor că opoziția, vorbind numai la trecut despre meritele adversarilor, lasă să se înțeleagă alegătorilor că astăzi faima de odinioară a partidului advers s-a pierdut. — n.n.) că partidul liberal este mai popular decît partidul conservator în județul Ialomița”³².

Atmosfera de nemulțumire și încordare existentă în rîndurile organizației liberale — mai exact spus, în rîndurile cîtorva fruntași, aspiranți la demnități în partid sau stat — este recunoscută chiar de către organul de presă din localitate, care aduce amendamentul că ele ar fi inevitabile și, mai ales, nu ar caracteriza organizația în actele sale superioare, „ce interesează binele public sau partidul în genere”: „Nu credem să fie partid în care să nu se ivească și neînțelegeri personale, provenite mai ales din ciocnirea ambițiilor, de multe ori exagerate, ce au unii dintre membrii partidului. Lucruri d’astea s-au petrecut și se vor petrece, dar, oricît ar fi de regretabile asemenea neînțelegeri, cu totul mărginite (marginale, probabil — n.n.), ele pot cel mult să dea adversarilor motiv de vorbă dar nu să ducă desorganizarea unui partid, mai ales ca celui liberal. Este adevărat că în Ialomița sunt oarecare hărțuiri în partidul liberal, după cum sunt și la conservatori, *cînd au puterea* (subl. n.). Cele petrecute însă în decursul ultimelor două săptămîni, învederează oricui că acele hărțuiri nu joacă nici un rol, cînd este vorba de acte ce interesează binele public sau partidul în genere”³³.

La 15 februarie 1909, o întrunire prietenească („agapă”), prilejuită de ședința Consiliului județean (a votat bugetul pe anul în curs) a constituit și ocazia unei reuniuni a tuturor fruntașilor liberali ialomițeni; cu toate că I. Poenaru-Bordea, „din cauza multipleurilor ocupațiuni ce-l rețin în București și a stărei de slăbiciune în care se găsește n-a mai dat prin Călărași, ca să se intereseze de partid, din timpul cînd eram în opoziție”,

„prietenii s-au strins, s-au văzut, au discutat frățește între ei cestiuini care interesau partidul, dînd dovada prin aceasta că viața partidului liberal nu atîrnă de aceea a unui om, oricine ar fi el”³⁵. Dincolo de viața internă destul de agitată a organizației liberale din Călărași, unitatea acesteia era o realitate totuși, vădită, de exemplu, cu prilejul marii întruniri desfășurate la București cu delegațiile din toate județele țării, la 30 martie 1910: „Delegațiunea numeroasă și aleasă (circa 200 de ialomițeni, în frunte cu I. G. Poenaru-Bordea) — n.n.) ce a reprezentat partidul național-liberal din Ialomița la întrunire, este cea mai strălucită dovadă de forța și organizațiunea noastră”³⁵.

În anii de opoziție 1911—1914, însă, în sînul organizației liberale din Călărași se produc grave neînțelegeri, care împart, practic, partidul în două fracțiuni; cauza principală o va constitui obstinația lui A. Stoianescu la numirea lui Constantin Banu, (directorul ziarului „Viitorul”, prieten al lui I. I. C. Brătianu) ca șef al organizației — mai ales că acesta era și prietenul vechiului său rival, de la 1888 încontinuu, I. Poenaru-Bordea, care demisionase (avea deja 70 de ani), în mai 1911, de la președenția Comitetului executiv Ialomița al P.N.L.³⁶ Retragera bătrînului liberal ialomițean din viața politică, este socotită de către A. Stoianescu ca înlăturarea rivalului său și sosirea momentului de a accede, în sfîrșit la șefia organizației; de aceea, el nu acceptă decizia lui I. I. C. Brătianu ca C. Banu să fie proclamat șef al organizației, faptul producîndu-se la 2 octombrie 1911, cînd „Poenaru-Bordea a declarat la o întrunire la care participă, însă, doar „poianăriștii”, nu și adepții lui A. Stoianescu — n.n.) că din cauza vîrstei și din cauză de sănătate d-sa crede sosit momentul de a se retrage din șefia partidului liberal ialomițean, recomandînd pe d-l C. Banu, profesor din București, fost deputat, la conducerea partidului liberal”³⁷ din Ialomița.

În anii de opoziție menționați, practic vor exista două organizații liberale ialomițene; nici intervenția lui I. I. C. Brătianu, de a-l convinge pe A. Stoianescu a recunoaște pe noul șef³⁸, nici contraofensiva „baniștilor” (aceștia înființează și o bancă, ce avea „menirea să contrabalanseze influența băncii d-lui Stoianescu”³⁹) nu-l determină pe fostul prefect să cedeze din ambițiile sale de lider, astfel încît gazeta opoziției conservatoare scrie cu (nedisimulată) satisfacție: „S-a declarat deci o luptă încarnată între liberalii ialomițeni, împărțiți între două tabere dușmane (...) amîndouă aceste grupări liberale au cluburile lor, cu localurile la etaj, pe strada principală, și cu firme în regulă; iar pentru a deosebi firma noii grupări de firma celei vechi, una, cea veche, are firma Clubul *Liberal-Național*, iar cea nouă Clubul *Partidului liberal-național*, ca și cînd cei din noua grupare ar voi să spună: „Are și d. Stoianescu un club, dar acela este al său personal, nu al partidului”. Vedeți în ce hal se află liberalii de la Ialomița !”⁴⁰.

Reîntregirea organizației liberale din Călărași are loc la 19 ianuarie 1914, în momentul revenirii partidului la guvernarea țării; în sfîrșit, tabăra condusă de A. Stoianescu (ales senator, drept răsplată), constituită din vechi slujbași ai administrației (el a fost, în trei rînduri prefect al județului), consimte, prin șeful ei, la recunoașterea șefiei lui C. Banu, „în interesul realizării programului liberal”; la întrunirea respectivă ia cuvîntul, în primul rînd, A. Stoianescu, care arată că „În interesul realizării acestui program (de guvernare — n.n.) am recunoscut cu toții ca șef pe d. C. Banu; organizația liberală locală era pre vremuri cetate inexpugnabilă, în urmă a mai slăbit, în interesul realizării reformelor și întăririi acestei organizații, am recunoscut ca șef pe d. C. Banu”. La rîndul său, noul lider ialomițean „salută pe cetățenii călărășeni în numele șefului, d. I. Brătianu, (și) cere să se uite trecutul. În trecutul partidului liberal din Ialomița — arată el — sunt pagini dureroase de neînțelegere, cari au dat pas unui prinț de sînge, Mihail Cantacuzino, să spuie că județul e sub călcîiul său. Am fi niște nemernici — adaugă fruntașul liberal din București, înscăunat șef al liberalilor din Călărași — dacă nu ne-am uni spre realizarea ideilor partidului, care are fericirea a fi condus de fiul celui care a întemeiat România

modernă și care va duce opera la bun sfârșit”⁴¹; întruniri liberale asemănătoare au avut loc și în alte localități din județ, avînd vădit scop electoral, cum a fost cea din 21 ianuarie, de la Slobozia — oraș în care apare chiar și o gazetă liberală (netitrată ca atare), în numai cîteva numere, intitulată „Luminătorul”: „În jurul acestei foi suntem grupați un mîunchi de inimi tinere, atrași de strălucirea ideilor liberale, sintetizate în cele două mari reforme anunțate de partidul liberal: exproprierea și colegiul unic”⁴².

Ne-am fi așteptat ca după „reîntregirea” organizației liberale ialomițene, prin împăcarea celor două tabere ce se înfruntau pentru șefie, să nu mai apară disensiuni generate de aceleași vechi nemulțumiri; după alegerile din februarie 1914, însă, starea de tensiune renaște, din cauza nemulțumirilor unor fruntași ce aspirau la demnitățile de parlamentari sau funcționari superiori ai administrației locale. „Au fost oameni nemulțumiți că nu li s-a dat toată atenția care credeau că li se cuvine și că s-au pus în anume demnități alte persoane cărora trebuia să le vie rîndul mai tîrziu”⁴³. Și astfel raporturile cari abia începuseră să se restabilească în partidul liberal din Ialomița, prin alegerea și recunoașterea unanimă de șef al partidului, în persoana d-lui Constantin Barbu, s-au înveninat la cîteva luni după acel frumos gest de împăcare”⁴⁴. Este necesară, de aceea, o nouă întrunire a fruntașilor liberali din Călărași, desfășurată la 1 februarie 1915, avînd — și aceasta — drept scop „reorganizarea partidului liberal” la Călărași. Printre cei care își exprimă atașamentul la bunul mers al organizației liberale locale se numără, în primul rînd, A. Stoianescu, care arată: „Să ne dăm seama de greșelile ce am făcut. Fondul, baza credinței să rămîie: să fie unitate de convingeri și de acțiune. Aceasta o face cu ușurință cei ce are cultul ideilor (. . .). Eu nu mai am - recunoaște, în sfîrșit — ambițiuni, nu viu ca să urmăresc primele locuri; vin să lupt. Vă urez un suflet înalt ca să uitați supărările”. Din cuvîntul celorlalți fruntași liberali reiese necesitatea alegerii unui organ de conducere, de întocmirea unui program riguros pe propagandă a ideilor partidului, căci, așa cum declara Ilie Cîsîru, este necesar „să se aducă lucrurile la locul lor; să nu mai fie decît un club, (așa) cum trebuie să fie un singur partid liberal”. La încheierea consfăturii (la care au mai luat cuvîntul senatorul Vladimir Atanasovici, avocații Mihail Negreanu și Ștefan Șerbănescu, primarul din Călărași Atanase Popescu-Ulmu („Noi tinerii să fim dezinteresați și să punem la dispoziția șefului nostru toată munca și tot concursul nostru”), comerciantul George Vlădoianu, revizorul școlar Ilie Lupu și prefectul Mihail Berceanu), președintele organizației, Constantin Banu, se declară de acord cu formarea mai multor organe („comitete”) de lucru ale organizației, propunînd ca din Comitetul de direcție să facă parte președintele, apoi I. Poenaru-Bordea, în calitate de președinte de onoare, și Sima Nicolescu, ca vice-președinte, conducere care avea să rămînă pînă în perioada interbelică, răsîmp în care se vor ivi iarăși divergențe între fruntașii liberali din Călărași, soldate cu excluderi, în 1925, și, în 1930, cu formarea unei grupări georgiste⁴⁵.

Organizația județeană a *Partidului Conservator* începe să se constituie, ca atare, în ultimii ani ai secolului trecut. Pe la 1889, un ziar local proliberal, „Ialomițeanul”, remarcă, într-un comentariu, „că la noi nu există conservatori, nici ca individualități separate, nici ca grupare politică. Voim să zicem — se preciza — că nu se află o mîină de oameni cari să recunoască pe d. Catargiu ca șef al lor și să fie ferm hotărîți a-l urma cu devotament și cu o nestrămutată credință politică atît cît va fi la putere, precum și cînd ar face opozițiune. Afirmăm categoric că îndată ce conservatorii ar cădea de la guvern nu s-ar găsi un singur om, dar unul singur, care să declare că e conservator și că luptă pentru acest partid”⁴⁶.

Într-adevăr, o încercare — întreprinsă în acest an de către prefectul Filitis — de a alcătui un comitet de conducere, care să recruteze membri conservatori eșuează (să nu uităm că Partidul Conservator fusese în opoziție din 1875 pînă în anul precedent, 1888)⁴⁷; deși aflat la cîrma țării, Partidul Conservator nu izbutește, la Călărași, decît cu greu să

înlătură influența liberalilor, mai ales că aceștia știu să manevreze disputele dintre simpatizanții guvernului (o organizație conservatoare în județ nu se formase încă), reușind să-și impună proprii candidați (în alianță cu conservatori antiguvernamentali) la alegerile din 1 și 3 iunie 1893 pentru Consiliul comunal al orașului. Comentînd rezultatul alegerilor, o gazetă locală proconservatoare, „Luptătorul”, arată că „deși lupta s-a dat în asemenea condițiuni, majoritatea nu a fost decît de 35 voturi. Dacă adevărații conservatori nu se abțineau, reușita d-lui prefect (D. Catargiu — n.n.), cu toată alianța sa cu liberalii, ar fi fost foarte problematică. Cum justifică liberalii către club atitudinea lor? Au reușit, zic ei — continuă comentariul —, să producă o disidență în partidul conservator (. .). În realitate, sciziunea s-a operat numai între actuala administrație și conservatorii din județ, iar nu în sinul partidului conservator. D. Catargi nu întruhidează în însemnata sa persoană acest partid — vrea să pună lucrurile la punct gazeta ale cărei simpatii progubernamentale sunt vădite. —, precum n-a întrupat nici pe partidul liberal, mai alaltăieri, cînd era funcționar la răposatului I. Brătianu”⁴⁸. (În fapt, cadrele conservatoare din Călărași se vor recruta tot din foștii liberali, în marea lor majoritate. Însuși, I. Poenaru-Bordea făcea parte dintr-o familie cu vederi și tradiție conservatoare, tatăl său, Costache Poenaru, fiind un reprezentant de seamă al conservatorilor în timpul guvernării dintre 1871—1875. „Cu moartea lui, d. Ion Poenaru care l-a urmat în politică, a trecut la liberali și de atunci în timpul celor 12 ani de domnie liberală, cōservatorii în lalomița nu s-au pomenit”⁴⁹, recunoaște, mai tîrziu, oficiosul conservatorilor din Călărași).

Pentru perioada 1888—1895 se poate vorbi, într-adevăr, cu greu despre existența unui curent conservator la Călărași, destul de puternic pentru a se impune, liberalii dominînd scena politică locală, așa cum recunosc chiar adversarii lor: „În timpul de la 1888 pînă la 1895, luptele politice se dau prin alianțe și concesiuni făcute liberalilor, putem zice că d-l Poenaru-Bordea nici un fir nu se mișca în lalomița (. . .). Cine voia să reușească trebuia să ceară protecția d-lui Poenaru, și abia cu mare greutate în 1896, fiind prefect d-l Alex. Varlam, a putut reuși partidul conservator la comună cu un vot (și acela D-zeu știe cum)”⁵⁰.

Alegerile la care se face apel mai sus (nu fără oarecare reținere) au avut loc, de fapt, în august 1895, cînd conservatorii — aflați încă la putere — doar cu mare greutate („D-zeu știe cum” — sic!) reușesc să-și impună lista, și aceasta datorită unor clare ingerințe administrative; au obținut 108 voturi (incluzîndu-se și buletine anulate), față de 103 ale liberalilor din opoziție⁵¹; de altfel, nu este lipsit a mai adăuga — pentru o înțelegere mai exactă a începuturilor organizării Partidului Conservator în lalomița — faptul că acesta, „în opoziție nici nu îndrăznea să se prezinte la alegerile comunale și în cei din urmă ani de opoziție, de la 1882 pînă la 1888, șase ani nici nu a luat parte la vreo alegere (la Călărași — n.n.), fie chiar parlamentară, din cauza neputinței lor”⁵².

Într-o reiterare mai tîrzie a trecutului organizației conservatoare din Călărași (intreprinsă în 1908 de către oficiosul takist din localitate), se preciza „Că trebuie să se știe că pînă la 1894 nici nu se putea vorbi de un partid conservator în lalomița; (el) s-a încheat abia prin 1895 prin străduințele regretatului Marinache Popescu, prin munca fără preget a d-lui Al. Varlam (fost prefect)⁵³ și prin stăruința și activitatea d-lui Al. Bădulescu”⁵⁴ (viitor lider al conservatorilor-democrați călărășeni).

Într-adevăr, punerea bazelor organizației Partidului Conservator la Călărași are loc în anul 1895, așa cum se consemna, la vremea respectivă, și în coloanele unei gazete locale progubernamentale: „În sfîrșit, după atîta timp de zvîrcoliri și uneltiri ale colecțiștilor din lalomița de a ține dezbinați pe conservatori, astăzi putem anunța cu cea mai mare satisfacție că concentrarea forțelor conservatoare este un fapt împlinit. Aceasta mulțumită actualului prefect, care a dat dovadă că este demn reprezentant al guvernului”⁵⁵. La stăruințele prefectului, are loc, la 9 aprilie 1895, o întrunire la care au luat

parte peste 200 alegători (cifră indicată de „Luptătorul”); scopul principal al adunării a fost alegerea unor comitete (trei la număr) de acțiune, „dintre care unul central în oraș și două pentru județ. Aceste comitete se vor ocupa și cu conducerea partidului”⁵⁸.

Cu tot acest început de organizare însă, activitatea organizației conservatoare din Călărași (animată de Petrache Petrescu, Constantin I. Nenișor și Alexandru I. Bădulescu (avocați), Gh. Demetrescu) nu va fi în mod deosebit remarcată în presă (în oficiosul central al partidului, „Epoca” de pildă, nu se vor face deloc referiri la aceasta, cu excepția inserării rezultatelor pentru diverse alegeri locale sau parlamentare, cu care prilej se puteau vedea puținele voturi obținute de opoziția conservatoare ialomițeană⁵⁹). Înșiși conservatorii aveau să recunoască slaba influență și aproape inexistența organizatorică a lor la Călărași, pînă la 1898: „Nu mai vorbim de timpul de opoziție de la 1895 la 1898; oamenii cari au luptat în acel timp se știe cari au fost, numărul lor e foarte restrîns, și am putea zice că se reduce la doi, d-l Gh. Demetrescu, actual deputat și Al. Bădulescu, actual prefect. Că or fi fost și alții, cari să împărtășească ideile conservatoare, nu tăgăduiesc, dar le contestăm orice revendicare în luptele politice din acea epocă. D-lor stăteau într-o rezervă foarte prudentă, care nu-i făcea să riște nimic, sau să se supuie la vreun neajuns”⁵⁸.

Anul 1898 avea să marcheze un reviriment în activitatea conservatorilor ialomițeni, cînd „a venit d-l Mihail Cantacuzino în județ și s-a dat prima alcătuire serioasă partidului”; într-adevăr, la 24 octombrie are loc întrunirea Comitetului organizației, în prezența fiului Nababului, cel care avea să devină conducătorul conservatorilor ialomițeni pînă la dispariția partidului de pe scena politică a țării; la această întrunire, se hotărăște începutul editării unei gazete locale conservatoare și se închiriază și un local pentru Clubul conservator⁵⁹. În perioada ce a urmat, „De la 1899 la 1901, partidul a luptat din greu, căci organizația era tînără, și cu durere am înregistrat la 1901 primul nesucces, cînd d. Paul Teodoru, candidatul conservator, a căzut în fața d-lui Poenaru-Bordea, fiind atunci prefect d-l D. Dumitrescu, și cînd numărul voturilor candidatului conservator a fost cam pe jumătatea a celui liberal”⁶⁰.

Și în rîndurile conservatorilor din Călărași se vor manifesta numeroase nemulțumiri generate, ca și la liberali, de distribuirea funcțiilor administrative⁶¹, iar, — ca reflex al frămîntărilor dintre carpiști (junimiști) și cantacuziniști, la nivelul conducerii centrale a Partidului Conservator — se va produce și o ruptură, a junimiștilor animați de Alex. Fochide, P. Teodoru, V. Vineș, N. Filitti; aceștia, pentru alegerile din februarie 1905, se vor alia cu liberalii din opoziție, formînd, la Călărași, așa-numita „opoziție unită”. Efemera alianță editează, în cîteva numere, chiar și un ziar, „Lupta”, al cărui scop era „de a lupta din toate puterile, în tot timpul actualei perioade electorale, pentru reușita candidaților noștri de la toate colegiile și pentru răsturnarea de la cîrma țării a celui mai slab guvern ce l-a avut România, care a fost dată pradă, în contra voinței ei, unei societăți de exploatare, compusă dintr-o ceată de demagogi aliați cu niște reacționari ruginiți, care și-au pus firma falsă de partid conservator”⁶². (În alegeri, toate locurile vor fi cîștigate, însă, de conservatorii guvernamentali).

Peste numai un an și jumătate însă, organizația conservatoare din Călărași va resimți un mare eșec, cu prilejul alegerilor comunale din 20 și 22 august 1906, cînd se va confirma popularitatea liberalilor în oraș; deși, înainte de alegeri, sosește în reședința județului Mihail Gh. Cantacuzino (de fiecare dată, cînd sosea în Călărași nu stătea mai mult de o zi) și are loc o întrunire la care participă peste (doar) 60 de cetățeni cu drept de vot, conservatori sau simpatizanți cantacuziniști (cu acest prilej, șeful organizației își exprima bucuria că „s-au putut împăca neînțelegerile ce pînă acum au existat în partidul conservator local”) — conservatorii, în final, vor pierde conducerea Primăriei. Unii dintre fruntașii locali vor încerca să explice, detaliat, eșecul, atribuind-l slabei coe-

ziuni a rîndurilor organizației; astfel, într-un interviu acordat „Adevărului”, Pascal Toncescu recunoaște (făcută postfactum, aceasta poate fi și o încercare de „acoperire” jutificată a insuccesului) că întotdeauna liberalii au avut la Călărași „un însemnat contingent de voturi. Trebuia dar, ca gîndindu-ne la acest fapt, să ne strîngem rîndurile și să lăsăm la o parte nemulțumirile proprii. S-a întîmplat însă că unii conservatori, nemulțumiți fiindcă nu au figurat pe listă⁶³ sau că nu li s-a satisfăcut unele dorinți, uitînd că deși combătuseră anul trecut pe d. Gh. Demetrescu, candidat de primar, trebuiau acum să-l susție, au preferat (însă) să dea concursul listei liberale, au deplasat astfel 8 voturi care au trecut la opoziție și astfel i-au asigurat succesul. La o diferență de 30 de voturi anul trecut, era firesc acest rezultat, cînd unii conservatori au luptat contra partidului, și de aici — concluzionează interviueul — se vede că nu poate fi nici slăbiciunea de la centru nici nemulțumirile provocate din cauza prefectului”⁶⁴.

Plecarea Partidului Conservator de la guvernarea țării, în martie 1907, are ca o primă consecință, pentru acest partid, reunirea fracțiunilor Carp-Marghiloman și Cantacuzino. La Călărași, „fuziunea conservatorilor de la centru, făcută sub șefia ilustrului bărbat de Stat d-l P. P. Carp, a fost primită de noi, conservatorii ialomițeni, cu cea mai mare bucurie”; în plan local, reunirea în cadrul aceleiași organizații a conservatorilor, are loc la 2 mai 1907, cînd Mihail G. Cantacuzino este proclamat șef al organizației județene. La întrunire au participat peste 100 de persoane (în saloanele casei lui Leon Popescu, fost junimist) și iau cuvîntul mai mulți fruntași politici — M. Cantacuzino, N. Filitti (fost junimist), avocatul V. Vineș (fost deputat și prefect, „cel mai vechi junimist în acest județ”, de peste 20 de ani), Al. Bădulescu, L. Gussi, I. Mănescu, C. Lungeanu — toți avocați. Este ales Comitetul județean al Partidului Conservator (format din 38 de membri) (secretar era avocatul Eugen Munte, redactor pînă în acel moment, din 1905, al gazetei „Deșteptarea Ialomiței”), precum și un Comitet de acțiune, restrîns la 10 membri — Mihail G. Cantacuzino, președinte, Al. Fochide, P. Teodoru, N. Filitti, Alex. Bădulescu, V. Vineș (redactorul gazetei organizației), L. Popescu, I. Nicolescu, dr. Demetrescu-Brăila, Gh. Demetrescu, membri (majoritatea erau foști junimiști)⁶⁵.

Reunirea tuturor forțelor conservatoare în aceeași matcă are drept consecință, la Călărași, alegerea (la balotaj, este adevărat) șefului organizației la Colegiul I Cameră — a întrunit 209 voturi, față de numai 164 ale candidatului guvernamental C. Lecca (a fost, de fapt, singurul conservator ales la Călărași, deși nici ceilalți candidați nu obținuseră voturi puține, insuficiente însă — de exemplu, la Colegiul I Senat, P. Teodori obține 90 voturi, față de 113 ale învingătorului; la Colegiul III Cameră — prin tradiție al guvernului — conservatorii obțin doar 102 voturi, față de 820 ale liberalilor)⁶⁶.

Deși înfăptuită, fuziunea conservatorilor (pe plan național și local) nu avea să dureze mult timp, ea sfîrșind a rupe din nou partidul, prin excluderea lui Take Ionescu, în ianuarie 1908, și formarea de către acesta, în luna următoare, a unui nou partid, Partidul Conservator-Democrat. La Călărași, lucrurile s-au precipitat mai din timp; respect v, la 3 noiembrie 1907, Comitetul executiv al organizației ialomițene, întrunit sub președenția lui Mihail G. Cantacuzino, exlude din rîndurile sale pe Alex. Bădulescu și V. Stanciu, pe motiv că „acești domni membri au comis acte de indisciplină politică de natură a turbura organizarea actuală a partidului conservator din Ialomița”⁶⁷. Motivația imediată a avocatului Alex. Bădulescu (fost prefect între 1904—1906) a fost neacceptarea lui Mihail G. Cantacuzino de a se crea o bancă de credit în Călărași, condusă de foștii junimiști. Așa cum remarca o gazetă liberală locală, „Și partizanii d-lui Take Ionescu și ai d-lui Mișu Cantacuzino, au căutat să-și aibă cîte o bancă (și liberalii vor aveau două — n.n.) care să le poată servi în susținerea politicii lor. Cu toate că toți tăgăduiesc că ar avea de gînd să se servească de bancă ca de o armă politică, acest lucru este așa de evident, încît nu poate sta nimeni la îndoială”⁶⁸.

În anii ce au urmat, după constituirea organizației takiste, în frunte cu Alex. Bădulescu, între conservatori și conservatorii-democrați ialomițeni au loc dese și incisive atacuri reciproce. Organizația conservatoare, aflată în opoziție, desfășoară puține manifestări publice — și acelea prilejuite de venirea în Călărași a lui Mihail G. Cantacuzino; așa a fost, de pildă, la 22 februarie 1909, când „iubitul nostru șef, dorind să se pună cât mai des în contact cu membrii partidului și cu alegătorii săi, a venit în orașul nostru duminică”; la gară a fost întâmpinat „de către toți amicii noștri din localitate”, cu care a ținut o întrunire în casele lui Leonida Gussi (fost prefect în 1906—1907 și viitor prefect în 1911 și în 1914⁶⁹; la 1 noiembrie 1910, cel despre care oficiosul conservator local scria: „N-a avut județul Ialomița un bărbat politic de talia d-lui Mihail Cantacuzino, cu autoritatea de șef necontestată și cu situațiunea înaltă pe care o posedă în politica generală a țării”⁷⁰, a întreprins o nouă vizită, de o zi la Călărași; au fost vizitate Banca „Bărăganul” și localul Școlii de meserii, care „a impresionat prin starea mizerabilă a localului”; în cursul agapei intime (au luat parte 50 de persoane), vorbitorii (P. Teodoru, N. Filitti, P. Toncescu, I. Ștefănescu, decanul Baroului, C. Nenișor, fost primar între 1904—1906, Al. Negutz (avocat, fost în rândurile liberalilor până în aprilie 1910, viitor prefect între 1911—1914), C. Vineș ș.a.) au preamărit meritele șefului lor, M. G. Cantacuzino, spre care „județul Ialomița își îndreptează privirile, așteptînd de la el îndreptările și îmbunătățirile, pe care liberalii, deși le-au cunoscut, nu le-au făcut”⁷¹. În guvernul conservator format de P.P. Carp, în decembrie 1910, Mihail G. Cantacuzino va deține portofoliul justiției, fiind, la 43 de ani, cel mai tânăr dintre membrii cabinetului.

În anii de pînă la izbucnirea primului război mondial, mai ales după 1912, când se vor afla în opoziție, conservatorii ialomițeni se manifestă în special cu prilejul diverselor alegeri — locale și parlamentare, reușind, de regulă, doar șeful organizației; așa s-a întîmplat la alegerile din februarie 1914, când Mihail G. Cantacuzino, este ales cu 206 voturi (la Senat este ales Alex. Marghiloman, cu 129 de voturi)⁷².

O virulentă campanie antiliberală vor duce conservatorii ialomițeni, în mai 1914 cu prilejul alegerilor, pentru Constituantă. Comitetul executiv al organizației județene va lansa un amplu apel numit *Către alegătorii ialomițeni*, violent îndreptat împotriva celor două reforme preconizate de guvernul liberal: colegiul electoral unic și exproprierea moșiilor. În apel se arată că „Prin înfăptuirea colegiului unic și a exproprierii forțate cerută D-voastră de liberali în aceste alegeri, se realizează desființarea a tot ce reprezintă în această țară: muncă, economie și inteligență. Acum pentru ultima oară mai aveți dreptul să votați ca *oamenii*, și apoi veți fi pierduți pentru totdeauna (sic!). Munca și mîndria voastră va dispărea pentru totdeauna. Nimeni nu va mai ține socoteală de voi, căci nimeni nu va mai avea nevoie de voi (...). Strîns uniți și pe tăcute, umăr la umăr, apărați-vă cu energie existența politică, nu vă sinucideți!”⁶³. De remarcat că în aceste alegeri parlamentare, conservatorii ialomițeni au avut drept tovarăș pe lista Colegiului I Senat pe At. Stoianescu, liberalul independent.

După cum se știe, în întreaga țară conservatorii au obținut un număr însemnat de voturi⁷⁴, expresie a temerii cetățenilor cu drept de vot (posesori de averi însemnate) față de pierderea privilegiilor prin extinderea exercitării în mod direct a drepturilor politice constituționale; la Călărași, unde oficiosul central al conservatorilor arată că s-au făcut numeroase ilegalități, intimidări ale alegătorilor de către autoritățile administrative⁶⁵ conservatorii nu obțin decît un loc de senator, în persoana lui Al. Marghiloman, la Colegiul I, (obține 236 voturi, față de 222 voturi ale șefului liberalilor ialomițeni, C. Banu⁷⁶). (La același colegiu, are loc, la 24 iulie, o nouă alegere, prin adoptarea lui Al. Marghiloman pentru scaunul de senator de Teleorman; și de astădată, candidatul conservator, fostul ministru I. Lahovary, va cîștiga, respectiv cu 207 voturi.⁷⁸).

În anul 1915, în urma evenimentelor din mai, când Al. Marghiloman și partizanii săi se retrag din Comitetul executiv al partidului, formînd o organizație conservatoare separată conservatorii ialomițeni se separă și ei; deși mai tîrziu decît în alte județe, totuși, în august, se constituie Comitetul executiv al organizației marghilomaniste, format din frunțași de vază din Călărași — Nicolae C. Filitti (fost deputat și senator), generalul N. Costescu (fost senator), N. Seceleanu (fost senator), I. N. Sighireanu (fost deputat), Al Ghica (fost președinte al Consiliului județean), V. Vineș, (fost deputat și prefect); președinte al organizației era proclamat Al. Marghiloman, în locul lui M. Cantacuzino, care „s-a declarat de partea acelor care au provocat și de rîndul acestora ruptura în partid”⁷⁷.

Reunirea organizatorică a Partidului Conservator (filipescani, marghilomaniști și takiști) are loc în iulie 1916, cînd și la Călărași, se evidențiază semnificația „reîntregirii” rîndurilor conservatorilor.

Așa cum am arătat, deja, o parte dintre conservatorii călărășeni, în frunte cu Alex. I. Bădulescu, sunt excluși din partid în toamna anului 1907, ei îndreptîndu-și privirile (și speranțele) către Take Ionescu, a cărei desprindere din Partidul Conservator era tot mai evidentă.

Se poate spune, așadar, că organizația județeană din Călărași a *Partidului Conservator-Democrat* (înființat în februarie 1908) s-a constituit încă de la începutul activității partidului condus de Take Ionescu. De altfel, la Congresul din 3 februarie, de constituire, din lalomița ia parte o delegație formată din 43 de persoane — între ele cele mai cunoscute fiind Alex. Bădulescu (șeful organizației), L. Popescu, V. Maltezeanu, C. Lungeanu, dr. Demetrescu-Brăila, G. C. Ușurelu, C. Mănescu, I. Cămărășescu (viitor prefect de Silistra), V. Maniu, Hr. Tănase⁷⁸, I. R. Opran, N. M. Popescu)⁷⁹.

Cea mai importantă manifestare publică a conservator-democraților din Călărași (care vor edita, pînă în 1911, cu întreruperi, și un organ de presă, „Dunărea”, vor dispune și de o bancă, tot așa numită) are loc la 4 mai 1908, cînd participă la ea Take Ionescu, și alți frunțași naționali ai partidului (B. Păltineanu, J. Th. Florescu, N. Economul T. Speranță, M. Dragomirescu; este prezent, și ia cuvîntul, și I. L. Caragiale). Întrunirea are loc în sala Parcului Comunal, „neîncăpătoare pentru numerosul public care venise să salute pe maeștrii cuvîntului și în special de d. Take Ionescu”⁸⁰.

Deschizînd adunarea, Alex. Bădulescu arată că „Partidul Conservator-Democrat găsește în lalomița simpatii mari, fiindcă înainte de a se proclama la centru așa-zisa *ruptură*, (ea) se proclamase la Călărași. Aci d. Mihail Cantacuzino uitase că fusese adus de vechii conservatori, și în loc să fie modest și să conducă județul cu asentimentul tuturor — își dezvăluie oratorul nemulțumirea și adevăratul ei substrat —, se erijase în tiran caprițios care conducea partidul după bunul plac”; în încheierea cuvîntului său, șeful takiștilor din Călărași „roagă (pe Take Ionescu) să ție seama de dorințele județului și în special să doteze județul cu șosele naționale, să stabilească curse regulate de vapoare pe Borcea, făcînd-o navigabilă tot timpul și să aducă o baterie de artilerie în oraș, fiind un punct strategic important”. Ceilalți vorbitori, care aduc, cu toții, elogii acțiunii și personalității lui Take Ionescu, sunt I. Cămărășescu, N. Economu (proaspăt ales la Craiova pe lista conservator-democrată), C. Lungeanu, A. Iliescu, generalul Stoika, J. Th. Florescu, Gh. Cernat și „maestrul Caragiale”⁸¹. În încheierea întrunirii, rostește o lungă cuvîntare Take Ionescu, care, prin fraze meșteșugite, caută să atragă simpatiile cetățenilor ialomițeni, pedaliînd inclusiv pe panta sentimentalismului politic și patriotismului local: „lalomița, d-lor, este singura colonie pe care a făcut-o neamul românesc în cei 40 de ani din urmă. În acest deșert aproape nelocuit d-voastră ați fost pionierii civilizațiunei românești, cînd l-ați transformat în țară agricolă. Prin ce ! Prin muncă, prin muncă aprigă; căci altfel nu reușeați. Ați strîns aici averi noi, nemoștenite; sunteți siliți să fiți conservatori. Sunteți

oameni noi, coloniști; sunteți siliți să fiți democrați. Acest județ e urșit să fie conservator-democrat”⁸².

Referindu-se la această întrunire, oficiosul conservator din localitate (în paginile căreia sunt inserate, în fiecare număr, pamflete antitakiste, încercându-se defăimarea lui Al. Bădulescu) arată că în sală (cu o capacitate de 300 locuri) nu se aflau decît cel mult 40 alegători la Colegiul I Cameră (din cei 523 înscriși pe liste), sala fiind goală „a treia parte”: „Fără exagerare, cinci din șase părți dintre cei care au luat parte la întrunirea d-lui Take Ionescu, nu erau alegători; unii erau oameni fără drepturi politice, alții meseriași, alegători la colegiul II sau III; alții elevi de școală, iar marea majoritate erau veterani ce purtau pe piept decorații — veterani care au fost duși de administrația județului ca să întîmpine pe Rege, și care, după plecarea M. S. au fost luați de dindărăt de către agenții takiști și duși la întrunire. Printre mulțimea acelor țărani, cu greu puteai recunoaște, semănați ici și colo, cîțiva alegători, și cu atît mai rar erau alegătorii din colegiul I, din oraș sau din județ”⁸³.

Deși în rîndurile takiștilor ialomițeni nu se vor manifesta mari turburări, totuși aspirația spre șefia grupării o mai aveau și alți frunțași, între care V. Maltezeanu și Leon Popescu, cum arată gazeta conservatoare; oricum însă, Alex. Bădulescu cumula toate atributele unui șef necontestat — și agreat de Take Ionescu —, respectiv fusese ales conducătorul organizației, era directorul-politic al oficiosului „Dunărea”, se afla în fruntea Consiliului de administrație al Băncii „Dunărea” (președinte era Leon Popescu), dispunea de cheltuielile organizației, avea privilegiul convocărilor la Club ș.a.⁸⁴. Sub titlul pe patru coloane *Disolvarea partidului takist din Călărași*, gazeta conservatoare publică, în iunie 1910, mai multe scrisori ce ar proba degingolada foștilor săi colaboratori⁸⁵; în fapt, era vorba doar de dispute în cadrul Consiliului de administrație al Băncii „Dunărea” (unele documente erau, se pare, plastografiate), unii dintre cei încriminați (cel mai de vază era dr. Demetrescu-Brăila) dezmințind că ar fi scris o scrisoare trimisă ziarului „Epoca” etc.⁸⁶.

Manifestări publice nu se vor organiza de către takiștii călărășeni, în schimb ei vor participa la întrunirile de la București, cum a fost cea de la 6 iunie 1910 (cînd s-a desfășurat și Congresul partidului) — unde a fost prezentă o delegație de 120 ialomițeni (numele lor sunt înserate în oficiosul călărășean)⁸⁷. Venirea conservatorilor la cîrma țării, la sfîrșitul anului 1910, a determinat organizarea alegerilor parlamentare în februarie 1911.

La aceste alegeri — unde, în întreaga țară, s-au impus marea majoritate a candidaților guvernamentali —, la Călărași conservator-democrații se prezintă pe aceeași listă cu liberalii; campania electorală este însoțită de numeroase filipice, apărute în organele de presă locale. Conservator-democrații și liberalii lansează o ediție specială a ziarului „Dunărea”, pe a cărui primă pagină este inserat, cu caractere de dimensiuni mari, un *Apel* către alegătorii Colegiului I Cameră: „Nu dați votul ciocoilor, căci prin el vă înjugați la carul celor sătui, cari au fost aduși la cîrma țării fără știrea și consimțămîntul vostru. Nu votați pe candidații ciocoilor, străini de neam și streini de localitate, vitregi cu poporul și răpitori ai avutului țării.

Nu votați pe Mihail Cantacuzino și Nicolae Filitti, cari acum fac promisiuni pentru ca să le uite imediat după alegeri. Nu votați steaua care apune, votați crucea care ajută și izbăvește de tot răul.

Votați pe candidații opoziției-unite, Ion Poenaru-Bordea și Alex. I. Bădulescu reprezentanții cauzei democrației române și localității în care trăiți”⁸⁸.

Cu toată insistența takiștilor, care nu au ezitat să utilizeze un limbaj foarte dur, cînd vorbeau despre oponenții conservatori⁸⁹, în alegerile din care nu au lipsit obișnuitele ingerințe ale autorităților (intimidări, șantaj, promisiuni făcute alegătorilor, cumpărări de voturi⁹⁰), ei nu au obținut nici un loc în Parlament, la Călărași la Colegiul I

Cameră, Alex. Bădulescu obține 117 voturi ⁹¹, din 372 exprimate (remarcat numărul are de abțineri, căci au fost înscrși în listele electorale 459 cetățeni — situație general-valabilă și pentru alte alegeri), la Colegiul I Senat, Leon Popescu obține 68 de voturi, în condițiile în care cei doi conservatori au fost aleși cu 91 și, respectiv, 86 de voturi, la Colegiul II Cameră, V. C. Maltezeanu obține 123 de voturi, față de 335 ale alesului conservator (înscrși 569 cetățeni, votanți 460); la Colegiul III Cameră, takiștii nu au prezentat nici un candidat, sprijinind pe cel liberal. De remarcat, tot ca un semn al gradului de popularitate al takiștilor, este și rezultatul alegerilor județene din 27 martie același an; deși aceștia au făcut puțină propagandă și nu au prezentat o listă completă, alegătorii și-au exprimat în mare număr simpatia față de candidatura lui Alex. Bădulescu: „Candidatura aceasta a fost pusă numai ca o încercare a corpului electoral, ca o întrebare pusă alegătorilor, și fără nici o luptă, fără propagandă sau vizite, fără nici o insistență, candidatul conservator-democrat a obținut majoritatea voturilor exprimate: 112 din 208 votanți” ⁹²; la Colegiul II județean, Al. Bădulescu este ales consilier, iar celuilalt takist, profesorul (și avocatul) Vasile M. Stanciu, i-au lipsit doar 4 voturi spre a fi proclamat învingător.

La următoarele alegeri parlamentare, din noiembrie 1912 (desfășurate sub guvernul Titu Maiorescu, la care participau și takiștii), conservator-democrații ialomițeni se prezintă pe aceeași listă cu foștii lor adversari de la alegerile precedente, conservatorii, reușind să obțină două locuri în Parlament (Respectiv, Leon Popescu, la Cameră, și Alex. Bădulescu, la Senat).

La alegerile pentru Constituantă, din mai 1914, conservator-democrații își schimbă din nou tovarășii de luptă, candidând, acum, pe aceeași listă cu liberalii guvernamentali (nu mai obțin nici un loc în Parlament).

Alături de cele trei partide ale claselor conducătoare în societatea românească de pînă la primul război mondial, o pondere din ce în ce mai sporită în viața publică a avut-o și *partidul clasei muncitoare din România*. Întrucît despre activitatea și prezența socialiștilor din Călărași s-au făcut deja substanțiale referiri în ultimii anii ⁹³, în rîndurile de față vom prezenta, succint, aspectele organizatorice ale activității socialiștilor din județ, spre a avea o imagine unitară, mai încheată, a vieții publice călărășene de pînă la primul război mondial.

Majoritatea surselor documentare privitoare la mișcarea muncitorească și socialistă din Călărași au fost publicate în culegerile de documente și articole din presă, tipărite sub egida *Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.* ⁹⁵. Ele încorporează, astfel, știri prețioase referitoare la lupta și organizarea clasei muncitoare din Ialomița, încadrată organic în procesul național al maturizării proletariatului român. Este de remarcat faptul că presa socialistă a făcut loc în coloanele sale, încă de la început, nevoilor și aspirațiilor muncitorilor ialomițeni, scriind cu simpatie despre viața grea a lor, îndemnîndu-i la organizare, la unirea forțelor lor. Astfel, gazeta „Drepturile omului” insera, la 26 iulie 1885, o corespondență în care era condamnată durata de 12—18 ore a muncii zilnice a lucrătorilor de la linia de cale ferată Călărași—Ciulnița, denunțate condițiile mizere în care aceștia locuiau în barăci; din aceeași perspectivă, era prezentată și situația analoagă a mecanicilor de la mașinile de treierat de pe moșiile marilor proprietari ialomițeni.

Înființarea, în 1893, a *Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România* a constituit un impuls puternic pentru extinderea în întreaga țară a acțiunilor de propagandă ale socialiștilor, de punere a bazelor a noi secții socialiste. De altfel, și pînă la această dată, pe raza județului existau militanți socialiști; unii dintre ei, cei din Fetești-Gară trimisese o telegramă de solidaritate cu lucrările și hotărîrile Congresului: „Salutăm entuziasmat

întîiul Congres socialist român. Trăiască democrația socialistă" (telegrama este semnată „Mai mulți socialiști ialomițeni”).

Organizarea ca atare a unei secțiuni socialiste la Călărași, are loc la 28 aprilie 1896 cînd „Prin stăruința cîtorva muncitori conștiinți s-a întemeiat și în Călărași Clubul muncitorilor „Frăția”. Clubul era animat de institutorul Gh. I. Periețeanu ⁹⁶ și a avut, inițial, un mare ecou în rîndurile elementelor muncitoare, cît și a absolvenților Gimnaziului local, care lucrau ca funcționari; la Congresul al IV-lea al P.S.D.M.R., din aprilie 1897, se arată — în Darea de seamă — că „Din cauza neexperienței, cît și din cauza unor neînțelegeri neevitabile la începutul unei mișcări, Clubul din Călărași stă azi în aceeași categorie ca și cel din Focșani (cu activitate redusă — n.n.). Membrii înscriși în acest club sînt 200, dintre care foarte puțini însă mai cotizează. Clubul posedă încă un mobilier bogat, în valoare de cîteva sute de lei, și un capital de 30 lei. Acum în urmă — se precizează în amintitul document-sinteză — 20 de membri conștiinți au hotărît reorganizarea clubului”.

Prezența socialiștilor nu s-a limitat doar la orașul Călărași (unde era, este adevărat, concentrată toată industria — foarte puțină, de altfel, concretizată în mici ateliere, cîteva mori, două tipografii), ideile socialismului științific redind și în alte părți ialomițene; astfel, un nucleu socialist se creează și la Lehliu, de unde este trimisă o telegramă Congresului al VI-lea al P.S.D.M.R., din 1899, semnată de către D. Ionescu: „Salut cu entuziasm al VI-lea Congres al social-democrației române. Doresc din inimă dezrobirea clasei țărănești, cea mai apăsată din toată muncitorimea din România”. De asemenea, surse documentare ale timpului semnaleză — indirect — existența și în rîndurile țărănimii ialomițene a receptării ideilor socialiste prin 1898—1899; deși în această parte a țării nu s-au înființat cluburi socialiste la sate, totuși, propaganda P.S.D.M.R. a găsit prielnic teren de acțiune; mai mult, județul Ialomița (în configurația din acel timp) se numără printre cele unde, pentru alegerile din mai 1899, s-au depus liste de candidați „în unire cu grupările țărăniști independente” din județele respective (aici candida Ilie Lupu) ⁹⁷.

În primii ani ai secolului al XX-lea, activitatea socialistă la Călărași este legată de numele lui Gh. M. Vasilescu (1891—1929) ⁹⁸. Născut în acest oraș, Gh. M. Vasilescu va intra în mișcarea muncitorească locală în anul 1907, an cînd este semnalată existența Cercului „România muncitoare” (înființat, probabil, în anul precedent); într-adevăr, în ianuarie acel an, membrii socialiști din localitate vor trimite o telegramă marelui miting din București, organizat împotriva Legii meseriilor, în care se spunea: „Tovarăși, Cercul „România muncitoare” din Călărași, împreună cu subsemnații maiștri și lucrători, trimite prin aceasta strigătul nostru de protestare împotriva odioasei legi a meseriilor. Unind glasul nostru cu întreaga muncitorime care luptă pentru desființarea acestei plăgi, strigăm: Jos legea reacționară !”

Intensa circulație a lucrărilor fondatorilor socialismului științific la Călărași, a presei socialiste („România muncitoare”) a determinat un proces de radicalizare a conștiinței revoluționare a lucrătorilor din oraș. Ca urmare, socialiștii de aici pun bazele, după 1905, a *Sindicatului mixt*, desființat în martie 1907. Această măsură represivă a autorităților nu-i împiedică pe socialiști să caute noi modalități organizatorice, prin intermediul cărora să propage socialismul științific, mai ales în rîndurile funcționarilor comerciali și ale lucrătorilor. Numeroase vești privind mișcarea socialistă călărășeană din acel an le regăsim în paginile oficiosului central social-democrat, „România muncitoare” — al cărui corespondent este la Călărași, începînd din 1908, Gh. M. Vasilescu; majoritatea articolelor sale sunt străbătute de ideea necesității unirii tuturor forțelor proletarilor în organizații profesionale și, apoi, politice; de altfel, încă în primul articol al militantului socialist călărășean, publicat în „România muncitoare” (este de fapt, un vibrant apel-programatic, intitulat *Către tovarășii călărășeni*) el avea să scrie: „Să nu uităm însă că totul atîrnă de noi și că, înainte de orice, trebuie să ne întărim bine” ⁹⁹.

Pe terenul organizării profesionale și politice, acest imperativ a cunoscut reale izbînzi, în urma acțiunii neobosite și consecutive a elementelor socialiste din localitate, în mijlocul cărora au venit, în repetate rînduri, frunții social-democrați din Capitală (I. C. Frimu, D. Marinescu, C. Petrescu). Astfel, la 9 noiembrie 1911, socialiștii din Călărași pun bazele *Cercului cultural al muncitorilor* (sediul era în Calea București nr. 211), ai cărui membri se ridică, în primul an, la peste 50; la una dintre întrunirile organizate de socialiști, care a avut loc în ianuarie 1912 în sala Parcului Comunal, Gh. M. Vasilescu îndeamnă pe participanți să se înscrie în Partidul Social-Democrat, același apel fiind repetat și cu prilejul manifestării publice ce sărbătorea ziua de 1 Mai 1912. În vara acestui an se pun bazele *Sindicatului mixt* (secretar era Gh. M. Vasilescu), al cărui sediu fusese pus la dispoziție de către vechiul militant socialist Gh. I. Periețeanu, în propria-i casă. Spre sfîrșitul acestui an, după ce la Congresul al II-lea al P.S.D. a participat și o delegație din Călărași (în frunte cu același Gh. M. Vasilescu), se pune bazele *Clubului P.S.D.*, ceea ce avea să ducă la o sporire a influenței ideilor socialiste în rîndurile cetățenilor din oraș și județ, și îl va îndreptăți pe des amintitul militant al clasei muncitoare (care, începînd din 1913, va activa la București) să-și amintească, mai tîrziu: „În decurs de numai cîțiva ani, orașul Călărași a devenit o mică citadelă socialistă”¹⁰⁰.

Influența în rîndurile muncitorilor, meseriașilor și funcționarilor din oraș, din partea socialiștilor¹⁰¹, avea să se manifeste, pînă la primul război mondial, și prin numeroasele întruniri publice de protestare împotriva nerespectării de către patroni a prevederilor legale privitoare la repausul duminical, împotriva pregătirilor de război ale puterilor imperialiste europene și în favoarea votului universal — acțiuni apreciate ca atare și la nivelul conducerii centrale a P.S.D.

Astfel, în iunie 1912, „Buletinul funcționarilor comerciali” nota că „În special la Călărași demonstrațiile pe străzi au impus și patronilor și poliției. Astăzi în Călărași repausul duminical e respectat cu sfințenie”. De asemenea, Călărași se numără printre localitățile din țară în care socialiștii — conformîndu-se indicațiilor Comitetului executiv al P.S.D. — au organizat manifestații antirăzboinice — cum au fost cele din 30 septembrie 1912, din 7 octombrie 1913, din 4 ianuarie 1915 (la aceasta a participat, ca delegat, și Dumitru Marinescu), sau manifestații în favoarea democratizării Constituției, a legiferării votului universal — cum au fost cele din 7 decembrie 1913 și 20 aprilie 1914.

La capătul acestor rînduri, se poate aprecia că activitatea organizațiilor din Călărași ale partidelor politice — pînă la primul război mondial — a cunoscut, cu inerentele nuanț locale, aceleași caracteristici dominante pe plan național; prezența disputelor politice — la care participau, în fond, un număr restrîns de cetățeni — a evidențiat necesitatea lărgirii cadrului manifestării democrației politice, prin cuprinderea în sfera sa a tuturor cetățenilor majori, deziderat ce avea să se îndeplinească după Marea Unire din 1918.

21.11. 198

NOTE

1 Este vorba de C. Tudor, Alex. Vlădăreanu, *Județul Ialomița. File de istorie*, Slobozia, 1979/124 pp.; C. Tudor, P. Vlădilă, *Tineretul călărășean. Tradiții și contemporaneitate*, Călărași, 1982 (103 pp.).

2 Prima lucrare citată mai sus, menționează printre ziarele consultate, pînă la primul război mondial, doar pe „Ialomitza” (1881).

3 „Deșteptarea Ialomiței”, VII, nr. 18, 10 iunie 1907, p. 3. La Colegiul I Cameră, în 1911, erau înscriși 459 votanți; la Colegiul III votaseră 1.164 cetățeni, iar la Colegiul I Senat doar 310 și 280 la Colegiul II Senat.

4 De pildă, în alegerile comunale din Călărași desfășurate la 20 și 22 august 1906, opoziția liberală este aleasă, la Colegiul I, cu o dife-

- rență de 14 voturi în plus față de lista conservatorilor; la balotajul pentru Colegiul II, din 29 august, este aleasă tot lista celor din opoziție, cu 207 voturi („Ialomița liberală”, I, 26 nr., 9 septembrie 1906, p. 1); opoziția liberală câștigă și alegerile comunale din septembrie 1889, când încă nu se închegase, este adevărat, organizația locală conservatoare („Ialomițeanul”, II, nr. 39, 1 octombrie 1889, p. 1).
- 5 Citeva exemple. În februarie 1911, conservatorii obțin la Colegiul III Camera 999 voturi (ales. I. Niculescu-Sighireanu), în timp ce liberalul M. Roșca are doar 163 voturi; la Colegiul I Camera, din cei 459 înscrși votează doar 377, respectiv 265 pentru liderul conservator M. G. Cantacuzino, 236 pentru celălalt conservator, N. Filitti (ambii aleși), în timp ce liberalul I. Poenaru-Bordea obține doar 111 voturi, ca și takistul Al. Bădulescu, care are 117 voturi; la Colegiul I Senat, D. N. Seceleanu este ales cu 91 de voturi, ca și celălalt conservator, ales și el, Alex. Fochide; tot aici, liberalul A. Stoianescu cade cu 67 de voturi, ca și takistul L. M. Popescu, cu 68 voturi, etc.
- 6 „Reforma”, I, nr. 1, 25 ianuarie 1914, p. 3.
- 7 „Ialomițeanul”, II, nr. 42, 22 octombrie 1889, p. 1.
- 8 Caracteristica organizației liberale din Călărași, pînă la primul război mondial, o va constitui permanenta încercare a lui A. Stoianescu de a ajunge la șefia ei; presa conservatoare locală înregistrează cu nedisimulată plăcere disputa dintre cei doi frunțași (sau a partizanilor lor), care, neconțenit, încearcă să-și submineze reciproc pozițiile în partid și prestigiul în localitate; astfel, în 1898, „D-I Stoianescu, prefectul județului, în lupta surdă ce o duce contra d-lui Poenaru-Bordea, voește să nu aleagă primar pe d-nul Petre Enescu (care va fi ales, totuși — n.n.), ci un partizan devotat al d-sale” („Deșteptarea Ialomiței”, I, nr. 2, 8 noiembrie 1898, p.); în 1904, I. Poenaru-Bordea îl înlătură pe prefect din fruntea județului (deși făcea parte din același partid!) (Ibid., V, nr. 43, 11 iulie 1904, pl); la rîndul său, nici A. Stoianescu nu ezită chiar să candideze ca liberal independent (pe aceeași listă cu conservatorii) la alegerile pentru Constituantă, din mai 1914, combătînd lista propriului său partid (Ibid., XIV, nr. 41, 22 mai 1914, p. 1); despre aceeași dispută, vezi și Ibid., I, nr. 21, 14 martie 1899, p. 2; „Luptătorul”, III, 32, 10 noiembrie 1894, p. 1; etc.
- 9 Printre membrii „Comitetului de inițiativă pentru fundarea ziarului „Drapelul”, se număra și I. Poenaru-Bordea, deputat („Drapelul”, I, nr. 1, 10 mai 1897, p. 1). În octombrie 1895, este ales un Comitet electoral al organizației liberale, „în vederea alegerilor viitoare”, în fruntea căruia se află I. Poenaru-Bordea, președinte activ, secundat de P. Grădișteanu, președinte de onoare, N. Maltezeanu, vicepreședinte, P. Enescu, secretar (Comitetul era format din încă alți 68 de membri) („Gazeta Ialomiței”, I, nr. 13, 29 octombrie 1895). „Gazeta Ialomiței” este unul dintre organele de presă ale liberalilor din Călărași (a apărut între 1895—1905); alte oficioase locale au fost „Ecoul Ialomiței” (1889—1890), „Liberalul” (1907—1911), „Ialomița liberală” (1906—1907; 1912), „Viitorul Ialomiței” (1912; 1913; 1914—1915), „Ialomița (1903), „Reforma” (1914), „Luminătorul” (Slobozia) (1914).
- 10 „Deșteptarea Ialomiței”, I, nr. 3, 15 noiembrie 1898, p. 2.
- 11 Conduși de economistul P. S. Aurelian, drapelii erau elemente liberale cu vederi mai înaintate în ceea ce privește susținerea unor revendicări democratice (Tr. P. Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, Editura științifică, București, 1967, p. 225); în aceeași lucrare regăsim atitudinea general-democratică a lui I. G. Poenaru-Bordea. Astfel, el se numără printre puținii deputați mai de vază ai grupării lui P. S. Aurelian care au susținut în 1897 proiectul Legii repausului duminical; în anul următor, îl făcea parte din delegația drapelistilor care ducea tratative cu liberal-democrații lui N. Flea în vederea conjugării eforturilor lor pentru democratizare-P.N.L.; de remarcă, în același timp, că în casa lui I. Poenaru-Bordea s-au ținut, în 1892, după moartea lui D. Brătianu, mai multe conciliabile între frunțași partidului, care au dus, în cele din urmă, la alegerea lui D. A. Sturdza ca șef al P.N.L. (Ibid., pp. 221, 225, 229).
- 12 „Deșteptarea Ialomiței”, I, nr. 13, 24 ianuarie 1898, p. 1.
- 13 „Ecoul Ialomiței”, I, nr. 2, 30 martie 1889, p. 3.
- 14 „Lupta”, I, nr. 3, 2 februarie 1905, p. 2.
- 15 Ibid., I, nr. 20 ianuarie 1905, p. 2.
- 16 Între candidații opoziției-unite, alături de localnicii I. Poenaru-Bordea, V. Maltezeanu, Alex. Fochide, A. Stoianescu, N. Mănescu, se afla și Al. Marghiloman (Ibid., I, nr. 3, 2 februarie 1905, p. 3). Voturile obținute de lista comună liberalo-junistă au fost puține, reușind, peste tot, candidații conservatori guvernamentali, în condițiile în care absența la vot a cuprins, la unele colegii, peste jumătate de alegători; astfel, la Col. I Camera, din 465 înscrși au votat 366 — aici, candidatul guvernamental, M. G. Cantacuzino, a fost ales deputat cu 251 voturi, față de numai 136 cită obținut Al. Marghiloman și 109 ale lui I. Poenaru-Bordea; la Col. II Camera, din 603 înscrși pe liste, au votat 413, candidatul guvernamental G. Dumitrescu fiind ales cu 317 voturi, față de 91 ale liberalului

- V. C. Matzeanu; la Col. III Camera, voturile erau obținute, prin tradiție de echipa guvernamentală; toți cei 561 de votanți (înscrisi pe liste erau 1.636) l-au ales pe conservatorul P. Toncescu; la Col. I Senat, din cei 237 cetățeni cu drept de vot, și-au exprimat opțiunile numai 175, dintre care 97 l-au ales senator pe conservatorul Leon M. Popescu, în timp ce liberalii au obținut 56 de voturi, prin A. Stoianescu și, respectiv 46 voturi, prin C. Lecca, iar conservatorii un număr de 53 voturi prin Alex. Fochide; în sfârșit, la Col. II Senat, din 384 înscrisi pe listele electorale, doar 160 au votat — 135 pentru conservatorul „februarist” A. Niculescu, și numai 31 pentru candidatul opoziției, liberalul N. Mănescu („Epoca”, XI, nr. 32, 3 februarie 1905, p. 2).
- 17 În scrisoarea trimisă „stimatilor conjuțeni”, fostul prefect liberal enumeră realizările mai importante ale administrației sale (1895—1899; 1901—1904) inaugurarea spitalului din Urziceni (1896), a celui din Tândărei (1896), punerea temeliei spitalului din Slobozia (1897), construirea a 33 localuri pentru școli (mai ales între 1901—1904), construirea unei rețele telefonice care să lege toate comunele de reședința județului, construirea mai multor șosele, a unor poduri de piatră, terminarea lucrărilor de regularizare a râului Ialomița la Slobozia („Lupta”, I, nr. 3, 2 februarie 1905, p. 3).
- 18 „Deșteptarea Ialomiței”, VII, nr. 2, 27 noiembrie 1905, p. 1. Partizanii fostului prefect au înființat și o bancă în Călărași, „căutând să dea încă o lovitură d-lui Poenaru, neconsultându-l și excluzându-l cu totul de la administrația acestei bănci” (Ibid.).
- 19 Ibid., V, nr. 1, 20 noiembrie 1905, p. 1 (vezi articolul *Pupături ridicole*: „După cum cu 5 lei poți cumpăra un sărut de la anumite femei, care însă nu lasă altă urmă decât a scîrbei și milei; tot așa sărutul celor doi corifei liberali e sărutul cumpărat pentru necesitatea momentului, care în loc să înalțe produce — nu scapă prilejul să comenteze caustic gazeta conservatoare — scîrbă și desgustare”).
- 20 „Ialomița liberală”, I, nr. 1, 9 februarie 1906, p. 1.
- 21 Ibid. S-a ales, totodată, și un comitet însărcinat cu redactarea unui ziar propriu, compus din A. Stoianescu, C. Ciochină, S. Niculescu, N. Alexiu.
- 22 Ibid.
- 23 Ibid.
- 24 Ibid., I, nr. 25, 27 august 1906, p. 1. Se pare, însă, că liberalii au fost sprijiniți, tacit, de către conservatorii junimiști (cu care formaseră opoziția-unită în anul precedent); cel puțin, așa își justifică înfrângerea conservatorii guvernamentali (Ibid., p. 2). Lista de candidați pentru Colegiul I, în frunte cu A. Stoianescu, a fost aleasă cu 14 voturi mai mult decât lista adversarilor; la Colegiul II a fost balotaj, câștigat, la 29 august, tot de către liberali.
- 25 Ibid., I, nr. 26, 9 septembrie 1906, p. 1.
- 26 Ibid.
- 27 Pentru funcțiile de primari în orașe, liberalii stoianști și picinăriști s-au înfruntat în fiecare localitate; la Călărași, s-au rulat în fruntea Primăriei mai multe persoane — aparținând celor două grupări liberale de interese —, respectiv N. Alexiu, apoi O. Georgescu, care demisionează fiind ales, la 8 februarie 1909 Gh. C. Gheorghiu (Ibid., II, nr. 47, 12 februarie 1909, p. 1).
- 28 Ibid., I, nr. 1, 29 noiembrie 1907, p. 1.
- 29 „Deșteptarea Ialomiței”, VIII, nr. 13, 6 mai 1907, p. 3.
- 30 Ibid., p. 2.
- 31 Ibid., VIII, nr. 18, 10 iunie 1907, p. 3.
- 32 Ibid., IX, nr. 41, 18 iunie 1908, p. 1.
- 33 „Liber: lui”, II, nr. 48, 19 februarie 1909, p. 1.
- 34 Ibid. Că neînțelegerile au continuat să persiste între A. Stoianescu și I. Poenaru-Bordea, o probează și faptul că, acesta din urmă, „îndus în eroare că are să fie compromis (la întrunire — n.n.), personal a intervenit la invitați ca să nu participe la masă”, intervenție, se pare, rămasă fără mari sorți de izbândă; totuși, prietenii apropiați ai lui (C. Lecca, senatorul T. Miulescu, deputatul Al. Săulescu) nu au onorat întrunirea; din tabără takșiștilor călărășeni se cmentează, cu lux de amănunte, așa-zisa „împăcare” arătându-se (pe baza informațiilor unor „liberali onorabili”) că nu este posibilă nici o conciliere între cei doi, totul fiind o manevră din partea lui I. Poenaru-Bordea: „E drept că d-sa nu a făcut o împăcare serioasă, dar de ochii primului ministru nu putea acceptând odată propunerea de pace, a doua zi să se pue în fruntea acelor cari porneau la atac” („Dunărea”, II, nr. 11, 30 aprilie 1909, p. 1).
- 35 „Liberalul”, III, nr. 86, 3 iunie 1910, p. 1.
- 36 „Deșteptarea Ialomiței”, XII, nr. 10, 5 iunie 1911, p. 3.
- 37 Ibid., XII, nr. 28, 9 octombrie 1911, p. 3.
- 38 În urma protestului lui A. Stoianescu pe lângă primul-ministru I. I. C. Brătianu (totodată, șeful partidului), acesta convoacă acasă la el pe membrii Comitetului executiv al organizației liberale, cărora le arată „că la Ialomița trebuie să (se) reorganizeze partidul liberal, că nu mai merge cu certurile și cu neînțelegerile de pînă acum”. Cu toate acestea, A. Stoianescu arată clar că nu-i de acord cu noul șef, amenințând cu retragerea din partid: „a zis că ceea ce veste se face la Ialomița consideră că e o decapitare a sa și preferă să se retragă din partid fiindcă

- vede că încurcăturile sunt din cauza" (gine-rele său, Sima Niculescu se aliază și el fiind de acord cu retragerea din organizație); spre a aplana lucrurile, I. I. C. Brătianu, care declară că nu poate să renunțe la A. Stoianescu, spune că problema șefiei va rămâne în suspensie; gazeta conservatoare locală, comentând evenimentele, este de părere că pe viitor nu este nici o speranță pentru A. Stoianescu în ceea ce privește șefia organizației liberale ialomițene: „D. Stoianescu simte că a fost umilit de șeful partidului și nu-și mai face nici o iluzie pentru viitor" (Ibid., XII, nr. 30, 23 octombrie 1911, p. 1. (semnificativ este faptul că gine-rele său, Sima Niculescu, va aspira, în perioada interbelică, și el — fără speranțe — la șefia organizației, sfârșind prin a deveni (doar) președintele georgiștilor din localitate, pentru scurt timp, căci va fi înlocuit de C. Banu („Voința Ialomiței", III, nr. 3, 12 aprilie 1931, p. 4).
- 39 „Deșteptarea Ialomiței", XII, nr. 45, 5 februarie 1912, p. 1.
- 40 Ibid., XIII, nr. 17, 2 septembrie 1912, p. 1. Clubul a fost înființat la 6 mai 1912, „fără autorizația Șefului și frunțașilor noștri" (...) (care) n-au fost consultați niciodată pentru înființarea clubului, care s-a făcut numai din inițiativa câtorva membri, fără nici un rol oficial, cari au dat mandat d-lui Stoianescu — pretinsul „președinte al comitetului executiv „să execute dezideratul d-lor". Ziarul liberalilor din Călărași (gruparea I. Poenaru-Bordea și C. Banu) considera că „înființarea clubului și felul cum s-a făcut și cum s-a procedat, în loc de a fi un gest de unire și de împăcare, este dimpotrivă un nou mijloc de dezbinare și de vrajbă între noi" („Viitorul Ialomiței", I, nr. 2, 12 mai 1912, p. 1). Tot în paginile sale, unde articolele au o pronunțată tentă anti-stoianistă, se recunoaște, că, dacă odinioară județul era socotit o cetate liberală „în cari adversarii politici nu puteau pătrunde nici chiar atunci când erau la putere, cu timpul însă, forțele acestui partid au început să slăbească, zidurile cetății liberale au început să se dărîme și dușmanul a pătruns în cetatea noastră" (Ibid., I, nr. 11, 21 septembrie 1912, p. 1).
- 41 „Reforma", I, nr. 1, 25 ianuarie 1914, p. 3. În cuvîntul unuia dintre participanții la întrunire, Manole Poenaru, se arată că „Ziua de 19 ianuarie formează epocă în istoria liberalismului din Ialomița, căci s-a înfăptuit uniunea tuturor elementelor liberale și recunoașterea d-lui Banu ca șef și noi sărbătorim unirea deplină a partidului liberal-național din Ialomița și inaugurarea luptei electorale pentru apropiata alegere" (Ibid.).
- 42 „Luminătorul" (Slobozia), I, nr. 1, 18 ianuarie 1914, p. 1.
- 43 Potul de prefect, de pildă, a fost disputat între amicii politici ai lui C. Banu (străini de Călărași) și frunțașii liberali localnici; așa se explică — arată opoziția conservatoare — că județul Ialomița a fost ultimul din țară unde s-a numit prefectul. Inițial, acesta este tinărul conferențiar universitar de la Iași, Mihai Berceanu; în martie însă, tot în 1914, este numit prefect fostul frunțaș conservator (prefect în 1906—1907 și în 1911) Leonida Gussi, care demisionează în decembrie același an, revenind în fruntea Prefecturii M. Berceanu.
- 44 „Viitorul Ialomiței", I, nr. 40, 11 ianuarie 1915, p. 1. Resentimentele dintre C. Banu și A. Stoianescu aveau să fie de lungă durată, ele fiind reamintite un deceniu mai târziu, cînd în sinul organizației liberale călărășene se înregistrează o nouă ruptură; ziarul dizidenților (între care se afla și Sima Niculescu) avea să-l numească pe C. Banu „putreziciune omenească" într-un articol intitulat *Omul minciunei, necinstei și al rușinei*, în care era încorporat și un răspuns polemic al lui A. Stoianescu, datat din 15 mai 1914 („Liberalul", I, nr. 5—6, 5 iulie 1925, pp. 1—3).
- 45 „Viitorul Ialomiței", I, nr. 50, 8 februarie 1915, p. 1. Gruparea dizidentă liberală creată în 1925 (I. Bătrînu, N. C. Ușurelu, S. Niculescu) dorea înlăturarea de la șefia organizației a lui C. Banu; în 1931, acesta părăsește organizația ducistă (președinte este ales, acum, Marius Roșca („Viitorul Ialomiței" III, nr. 3, 12 aprilie 1931, p. 1), înlocuindu-l pe S. Niculescu la conducerea georgiștilor ialomițeni, care editează oficialul „Liberalul Ialomiței"; mai târziu, șef al acestora va fi C. Maltezianu („Liberalul Ialomiței", VII, nr. 1—2, ianuarie 1937, p. 2).
- 46 „Ialomițeanul", II, nr. 42, 22 octombrie 1889, p. 1. De remarcat faptul că printre cei 88 de membri fondatori ai *Clubului constituționalilor* (junimiștii lui P. P. Carp) se afla și avocatul din Călărași Vasile Vineș; între membrii ulteriori înscrși erau și 15—20 persoane din județul Ialomița, „mai toți alegători în Col. I „Ialomițeanul", IV, nr. 25, 7 iulie 1891, p. 2).
- 47 Ibid.
- 48 „Luptătorul", II, nr. 23, 6 iunie 1893. Oficialul (nefișat ca atare) al liberalilor călărășeni arată că „Pe cînd dura criza ministerială și toată lumea aștepta ce are să nască după atîtea frămîntări, d-nul I. Poenaru-Bordea, fostul național-liberal pînă în ziua de 15 martie 1888, iar de la această dată junimist înfocat în localitate (evoluția politică ulterioară a acestuia a demonstrat ca nefondată speculația acestui comentariu — n.n.) și cu perdea la București, om prevăzător, ca totdeauna, a căutat, și de astădată, ca guvernul ce va urma să nu-l găsească nepregătit"

- („Ecoul lăcomitei”, I, nr. 3, 6 aprilie 1889, p. 3).
- 19 „Deșteptarea lăcomitei”, VII, nr. 43, 24 septembrie 1906, p. 1. (Acesta a fost singurul organ de presă al conservatorilor din Călărași, până la primul război mondial; a apărut neîntrerupt între 1 noiembrie 1898 și 30 octombrie 1914; șase ani mai devreme, au fost editate câteva numere din „Bărăganul” subintitulat „conservator politic, literar” (11 octombrie — 15 noiembrie 1892); simpatia proconservatoare a afișat „Luptătorul” (1892—1895).
- 50 Ibid. În răstimpul de la 1888 la 1895 în fruntea Prefecturii din Călărași s-au perindat nu numai puțin de șapte titluri: V. Vineș (1888—1889), N. Filitis (1889—1891), Alex. Fochides (1891), D. Arion (1892), D. Catargi (1893), gen. Șt. Stoika (1894), Alex. Warlam (1894—1895).
- 51 „Gazeta lăcomitei”, I, nr. 7, 3 septembrie 1895, p. 1. În paginile 2—3 se află un lung reportaj despre modul cum au avut loc alegerile, în care ingerințele autorităților administrative și ilegalitățile de la urna de votare nu au putut, totuși, estompa succesul liberalilor; de remarcat faptul că înainte cu un an mai avuseseră și alte alegeri asemănătoare, câștigate tot de liberalii din opoziție (primar — Al. Stoianescu), dar la cerea prefectului A. Varlam Consiliul comun este dizolvat, efectuându-se alegerile din 25 și 27 august 1895.
- 52 Ibid.
- 53 Despre acesta, vezi și Ibid., I, nr. 5, 20 august 1895, pp. 2—3.
- 54 „Dunărea”, I, nr. 3, 24 februarie 1908, p. 2.
- 55 „Luptătorul”, IV, nr. 8, 30 aprilie 1895, p. 1.
- 56 Ibid.
- 57 De pildă, la alegerile din noiembrie 1895 (conservatorii tocmai se zecmdeau cu pectura de opozanți), la Col. I Cămeră, organizația din Călărași nici nu depune listă de candidați; la Col. II Cămeră, din cei 353 de votanți (înscriși 483), doar 34 își dau votul candidatului conservator C. Nenișor; la Col. II Senat, din 202 votanți, numai 10 sunt pentru conservatorul V. Manu, iar la Col. I Senat, Al. Marghiloman obține doar 51 de voturi („Epoca”, I, nr. 18, 24 noiembrie 1895, p. 2; nr. 21, 28 noiembrie 1895, p. 2; nr. 22, 29 noiembrie 1895, p. 2). Cu patru ani mai devreme, Al. Marghiloman, este ales deputat de lăcomița, la Col. I Cămeră (a fost susținut și de liberali („lăcomiteanul”, IV, nr. 27, 21 iulie 1891, p. 1).
- 58 „Deșteptarea lăcomitei”, VII, nr. 43, 24 septembrie 1906, p. 1.
- 59 Ibid., VII, nr. 36, 30 iulie 1906, p. 2.
- 60 Ibid., VII, nr. 43, 24 septembrie 1906, p. 1.
- 61 Prefect, în timpul guvernării conservatoare, a fost Alex. Bădulescu (1904—1906); primar al orașului Călărași a fost C. Nenișor — din 1904 până la alegerile din septembrie 1906, pe care le câștigă liberali (primar este ales A. Stoianescu); de fapt, începând din 1905, prefectul conservator dorea înlăturarea primarului, dorind să impună pe V. M. Stanciu (viitor dizident takist, ca și prefectul Alex. Bădulescu); în cele din urmă, Consiliul comunal este dizolvat, președinte al Comisiei interimare (până la alegeri) fiind ales, la 28 iulie 1906, Gh. Demetrescu (vezi articolul *Politica comunală bizantină*, în „lăcomița liberală”, I, nr. 23, 13 august 1906, p. 2).
- 62 „Lupta”, I, nr. 1, 20 ianuarie 1905, p. 1.
- 63 Candidații erau Gh. Demetrescu, D. Ilescu (aspirant și el, în 1904, la pectul de primar), L. M. Popescu, L. Vlădciuanu, Fr. Türk, Tr. Marinescu (la Col. I), V. M. Stanciu, Șt. Pița, R. Opran, C. Șeicărescu, C. Predeleanu (la Col. II) („Deșteptarea lăcomitei”, VII, nr. 39, 20 august 1906, p. 1).
- 64 Apud „Deșteptarea lăcomitei”, VII, nr. 41, 7 septembrie 1906, p. 2).
- 65 Ibid., VIII, nr. 13, 6 mai 1907, pp. 2—3.
- 66 Ibid., VIII, nr. 7, 3 iunie 1907, p. 2.
- 67 Ibid. VIII, nr. 38, 13 noiembrie 1907, p. 1.
- 68 „Liberalul”, I, nr. 1, 29 noiembrie 1907, p. 1. În octombrie—noiembrie se constituie băncile „Bărăganul” (conservatcare-cantacuzinistă) și „lăcomița” (deminată de viitorii takişti cnduși de Alex. Bădulescu). Potrivit celor spuse, puțin mai târziu, de takişti, ideea înființării unei bănci (conservatcare) la Călărași a avut-o Alex. Bădulescu, încă în 1905, dar M. G. Cantacuzino refuza să-și dea concursul, spre a nu-i da conducerea lui („Dunărea”, I, nr. 3, 24 februarie 1908, pp. 2—3).
- 69 „Deșteptarea lăcomitei”, IX, nr. 47, 26 februarie 1909, p. 3.
- 70 Ibid., XI, nr. 29, 28 octombrie 1910, p. 1.
- 71 Ibid., XI, nr. 30, 4 noiembrie 1910, p. 1. În una din vizitele făcute la Călărași, M. G. Cantacuzino trebuia să participe (cel puțin așa este anunțat în oficiosul conservator local, care nu mai revine asupra vizitei) la inaugurarea, la 2 septembrie 1912, a noului local al Școlii de meserii și a Căzaniei Regimentului 20 Artilerie (Ibid., XVIII, nr. 16, 26 august 1912, p. 3). (În februarie-martie 1899, în paginile azirului conservatorilor din Călărași sunt inserate mai multe, corespundențe din Orient” (Constantinopol), trimise de Mihail G. Cantacuzino, care își efectua voiajul de nuntă — vezi „Deșteptarea lăcomitei”, I, nr. 17, 23 februarie — nr. 24, 4 aprilie 1899).
- 72 Ibid., XIV, nr. 28, 13 februarie 1914, p. 2.
- 73 Ibid., XIV, nr. 38, 4 mai 1914, p. 1.
- 74 Proportia voturilor obținute de conservatori a următoarea: 40 la sută la Col. I Cămeră, 26 la sută la Col. II, 3 la sută la Col. III; 47 la sută la Col. I Senat, 10 la sută la Col. II (apud A. Iordache, *Viața politică în*

- România, 1910—1914, Editura științifică, București, 1972, p. 292).
- 75 Vezi articolele *Alegătorii din lalomița arestați și Ororile de la lalomița, Banditismele agenților electorali*, în „Epoca”, XX, nr. 138, 22 mai 1914, p. 2; nr. 139, 23 mai 1914, p. 2).
- 76 „Deșteptarea lalomiței”, XIV, nr. 41, 22 mai 1914, p. 1.
- 77 „Epoca”, XX, nr. 203, 2 iulie 1915, p. 1. În această perioadă, șeful conservatorilor lalomițeni ajunsese printre persoanele cele mai de văz din conducerea națională a partidului; el este cel care, la 18 mai 1915, prezintă motiunea prin care se dădea șefia Partidului Conservator lui I. Lahovary (a doua zi, Alex. Marghiloman se retrage, cu participării săi, din Comitetul executiv, creînd un partid conservator paralel) („Steagul”, II, nr. 126, 20 mai 1915, p. 3); în iunie același an, Mihail G. Cantacuzino este ales președinte al Clubului partitului (filipescan): „D. Mișu Cantacuzino însuși a dat făgăduieli formale că nu va lucra niciodată pentru o apropiere cu taksitii” („Ziua”, I, nr. 322, 28 iunie 1915, p. 2; vezi și „Steagul”, II, nr. 156, 25 iunie 1915, p. 1). În primii ani după terminarea războiului, la Călărași va reapare „Deșteptarea lalomiței”, la 28 februarie 1919, ca „Ziar al Partidului Conservator-Național din lalomița de sub șefia d-lui Mihail Cantacuzino”, iar din octombrie 1919 ca „Ziar al Partidului Democrat din lalomița de sub șefia d-lui Mihail Cantacuzino” după 1920, o parte din membrii săi vor adera la Liga poporului sau la Partidul Național.
- 78 În 1913 acesta editează (este director-proprietar) un interesant ziar, apărut în doar 11 numere, numit „Luptătorul lalomiței” (Organ de publicitate populară”) (unele numere sunt tipărite pe hîrtie subțire (foiță de țigară) și colorată); pe frontispiciul său erau inserate trei motto-uri: *Cine-și rupe singur lanțul scapă de robie, Scăparea și înălțarea ta, printrine, va fi popor și Să dărimăm zidul lăcomiei și vom cucerii cetatea sfîntă*. Referitor la tematica rîndurilor de față, vezi articolele *Politicianii din lalomița și politica lor* (în „Luptătorul lalomiței”, I, nr. 1, 2 iunie 1913, p. 1), *Simțămintele bărbatilor dela 1848 și posteritatea de astăzi* (Ibid., I, nr. 4, 11 iulie 1913, p. 1) și *Din documentele noastre scrise* (Ibid., I, nr. 6, 6 august 1913, pp. 1—2). Acesta din urmă încorporează o scrisoare a lui G. Panu, din 19 aprilie 1890, prin care mulțumește lui H. Tănase pentru intenția lui de a forma o grupare radical-democrată la Călărași; între numele avansate de G. Panu, cu care să ia contact corespondentul său, erau și cele ale avocaților Alex. Bădulescu și A. Nicolau; în scurtul său comentariu, H. Tănase arată — supralicitînd importanța și semnificația unui schimb de scrisori cu G. Panu — că „partidul „Radical-Democrat” din lalomița a devenit prin fuziune, cel conservator de astăzi”.
- 79 „Dunărea”, I, nr. 1, 10 februarie 1908, p. 3. Oficiosul taksitilor din Călărași apare între 10 februarie 1908—28 iunie 1909, apoi la 14 iunie 1910, și o altă serie între 9 decembrie 1910—26 mai 1911. În 1913—1914, apare la București, în trei numere (1 și 23 decembrie 1913 și 18 mai 1914) un „ziar bilunar” intitulat „Vocea lalomiței”; deși pe antet nu se subintitulează ca fiind organ conservator-democrat, din conținutul său reiese clar acest lucru, el fiind, de fapt, un oficios al taksitilor lalomițeni; majoritatea articolelor sunt scrise de Alex. Bădulescu, restul spărinnd sub pseudonime (probabil, tot ale acestuia).
- 80 „Dunărea”, I, nr. 14, 11 mai 1908, p. 1.
- 81 Între altele, darea de seamă consemnează prin cuvîntarea marelui scriitor român: „Maestrul Caragiale începe prin a arăta că nu merge cu credința către șef pînă a nu recunoaște serviciile publice pe care le aduc adversarii. Prin urmare trebuie recunoscut marelui serviciu adus de junimii la 9 ianuarie. Se poate unul mai mare serviciu? Și știți care este acel serviciu? — Întoarce fraza mîiestrit autorul dezvoltărilor mcravurilor politicianiste din „O scrisoare pierdută” Au voit să dea afară pe d. Take Ionescu și, cînd a eșit Take, au plecat cu el toți din partid. (...) Adversarii noștri asanatori, ai moravurilor, spune d. Caragiale, consideră că țara aceasta ca o față de copii, cari nu au nevoie de un guvern să o conducă, ci de o guvernantă. Iar dacă acești adversari cred în triumful principiului ezuistic, „calomniez, calomniez”... se înșeală căci calomnia nu mai prinde azi, căci s-a calomniat prea mult în țara aceasta” (Ibid., pp. 1—2).
- 82 Ibid., p. 2.
- 83 „Deșteptarea lalomiței”, IX, nr. 6, 8 mai 1908, p. 1.
- 84 „Deșteptarea lalomiței”, IX, nr. 12, 10 iunie 1908, p. 2. Această „numărare” a voturilor adversarilor era, probabil, un răspuns la articolul *Întrunirea junimistă din Călărași* în care era persiflată, de către oficiosul taksist, întrunirea conservatorilor de la 10 februarie 1908, desfășurată în saloanele lui L. Gusși; se adunaseră acolo, se spunea în articol, 70 de persoane, nu 140, cît notează „Deșteptarea lalomiței” și nici 125, cît crede corespondentul „Epocii” că au fost („Dunărea”, I, nr. 2, 17 februarie 1908, p. 2).
- 85 Ibid., XI, nr. 8, 3 iunie 1910, pp. 1—2.
- 86 „Dunărea”, II, nr. 17, 14 iunie 1910, p. 3.
- 87 Ibid., p. 1.
- 88 Ibid., II, nr. 28, 15 februarie 1919, p. 1.
- 89 Ibid., II, nr. 25, 27 ianuarie 1911, p. 1; iată un exemplu de limbaj gazetăresc (comun,

- de altfel, și adverbarii rakiștilor ialcimțeni): în articolul *Candidații cicoilor se scrie*: „Lipsa de oameni, care caracterizează de altfel întregul partid fanariot (sic!)” se resimte și aci la noi, căci n-avem decât să ne oprim puțin atenția asupra numelor candidaților pentru ca să vedem că aceștia sunt ori slugi boierești, ori iluștri necunoscuți în politică ori niște nulități patente, numai candidați demni să reprezinte orașul și județul nostru, nu. Căci să reflectăm o clipă: Toncescu, imoralul și cheful Toncescu, sârăcul cu duhul Seceleanu (no, să mă trăznească Dumnezeu c-o văzui și p-asta), relicva zaharistică Fochide, rezervistul general Costescu, care în politică nu-i decât un vagmistrz, inofensivul Filitti care se pricepe să cadă vecinic la alegeri; în fine naivul Ionel Sighireanu, aceștia să aibă îndrăzneala să solicite voturile lalomitenilor pentru ca să fie trimiși în sfatul țării, aceștia oare să pretindă a fi demni reprezentanți ai mindrului ținut al lalomiței în Cameră și Senat? Cei mai mulți dintre ei nu sunt prin nimic legați de aspirațiunile, de necazurile, de suferințele acestui județ; vin cu ocazia alegerilor ca niște păsări călătoare, fac cîteva vizite, promit marea cu sarea, fiindcă n-au ce pierde din reputația lor, și nu mai dau ochii cu alegătorii decât la viitoarele alegeri generale” (Ibid.).
- 90 Ibid., II, nr. 29, 5 martie 1911, pp. 1—2 (vezi articolul *Cum s-au făcut alegerile în lalomița*).
- 91 Într-o scrisoare intitulată *Alegătorilor mei*, inserată în coloanele oficiosului takist, Alex. Bădulescu mulțumește celor 117 cetățeni, adevărați „eroi” care au avut curajul să înfrunte administrația și să-i dea lui voturile; candidatul conservator-democrat (cea mai mare aderență a avut-o la Slobozia, aproape toți alegătorii votându-l) „felicită din inimă pe cei 117, cari nu s-au abătut din drumul conștiinței lor libere, cu toate obstacolele ce li se puseseră în cale” (Ibid., p. 1.).
- 92 Ibid., II, nr. 32, 9 aprilie 1911, p. 2. Cu toate acestea, biroul electoral nu validează voința alegătorilor, prevalându-se de faptul că au fost anulate un foarte mare număr de voturi (185); cumulându-se voturile candidaților, guvernamentali (Alex. Bădulescu era singurul takist candidat), li s-a dat acestora câștig de cauză (Ibid.).
- 93 „Vocea lalomiței”, I, nr. 1, 1 decembrie 1913, p. 1.
- 94 Vezi monografia lui M. C. Stănescu, Gh. M. Vasilescu, Editura politică, București, 1968, pp. 5—27; C. Tudor, Alex. Vlădăreanu, op. cit., pp. 49—55; C. Tudor, P. Vlădilă, op. cit., pp. 62—65.
- 95 Vezi *Documente din istoria mișcării muncitorești din România (1879—1892)*, Editura politică, București, 1973, p. 241; *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, 1893—1900, Editura politică, București, 1969, 73, 498; *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, 1900—1909, Editura politică, București, 1975, p. 518; *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, 1910—1915, Editura politică, București, 1968, pp. 237, 332, 344, 539—540, 567, 583, 716, 728, 909, 912; *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. II (1900—1921), partea I (1900—1907), Editura politică, București, 1966, p. 434; *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. II, partea a II-a (1907—1916), Editura politică, București, 1968, p. 410.
- 96 C. Tudor, P. Vlădilă, op. cit., p. 62.
- 97 Gh. Matei, *Cluburile socialiste la sate*, Editura științifică, București, 1968, p. București, 1968, p. 169. (În 1925, cînd în sinul organizației liberale din Călărași se produce o ruptură, fiind excomuniți mai mulți fruntași — care formează o dizidență ce scotea gazeta proprie „Liberalul” —, institutorul din Slobozia Ilie Lupu se declară, într-un lung articol, partizanul vechii conduceri a organizației, în frunte cu C. Banu; nu ar fi exclus să fie aceeași persoană cu cea din 1899 (vezi „Voința lalomiței”, I, nr. 2, 15 martie 1925, p. 1).
- 98 M. C. Stănescu, op. cit., passim.
- 99 Ibid., p. 13.
- 100 Ibid., p. 25. Aserțiunea este întărită și de alte documente de epocă; astfel, cu prilejul sărbătorii zilei de 1 Mai 1911, un grup de „Muncitori socialiști din Călărași” trimite o telegramă muncitorimii din Capitală, ce organizase o întrunire la sala „Dacia”: „Astăzi, cînd sărbătorim pe 1 Mai, cu sufletul suntem în mijlocul vostru și aderăm la toate hotărârile ce veți lua întru îndeplinirea revendicărilor muncitorești”; în anul următor, la Congresul al II-lea al P.S.D. participă și o delegație din partea *Sindicatului mixt și a Cercului cultural* (Th. Georgescu, I. V. Nițescu și Gh. Vasilescu); semnificativă este și moțiunea adoptată la întrunirea din 19 noiembrie 1913: „Cetățenii din Călărași, întruniți astăzi 19 noiembrie 1913 în sala sindicatelor, după ce au ascultat pe oratorii Partidului social-democrat (...) invită pe toți muncitorii să intre în Partidul social-democrat și în sindicatele respective de breaslă, invită totodată și pe micii patroni, ca și pe toți democrații sinceri și cinștiți ale căror interese sociale și materiale nu pot fi apărute decât de Partidul social-democrat, să dea concursul lor clasei muncitoare, înscriindu-se în Partidul social-democrat. Întrunirea — se spune în încheiere — reclamă reforma electorală sub această formă (a votului universal, egal, direct și secret — n.n.) și respinge colegiul unic, ca și orișice alt sistem de control”.

101 În anul 1911 autoritățile județene arestează pe muncitorul agricol Grigore Dorobanțu, socialist, pentru „vina” de a fi încercat să organizeze în localitatea Roseți-Volnași o casă de ajutor reciproc a țăranilor („îndemn la revoltă”). Zilele procesului, desfășurat în septembrie la Călărași, aveau să fie marcate de ținerea mai multor întruniri de protest, organizate de socialiștii din oraș, culminând cu o mare adunare publică la care au luat parte peste 200 de cetățeni; de subliniat, prezența la Călărași a fruntașilor socialiști din Capitală, în frunte cu I. C. Frimu, veniți în calitate de martori ai „periculosului agitator” (M. C. Stănescu, *op. cit.*, p. 18; C. Tudor, P. Vlădila, *op. cit.*, p. 64). Și în rândurile funcționarilor comerciali aveau să fie propagate și larg recepționate ideile socialiste, în primul rând prin intermediul aceluiași neobosit militant Gh. M. Vasilescu; fiind funcționar de profesie, acesta, împreună cu alți 5—6 socialiști, se înscrie în *Societatea funcționarilor comerciali din Călărași*, preluând în scurt timp, în 1912, conducerea acesteia: „De unde mai

înainte în loculul ei se vorbea cu „domnule coleg”, acum răsuna frățesca chemare de «tovarăș»” (apud M. C. Stănescu, *Op. cit.*, p. 23); semnificativ este faptul că la Congresul funcționarilor comerciali, desfășurat la București la 20 martie 1912, în rândul celor 36 delegați din zece localități, un număr de cinci erau din Călărași. De amintit, în încheierea acestor scurte notații, că socialiștii din Călărași nu au editat, până la primul război mondial, o gazetă proprie („România muncitoare” avea, însă, cum am menționat, un corespondent permanent la în oraș, în persoana lui Gh. M. Vasilescu). (Singura gazetă muncitorească apărută la Călărași, pentru perioada menționată, este „Meseriașul ialomițean”, apărut în trei numere — la 1, 8 și 15 noiembrie 1909; în cuprinsul său se publică știri de la Corporația locală a meseriașilor, făcându-se apel pentru unirea lor într-un club „cît mai repede, căci numai prin mijloace de felul acesta s-ar putea ridica starea materială și morală („Meseriașul ialomițean”, I, nr. 3, 15 noiembrie 1909, p. 2).

Apariția publicației „Brazda” în peisajul publicisticii călărășene la începutul anului 1927 a devansat cu puțin actul de constituire al Universității Populare la Călărași.

D. Gusti, pionier al învățămîntului popular, întemeietorul Universității Populare din Călărași semna în „Brazda” nr. 1 din 1927 articolul „Rostul cărții” din care selecționăm:

„Pentru ca cineva să fie adevărat stăpîn pe soarta sa, va trebui acum să scăpăm de cea din urmă dintre robii — robia cea mai rea și mai josnică, de robia neștiinței”.

Universitatea populară își propunea răspîndirea culturii în mijlocul locuitorilor, întărirea sentimentului național, înființarea de biblioteci și sprijinirea celor existente, organizarea unor cicluri anuale de conferințe de popularizare. Consultînd lista colaboratorilor publicației de-a lungul anilor ei de activitate remarcăm existența unor colaboratori externi, prezenți cu 1—2 colaborări, și colaboratori interni, intelectuali ce s-au pus în slujba idealului slujirii maselor.

Trecerea în revistă a listei acestor colaboratori ne va oferi dintr-o dată și cîteva detalii în legătură cu sumarul publicației, deosebit de variat:

- Tudor Teodorescu Brăniște — publicist și scriitor.
- Prof. I. Simionescu — autorul unor cunoscute lucrări de popularizare a științei.
- Radu D. Rosetti — scriitor și călător pe meridianele lumii
- Radu Boureanu — poet
- G. I. Kirileanu — cărturarul de la Piatra Neamț, istoric și folclorist.
- Tudor Mușatescu — scriitor.
- Al. Lascarau Moldoveanu — scriitor.

Și lista ar putea continua dovedind afirmația că „Brazda” a fost o revistă variată din punct de vedere al conținutului.

Colectivul de redacție format din juriști, V. V. Stanciu, C. Serbănescu-Burada, Lazăr Belciun inginerul agronom D. Rallea și profesorul Alexandru Nițescu au reuși să grupeze în jurul publicației o serie de personalități din zonă sau tineri entuziaști în acel început de deceniu trei cum ar fi: Dr. D. Staicu, învățătorii și profesorii Stelian Brădescu, Gh. I. Domnica, Petre V. Haneș și Vasile V. Haneș, Gh. V. Constantinescu, Traian Bobîrniche, V. N. Stanciu, N. Țopescu, funcționarul Șt. Soare sau studentul Grigore D. Popescu. Parcurgînd lista colaboratorilor vom descoperi și domeniile la care se referă articolele publicației: medicină (umană și veterinară), agronomie, istorie, drept, și nu în ultimul rînd literatura.

Iată cîteva din titlurile descoperite în materialele consultate: *juristul Lazăr Belciun* semnează materialele: „Legea concordatului preventiv” și „Legea circulației pămînturilor

dobândite prin improprietărire" încercînd să explice o serie de prevederi legale cu privire la legislația agrară.

Doctorandul Pompei Maximilian semnează articolul „Dalacul (Antraxul sau Cărbunele) în care semnalează mediul de răspîndire al bolii, factorii de contaminare, simptome, perioada de incubație, manifestările bolii la oameni, măsuri pentru evitarea contaminării și cîteva leacuri băbești.

Studentul medicinist Octavian Pîrvulescu scrie despre „Tifos”, o boală tipică zonei, prezentînd simptomele, etapele bolii, unele tratamente (băi reci), regim alimentar și sfaturi de igienizare.

Profesorul N. Dumitrescu semnează „Porumbul și pelagra” în care remarcă faptul că boala se datorește insuficiențelor alimentare ale țaranului.

Inginerul agronom D. Răllea semnează mai multe articole cu tematică agrară.

„*Dușmanii plugarului*” prezintă viermii de pămînt și cărăbușul sau găinușă”, sfătuiind pe agricultori să se folosească de păsările din gospodărie pe care să le ducă pe lotul individual pentru a consuma larvele și viermii scoși de plug cu ocazia arăturii. Dar atenție ! „Păsărilor li se poate apleca de prea multă mîncare !”.

În materialul „Din tainele pămîntului în lupta contra secetei” autorul recomandă udarea prin aspersiune și reținerea zăpezii pe ogoare cu ajutorul parazăpezilor. Pentru menținerea umidității în sol recomandă grăpatul după secerat, arături și semănături de toamnă, precum și lucrări de întreținere.

Semnează de asemenea materialele „Sfaturi plugărești” și „Cum se distrug buruienile din semănături”.

Profesorul Traian Bobîrniche semnează un adevărat serial cu titlul „Plecat-au toți daco-romanii la părăsirea Daciei de către Aurelian? în care se demonstrează un „NU” categoric. Autorul argumentează folosindu-se de citate din istorici străini, Jlung și Tomaschek, sau din cronicari. Este combătută cu tărie teoria lui Roesler și se amintește că vocabularul, prin componența lui, și toponimia îl contrazic. Articolul conchide: „Așa cum în primul război mondial au plecat în Moldova doar instituțiile, armata și cei înstăriți iar poporul a rămas pe loc, tot așa a fost pe vremea lui Aurelian !”

Creația literară este reprezentată atît de poeziile unor tineri creatori locali ca Șt. Păun, I. Vlădescu, Șt. Soare, Constantin Guțulescu sau articole dedicate unor personalități literare („Constantin Sandu Aldea” de profesorul Aurel Dinulescu) cît și de lucrări ale unor personalități literare ale vremii.

Întreaga revistă este scrisă într-un limbaj accesibil, îmbinînd acolo unde este nevoie termenii populari cu termenii științifici, reușind astfel să răspundă cerinței pentru care a fost creată — răspîndirea cunoștințelor în rîndul maselor.

Caracterul ei enciclopedic ar fi avut mult de cîștigat dacă ar fi fost mai bogat ilustrată. Ilustrația de pe copertă — plugarul ce ară cu trudă (desen realizat de Gh. Mumu) se poate considera un simbol, revista „Brazda” desțelenind un teren fertil, dornic de știință și cultură.

(Zusammenfassung)

Der Verfasser versucht zu beweisen dass die in Călărași, in Jahre 1927 herausgegebene Zeitschrift „Brazda” eine enzyklopädische Zeitschrift war.

La Société Comerciale COMCEH S.A. CĂLĂRAȘI—ROUMANIE,

offre pour exportation :

- papier écriture pour impression, collés en surface.
- papier offset
- papier collés pour imprimante
- papier d'emballage blanchi collés en surface
- papier couché une face (chromo)
- cahiers de divers types, nombre de feuilles et formats.

Hîrtia pentru această lucrare a fost asigurată de COMCEH
S.A. CĂLĂRAȘI,
căreia îi mulțumim și pe această cale.

Călărași — 8500 — Str. Prolungirea București nr. 162,
Tel. 911/13522 (5) 13734 — Telex 86225 csidc r — Tele-
fax 911/11492.

PRODUCE ȘI LIVREAZĂ LA CERERE

● PRODUSE SIDERURGICE :

- Lamine finite pline din oțel rotund și pătrate între 60—90 mm, U 200, Traversă metalică pentru c.f. de 28 kg/ml, alte lamine.
- Cocs (de turnătorie, furnal, electrometalurgic și pentru aglomerare).
- Subproduse de la cocsificare (gudron, benzen, apă amoniacală)

● PRODUSE DIN CONSTRUCȚIA DE MAȘINI :

- Utilaje tehnologice;
- Piese de schimb;
- Construcții metalice;
- Alte produse : — produse din cauciuc;
— apă distilată.

● SERVICII :

- Informatică;
- Analize chimice, spectrale și fizico-mecanice;
- Reparații și verificări în domeniile: electrice, temperaturi, automatizări, presiuni, debite, lungimi, mase;
- Verificări metrologice pentru domeniile susmenționate în clase de precizie conform Normei tehnice de metrologie O1.

**PRODUSELE ȘI SERVICIILE SÎNT REALIZATE LA UN NIVEL ÎNALT DE CALITATE DE SPECIALIȘTII SOCIETĂȚII, RECU-
NOSCUȚI PENTRU CALIFICAREA DEOSEBITĂ.**

**REȚINEȚI DECI, PRIMUL DVS. PARTENER ESTE
„SIDERCA” S.A. CĂLĂRAȘI**

THE OLDEST PRIVATE FIRM FOR BUILDING IN THE SOUTH-EAST OF ROMANIA.

THE PRIVATE FIRM WITH THE GREATEST DEAL IN BUILDING AFFAIRS IN ROMANIA DURING 1991.

This firm builds up for you at extremely advantageous prices :

- hotels
- restaurants
- houses for vocation
- dwelling houses

The firm makes use of a building system consisting of concrete and glass fibrae — B.A.F.S.

THE BEST BUILDING FIRM FROM THE SOUTH-EAST OF EUROPE

E C A S offers to you

Extremely short time for execution

The possibility to modulate the compounding elements

Variation in types of building

THE E C A S FIRM

BETTER — MORE COMFORTABLE — A CHANCE FOR EACH OF US

The E C A S Firm is waiting for your requests at the following address:

street GRIVITA nr. 26

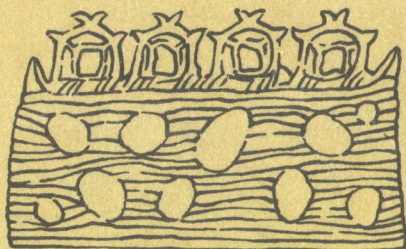
the district of Călărași

8500 CĂLĂRAȘI

ROMANIA

tel; 911/15599: 15834: 12953

MUZEUL DUNĂRII DE JOS

